

Русская письменность

IV.

ТВОРИ

А. МЕТЛИНСКОГО

И

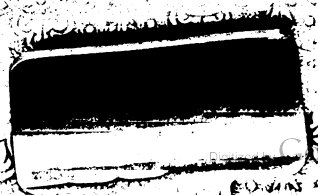
М. КОСТОМАРОВА

PROPERTY OF

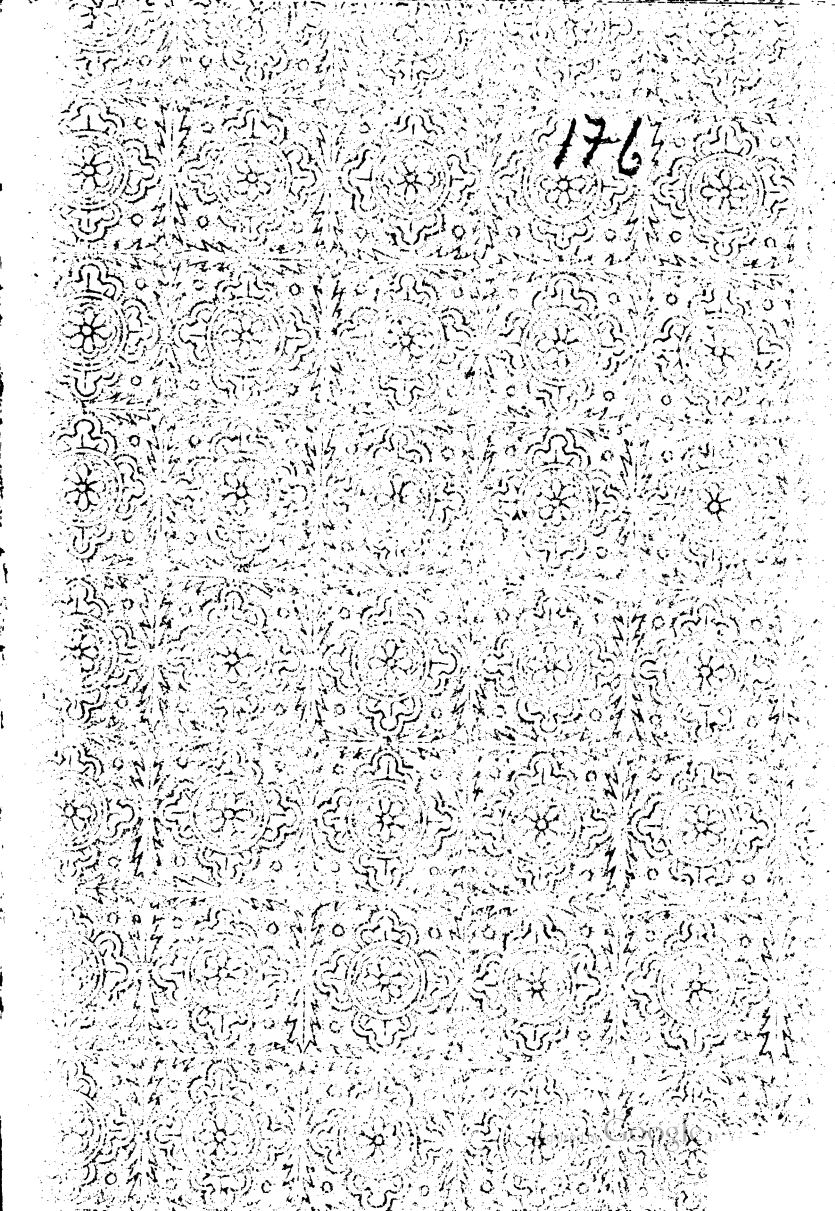
The University of Michigan Libraries

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

176

Ч. 2029.

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ.

IV.

Metlinskiy, Ambroziiy i Kostomarovsk 176

ТВОРИ

АМВРОЗИЯ МЕТЛИНЬСКОГО

i

МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

Видане товариства „Просьвіта“.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

891,798

M592

1705

Друковано 3000 примірників.

Ціна оправного примірника 1 корона, в красній оправі
1½ корони.

18-2/7300

ТВОРИ
АМВРОЗИЯ МЕТЛИНЬСКОГО.

Амвросій Метлинський.

АМВРОЗИЙ МЕТЛИНСКИЙ.

Амвросий Лукіянович Метлинський уродився 1814-ого року близько Гадяча, міста полтавської губернії, в небогатій дворянській сім'ї. Найперше учився в гадяцькій школі повітовій під проводом українського письменника Михайла Макаровського, автора поем «Наталя» і «Гарасько», потім в гімназії і університеті в Харкові, де всі чотири літа своєї університетської науки провів в домі Артемовського-Гулака. Скінчивши студії, займав якийсь час місце університетського бібліотекаря, а на поручення Артемовського зістав ад'юнктом-професором російської літератури в харківському університеті. Задля поратования хирного здоров'я (слабости легких) і задля дальших студій подався в р. 1848. о висилку за границю, до Італії або Німеччини, але йому відмовлено по причині пануючої тогди в західній Європі революції. В р. 1851. поставлено його ординарним (звичайним) професором київського університета, де пробував до р. 1854., почім вернувся на давню свою катедру в Харкові. В р. 1858. прудучила ся до тілесної його слабости ще й душевна, гіпохондрія, він усунувся з людського товариства і пішов в відставку. Остатні літа свого життя провів відлюдно на полудневій березі Крима, в Ялті, де і умер при кінці червня 1870. року від рани, заданої власною рукою.

Метлинський з причини слабого здоров'я не міг ані багато напружати ся при науковій праці ані мати довгих і голосних викладів. Помимо того він своїми викладами а ще більше домаганем від студентів, щоби займали ся письменними вира-

вами літературними, і відтак розбиранем тих вправ з'являв дуже хосенну діяльність дидактичну. Особливо ж визначався він своїми чисто людськими прикметами. Він був взірцем праці, простоти, честности, добрости. Остаючи ся ціле жите нежонатим, обертав свої доходи в більшій частині на удержане своєї родини та на підмогу убогої молодіжці. Студенти горнули ся до него як до батька. Найбільше ж рад був тим Українцям, що збирали або любили народні пісні; по-при студентах приходили до него також кобзарі і співали українські думи.

Метлинський став писати поезії при кінці 30-их років 19-ого століття і видав 1839. р. »Думки і пісні та ще дещо« з »замітками относительно южнорусского языка«. В р. 1848. видав »Южный русский Сборникъ«, де помістив твори п'ятиох українських писателів, в р. 1852. »Байки і прибаутки« Льва Боровиковского, а в р. 1854. важний збірник (около 800) народних пісень під заголовком »Народныя южнорусскія пѣсни«.

На своїх поезіях підписував ся Амвросій *Могила*; він і був »поетом могил«: »розкривав могили, начинені трупом, і сумовитий приглядався руїні колишньої слави народної,« був отже подекуди неначе предтечею Шевченка. Сумний тон его поезій походить мабуть не тільки від его особистого сумного настрою але і від тогдішнього положення українського языка і народу. В своїх »Замітках« він висказав гадку, що українсько-руська мова »з дня на день забуває ся і мовкне та прийде час, що забуде ся і умовкне і слова її може тільки в сумних піснях долетять до потомства«. Відради шукав то в Славянщині то в православнім царю, покладаючи на него деякі надії і для свого народу.

ДУМКИ І ПІСНІ.

І. ПЕРВОТВОРИ.

Ой в полі могила з вітром говорила:
Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла;
Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
Щоб на мені трава росла та ще й зеленіла.

І. БАНДУРА.

Єремії Галці.

Кому як не тобі, рідкокоханку,
Отсю виспівував би я співанку?

Та чи ви вже, братця, не чували
Про старого козака співаку?
Вспоманім лиш його йому-ж в дяку!
Бо вже які й чули, позабували...

Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспіває, в бандуру заграє, —
Плаче бандура, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.

Його бандура, схоче він, завие,
Його бандура й вороном закрече,
Мов та дитина жалібно плаче...

Слези польють ся, серденько ние...
Де-ж ти дівав ся, та старий співаче?
Ой заспівай нам про життя козаче!

2. ДО ВАС.

Будьте здорові, дядьки та братця!
А дайте лишень за бандуру узять ся,
Та на бандурі розіграють ся,
В старині-бувальщині покохать ся!

Ой не лізь, дядьку, в високі хати,
Бо там із тебе будуть глумувати!
Ой не лізь, дядьку, в панські хорони:
Там не чувати дідівської мови!

Возьми, дядьку, гострий спис,
Сядь на коня, тай у ліс!
Там на волі, на просторі
Скакати-мемо доволі;
Долі в полі спати-мемо,
Собі долі шукати-мемо!

За білії руки панянок нам не водити
От по тому гладенькому ніби скло помості;
Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів, до панів тих великих у гості:
Нам, братця, нам, братця, під конем трошити
Ворогів наших невірних проклятії кості...

Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворога губити,
Та щоб наших було знати!

Гей, братця, гей, братця, то наша дорога,
А не місце тепле в панського порога!

3. ЗРАДНИК.

Хто тебе, родину, рідний зневажає,
Хай той на чужині серця не має,
Та щоб до кого в горе притулити ся,
Та щоб було з ким горем поділити ся!

Хто свою віру, хто край свій покине,
Хай той без роду на чужині згине,
Згасне його око, душа почорніє,
Замре його голос, серце зотліє!

Він од Бога долі не знати-ме,
Тільки од Бога кари він ждати-ме!
Де він стане, де він гляне —
Й чорний ворон літати стане!

Хтось ворону його вкаже,
Заздалегідь уже скаже:
Отто ваша
Буде паша!

Як його злії кари карати-муть,
Батьки й малим дітям казати-муть,
З хрестом вони казати-муть з-тиха:
Оттак, діти, не дай Боже лиха!
Оттак, діти,
Не робіте!

Зрадник од людий ласки не знати-ме,
Сам він од себе в пущі тікати-ме;
Його рідне слово в пісні не гріти-ме,
Йому пісня в серці углем горіти-ме...

---

4. СТЕП.

Їдемо з батьком степом серед ночі,
То як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очі
Сльози навернуть ся, мов він заплаче...
»Чи не спитав,
Чого плаче
Він, козаче?«

Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?

»Що-ж він каже,
Коли зна вже?«

Хто тут бив ся, в степу мчав ся?
Хто втікав, кого лякав ся?

»Отже й чули,
Та забули...«

Чув, чиї отсе могили,
Чув, чого тут вовки вили?...

»Бач, від чого
Він, небого — «

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів було спати клали...

»Бач, од чого
Край могили
Вовки вили!«

---

5. КЛАДОВИЩЕ.

Дивлять ся з неба ясененько срібні зірки;
Мають-біліють над могилками хустки.
В тих могилках по-під чорними хрестами
Труни та труни все з козаками з молодцями.
Як то в великдень засьвітять впершу сьвічки,
Як в усі дзвони вдарять, встають козаки;
В того шаблюка при боці, той з батіжком;
А проміж ними вже дехто є й без чуприни...
Як отто вийдуть вони на сьвіт з домовини,
Гомін як в бурю і грім луною кругом:
Чи батьками отті Німці загнущались,
Що чуприни вражі діти одцурались?

Трохи й красчі були, й ею потішались!
Колись ею з України нечисть ми змітали,
Тільки що із головою її віддавали.

---

6. СПИС.

У батька є гострий спис,
А довгий спис, довгий, та не с'яє!
Бо як на стіні повис,
Щось довго вже, в ділі не буває!
А мати як візьме спис
(Вона павутину їм змітає):
»Лихий його нам приніс,«
Батько каже, й сумно поглядає...

А сотник раз зирк на спис —
Як крикне, мов в серце спис встромив ся!
Вхопив, на коня, та в ліс,
І всю ніченьку в пущах носив ся.
Він в-ранці вернув нам спис:
Ману напустив (каже) біс;
І сам я не знаю, як сказив ся!
А батько мій і проговорив ся:
»Давно вже костий він не ламає!«
Е! бач (я на думці), чом не с'яє...

---

7. ЧАРКА.

Є в нас, братця, чарка на полиці;
Та вона та чарка срібна, старосьвітська.
В старину жили батьки в сьвітлиці,
Й частували ею вони ціле військо,
І по повній козаченьки випивали,
Й наших батьків гетьманами наставляли.
Далі дужче й дужче вони гомоніли,
Поки вони на вороних та не сіли,

Далі на орду літали,
Орду тую побивали.
Срібна чарка по столові впять ходила,
Громадонька веселенька гомоніла...
Вже з якого часу нема того війська,
Позосталась тільки чарка старосьвітська.
Вже з якого часу немає й сьвітлиці,
А ще блищить срібна чарка на полиці.
Вже з якого часу всюди тихо, глухо,
А зосталась проклятуцяя сивуха.

Один козак позостав ся: серце ние, занивае,
Мов на серце сирій туман тяжко-важко налягае!
Як про військо він згадае,
Він по повній наливае,
Й за все військо випивае!
І куняе й випивае,
Й випивае і куняе,
Оттак віку доживае...

---

8. КОЗАК, ГАЙДАМАК, ЧУМАК.

На воронім коню їхав козак
Горою, долиною,
Проміж калиною;
Він розмовляв з милою дівчиною.
На своїх двох лісом йшов гайдамак;
Проміж ліщиною
Йшов він з дубиною,
З лісом гукав, з своєю родиною.
Чвалав за возом чумак неборак
Низом, травиною,
З своєю скотиною,
Тай балакав з лихою годиною...

Дівчино, прощай!
Гей, не гай ся! на ворогів, коню!
— Ох, прощай, козаче! та обороняй
Мати Україну й мене, її доню!

Дубино, махай!
Шукай, добувай мені долю!
Кого хоч, моя дубино, зачіпай:
В лісі, в пущах маємо ми свою волю!

Синку, поганяй!
З нікчемного краю та до моря..
Почвалаємо ми на чужий лиш край:
Може в морі втонем, там не стільки горя.

9. КОЗАК ТА БУРЯ.

Як то в бурю по небові галас повстане,
В чорних хмарах так грякне, що страх!
І за хвилию винирне хвиля тай гряне,
Й озоветь-ся в лісах, на горах:

Чи не той то козак, щб де стане,
І земля там потане?
Чи не той то козак, щб де гляне,
І трава там зовяне?

Чи по степові з вітром гарцює не той то козак,
Од якого тікає Татарин і Лях?
Чи не він то гука, перескакує гору й байрак,
І на вражі полки силе кару і жах?

Як же то в-ранці
В червоній хмарці
Сонце впливає,
Чи не з чужини
Та до дівчини
Козак приїзжає?

Не одсувайте кватирки в вікні,
Не обступайте широких воріт
І старі і дівки й молодиці!
Бо вже не грає козак на коні,
Бо вже не стогне земля од копит:
Вже умер чорнобривий, умер білолиций!
Як він вертав ся з краю чужого в свій дім,
Та як він їхав в долині,
Буря повстала, загуркотіло, і грім
Впав, повалив ся в долині!
Як розігнало ж ті хмари і гень понесло,
Глянуло сонечко, знову усе процвіло!
Що-ж то в долині? чи дуб рясний ліг?
Ні, козаченько найкрасший поліг!...

---

10. ПІДЗЕМНА ЦЕРКВА.

Випитував я декого з старих,
Котрі ще Ляха й Унію видали,
Як діяло ся, що́ колись було...
А що́, миряне, слухати б бажали?
Казав мені один чернець ось-так:
»У Києві всьому, всьому зачало:
Та і старий, старий же він козак!
Того ще й не було, те підростало, —
Давно, давно вже Київ панував:
Його церкви аж хмари зачіпали,
І шапку хочби хто йому здіймав,
Так далі слави вже йому нестало!
Та на Дніпрі ж таки була і Оіч,
Так споминать не дуже б то пристало;
Так не к сьому таки наша і річ,
А річ про те, як церківця запала.

Поки жили козак, списи й шаблюки,
Не добував нічого даром Лях.
Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах,
Й попанував в лісах і по степах.
Далі — нестало списа і ручниці,
Прийшло ся здать і стіни і бійниці!
— Щоб міркувать! чи доля чи недоля
(Мовляв народів з ченців один),
Од Бога все... —

Аж сумно... далі з церквою шарах!
Пішли під землю дзвони, і пропали...
Тай доси, кажуть, як умре козак,
Гудуть ті дзвони, плачуть мов з печали,
А иншого, так диво! за життя
Ще на світі ті дзвони поминали...
Є чутка: вже не жди з того пуття,
Кого оттак ті дзвони поминали:
Таких без слави й жалю, як сьмітьтя,
З-поміж людей смерть вічна вимітає,
Нема про нього на світі чуття,
Нема й могили — в землю западає!<

11. ДО ГОСТЕЙ.

Ми до гостей приятні хоч коли!
Кинем для гостя і плуг і воли.
Підем вказать йому стежку до хати,
З гостя ні за що не возьмемо плати;
Бо нам казали розумні батьки:
Божою ласкою овоц, садки,
Жито з пшеницею родить нам поле
Не для одних нас, на всякого долю.
Як чоловікові ми не дамо,
Бог покарає, самі помremo.

В слоту, зимою ми приятні :
Стукне гость в перші чи в треті півні,
Встанемо, кинемо сон і роботу,
Встанем, відчинимо гостю ворота :
»Гостю! ночуй в нас, і постіль отсе,
Є і для коників, є в нас сінце...
Бач, який вітер мете і гукає!
Тільки не внось свого, гостю, звичаю...
Батько казав, що як свій оддамо,
Ми і дітки наші пропадемо.«

12. ПІШЛИ НА ВТІКАЧІ.

Сьвітив місяць, сьвітив з-поза хмари...

Два козаки на кониках утікали :
Вони ж отто з України утікали,
Цильно з України мов від кари.

Дібрівонька над водою знай шуміла,
Щось Дніпр-воду дуже колихало :
Чи то вона, та діброва, гомоніла,
Чи козаки з Дніпром розмовляли ?

»Не покидайте рідную, дітки, мати,
Не беріте далекого шляху ;
Бо нікому на ворогів буде стати,
Бо достану ся Татару й Ляху!

Найдуть ворога на мене чорні хмари,
Лити-мете кров на чужім краю!
Мене вже ховати класти-муть на мари,
Спати-мете на тихім Дунаю!

Коли ж з'їла уже ржа списи й шаблюки,
Вам огидло ходить за волами,
Зруйнували й віру вороги-гадюки, —
Не втікайте, козаченьки, самі!

Возьміть лишень нашу славу ви з собою,
Нехай буде про нас чути й за горами...
Гомоніло, гуло над Дніпром-водою,
Тупотіло горами й долами.

13. ПОКОТИПОЛЕ.

В осени ми тряслись в таратайці в село :
Вже на нивах нічого тогді не було,
Тільки що покотиполе вітром несло.

Отто з дідом тряслись: воно все, бач, не пішки!
Сам покійник держав, далі дав мені віжки ;
Тютюн винав, тай люльку повненько напхав,
Запалив, в зуби взяв, розкурив тай казав
(Коли схоче, розумно старий було каже) :

»Ось послухай, малий! як що в серце заляже,
Коли хоч, щоб не визнав того чоловік,
Не кажи і билинці, не тільки що жінці :
Бо в жінок, знає сьвіт, дуже довгий язик...

А по моему, лучше не мов і билинці !
Отсе раз! а ще й те, що від кари лихий
Не втече ; таки Бог покарає сьвятий,
Хоч зайшов би, де й вітер не здума повіять...
Так, по моему, лучше лихого й не діять!

В осени два товариші із заробітків ішли,
А один із них був чоловік не хороший :
Він товариша вбив, щоб загарбать його грони.
Те сподіяло ся, як жнива вже пройшли
І у полі з людей не було нікогісінько ;
Як на поміч зарізаний кликав, стогнав,
Тільки вітер озвав ся, що в полі блукав,
З покотиполем мчав ся по ниві пустісінькій.
Уміраючи, ім він казав-завіщав,
Щоб од помсти не втік той лихий чоловік...

От і другі жнива вже прийшли через рік,
Мужик з жінкою в полі якомсь запізнали ся.
Коли се мужикові причудив ся крик :
Покотиполе по полю з вітром котило ся !
Він і з-першу злякав ся, далі засьміяв ся,
Тай не стерпів і жінці своїй він признав ся
(Бо вже в полі з людей не було нікогісінько) :
Каже, кликав на поміч на ниві пустісінській...
Через три дні село уже знало, й не втік,
І від лиха не втік той лихий чоловік...
Бо в жінок, знає сьвіт, дуже довгий язик !
Віжки в мене узяв, потрясли ся в село.
А на нивах скрізь пусто та пусто було,
Покотиполе вітром несло та гуло.

14. БАБУСЕНЬКА.

Старую бабусеньку згадаю !
Вона мене вохала : піснями пеленала,
Рідним словом кормила, рідній мові учила,
Старую бабусеньку згадаю !
Згадаю старую сиротину ! бо вже її родину
Давно взяла могила і землею здавила,
Й кропивою прикрила, дощем-снігом змочила.
Бабусенька була сиротина : бо вже її дитина,
Що цареві служила, головоньку зложила,
В степу-полі заснула, грому й вітру не чула...
Про козака вона співала :
Як його мати проганяла, дїбрівонька гомонїла ;
Як його вона викликала, з степу чутка летїла :
Що він з вітром там грає, його дощик вмиває,
Розчісує його густий терен !
І про того козака співала,
Про якого могила з вітром говорила :

Зозуленька над ним плаче, його коник в степу скаче
Над ним чорний ворон криче ;
Криче, налітає, очи висмикає, кровю запиває —
І про його бабусенька співала !

Та ще бабусенька згадала :

Як зозуля кувала, лихо віщувала ;
Як чорная година списи, шаблі трощила
І довгую чуприну в крові помочила,
Тай в глибокую могилу зарила.

Бабусенька мені співала,

Мов осінь листя зривала і в осоці шелестіла :
Вже знав голос, бабусенька хрипіла ;
Вона ж таки співала, вона ж таки співала !

---

15. САМОТНІ СПІВЦІ.

Пойте, люді, пойте.

Ой із моря із глибокого
Крута скеля піднімає ся
Проміж хвилями одним-одна,
Тай у бурю не хитає ся.

Поверх каменя сіденького
Молоденький вяз видніє ся ;
Він росте-цвіте одним-один,
Самотний він зеленіє ся.

І рибалочка самісінька
І снує ся і виспівує ;
На зелений вяз прилітує,
Діточки свої провідує.

Любо самотним жить на світі,
Скеле, вязе і рибалочко.
Любо, любо... коли се гень-гень
Налітає чорна хмарочка.

Буря-хвиля розходила ся,
І на камінь напустила ся;
Розхитав ся, розшатав ся він,
З ним зелений вяз пішов на дно...

І рибалочка снувала ся,
Поки дуже притомила ся,
І в водицю опустила ся,
Відтіля вже не вертала ся...

Хай-же я вам нагадаю,
Гей, ви самотні співці,
Що нікчемні для краю
Всі самотні пісні!

Той пустив ся в сине море,
Той на темний чужий край;
Мов не вчули (щоб ім горе!),
Що мовляв розумний цар.

Є в нас віра, цар і мова,
І чимало нас Словен,
Все своє в нас; ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Гей ви злітайте ся хлопці співці:
Голоснійше заспіває стая!
Край не малий в нас, великий в нас цар!
Щоб була ж і пісня голосная!

Станемо корнем на рідній землі,
Міцно лісом, нас не зкине око!
Тільки брехню чужина прокричить,
Гряне пісня із Русі широко!

Скелями-валом вrostи б нам, співці!
Були б ми царству вал замісь плотини:
Нечисть, як вродить ся в иншій землі,
Не пустив би в край наш із чужини.

16. ДИТИНА-СИРОТИНА.

Як тільки гулькє на сьвіт сьвята недїля,
То й стане зараз веселїйший сьвіт...
І вийде сонечко, мов на весїлля,
Червоне й гарне, як та рожа-квіт.
Дитина біля церкви смутна, тиха :
Хиба одній їй яке лихо?

Старе й мале до церкви знай пильнує,
Бо звін давно вже кличе : бов та бов!
Співає дядь, аж все сусїдство чує,
З кадила дим по церкві вже пішов. —
Одним одна на улицї дитина,
Й старенькая на їй свитина.

Посипали вже з церкви чоловіки,
Хлопята, молодиці і дївки ;
Ось по дворах пішли старці, калїки,
Частують ся, кому кого з руки. —
Дитину щось ніхто не привїтає
І на пирїг не закликає.

І сонечко вже піднялось, палає ;
Пан зачинив вікно, мух вигнав, спить ;
Хто лущить соняшник, горїх кусає,
А дехто так під хатою сидить. —
Дитина ж та по-під тином блукає :
Чи то й хатиночки не має ?

В піску на сонці дїтвора іграє
В біленьких сорочках. Прийшло й воно...
Нїхто його і словом не займає,
Між ними все собі одним-одно...
Чи мир тому мов травка зеленїє,
Кому мов сонце щастя грїє ?

Он біля церкви впять, бачу, дитина...
Перехрестило ся тай дальш бреде,
Тим шляхом дяк та домовина
Та піп з кадилом инколи іде...
Прийшло тай сіло собі на могилу,
А їх богацько зеленіло!

В вечерню дзвони вже людий скликали,
І аж по-за селом гуло: бов! бов!
Над гробовищем ластівки літали,
Вітрець на його з поля йшов...
Воно к землі, мов к рідній, прилягало,
З могилою мов розмовляло.

Й радесенька дитина уставала,
Мов рідних, батька й матінку, знайшла;
На сонечко вечірне поглядала,
Мов рідная там хатонька була...
А слізоньки янесенькі як скло
Кап, кап з очиць... і в церков йшло.

---

17. ДУМКА ЧЕРВОНОРУСЦЯ.

Все ся втихомирило, либонь заснуло...
Вже по вимощених улицах не грядотить,
Не лящить і голосний москаль: кипить, кипить!
Деколи гукне на башті, й понесе ся
Гук по городові, і мале жахне ся...
А ніхто не вештає ся і не гомонить,
Тільки з криш залізних дощ то капа, то дзюрчить...
Все ся втихомирило, либонь заснуло!

Край в сю пору згадує ми ся частенько,
Де густі луги, садочки зелененькі,
Й хаточка з-між них біліє ся панянкою,
І в садках, в гречках, в лісах пасіки і бджілки;

Де сьвятки з колядкою, весна з веснянкою,
І такі чудні казки, кумедні загадки;
Де дівчина із піснями, з чорними бровами,
Де жила старовина, поки жили батьки!

Хто тя, краю милий, хто по волі кине?
Хто к тобі з чужини, краю, не полине,
Із-за моря думкою, з-за гір голубкою?
В безрідного душа вяне, серце стине;
Полину ж к тобі хоч думкою-голубкою!
Тяжко-важко, тяжко-важко на чужині:
Чужина мя не родила і не колихала,
Мя не годувала, може й не бажала!

---

18. ГЕТЬМАН.

В туман зіроньки поховали ся,
І місяць у хмари заплив;
Річки дощовії снували ся,
Старий Дніпр шумів, гомонів.

Високо на замці в сю ніченьку
Наш гетьман вельможний стояв.
Чи він любував ся на річеньку,
Чи слухав, як дощ порошав?
Він голову сиву схилив як билину,
І пильно орлом позирив на Вкраїну.

»На сторожі мое ухо;
А все тихо, а все глухо!
Чи козак і кінь умер?
Чи орел без крил, без пер?
Вже край втихомирив ся: чую од моря до моря
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...

Як на гробовищах в ніч глузу,
Де смерть все розсипала в пух,
Все, чую, тихо од моря до моря...
Чи орел без крил, без пер?
Чи козак і кінь умер?
Все і тихо, все і глухо...
Даром на сторожі ухо!»

Прислухав ся, глянув ще раз на Україну,
Схилився як билина і сам в домовину.

На замок дивлю ся: вже в ніченьку
Пан гетьман либонь не стоїть,
І сльози не каплють на річеньку,
Й не слуха, як дощ порошчить!...
У хмари зірки поховали ся,
І місяць заплив у туман,
Річки дощовії снували ся,
І Дніпр гомонів як гетьман.

---

19. СТАРЕЦЬ.

Вітрець передзимний, вохкий, холодненький
В діброві засохшим листом шелестить.
З торбинкою старець йде сивий, старенький;
Лист жовтий, червоний шумить, хрупотить.

»Колись-то (він шепче), за батька і неньки,
Возили в сю пору, складали стіжки...
Була тогді хата, садки зелененькі,
Сінце і скотинка, город і бджілки.

Умерли, пропала худоба, хатина, —
І по миру старцем пустили мене;
Схилию головку як тая билина,
Усяк як чужого од себе жене.

Тиняюсь по селах, ночую край тину, —
Чужії і села і хати і тин ;
Хиба може вітер в лихую годину
В степу поховає: не бовкне і дзвін !

В село причвалаю в неділеньку в-ранці, —
Одну мені радість ще Господь зберіг:
Дом божий — дом рідний для божого старця,
Задзвонять до церкви, то я на поріг.«

Вітрець передзимний, вохкий, холодненький
В діброві пожовклим листом шелестів...
Дзвонили до церкви; йшов старець швиденько,
Втомив ся, схилив ся, й на віки зомлів.

20. КОЗАЧА СМЕРТЬ.

Посвячено Петру Петровичу Артемовському-Гулаку.

Сваты попоиша, и сами полегоша.

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,
Як на Ляха козак налітав,
В нього спис заускав:
Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягає ся,
Ясний місяць то із-за хмари погляне,
То в хмару ховає ся.
Степ-земля рідну й нерідну кров допиває;
А проміж трупами стогне, мов розмовляє:
То старий козак із сином віку доживає,
І порубаний з посіченим він розмовляє...

— Батьку, батьку! мені душно, мене пече,
В горлі засихає!

— »Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці немає!«

- Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— »Чуєш, синку? чорний ворон веть-ся, криче,
За дядка співає!«
— Батьку! із-за плечий мороз подирає,
В серці стине, стине...
— »Трупом вкрий ся, кровю вражою умий ся,
Й їх не трохи гине!« —

Оттак розмовляло, далі застогнало,
А далі й замовкло, тільки кров джурчала...

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів, —
Ворон крикав, літав
І спускав ся й на трупах сїдав:
Чуєш, як і вітер засвистів, загомонів?
Плаче, оплакує козаків, своїх братів!
Кости по степах в пісках ховає,
Пісню поминальну співає...

---

21. ГУЛЯНКА.

Зреш на заповнени зраки и пївнїмъ сердце имаше

Вже не по першій лемо отсе чарці:
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, рево!

В чорних хмарах, чорних хмарах
З небом місяць і зірки,
Червоніють в чорних хмарах,
Грають, грають блискавки.
Гряк, і далеко загуркотіло!
Вітер схватив ся, і загуло!

В лузі, в діброві загомоніло ;
Море повстало і заревло !
Тріскотня в борах, бо сосни вітр і грім стріляє ;
Галас ! грім і вітер землю й море бе, карає !

Вже не по першій пемо отсе чарці :
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревло !

В село, на криші хат, в солому,
Чи од землі, чи то од грому,
Прожорливий лихий огонь прийшов :
На кришу з криші він, червоний, йшов
Як од овечки до овечки вовк...
Хто з-першу і кричав, далі замовк :
Пожар гарцював по селу дуже шумно ;
Стояли, дивили ся люде, аж сумно !...
Земля стугоніла, огонь гуготів, і стогнало село :
Дим, вітер й огонь там боролись, тріщало, ревло.

Вже не по першій пемо отсе чарці :
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревло !

Текла червоная ріка,
Як Лях ішов на козака ;
За ним, під ним, над ним
Огонь і кров і дим.

Шаблі брязчали,
Списи тріщали ;

Трощили кістки копитами,
Мостили містки головками.
Скакали на вороному коні,
Стогнали долі в червоній крові...
І ручниці і лук пук, пук, пук, пук !
І то ворог, то кінь гец, гуп, гец, гуп !

Вже не по першій пемо отсе чарці:
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревло!

Ні! крик то ще не крик, який учує ухо,
І до якого мир привик.

Отто страшнійший крик, як тихо, глухо,
Замовк язик, бо в серці крик...

І мовчки тихо, тихо

На мир находить лихо.

Як потухне сонце, крик такий по миру гряне
І проспеть-ся, і з могил, щб спало в них, по-
[встане...

Отже й не весело, як то й не шумно...

Слухайте, братця, як тихо і сумно:

Бов!... то по мертвому бовкнуло в дзвін...

В церкву ходімо, Богові вдармо поклін!

22. ШИНОК.

Галас, гук і крик,
Аж трясеть-ся шинк!
Хто пісню заводить,
Далі й занявчить;
Із барил дзюрчить,
Все ходором ходить:
Брязкотня чарок,
Шкваркотня люльок,
Тріскотня лавок,
Трясеть-ся шинок!

Чи до утреньї кличе то дзвін?

— Ні, то з мирян хтось теленька з похмілля!

Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?

— Ні, то вінчає піп, на весілля

Завтра збереться ціле село...
Бач, в усі дзвони як загуло! —

Старий каже, що він сиротина,
Одним-один як в осінь билина :

Давно в його кат ма жінки,
В його кат ма й діточок,
Тільки й рідних, щоб шинок!
Нікому справлять поминки,
Нікому й весільля одбувать,
Окром себе нікого ховать!

Не з-так старий: »Жінка е,
Є ще і дитина;
Та як випе, й жінку бе,
Плаче і дитина;
Тим він дома і не пе,
А в шинку з кручини!«

Хлопець каже: »Ще поки пора,
То й гуляй, кричи: тара, рара!

Старість швидко причвалає;
Хай же вона утікає,
Старість, навісна мара;
Крикнем, гукнем: трарара!

Батько дуже вже розумний,
Того дома в нас так сумно;
А в шинку не з-так розумно,
За-те шумно і не сумно!

За чуприну смерть хапа,
Йди з гріхами до попа;
У шинку не та пора,
Кричи, гукай: трарара!«

Чи не до утреньї кличе то дзвін?
— Ні, то з мирян хтось теленька з похмілья!

Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?
— Ні, то вінчає піп, на весілля
Завтра збереться ціле село...
Бач, в усі дзвони як загуло! —

На дзвінниці гуло,
Розбудило село.
Зирк: червоний півень встав
На шинку, тай заспівав,
Вітер засвистів, і з півнем заспівав,
Чорне і червоне піря роздував...
Сонце встало; вже в шинку не гомоніло,
Бо щó гомоніло, все вже почорніло,
Почорніло, погоріло,
З вітром полетіло!

---

23. НІЧ.

Мені в пам'ятку ніч, як
Сіли в човен старий — дяк,
Дяк та я, тай махнули.
Та і тихий лежав
Тоді Псло,
І гладенький блищав
Якби скло:
Верст за п'ять либонь чули,
Як шубовсне весло,
І мов срібні зірки
Заблищать крапельки,
І притихне вп'ять Псло...
Дяк казав
(Бо читав
Вже книжок він доволі
І у церкві і в школі;

Бо на те вже і дяк,
Щоб книжки ті читать!) —
Він казав: Отже бач глибоченько на дні
Мов маленькі рибки
Ті ясненькі зірки?

Та ще з ними і місяць, вони не одні!
Воно й чудно, хто з розумом гляне!...
Отже он-щоб: як сніг на весні
Ще деньок поблищить, тай розтане;
Як трава в осени на землі
Зелененька, а завтра й зов'яне;
Снігу літом, зимою трави вже немає,
Хоч де хоче нехай чоловік пошукає:
Колись сьвіт так зов'яне, розтане!
А хто вмер, той устане, погляне:
Уже сонця немає,
І землі вже немає!

Тільки те, щоб він на сьвіті діяв,
Коли доброго що там посіяв,
Зійде в небі й зіркою засьвітить,
І до Бога стежечку осььвітить...

Хто посіяв лихо, тому лихо зійде:
Темно, темно... і до Бога він не дійде!

Йому вічно блукать,
Дарма раю шукать,
В серці пекло нести,
І літять і брести,
І брести і літять,
В серці пекло нести,
Дарма раю шукать,
Йому вічно блукать!

Отже, чув ти? божий сьвіт розтане і зов'яне,
Як трава у-в осінь вяне, сніг весною тане;
Хто що в сьвіті діяв, в Бога оя зостане;
Бог так каже... як Він каже, так і стане!

24. ПОЖАР МОСКВИ.

Царство білого царя широко розлегло ся,
Од восходу до заходу сонця простягло ся ;

Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.

Тісно вже в Німця, тісно, і місця нераз
Для гробовища в його землі либонь нестало ;
З силою-ратстю йшов тогді Німець на нас,
Для гробовища рідную землю ми уступали,
І до землі аж Німців списками ми пригинали,
І в глибоченьких, рідних, біленьких снігах ховали.

Ще не далеко із миру утік
Памятний Москві і мирові рік,
Як пів неба зірочка мітлою зостилала,
За гріхи по всіх усюдах кару розмітала :

Француз із Німцем побратав ся, край наш псував,
Вішав і різав людей, церкви обдирав.

Як же цар загомонів, та як сипнули,
Як з усіх кінців гостий жарнули :

Самопали
Як ревнули,
Задзизчали
Кулі, кулі,
Засвистіли
Стріли, стріли,

І козацький гострий спис
В ребра ворогів поліз :
Як од коси покоси ворог до землі лягав,
Кровю чужую землю поливав і полоскав...

І козаків із могили в час той викликали,
Щоб уставали на поміч, Москву ратували :
Знову чубатий на конику в полі гасав,
Москву сьвятую із-під ворога визволяв.

І наших костий полягло
Тогді коло Москви чимало ;
Та так їх чимало було,
Що й воску на помин нестало !
Та щб-ж, ми одну запалили їм свѣчку —
Про свѣчку такую ще й свѣт не чував,
Яку ми спалили одну, невеличку
За тих рідні душі, хто нас ратував...
І Москва, як божая свѣчка, огнем заняла ся,
І Москва, як ворога кровю, огнем залила ся,
Як зірка з митлою, щб в небі стояла,
Пів неба червоним хвостом застидала ;
Вона гуготїла, вона клекотала,
Стогнала, трїщала, ревла і бурхала,
Як хмари та хмари із черева дим,
А в них гуркотїв з блискавками і грїм...
Такую братам на поминки ми свѣчку
Для Бога спалили одну, невеличку ;
Вона ж нам од Бога купила ізбаву,
З нас тяжкую кару зняла :
Із рідного краю, мов зірка митлою,
Всю нечисть-чужину змела !

25. ВЯЗОНЬКО.

(Пісня.)

Ой, вязоньку молоденький,
Чому рано опадає,
Чому по полю літає.
Твій листонько зелененький ?
Та чи вже-ж то роса з неба не спадає,
Чи сонечко землю вже не пригрїває ?
А є вязи вже й старїї,
А ще на їх зеленїє,

Й вітер по полю не сіє
Йх листки уже сухії:
Чи то вітер на їх одних з-тиха віє?
Чи їх роса поливає, сонце гріє?
»Ні, братіку! й мене роса мие,
Й мені сонце тепло посилає;
Не те, щоб долі мені немає!
Та в чужині серце мені ние...
Того-ж бо то і лист рано опадає,
Хоч, братіку, мене й вітер не хитає!«

---

26. ДОБРИЙ-ДЕНЬ.

Добрий-день!
Глянь, який усюди день:
Сьвіт вже в хаті й на дворі;
Вже зібрались косарі,
Та в клепапа дзень, дзень, дзень!
Добрий-день!
Годі спать!
На роботу уставать
З-позаранку привикай,
Тай мене лишень не гай:
Бо пора й почастувать!
Годі спать!

---

27. ГЛЕК.

Посвячено Грицькові Основяненкові.

Йшов Глек Петро, уже пізенькою добою,
Від панотця, тай так балакав сам з собою:
»Ні, ні, панотче, ні! щоб помилив ся,
Та не в своїй я хаті опинив ся...

Ні, ні, сего не буде вже зо мною!...
Доба, бач, пізня... тай сею добою,
Хоч трохи, бач, і випив, сількось! дочвалаю
Таки до хати... вже і мріє із-за гаю!

Ось божії на небі зірочки,
Мов на великдень в церкві свічечки,
'дна за другою блись та блись,
А далі всі і занялись!...

А онде й молодик! Здоров був, молодиче!

Еге, чи він то чує, як його хто кличе?

Заліз собі за хмару, тай куня! —

Та де то я? отсе іще пеня!

Он-там щось бованіє мов стіжки...

Так не стіжки... е, бачу, могилки!

Се гробовище, бачу! онде мріє

Й зелений хрест — старий там сотник тліє!

Та щó то був з його колись за чоловік!

І довго жив: таким дай Боже й довгий вік!

В неділю, в сьвято з-позаранку

Отсе ворота і одзяпить:

Іди, іди, хто тільки втрапить, —

Є всякому горілки чарка,

Й усе! Е, вже таких, мабуть, нема на сьвітї!

Хоч, так-таки, перебери в усїм повіті,

Хоч з свічкою шукай, нема таки, нема!

А вже умá того було в него, ума!...

А осьдечки й Семен Патика.

Хоч голова була й велика,

Та розуму вділив Господь їй трохи:

Все жінки було слуха він Явдохи!

Чи до людей пійти, чи жито жати,

Чи то другая де яка робота:

Ну, так що вже не вийде було з хати,

Не тільки щоб без жінки за ворота:

Воно б то й чудно, а в людей буває! —
Е! не такий був Опанас Куліш:
То, бачить ся, лежить він в ліву руку...
Голінний вдав ся на усяку штуку:
Чи віз, чи колесо, чи то леміш
Полагодить тобі, або сокиру, —
До його йди: він вже такий... хоч що утне!
З біди нераз визволював він і мене,
Тай шли до його із усього миру!
А його жінка ще к тому й знахорувала,
Та таки-так, що декому і помагала.
Побіля його і Юхим Стонога:
Так ні-завіщо згинув він небога!
Поки не зстарів ся, було завзяття,
Була худобинка, і люде поважали;
А як на старість поховав він зятя
Й дочку, так таки те, що від печали,
Тай так — від чого, хто його вже знає —
Що дня, сердега, він в шинок було чвалає...
Не то щоб сам він пив — він і людців частує —
Так, бач, було вже дуже часто чимчикує!
А далі ні-навіщо звів ся...
Зимою якомсь запізнив ся —
(Та і лиха ж була година!)
Закляк сердега в хуртовині...

Он-там, біля верби, Олекса Шпичка:
Русявий чоловік, а хата не величка,
І по сусідству жив — кумедний чоловік!
Ну так, що в вигадках пройшов його весь вік...
І видумав він на своїм віку чимало,
Та все за ним собі в могилу почвалало.
Отсе було сидить він в мене, або в кума, —
Всі торохтять, а він тихесенько... все дума!
А там, гляди! по своєму млин і змайструє:

»Та се не млин!« з розумних дехто було скаже;
»Ні, ні...« Москаль народові було толкує.
А млин тобі, як догтем він його підмаже,
Як піде було драть — і вітру мов не має,
Дере він, крилами як той орел махає!
Отсе майстри: »навчи, будь ласкав!« та з поклоном!
А він: »От Бог зна що! хиба воно так трудно?
Подумай лишень сам! хиба подумать нудно?
А вже навчить не вмію! бий хоч макогоном!«
Не тільки те, й узла по нашому не звяже,
А все по своєму: »На те і розум!« — було каже —
»Тче і паук, таку як батько, павутину!«
Таківський був! отже пішов у домовину...

В отсім кутку Лящі: їх на селі
Було не трохи; отже всі в землі!
Один із них... Павло... так той аж в монастир
Пішов, до Києва, тай у ченці постриг ся:
Спасенний чоловік!... вже може й присвятив ся...
Як зйдуть ся було, та як почне псалтир —
Е, вже письмо покійний знав він дуже! —
Воно, хто його зна, що він таке читає,
Так сльози котють ся, й мороз всього проньмає...
А він собі чита, йому й байдуже!
Як в Київ раз пійшло наших з села чимало,
З ним бачив ся наш Федір Покотило:
»Не те (казав) вже і в ченцях, як то бувало!«
Уремя б то усе переробило!...
Всі полягли! садки, ставки і хати,
Й діток покинули, хто був жонатий! —
Тут матінка моя й покійний батько:
Од них малим зостав ся я, й мене
Приняв Михайло Квач, покійний дядько:
Його за те Бог в царстві спомяне!

Е, вже таких нема, вже вивелись між нами!
Він з Запорожа був, та як було почне
Про старину... вже вивелись такі між нами...
Він взяв мене, довів до розуму, женив...
Бог дав було й діток, та в сьвіт пустив
Не на довго... і жінку розлучив зо мною...
Упять я на сьвітї зостав ся сиротою...«

Так Глек старий балакав дуже, далі тихше,
А там замовк, схилив ся на могилу...
До церкви в-ранці йшли — до його, він не дише:
Взяли, тай положили в домовину.

28. СМЕРТЬ БАНДУРИСТА.

Утрудихся зовий, измолче гортань мой,
[буря потопа мя.

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся счорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясє;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе...
Грім що гримне, в берег гряне —
З пуці поломя прогляне.

Те не дивно, що так шумно,
Що раз-по-раз блись та гряк!
Те дивніш: співає сумно
Над Дніпром старий козак;
Пісня з вітром розлітає,
Мов той вітер братом має...

»Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені і в бандурі вже глас замірає!
Вже не греміти-ме, вже не горіти-ме як в хмарі
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, щб в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землі не стрясе;
Хай і Дніпр стародавній 'д нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не кине,
Поки мова й голос в нас до тла не згине!
Хай луною по степові голос іде,
І по пущах Дніпровських між зьвірям гуде!

Може зьвір, може й бір,
Степ та вітр, море й Дніпр,
Може хмара,
Грім і кара

І бандуру і мене
Козакові спомане!

Як сивий степ біліти-ме,
Як чорний бір шуміти-ме,
Як зьвір в пущах ревіти-ме,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кровю заснуєть-ся,

Грім до-долу в карах-карах
Грякне, й все займеть-ся,
І старий Дніпр в чварах-чварах
Встане й озоветь-ся:

Може і пісня з вітром ходити-ме,
Дійде до серця, серце палити-ме;
Може й бандуру ще хто учує,
Й серце зане і затоскує...

І бандуру і мене
Козаченько спомане!«

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся счорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясе;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе.
Грім що гримне, в берег гряде —
З хвилі бандура прогляне!

Запалало — і — стемніло...
Застогнало в небесах...
Хлинув дощ... загомніло
На горах, полях, в борах...
Старця й бандури немає,
Пісня по миру літає!

---

29. РОЗМОВА З ПОКІЙНИМИ.

Ой чому-ж ти не так сьвітиш, та ясне красне
[сонечко,

Як сьвітило колись мені в зеленім садочку,
Як сидів я між рідними на травиці,
А край мене голубчики братця і сестриці?
Ой чому-ж ти, та сонечко, в далекій чужині
• Не поглянеш, як дивилось мов янгол від Бога,
А тепера позираєш як вдовиця вбога?
Вітрець гудів тихесенько, шушукало листя;
Здавало ся, що прилітав наш дідусь за вістю:
Ой чи живі, чи здорові його милі внуки?
Бо не стерпів він із нами довгої розлуки.
І травиця-зелениця мов хвиля хитнулась,

То бабуся до унуків своїх навернулася :
Чи всі, чи всі здоровенькі унуки маленькі?
Не стерпіла, не бачивши вона їх давненько.
І зрадувавсь дідусенько на садочок красний,
І нас братів, його внуків, соколиків ясных.
Зрадувалась бабусенька на трави шовкові,
Й вас сестриці, її внучки, мої чорноброві,
Бо садили садок, травку вони й поливали...
>Годі йому з покійними вести розмовоньку,
Повеселім смутненькую його головоньку.«
Так сказала ти, сестрице, та і заспівала ;
А зо мною через тебе ненька розмовляла, —
Ненька, ненька старесенька, рідна Україна, —
І до мене промовляла, мов до свого сина!
Веселенько, жалібненько, сьмієть-ся, ридає,
А серденько до матінки так і припадає.
У всіх очі як ті зірки так і западали,
І до Бога вже молитву за родину слали...
Чому, чому, сонце красне, як на домовині
Сьвітиш смутно, невесело в далекій чужині?..

---

30. РІДНА МОВА.

Рідна мова, рідна мова!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую рідне слово,
Обізвалось мов сімя,
Обізвав ся батько рідний,
Що умер за козаків ;
Мов народ, учудось, бідний
Застогнав із-під Ляхів.

І здаєть-ся : кінь ретивий
Топче наших ворогів ;
Й бачить ся : Дніпро спесивий

Спину гне з-задня човнів...
Понесли ся наші хлопці,
Зашуміла хвиля гень...
І при місяці й при сонці
Їдуть нічю, їдуть в день!

Було щастя, були чвари,
Все те геть собі пішло,
І як сонце із під хмари
Рідне слово ізійшло.
Приняло козачі річи,
Регіт, жарти, плач, печаль;
Озоветь-ся як із Січи,
Стане сьміх і стане жаль.

II. ПЕРЕКЛАДИ.

А. ЛУНА ІЗ СЛОВЕНІЇ.

I. ІЗ ЧЕХІЇ.

1. НОЧНА РОЗМОВА.

(Із Челяковського.)

То не покрила ся жовтим листом
Долина, долиночка :
Руською ратьтю засипав то цар
Країну, країночку ;
Край то широкий шведська земля
Од моря до синїх гір.
Там на горі, на сторожі, в ночі,
Козак не дрима, не спить ;
Він на чотири сторонки на всі
Пильненько поглядує ;
З милою ратьтю-братами, смутний,
Щось він не розмовує ;
Ні з місяченьком, щб в небі, ясним,
Своїм побратимчиком.
Мову веде козак-ратник смутний
З сторонкою рідною,
З далью-Україною, де його рід !...
Україну випитує :
— Ох, ти скажи мені, мати, скажи,
Країно рідненькая !
Та чи ще на сьвітї, ще чи здоров
Старенький мій батенько ?

Чи моя жінка тужить по мені,
Чи дітки живенькі ще? —
Братік козаченька, вітер буйний,
Знявсь, засвистів, загудів,
Вісточку із України приніс,
І серце лоскоче вість
Рідною мовою: Ой, не тужи!
Ой, не тужи ти, козак!
На сьвітї батько старесенький твій,
І дітки живенькі всі;
І молоденькая жінка тебе
Кохає вірнесенько.
— Матінко, рідна сторонко моя!
Послуги вслужи мені:
Перша послуга — старому отцю:
Поклон мій та добра-ніч!
Друга послуга — то жінці моїй:
Щире коханья мое...
Третя послуга — то діткам моїм:
Благословеньня оддай!

2. МИЛОГО З МИЛОЮ.

То на зорі, на сьвітаньні було:
Не росинка капотїла з рожі-квіту,
А слїзоньками дівчинонька-квіт
Зросила ся, умила ся раненько.
Тяжко та важко дівчина, смутна,
І частенько й глибоченько все вздыхає,
З милим коханком розмовує так:
»Ох нам лихо, мій миленький, ох нам лихо!
Нас розрізнить вже на віки хотять,
Батько й матінка тебе щось не злюбили,
З нелюбом йти мені в церкву велять!«

Козак вірний засмутив ся, далі каже :

»Ой ти, дівчино-голубко, не плач!
Не ламай рук білих, не вздыхай так тяжко!
Лучче порадьмо ся, серце моє,
Як втекти нам од біди лихої.

Є відсіля далеченько-он край;
Там проміж горами озеро чимале,
Там островок і росте і цвіте,
Та в такій красі, що й вимовить не можно!
Темная ніченька вкриє село, —
Пару вороних я зараз осідлаю,
Та і пушу ся з тобою в той край,
Далі човник зробим, тай на острів дивний!
Не розрізняє ніколи зіма
Там з весною осінь, й нас там не розрізняють!
Жити-мем, вік доживати-мем, в двох...«

А дівчина козакові промовляє :

»Де-ж я, мій милий, возьму там садок,
Як покину грядочки, квітки червоні,
Батька і матінку як знайти там?
Як знайти сестричок, дружечок миленьких?«

— »Всюди, дівчинонько, знайдеш садок :
Бо ростуть-цвітуть квітки, де ти поглянеш,
І червоніють, де вмиєш лице ;
Буде нам за батенька там ясний місяць,
А за рідненькою неньку зоря,
Нам подружечки — усі зірочки...
Ти моя, я твій — до віку.«

---

3. СМЕРТЬ ЦАРЯ.

Зірочки погасли в ночнім небі,
В хмарах помутив ся ясний місяць...
Ніченько чорная, ніченько смутная!

Ти не вкривала, не засипала
Доли і гори сирими туманами,
Чорною тьмою густі ліси;
Руськую землю тяжкою смутою,
Темная ніченько, всю ти засипала,
Де тільки серце ще не умерло...

Там при морі, морі, де теплий край,
В славнім місті тай у Таганрозі
Плаче не ангел над домом божим опустілим,
Плаче цариця над царем похолоднілим...
Тихо вона плаче, при тесовім смутнім ліжку,
Над мертвим тілом царя Богу наймилішого,
До усіх людей найласкавішого і найдобрішого!
І як річка тече, вона тихо плаче,
А за нею православні в один голос
Морем, що голосить в бурю й хвилю хвилею жене...
Море утихне, річка не стане, поки не висохне..

II. ІЗ СТАРОЧЕХІЇ.

(З Краледворської рукописі.)

1. БЕНЕС ГЕРМАНОВ.

Ох ти, сонце, ох ти, сонце, чи ти жалостиве?
Щоб-ж ти, сонце, на нас сьвітиш, на людей бід-
[неньких?
Де наш князь, де наше військо, що нас ратувало?
Князь в Оттона, військо билось, в полі полягало!
Ідуть Німці, все Саксонці, довгими рядами
Із далеких он-тих сторон, що проміж горами.
»Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!«
Наші хати попалили, золото забрали,
По дорозі в Троски пійшли, і товар погнали.

Годі, годі журити ся вам, люде селяне!
Під копитом чужих коний вже травка не вяне!
Уже вона підростає, щиро зеленіє:
З квіток вінок плетіть тому, хто несе надію!
Все змінило ся: вже швидко пора бути жниву,
Бо Бенес людей скликає Німців супротиву.
Брали, брали для ворогів і ціпи й оселі,
Із сел, із сел виходили в ліс гуртом під скелі;
Попереду усіх Бенес конем виграває,
За ним військо біжить, кричить, як море гукає:
»Помстим, побем усіх Німців, щоб нас вони знали!
Руйнували, плюндрували і кари не ждали!...«
Серце в них розлютовало ся, очі заблискали,
І огневими стрілами на Німців запискали.
Травка густенькая, наші списи піднімали ся;
Ліс на ліс, ми на Саксонців тих злих напускали ся.
То не блискавки блискали, наші шаблі то блискали,
То не на небі греміло, наші списи то тріщали...
Коні як затупотіли й ми як загомоніли,
Зьвірі далеко-далеко тікали в ліса,
Птиці знялись, полетіли, геть-геть в небеса!
В гори, за гори, за птицею галас летів:
То розлітав ся наш крик, з брязкотнею шаблів!
Довго ті і другі як укопані стояли
На міцних ногах, мов ноги в землю повростали.
Коли на гору, де сперли ся Німці, як Бенес полине:
Де махне він шаблею — і кров там хлине;
Куди Бенес гляне — військо за ним гряне...
Лихий ворог полягає, і як трава вяне!
Тогді наші з гор камінья наламали,
Німців камнем побивали, добивали...
Щоб помилували, Німці жалібно кричали;
Так не милували, до останку забивали!

---

2. ОЛЕНЬ.

Бігав олень по горах,
По долинах, по горах,
В довгих та рясних рогах,
Ліс густий він роздирав,
Прудко по лісу скакав:
Для гущини й для дороги
В його рясні й міцні роги,
В його тонкі й гнучкі ноги.

Та на тих-же горах
Парень ходив,
Лук і стріли в руках
Кріпких носив:
Стрілами блискав,
В ворога прискав!

Так немає вже його:
Лютий ворог на його
Вискочив, молотом блиснув,
Вдарив, до камня притиснув...
На три часті головка розбила ся,
Теплою кровю земля напоїла ся...
Застогнало сердечко в кожній дівчині;
Над тим парнем виріс дубочок в долині,
Рясно дубочок віти розпускає;
Олень за листям до них прибігає,
Ворон із лісу до них прилітає:
Олень край дубочка скаче,
На дубочку ворон криче.

---

3. СИРОТИНКА.

Ох ви ліси, темні ліси,
Ліси милетинські!
Чому се ви зелененькі

І зімою й літом ?
Ой рада б же я не плакати,
Не мутити серця ;
Так скажіть, добрі люде,
Хто б тут не заплакав ? —
Де мій батенько миленький ?
В могилу зарили !
Де добрая моя ненька ?
Росте на їй травка !
Ні братика ні сестриці,
Розлучили з милим !

Ш. ІЗ СЛОВАЦІЇ.

ПІСНІ СЛОВАЦЬКІ.

(Із збірників виданих на світ працею Коляра в Празі
і Срезневського в Харкові.)

Посвячає ся І. І. Срезневському.

1.

»Долино, долино,
Глибока долино !
Чи по тобі чутка
Дійшла до дівчини ?«
— »Яка-ж тая, милий,
Яка чутка тая ?
Може вже у тебе
Коханка другая ?«
»Ні, ні ! милішої
Од тебе не знаю ;
Одно мені тяжко :
Тебе покидаю !«

Вийшов він за двері,
Сльози капать стали;
Капали на камінь,
Камінь пробивали.

Вийшов він за двері,
Очі утирає :
»Нехай тебе, мила,
Бог не зоставляє!

Хай і тебе, мамо,
Бог не зоставляє!
Мое ж серце щастя
Нехай забуває!«

2.

Горо, горо,
Горо дубова!
Ой, хто тебе рубати-ме,
Як на коні скакати-му?
Горо, горо,
Горо дубова!

Лучко, лучко,
Лучко зелена!
Ой, хто тебе косити-ме,
Як шаблюю брязчати-му?
Лучко, лучко,
Лучко зелена!

Дівко, дівко,
Дівко-коханко!
Ой, хто тебе кохати-ме,
Як я в землі лежати-му?
Дівко, дівко,
Дівко-коханко!

3.

Біля церкви мостик
Гень-гень мріє,
А по йому травка
Зеленіє;
Травка та зелена
Не кошена...
Через мостик мила
Одвезена!
Хто її відвозив,
Хай кохає;
Тільки в моїх очах
Не 'бнімає...
Коли ж обнімає,
То хай в ночі,
Та щоб не боліли
Мої очі.

4.

Гой, гой, гой!
Кінь мій вороний
Вже не мій, вже не мій!
Гой, гой, гой!
Старий гайдамака
Його взяв, його взяв!
Гой, гой, гой!
І дівчину мою
Гайдамака узяв!
Гой, гой, гой!
Я до дому прийшов,
А дівчини нема!
Гой, гой, гой!
Вже дівчина моя
З гайдамакою спить!

Гой, гой, гой!
Я шаблюку знайшов
Та з шаблюкою в ліс!

Гой, гой, гой!
Я у лісі знайшов
Розбишаку свого!

Гой, гой, гой!
Я дівчину одняв,
Гайдамаку убив!

5.

Йшов весною я по полю,
Зеленім гайочку,
Пострічав ся з дівчиною
В зеленім віночку.

Ми в купочці розмовляли
До білого ранку;
Як сьвітати починало,
Кинув я коханку.

Йшов я селом край хаточки,
Вона закликає:
»Йди до мене, мій миленький!«
Двері відчиняє.

Я сказав їй, що мене кінь
Уже дожидає;
Вона ж мені ні словечка,
Сльози утирає.

6.

Доню мала вбога мати;
Не мала чим зодягати
І чим її прокормити,
Треба в найми відпустити.

»Мамо, мамо, моя мамо!
Не давай мене до пана;
Мені сумно в панських хатах:
Там усього так багато...
Будуть мною помикати,
Стануть з мене глузувати;
Всякий сіпа, пхає, лає,
Ніхто сорому не знає!«

Вийшов рік, ще й половина...
В Катерини вже дитина!
Йде вона доїть корову,
Веде з нею панич мову:
— Грицю! в мене вже дитина;
На кого я гріх прикину?
— Ні на кого на другого,
Як на мене молодого!

Того Гриця стара мати
Як питати, так питати:
— Скажи правду, Катерино,
Від кого в тебе дитина?
— Ні від кого від другого,
Як од Гриця молодого.

З війни Грицик поспішає,
Всіх панів попережає;
В усіх коні грають, скачуть,
Тільки в Гриця чогось плачуть...
»Хлопці, гей! мене не гайте,
Разом браму відчиняйте
На обидві половини,
Щоб побачить Катерину!«
— »Катерини нема в дворі,
Закопана в сирім полі.«
Він скік з коня! хапає ніж,

Хапа й другий, та і побіг,
Що є сили, до могили...
»Одним викопаю яму близенько,
Встромлю другий в своє серденько;
Хай ляже тіло поруч другого,
Душі ж обидві в Господа Бога!«

7.

На високій горі
Горять ясні огні.
Що за люде сидять
Край огнів, що горять?
Край огнів тих сидять
Пятьдесять розбишак.
А один із них старий,
Дуже він посічений:
»Мені з вами не жити!
Мою шаблю возьміте,
На двоє розколіте;
Острим кінцем голову зотніте,
Тупим кінцем землю копайте,
Могилу мені виривайте,
Мене старого поховайте.«

8.

Король войну замишляє,
Жінки, дівки зоставляє,
Самих хлопців забірає.
Один старим ся сказав,
К тому й синів він не мав;
Тільки мав він три дочки,
Три гарних голубочки.
»Найстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!«

— »Пане тату! не піду,
Я воювать не буду.«

»Підстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!«

— »Пане тату! не піду,
Я воювать не буду.«

Найменьшая Маречка
Мовить йому словечко:

»Не турбуй ся, пане тату,
Ось я піду воювати.

Купи коня вороного,
І сіделце на його;
Стальовую шаблячку,
І пістолів парочку.«

— »Ох, доню моя милая!
Чи ти знаєш? война злая!
З-за других не видавай ся,
В строю zostaвай ся.«

Як на войну знаряжали,
Сестриці ю оплакали;
Як на коника сідала,
Батько й ненька оплакали...
А вона на те не дбала:
Із строю ся поривала,
В табор вражий ся вдавала.
Король тому ся дивив,
І вояка похвалив:

»Отто вояк страшний, дивний,
Та ще к тому й уродливий!
Як-би такая дівчина,
Була б мені женишина!«

— »Королю! дівчина я:
Держись слова, я твоя!«

9.

Отруя.

— Де ти була, моя Ганночко?
»На весільлі, моя ненечко.«
— Що давали тобі їсточки,
Моя доню, моя Ганночко?
»Непосолені три рибочки...
Горе мені, моя ненечко,
Лишечко, болить головочка!«
— Що давали тобі питочки,
Моя доню, моя Ганночко?
»Винце, винце, моя ненечко...
Горить лице, болить сердечко.«
— Де полегша тобі, донечко,
Мойй доні, мойй дівчині?
»В церкві, в церкві, по середині!«
— Що послати тобі донечко?
»Стели білую сорочечку,
Та сосновую ще дощечку.«
— Чим укрить ся тобі, донечко?
»Клади, мамо, свою донечку,
А під нею і над нею дощечку.«

IV. ІЗ СЕРБІЇ.

ПІСНІ.

1.

Кидав сьвіт Конда, текли сльози в матки
Вмер, поховали його коло хатки!
Конду поховали в зеленім садочку,
Під померанцем, в темнім холодочку.
Мати що-ранку на могилі плаче,
Чує що-ранку: і в могилі стогне...

»Чи тобі, синочку, тяжко в могилі,
Чи твої кости дошки придавили?«
Голос з могили: »Мати моя мила!
Не важка дошка, не тяжка могила;
Та як коханка сльозу проливає,
Сльоза та в могилу мою западає;
Як вона горе своє проклинає,
Кости ворухить, покій мій взрушає!«

2.

Під горою криниченька;
Там вмивалась дівчинонька,
Вмивала ся, говорила:
»Лице мое лебедине!
Як-би можна мені знати,
Що прийде ся цілувати
Мое личенько старому,
Пішла б по полю пустому,
Полинь рвала б та давила,
Полинем що-дня ся мила:
Тільки б він поцілував ся,
Полинем би одізвав ся
Йому поцілунок кожний!
Коли-б же я відгадала,
Що молодий кохати-ме,
В біле лице цілувати-ме,
Квіточок би назбірала,
Із них сок повидавляла
Пахученький, солоденький,
Своє личко б їм вмивала:
Як прийшов би молоденький
Та зо мною цілував ся,
Йому б медом одзивав ся,
Медом поцілунок кожний!«

3.

Три туги.

Соловейко, мала пташка, всіх розвеселяла,
Тільки мені молодому три туги придбала:
Туга першая для мене, для серденька мого —
Не женила мене ненька рано молодого;
Туга другая для мене, для серденька мого,
Що не грає вороненький коник підо мною;
Туга третяя для мене, для мого серденька —
Прогнівала ся на мене дружина миленька!
Викопайте мені в полі, широку ю яму,
На два списи широку ю, а вздовж на чотири;
В головоньках червону ю рожу посадіте,
А в ніженьках водиченьки потік проведіте:
Може прийдуть молоденькі рожею квітчать ся,
Може прийде хто з стареньких водиці напить ся.

У. ІЗ ПОЛЬЩІ.

1. МОРЛАК В ВЕНЕЦІЇ.

(Із Міцкевича.)

Як останья копійка вже в мене загинула,
Мене зараз невірна дружина покинула;
Волох же прийшов тай каже,
Що він добре, добре зна вже,
В яким місті дадуть пити,
Їсти й хороше ходити...
Та і гроший, каже, не платити-мемо;
Наберем ще й гроший, не лічити-мемо...
»Як облитий, у золоті, в сріблї ходити-меш;
Що захочеш робить, тільки те і робити-меш;
Там напїтку, там-то корму!
Наберем ще і до дому!

Сріблом, золотом блищати-мемо,
Шаблею ясенькою брязчати-мемо!

Як завернеш в село, вийдеш ти за ворітечка,
То й одуне кватирочку кожна дівчинонька;
Як затянеш пісню в літку,
Кине кожна тобі квітку.

Швидко, шпарко, бо як ждати-мемо,
Довго місця в місті тим шукати-мемо...«

Я повірив, дурний! та і кинув родиноньку,
Тай зайшов на чужину в лихую годиноньку!
Тяжкую несучи покуту,
З хлібом їм що-дня отруту:

Чи до віку ізморяти-му ся,
Як пес на ланцюзі зоставати-му ся?

Кажу дівчині про мою бідну головоньку, —
Ізгнущаєть-ся дівчина з нашої мовоньки;
Люде з нашого тут краю
Стали иншого звичаю!

Як билинка, не приймати-му ся, —
Я в чужині вітром розмітати-му ся!

Рідна мати, країно, країночко!...
Де поглянеш — приятель, поглянеш — дружи-
[ночка...

Рідні, рідная і мова!
Доброго нема ж тут слова:
Не спочивай і не гай ся,
Ласки ж і не сподівай ся;
Я як травка, що росла, де трави,
Тай занесла її буря на глиб ставу!

2. ДОРОГА.

(Із Витвицького.)

Дальше в сьвіт — шукать науки!
Годі мліть, зложивши руки!
Чужий розум нам підмога:
В сьвіт дорогу, в сьвіт дорогу!
Де вікує сніг на кризі,
Де земля в зеленій ризі,
Де без хмар все сонце жарить,
Де щоденно дощ та хмарить,
На моря, на гори з сталі,
На сьвіт, на сьвіт — далі, далі!
З гір на гори, висче, висче!
Де закутав їх сніг білий...
І до сонця ближче, ближче!
Як орел криластий, сьмілий...
Там на вітрі в хмарах стану,
Там ясні зірки достану...
І рукою, і ногою
В хмару вдарю, дощик пролью
Над землею, над пашнею...
І без лиха і без страху
Полину я по тім шляху:
Срібло в місяця возьму я,
З сонця золото зніму я!

3. ЧОРНОБРІВКА.

(Із Суходольського.)

По середині дороги
Козак зустрів дівчину.
»Козаченьку! болять ноги:
Возьми мене за спину.«
— »Моя мила дівчинонько!
Коник мій брикає.«

»Я возьмусь за козаченька,
Білі руки маю.«

— »А як война? а вороги
І страшні і грізні.«

»Ворог? о ні, мій дорогий!
Він нас не розрізни.«

Як схилив ся козачина,
Шабелька брязчала;
Не лякала ся дівчина,
На коня сідала.

Скачуть, скачуть по долині
Коханка, коханий;
Грає, несучи дівчину,
Коничок буланий.

Вже минали і пригорок
Коханий, коханка...
А в козака лихий Турок
Пук із-за курганка!

Козак долі... шабля брязчить...
Кінь по полю скаче...
На коневі Турок летить,
Дівчинонька плаче.

Б. ЛУНА ЩЕ ІЗ НІМЕЦІЇ.

---

1. ПРИЯЗНІ ДУШІ.

(Із Маттісона.)

Мох поріс, о други, на могилах ваших:
Як же повний місяченько сьвітить,
Кожного із вас душа порхає
Надо мною тихенько.

Ті із вас приязни квітом посипали
Стежку мою в мирі, гріли серце;
Ті голодний розум годували
Словом ситним, розумним.

Може був би з мого човна попас хвилі,
І тріски від скелі полетіли б,
Як-би в бурю приязні душі
Не порхали край мене.

---

2. ДОБРА-НІЧ!

(Із Кернера.)

Добра-ніч!
Хто стомив ся, тим ся річ!
Тихо день вже догаряє,
Косар руки опускає,
Опускає на всю ніч.
Добра-ніч!

Пора спать!
Сонні очі заплющать!
Ластівка вже спить на стрісі;
По улицах тихше, тихше;
Либонь хоче ніч сказать:
Пора спать!

Добра-ніч!
Спить без страху, поки ніч,
Поки принесе сьвітання
І роботу й сумування;
Бог не спить, його вам річ:
Добра-ніч!

---

3. БУЛО.

(Із Анастасія Гріна.)

Було нас не трохи
На синьому морі:
Все люде веселі,
Один тільки в горі.

До купочки вітер
Попутний нас звів;
Як тільки б змінив ся,
Нас впять би розвів.

І рідную землю
Вихвалював кожний;
Мовляв, найти лучче
На світі не можна.

Хвалили озера,
І річки і море,
Круті снігові
Та синії гори.

Степи похваляли,
Ліси, луговини...
Один сидів смирно,
Та плакав з кручини.

»Не кожний з нас має
Коханку-дівчину;
Нема чоловіка,
Щоб не мав родини!...

Хай буде здорова!
За неї п'ять, братця!
По повній же, вмова,
По повній п'ять чарці!«

Як гукнули разом:
»Здорова родини!«

Не пив тільки той з них,
Що плакав з кручини.

Не пив, і всю чарку
Він вилив на море, —
І бризнули сльози,
Й насупив ся з горя.

»Була ти цариця
Поморя і моря;
Чи ти потонула?...«
Й заплакав він з горя.

(Се про Венецію писано. Була вона колись між царствами і між панствами найславніша: над морем панувала і над землею царювала; так далі ж, бач, ні на-віщо звела ся.)

---

4. ХЛОПЧИК ПАСТУШОК.

(Із Улянда.)

По-над лугом, річкою зелена гора,
З гори церква з-тиха позирає;
Хлопчик-пастушок в сопілочку у річки гра,
І веселенько співає.

Коли се з дзвінниці бов, дзелень і тень-телені!
Либонь дяк співає смутно...

Хтопчик встав, замовк, тай слуха: дзвін все дзень-
[дзелень!

А в очицях йому мутно...

Кого незабаром вкриє божая трава,
Й той співав колись у річки...
Колись дзвін теленькне, і по нас дяк заспіва,
Хлопчик, хлопчик невеличкий!

5. НАВІЩЕНЬНЯ ІЗ МОГИЛИ.

(Із Еленшлегера.)

Пан посватав ся і взяв дівчину,
І прижив він з нею три дитини.

І три роки вона папувала,
На четвертий її поховали.

Пан поплакав по своїй коханці,
Далі й оженив ся на панянці.

Нехорошу вибрав він панянку :
Малі діти плакали що ранку.

Вона од них чолом не приймала,
Сиріток ногою відпихала.

Як плакали вони їстки, питки,
Говорила : пропадіть ви, дітки !

Взяла у них подушку біленьку,
Положила соломку гниленьку.

Взяла вона свічку із кімнатки,
Лягли дітки в темній хаті спатки.

Лякали ся, плакали, не спали,
Слізоньками неньку викликали.

Чує ненька, дітки жалібненко
Плачуть, кличуть : де ти, де ти, ненько ?

І до Бога душечка летіла :

»Пусти, Боже, до діток з могили!«

— »Лети, мати! тільки не бари ся :

Кукурікне, в могилу верни ся.«

Зозуленька пізно прилітає,
Кватирочку в пана одсуває.

Входить мати до діток в кімнатку :

»Чого лягли на соломці спатки?«

— Забрала в нас подушечки пані! —
»Чом сьвічечка не горить в ліхтарні?«

— Взяла пані й сьвічечку з ліхтарні
Мамо, мамо! нас не любить пані!

Мамо, мамо! дай нам їсти, питки!
Не кидай нас! бо ми твої дїтки! —

Вона тихо ключі в сонних брала,
Сорочечки з скрині повиймала.

Діточки нагодувала, вмила,
І в біленькі сорочки одїла.

Далі сонним ключі отдавала;
Сумна, страшна до їх промовляла:

»Зоставила я засїки повні;
За-що ж мої дїточки голодні? —

Я придбала пряжі повні скрині;
За-що ж дїткам спати на гнилині?

У коморах воскові кружала;
Чи то й лою на сьвічку нестало?

Як кликнуть ще раз мене небогу
Мої дїтки, підемо в дорогу.

На суд вкупі підемо до Бога —
Ви, дїтки мої, і я небога.

Як заплачуть дїточки голодні,
Ляжете ви на столі холодні.

Як без сьвітла ніч дїтки злякає.
На труні в вас сьвічка запалас.

Як заплачуть вони на гнилині,
Спати-мете в гнилій домовині.«

Як сказала — і пропала! Мова ж налякала
Панею і пана;
Вони дітки голубили, годували, мили
Що-дня, пізно й з-рана.

---

6. ПІСНЯ САДОВНИЧОГО.

(Із Улянда.)

Ох, червоні квітки!
Утікайте в ліски!
Не давайте ся рвать,
І в вінок заплітатъ
Вас для царівни-голубки...

Хоч як мак червонїв,
А як швидко зжовтїв...
Ох, червоні квітки!
Ті невічні вінки!
В серці туга довговічна...

ПРИПИСКИ.

I. ПЕРВОТВОРИ.

Стор. 7, стр. 9. рідокочанок = коханок роду, любимець родини.

8, 8. хороми = будинки, теремі. — 4 з д. родина = рідний край, рідний нарід.

10, 22. мають (маяти) = колишуть ся, повівають.

15, 7. бійниця = отвір в мурі, куди стріляє ся на неприятели. — 3 з д. доля (росс.) = частка, пайка, уділ.

17, 10. віжки = важки, ліци, уздечка.

18, 3. причудив ся = причув ся, видав ся, вдавав ся.

20, 4 з д. плотина (росс.) = гребля, загата.

22, 22. вимощених = брунованих.

29, 16. кручина = журба, гризота.

30, 21. Псло = лівобічний доплив Дніпра.

32, 8. рать = військо — 19. жарнути = скоро прийти, прилетіти, пригнати.

35, 3. сількось = байдуже, все одно, дарма.

36, 4. голінний = бойкий, хоробрий, справний.

37, 4. драть = дерти, молоти.

41, 3 з д. ретивий (росс.) = смкий, огнистий, баский. — 1 з д. спесивий (росс.) = гордий.

Поезії 3. (Зрадник), 18. (Гетьман) і 20. (Козача смерть) визначний чеський поет Челяковський переложив на чеську мову.

II. ПЕРЕКЛАДИ.

46, 8. Таганрог = місто в катеринославській губернії над Азовским морем. Там умер цар Александр I. 1825 р., а в р. 1831. поставлено ему памятник.

58, 20. Морлаки = Серби (і Хорвати) в горах Далматії.

ТВОРИ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

Микола Костомаров.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

Микола Іванович Костомаров уродився 4. (16.) мая 1817. р. в селі Юрасівці вороніжської губернії. Отця його, заможного дідича, 1828. р. убили крпаки, з котрими дуже зле обходився, а хлопець зівстався на вихованю матери, доброї і щирої людини, котра все говорила по українськи. Скінчивши гімназію в Воронежі, вступив на університет в Харків, там мешкав якийсь час у Артемовського-Гулака, а вплив мав на него межі іншими Метлинський. Відтак після короткої служби військової слухав ще викладів на університеті в Москві, а потім вернувся до Харкова, збирав народні пісні, вчився української мови і гісторії та народописи України. Сі студії доповнив опісля ще науковими вандрівками по Крими і Волини. Кілька літ був гімназійним учителем на Волини і в Києві, а в р. 1846. став професором в Київському університеті. Познакомившись з Шевченком, Кулішем і іншими українськими патріотами, основав товариство съвв. Кирила і Методія, котрого цілю було старати ся о духовне і політичне сполучене Славян, причім кожде племя повинно мати свою самостійність, свою управу. За се арештовано його (і десять членів товариства) в день перед весілем, перевезено в Петербург і засуджено на оден рік в Петро-павловську кріпость а потім заслано в Саратов над Волгою. Там займався дальше наукою. Амнестія при вступленю на трон Александра II. дала і ему волю; він виїхав за границю і звидів більшу часть Європи. Коли вернувся з подорожи, покликав его Петербурский університет на

професора історії; тут він вславився дуже своїми викладами. В 1861. р. заснував з Білозерським і Кулішем український літературно-науковий місячник «Основа», де поміщував багато розвідок історичних і порушив гадку видавання українських книжок для просвіти народу. Але небагато університет за студентські демонстрації замкнув, і він уступив з професури, лишивши тільки членом археографічної комісії (з платнею 3000 рублів); видаване книжок для народу міністерство заборонило, і Костомаров передав решту зібраних ним на се гроший (4000 рб.) Петербурській академії наук на премію за зложене українського словаря.

Дальші літа проживав в Петербурзі, займаючи ся неустанно науковими працями. В р. 1873. оженив ся з давною своєю судженою, котра після его арештованя вийшла була за муж але повдовіла. В осени 1881. р. переїхав его віз і він вже все слабував; вправді подужав трохи пробуваючи літом на Україні в селі своєї жінки, але в Петербурзі 1884. р. знов его переїхала фіра, і він після довшої слабости умер 7. (19.) цвітня 1885. р.

Костомаров мав дуже добре серце, оказував все найбільшу любов своїй матери і щирю прихильність приятелям. Горячо любив Україну. При слабовитім тілі постарів ся завчасу, але спосібности духові а особливо надзвичайну пам'ять задержав майже до смерти.

По українськи писав в молодших літах, підписуючи ся Єремія Галка; наукові ж твори (також історичні повісти і одну драму) писав по російськи, їх вийшло більше як 20 томів. Ті твори придбали ему найбільшу славу; они відносять ся переважно до історії України.

I.

САВА ЧАЛИЙ,

ДРАМАТИЧНІ СЦЕНИ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Петро Чалий
Павло Булюк
Андрій Гордій
Степан Гудай
Антін Гайдаревич
Ничипір Обізняк
Онисифор Чуркевич
Карпо Немирович
Грицько Лисий
Микита Завалченко
Мосій Дзига
Сава Чалий, син Петра.
Гнат Голий.

} старшина
козацька.

Коронний гетьман Конець-польський.
Лисецький, польський офіцер.
Параска Вапулиха, вдова в Терехтемирові.
Катерина, її дочка.
Настя, дівчина з Терехтемирова.
Хомка, Савин джура.
Мотря, Савина наймичка.
Козаки.
Обивателі з Терехтемирова.

Дієть-ся в 1639. році в Малій а потім в Червоній Русі.

ДІЯ ПЕРША.

СЦЕНА I.

Частина поля між чагарником. Далі гори, ще далі сине Дніпро, а за Дніпром пісчаний степ.

Петро Чалий, Павло, Антін, Карпо, Грицько, Микита, Андрій, Сава Чалий, Ничипір, Онисифор, Мосій, Максим і багато других козаків сидять на траві: спереду Петро Чалий. Челядники викочують бочілки з горілкою, пивом і медом. Козаки пють кухлями, що перед кожним з них поставлені. Сьміхи, гомін, гульня козацька. Деся певно, що Чалий могоричить їх.

Антін. А щó-ж, братці, усе у нас не весело. І гульня не гульня... мов чії поминки справляємо!

Петро Чалий. Алé... їж паляниці, та зубів нема! Яка тепер веселость, панове братці, коли того й гляди, що проклятий католик за гирю зачепить. Або ся жидова. Кат її наніс! Мов кошмашня розплодила ся. Ох, братці! Не те бувало у старину: і на сьвітї жили, і хлїб сьвятий їли. А тепер... були, кажуть, на масниці вареники, та у піст на вербу повтікали! Була своя воля, та вороги одняли!

Гнат. Е, стариганю ти! Чого квилить? Ще божа воля! Хиба у нас козаків нестало?...

Карпо. Та їх то, як кажуть, щó не байрак, то козак, щó не ярок, то гайдамачок... та шкода! Запевне незабаром усі на Ляхів попереvodять ся.

Павло. А хто Ляшка рубати, той буде і козацьку клягу знати! Забув стару помовку?

Андрій. Та нікому бо.

Грицько. Як нікому?

Андрій. Та так... бач... Тепер який моторнійший та ще не жонатий та ще не забув старого козацького звичая, так зараз поплівсь у Січ таї лицарює собі там із Татарвою. А які пожонились, так тим і байдуже! Діти та жінка миліше від України: за їх — хоча й у католики, щó робити-меш? Така пора прийшла, що ще мабуть і з почину віку не було такої; зовсім оттак... скрутились... ні на-що! Трясця його матері!...

Степан. Воно ж усе то по божему діеть-ся. Отсе вже, бачите, хоч у якій справі не возьми: як Біг дасть, мов своєю мочю поведить, так усе й гаразд буде; а другеє ще, бачить ся, й те, як

то до того візьмуться; а вже як Біг не зволить, то хоч як ні бийся, а все марно піде.

Грицько. Бачу вже й я, що прийшла до нас лиха година!

Онисифор. Тут, біс його батькові, так хотілося побити ся б, а тут і виступу нема!

Ничипір. Алé... от і ніякої поживи!

Максим. Яка там у діавола пожива! Скоро з голоду пропадеш... не те що!

Дехто з козаків. Погана пора! погана!

Петро Чалий. Ех, братица, не те колись у давні роки було, за батька нашого Конашевича; як ні перся проклятий Лях, та ні. Не те щоб як небудь так... бувало духу козацького лякаються! А доставалося й Татарві, і Туркові і всім. А щó здобиченьки! і Боже милостивий! не перелічиш бувало. А все то через тебе завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тогді... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду і голоду, і бурі і сльоти. Море так горою й дметься, а ми... дармо... крутимся собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тогді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, щó й уха попущали! А наш пан Петро Конашевич як крикне-гукне: гей, братица, Біг допоможе, супостат не здоляє; не на нас фуга — на ворогів Христових: не бійтесь, мої голінні! Сказав, мов кухву горілки викотив: на усіх така веселість напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, філі — разом як заревуть, та в глиб, а там упять на верх, та так нас і накриють; а блискавка... і Боже милостивий! тільки спомянеш, так страшно: як разом лискне, так так від усхода до захода усе небо мов огнем що палють, аж очима після дивить ся трудно... така страхота що й... А ми!

от на вспряжки сказано, що не боїть ся козак ні тучі ні грому, ні хмари ні чвари!... аж кишки рвуть, пісні деруть: здаєть-ся грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та вже-ж як і переплинули! Ой задали ж ми перцю музувірові! Усе попалили, порізали, постріляли, напились удовіль кровавого пива! Повірите — ні чоловіка не зостало ся, так хиба що молоді хлопці дівчат позоставляли, тай то... пограли ся та і к злидню! Які були християне у їх у полоні, повипущали, ще й грішми наділили, хто скотів в свою землю йти. А здобичи набрали стількі, що як повалили на чайки, так деякі не здержали, пурнули. І до дому зо славою вернулись. Тогді-то, як кажуть, тая слава по всьому сьвіту мов гомоном віддала ся. Як побачить Татар або Турок нашого брата, так так і обомліє: чубатий, каже, йде, лихо з собою несе. Тогді-то славна була та військова справа, що ні своїм ні чужим себе в обиду не давала. Ей, горілки, хлопці! І Ляшки були як маслом примазані. *(Сьмієть-ся.)* Коли то вже добре мабуть підогріли ми того турського шалтана, що він те й твердить, що листи до короля посила: та щоб не було, каже, сього Сагайдашного! та щоб угомонили козаків! А щоб-ж з того? Напише було король до гетьмана: на-що так робить? Тай тількі! А коли дошкуляли їх бесурмени, так вони й нас благати. Він так умів себе показать, що й Ляхи його шанували. Тогді і унія чорта зробила. Там таки вибирають своїх онцихристів архирейв, щоб, бачите, ми їм голдували, а наш батько Сагайдашний призвав грецького патріярха, тай посьвятили собі митрополита. Тогді Ляхи казали: Отсе бісів козак! ти йому те, а він усе свое: із Турком воювати не велять, а він те й зна, що землі

їх плюндрує та руйнує; унію хочуть увести, а він усе її викихає та православну віру боронить! От, панове, була година! і божа ласка нас не покидала: кому лихо, козакові усе добро. От коли, так пожили ми на світі! Як умер наш батько, мов на нас сарана налетіла, нема добра тай нема, усі терпимо.

Павло. І хиба таки меж нами не буде другого Сагайдашного?

Гнат. Ні вже, поминайте його. Не такі козаки стали! Тепер уже таких послухачей нема, щоб доброго слухали. Аже-ж скільки у нас уже гетьманів було: пропали через війскові чвари!

Павло. Які через чвари, які через худий розум, а які через кривду свою. Щоб-ж як ізрадник — не терпіти-меш!

Гнат. Та були ізрадники; вони були, а найбільш таких, що пропали через козацьке завзяття, мовляв, ні за віщо.

Андрій. Ні, се вже як хочеш, пане Гнате: медведя не налигаєш, так і козака шкода нуздати. Свій розум май, і доброго собі дбай, а козацьку волю не руш! Так, панове братці!

Багато з козаків. Так, так.

Андрій. От, бачите, і всі за мною.

Петро. Гей, пива! Аже-ж і пан Гнат що хиба каже? Були зрадники, і покарав їх Господь; були й добрі люде, та загинули а ні за віщо! усякого бувало! От хоч і Трясило Тарас, яківський друзяка, аже-ж пропав! Усе то не гарно, що слухати не хочуть. І Павлюк би не закбчив свого похода такечки, коли-б його слухали пани козаки.

Степан. Воно то й се правда. І чого воно й так, що от кому так усе удаеться, чи він до

великого дуже ума дійде, чи вже так Господь то дає. От бач, ти-ж сам кажеш, що за Сагайдашного нам життя було, і Сагайдашного усі наші любили і вороги бояли ся. Чом же воно не кожному так? От хоч і наш покійний, дай Господи йому царство небесне за його мученицьку смерть! я кажу, Острияниця... чим не козак? Щоб-ж! Іспершу йому усе трапило ся, а навпісля — Божоньку мій! аж згадувати страшно.

Антін. Ох Острияниця, Острияниця, Степане наш добрий, милий! царство йому небесне!

Павло. А як під ним вільно було!

Андрій. А який був голінний!

Онисифор. А який був на війні хоробрий! сам бувало уперед іде!

Ничипір. А який був щедрий! Ніколи так не пройдеть-ся, щоб він не обдарував нас.

Максим. А як його шанували!

Грицько. А який був до своєї справи дотепний!

Петро. Та ще й справедливий! Загинув серцяга через свою щирю правду!

Багато з козаків. Ох, Степане, Степане наш, наш батько рідний!

Петро. От і заплакали! Та я й сам лиха спиню ся... самі сльози котють ся. *(Утирає слези.)* Плачте, панове, плачте: воно хоч і кажуть, що то баба, не козак, хто рюма, та ні. За такі сльози оттой, щоб на небі живе, ласкав буде.

Павло. Ех, братці, вішна йому память! Хоча покійників і гріх турбувати, а ще грішніш такого, щоб за віру головою наложив, та щоб-ж: нічого казати! Оплошав і він перед кінцем, і себе і братів своїх у напасть завів.

Петро. Бодай тебе, Павле! Чи тобі не гріх

такечки казати? Ти знаєш, що доброму усі здають ся добрі. Він вчинив своє: піднявсь, побив Ляхів, у другий раз нагнав та задав їм зради; тут пан просить, обіцяє, перед хрестом та св'ятим евангелієм присягнувсь, що не буде унії. А наш пан гетьман то й дума, гада, що вони, мовляв Ляхи, хоча й католики, а все-ж таки у Бога Христа вірують; коли заприсягнулись, так посоромляють ся... розпустив своє козацтво, тай поїхав. Поїхав же він не пити та гуляти, поїхав він Богові помолити ся, Спасительові поклонити ся та Божої Матері молебень відправити. А тут... о Господи! Татари бесурмени того не зроблять. Ні, треба його пам'ять чтити та шанувати та Бога за його душу молити, а казати так, брате, не по-доба, великий гріх за се буде.

Де-хто з козаків. Правда твоя, пане Петре, правда!

Степан. Дай Боже йому царство небесне!

Микита. Спаси його душу Господи!

Гнат. А ми випемо за його душу! (*Викочують бочілку і пють.*)

Степан. Царство йому небесне!

Грицько. Нехай се буде перед його душею!

Мосій. Та щоб він за нас грішних Бога молив!

Гнат. Він нехай у царстві за нас за всіх Бога молить, а ми його тут добром поминати-мемо. Попи у церкві панахидою, а ми, козаки, у таборі піснею. (*Бере бандуру.*) Ану лишень, панн братці, ту пісню, щó на смерть його скомпонували.

Козаки. Ану, ну!

Гурт (*співає пісню, Гнат грає на бандурі*).

Ой забили Ляхи нашого гетьмана,
Нашого гетьмана, пана Стефана.
Орлику, сизий орлику, молодий Стефане,
Україна плаче по тобі, гетьмане!
Орлику, сизий орлику, орлів братів маєш,
Що старії й молодії, сам їх добре знаєш;
Що старії й молодії, всі в тебе вдали ся,
Відомстити та за тебе усі повляли ся.
Та всі ж вони завзятії та всі голіннії,
А в їх конї воронії, швидкії й пирськії;
А в їх конї воронії, громкі самопали, —
Та їх здавна супостати католики знали.
Та в їх списи булатнії з довгими влюгами,
Всі гострії як голочки з довгими кінцями;
А в їх шаблі булатнії на обидва боки,
Католикам зраду сишлють по всі вішні роки.
Набігають на городи як чорная хмара,
Уввірилась католикам козацькая слава!

Петро. От пів року тому частіш співали сю пісню, чим тепер.

Павло. Е, панове, ще не загинула козацька мати! Заспівають її колись і шаблюки наші.

Петро Тоді усі присягали ся відомстити за його.

Павло. Ану, ну! горілки, меду, ну! Щоб я луснув, коли отся шабля не напеть-ся ляцької крови! (*Бере кухоль.*) Царство небесне, вішний покой нашому доброму, милому панові гетьманові Острияниці, та тут-же й тестю його Левку Гуні, — що-ж, і він добра душа був... так!

Козаки. Так, так.

Павло. Ну і усім тим, що за віру Христову нападуть і муку одбули, тож царство небесне й вішний покой, а на ворогів наших зрада і пімста

Де-хто з козаків. Щоб їм добра не було!

Щоб на їх чума напала! }
Щоб вони подошли усі! } Разом.

Петро. Ну, панове громада, пили ми за мертвих, випемо лишень іще за здоровя живих, тих щб родину свою кохають і на глум лихим ворогам не дають. (*Викочують ще бочілку і пють.*) Іще ж тепер меду, панове! (*Пють.*)

Павло. Ну, пане брате, стій! Ми з тобою як два апостоли: ти, бач, Петро, а я Павло; Петро хоч старійший, а усе їх малюють умісті. Давай руку! Спаси-бі і прости-бі тобі за твое щире серце, та за твою ласку, та за твое частуваньня. Поділимось лишень чарочкою та випемо за твое здоровя. (*Всі пють і гукають.*) Дай тобі Боже, чого забажаеш: сина оженити, щб було кому старости твоєї глядіти...

Петро. Мені нічого так не хотїлось би, тільки щб своїй неньці рідній Україні послужити.

Степан. Так, так! от добра душа пан Петро Чалий. Та який ласкавий: от скільки разів уже він нас частує!

Петро. Щб Біг послав, презволяйте ся, панове. Медку ще! (*Пє, а за ним всі.*)

Павло. А щб твій син такий оспалий сьогодні? За цілу беседу рота не роззівляв. Ей, Савко! Хиба ти такий був, коли Ляхів мов зайців по чистому полю цькував та слави собі залучав?

Сава. Був мед, та гості попили. На страшній неділі весілья не справляють! Ви кажете: чого я такий оспалий? А хто не буде оспалий у сюю злющю годину, коли проклятий недовірок мучить та катує православний люд без ласки? Ви кажете: чого я такий смутний та сумний? А хто не сумовати-ме за своєю волею, щб самі у себе віднімаємо? Хто веселити меть-ся, дивлючи ся на

те, що там послідню худобу у людей забирають, дітей від матерей однімають, у православні церкви не пускають, сповідати ся та причащати ся не велять... скоро із християн перевернуть ся на нехристей, — а тут думки й гадки об тім нема! Мов не одної матери діти! Панове братці! Гуляли й діди наші, тай вороги від їх трусили ся. А у нас — де кричать а де співають, де кров ільлють а де горілку пють. Аби мені гаразд, а об других нема заходу! Не таке вам пиво пити подобає, коли наша Україна пропадає!

Петро. Сянку, кажеш ти правду, тай щирю правду! Дали-бі правду. Ми хоч старіші від тебе, та молодих слухати мусимо.

Андрій. На славу собі і нам вигодовав ти сина, пане Чалий! Голінний молодець! Ще й тридцяти літ нема йому, а вже дві пісні співають про його. Ану лишень, хлопці, про Саву пісню!

Пісня.

Ой тож наш Сава в поход виступає,
На конику вороному жахом виграває;
Було Ляхів дві тисячі, зостало ся двісті,
Ще й багацько та за ними візьметь-ся користі.
Як подивить ся пан Сава на правую руку:
Ей вискочи, коню, коню, із ляцького трупу.
Як подивить ся пан Сава через праве плече,
Позад його, поперед його кровавая річка тече.

Сава. Колінь і справди се було під Немировим, тому вже два роки: се тогді, як вибрали Острияницю. Тай тепер би може зложили пісню, колі-б було з ким іти на ворогів! О, дайте мені лишень тільки поміч та волю! Я б показав себе недовіркам, почоломкались би вони зо мною, із колишнім друзякою! Береженого, кажуть, Бог

береже, а козака шабля стереже. Поки отся (*показує на шаблю*) не зацербила ся, Сава знати-ме, щó робити-ме! Бачив мене Конецьпольский, приглядить ся він до мене ще й близче.

Козаки. Молодець, молодець пан Сава!

Павло. А біс їх батькові, Ляхи добре взнали нашого Саву під Немировим, та ще двічі!

Степан. Не менш того і під Случю.

Антін. А як він, із Остриницею тогді він був, та пробивсь скрізь Ляхів, та із заду їх дошмигав!

Мосій. Усім молодець! не гарний тим тільки, що горілки не пе.

Грицько. А, мовчи вже ти.

Гнат. Та щó й казати. Як-би усі такі, не така б тогді й наша Україна була.

Сава. Спаси-бі за тее, що ви мене не забуваєте. Але мені б миліше було слухати, як-би ваші шаблі забрязчали або самопали заревли, ніж оттаку честь для мене одного. Ех, братці, братці, пора б нам упать на войну: от скоро рік сплине, як Ляхи нас позабули.

Павло. Сто чортів їх батькові, щóб вони нас і на два дні не позабували! Братці! пан Сава хоч і попріка нас, так за діло. Як таки ми позабули свою рідну матір боронити! А, чи таки не гріх нам? Дали-бі, ми обабили ся, братці!

Де-хто з козаків. Щó? хиба в нас козацька кров застигла? За шаблі, братці! (*Виймають шаблі.*) Го, го! на ворогів! на ворогів! ходім!

Петро Чалий. Посідаємо лишень упать, братці Ляхів тут чорт-ма, так і бить ся ні з ким. Наколихаєтесь з іми тогді, як Ляхів спіткаєте. А тепер поховайте їх. Та посідайте та мене послушайте. Я, бачите, вже і старий; хоч трошки пя-

ненький, а все ще розума не пропив. От бачить ся, з такими голінними молодцями чого журить ся? Та бач: нічого не зробіте! А від чого се? Від того, що без Бога сьвіт не стоїть, без царя земля не править ся. Бачить ся, що у колоді багато бджіл, та усі слухають одної матери. Оттак і се! Через щó наша Україна у такій славі була за Сагайдашного? через щó нас добрі зважали а злі лякали ся? Через те, що тогді усі одно думали, одно й гадали, одного й послухали, а той слухав одного Бога, царя небесного! Оттогді то у нас і справа була, і божа ласка нас потїшала. Тепер, як сучі Ляхи убили нашого гетьмана Острияницю, щó ми? Які позабігали кат зна й куди, які пішли у Січ, а які поперевертались на Ляхів... от тобі на! Нагібала коса каменяку! Гарцювала воля, тай перестала; гуляла воля, налигала й неволя! А як-би у нас тепер гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки повивали.

Гнат. От що праведно каже пан Петро, так праведно; як череді без личмана, так Україні без гетьмана!

Андрій. А щó, виберемо собі гетьмана, та тогді й гайда! знати-мемо, щó починати.

Грицько. Та воно так, та де тих у діявола й козаків набрати! Вся козачина запустіла, мов перед кінцем сьвіту.

Петро. А хйба забули, як Острияницю вибрали? Зійшли ся панове енеральні, тай вибрали; тогді до усіх козаків на раду. От і усе! Не бійте ся; аби вибрали гетьмана, а то де вони й наберуть ся! От тепер хоч і ми тутечки, усе люде шляхетні, виберемо собі. Чого барить ся?

Павло. А щó-ж, панове, хіба ми не старші у війську?

Багато голосів. Щó се за питанняє? отсе ще?

Павло. Коли так, помолимо ся Богові та виберемо собі гетьмана!

Багато голосів. О?

Павло. Дали-бі. Чи таки нам тут і заснігить ся без діла? А ми без гетьмана нічого не зробимо! Хіба ми не козаки? Щó 'тсе? Гетьмана, панове, гетьмана!

Андрій. Кого-ж?

Павло. Як ви скажете?

Андрій. А ти?

Павло. Пана Петра Чалого?

Кілька голосів. Гарно, гарно!

Грицько. Мов шаблюю усік! пана Петра!
пана Петра!

Степан. Луччого у нас немає!...

Всі. Немає, немає...

Петро. О ні, панове, ні! Я вже старий, немощний, ослобоніте; у вас є й молодші і достойніші.

Павло. Ні, ні, нам старого треба, та щоб розумний був та управляти над нами умів.

Багато голосів. Пана Петра Чалого!

Петро. Ослобоніть, будьте ласкаві!

Багато голосів. Ні, ні, гетьман наш! У Терехтемирів козаків скликати! Гетьман у нас є! Пана Чалого! пана Чалого!

Гнат. Ні, панове, тут є дотепніший від його.

Багато голосів. Хто? хто? Нікого нема!

Гнат. Ні, е. От хто *(показує на Саву)*! Хто Ляхів як снопи валяв? від кого пан Конецьпольський трусив ся? хто під Немировим кровавую річку переплинув? про кого наші дівчата спі-

вають? чия слава по всій Україні як грім гримотить? От хто: пан Сава Чалий, голінний, хоробрий, славний наш пан Сава!

Павло. Молодий ще, нехай послужить!

Микита. Він гаразд войовать, а не вправлять: дуже сердитий!

Степан. Таже-ж ми вибрали батька! Як же можно синові над батьком старшинувати?

Чалий. Ні вже, у сім я вас не поражу. Він хоч і хоробрий, та ні, не можно, норів у його не такий. Ні, ні! А коли порадить, то от... пана Павла, а мене, буде ваша ласка, ослобоніть!

(Сава скоро пішов, за ним Гнат.)

Павло. Дякую. Пана Чалого, панове! Так?

Всі. Так, так!

Павло. Ну, тепер поїдемо у Терехтемирів.

Всі. Поїдемо! поїдемо!

Петро. Ну, панове, коли вже вам так дуже забажало ся, щоб я був у вас гетьманом, так тепер і я не прички.

Всі. Гетьмане наш! *(Виходять з шумом.)*
гетьмане наш!

СЦЕНА II.

На дорозі. З одного боку ліс, з другого Дніпро. Гнат і Сава.

Гнат. Що тепер казати-меш, пане Саво?

Сава. Нічого. На Україні є гетьман, ми ще не пропали.

Гнат. Порвали си мов з мотиною на сонце, бісові!

Сава. Вони про тее знали, що починали. Гнате, кажуть люде, що хто дбає, той у себе має. Брехня, не вір!

Гнат. Ти бачив, як я бивсь за тебе.

Сава. Багацько дякую. Піди, товаришу, до мого батька, шановного та вельможного пана

українського гетьмана, та кажи йому чолом од мене і вішне опрощання!

Гнат. Ні, друже, перш хміль потоне на воді, ніж я тебе покину.

Сава. Прив'язать до його залізяку, так і потоне! Мені казали козаки, після того як я їх із полону аж сто та одинадцять вислобонив, знаеш, що вони мені казали? Тоді із отсеї правої руки текла кров, я лежав обомлілий, хворий, як навіжений плигав з ліжка, не знав куди сховать ся від хвороби, а біля мене стояли козаки і говорили мені — схоже на тебе, що ти зараз мені промовив: дознали ся, ка, ми було лиха, прийшлось було б і нам покуштувати від того бенкета, що Ляхи Острияницю частували, коли-б не пан Сава. Камінь попливе по воді, тогді хіба ми тебе забудемо! От, мабуть, бісові, умудрували ся, здоровий байдак добули тай узвалили. А тож! Дурний же і я був, що повірив!

Гнат. Що ти тепер замишляєш?

Сава. А от що: відправлю собі молебень, заберу свою худьбу, що колись отсею (*показує на шаблю*) собі залучив, поклоню ся своєму батькові і усім добрим людям, та ще по поклону на всі чотири сторони та ще один на схід сонця, поцілую рідну землю, заплачу трошки, тай... поминайте як звали! Піду, куди очи дивлють ся. Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже. Виженуть горобця із-під оселі, так він і до другої полетить. У Ляхів землі багато: може вони, як спомянуть про тебе, яке колись їм лихо я завдавав, та визнають, яка мені за се заплата була, приймуть мене до себе та ще більш зважати-муть чим ти, за кого я оттут (*показує на груди*) аж шість ран залучив. Поблукаю по білому сьвіту, а там

може... та вже мені шаблею не маяти! Прошли мої дїта із сьвіта, як лист із дерева!

Гнат. Як? Так і закончиш? Такий молодий та голінний! Ні. Не ддятого сїють пшеницю, щоб сарана поїла. Не ддятого тебе Бог такою силою та завзятыям надїлив, щоб ти себе марно занастив. Бути тобі гетьманом! Коли не сокид, так рябець; коли не козак, так Поляк, — а Конецьпольский тебе добре знає! Заходила і в ляцьку землю твоя слава! Знають тебе старії й молодії, чули про тебе й дївиці і молодиці! Йти до Ляхів — не їсти пирогів! Тільки Конецьпольському сказати, зараз дасть війска і будеш гетьманом!...

Сава. Ні, друже, страшно! Хай мене зневіряють, аби честь моя не була зуривозна!

Гнат. Так щб-ж! Ти думаєш, що як підеш до Ляхів, так вони тебе так і приймуть? нá тобі, скажуть, пане Саво, житьтя-битьтя, живи у нас та їж хлїб, щб ми для тебе зготували, за те, що ти колись нам так у печінки вївсь? Ні, вони з тобою ще умовляють ся, щоб ти їм служив, а вони й тобі тут-же помагати-муть. Коли змовиш ся, так тогдї й гетьманом будеш. А то сподївать ся на Ляхів, та ще й чогось лякать ся! Вони не такі, сам здоров знаєш. І к нечистїй матерї шлях покажуть!

Сава. А коли так, я зостанусь тут!

Гнат. Щб-ж, волю маєш! Зоставай ся при батькові, служи, хай тобою помикають, та отті, щб горїлку пють та тїльки багато кажуть а нічого не роблять, хай вони гордують тобою! Га, нашим Савою! тим, щб колись Острияниця казав: отсе буде парень! голову менї одріжете, коли він нас та не визволить колись з-під Ляхів, бо я ще такого молодця та розумника не бачив. Оттак казав

Острияниця, так говорило ціле військо наше, так об тобі судив весь люд православний; та ще й Ляхи католики і Татари бесурмени, і усі так говорили про нашого Саву. Тепер Сава підніжок якого Гордія або Завалченка! Гаразд! гаразд! У очах темніє, як подумаш, чим би той Сава бути мусив і чим він тепер zostавсь! От як оддякують люде!

Сава (з палом *хватає його за руку*). Слухай. Чи винен я? Коли у нас живий був Острияниця, тогді от-що таке було (як оттепер і бачу і чую): Діяло ся то навпісля Стариці; старшини тільки поховали Левона і сиділи собі на відпочиваньні край намету, а мене тогді меж їми не було, я ще з Ляхами бив ся. Прийшов і я; вони почали мене розпитувати; я їм усе, як треба, повідав, про усе їм розказав, а вони тее як зачували, та лясь-лясь у долоні: ай, кажуть, Саво, ай Саво!... Після того вони меж собою рахували тай не знали, що починати. Гетьман казав: як пани ріпнать; а пани старшини то тее то сее, нема путьтя! Тогді я підійшов до їх тай кажу: от ви не знаєте, що робити? А що? кажуть вони. Нехай, кажу, які зостануть ся тутечки задній шлях стерегти, а пан гетьман хай незабаром поспіша Конецьпольского доганяти. Усі згодились. От, кажуть, молодий та розумний: порадив нас! Пішли ж вони зброї зготовляти та коні сідлати, а пан Острияниця призвав мене до себе тай каже мені: Я тебе бою ся, Саво! А від чого ти мене боїш ся, пане гетьмане? А від того, каже, що бач який ти голінний та моторний та розумний, та як тебе усі люблять та поважають. Як ти схочеш, то й мене колись із гетьманства зженеш. Ні, кажу, при такому гетьманові я хоч посліднім козаком радніш

служити. Тоді ми обняли ся тай поцілували ся. (*Оттирає сльози.*) Добрий Острияниця! Я присягавсь відомстити за його, і дознались лиха Ляхи! Тепер у мене зоставала ся одна думка: щоб мене вибрали гетьманом. Бо як сижу собі коли один, то все й думаю: Щоб із сього буде, коли ми по куткам ховати-мемо ся! Треба гетьмана, та треба такого, щоб усіх повернув на добрий лад та зовладіти з усіма умів. От, кажу, як-би мене вибрали: я б і те зробив і те змінив і те врядив, начав із батьком рахувати, а батько і обіщавсь мені. Скликав собі панів старшин на бенкет, і — вибрали вони батька! Спаси-бі й прости-бі йому! На-що його? він молодий, та у його норів не хороший! Лучче кого небудь, аби не мого сина! Оттак роблять на сьвітї! Щоб-ж я робити-му?

Гнат. Щоб робити-меш? Не гнівайсь, будь ласкав; на, читай лишень отсе! (*Дає йому лист паперу.*)

Сава. Щоб се? від пана Конецьпольського?

Гнат. Еге!

(*Сава читає й дивується-ся, далі сідає на землю й задумується-ся.*)

Гнат. А щоб? Бачиш, вони ще не задумували, а вже Поляки уперед нарікають, кому гетьманувати.

Сава (*встає прожогом*). Нікуди дівати ся! Коли Сава не гетьман, то хай він не буде і той, про кого пісні співають! Хоч і напротив батька піду, та за діло! Нехай так не робить! Хоч і Поляки нарікуть, та зрадником не буду, упень достанеться послужити рідній Україні. А вже-ж, який помай Біг, такий і бувай здоров! Пан Конецьпольський уже мене бачив на полі, нехай подивить ся на мене у сьвітлиці. (*Виходять.*)

СЦЕНА ІІІ.

В Терехтемирові. — На площаді багато козаків і народу.
Біля церкви старшини. Дзвонять.

Андрій (*виходить на цвинтар*). Братці, панове козаки! Отсе ми созвали вас усіх раду порадити та діло поладити. Вже два роки уплило з тої пори, як Ляхи нашого шановного пана Степана Остряницю загубили, хоробрих старшин та енералів наших у себе в Варшаві закатували, лихом та напастю бідну нашу Україну посипали. Два роки! за два роки багацько води утекло. Тимчасом католики нашу віру женуть, церкви плюндрують, сьвяте наше жидові на поругу віддають, над людьми православними знущають ся, жінок та дівок наших поганють, худобою нашою отцевською та дідівською поживляють ся. Жалкуеть-ся Україна, як бідна вдовиця! Молить Бога, й не вмолить; блага діти свої, і не вблагає. Настигли нас злії невзгоди, вороги нас безталанних подоліли. Розбігли ся козаки, забули матір свою боронити. Отсе так ми помеж собою, зібравши ся, рахували, тай замишляли, як би нам усім на ворогів своїх одностайно стати, рідну землю свою до себе еднати, а недовірків із її повипихати. Та навкінець утямили, що так як череді без личмана, так козакам без гетьмана. Тай думали ми собі й гадали, кого б нам то щоб такого хороброго та дотепного чоловіка узяти. Думали ж ми тай думали, тай гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усі: він чоловік і підлітами, і розумний і хоробрий, та ще сина ма, такого сина, що й Ляхи від його трусили ся і козаки йому дивували ся. Оттак же як ви тепер скажете? Чи до мислі він вам буде, чи ні? А меж нами луччого немає. (*Тихий шум.*)

1-ий козак. Аби зараз нас на Ляхів повів!

2-ий козак. Та щоб козацьку лицарську волю шанував!

3-їй козак. Та ми його знаємо, він іще при Сагайдашному полковником був.

4-ий козак. А як же! се ж Савин батько!

Шум більшав, далі чути слова:

Під Чигрин на Ляхів! о, о, о! У нас буде гетьман!

Далі чути брязкіт шабель і крики.

Гнат. Слухайте лишень, щб я вам казати-му. Гната Голого послушайте! (*Шум мовкне.*) Братці! щб вам за радість вибирати старого діда? Щб, ви думаете, що він вас гаразд поведе? Не родить столітній бабі дитини; не шеревувати йому козацького війська, не рихтувати йому на супостатів! Тай не грїх таки вам позабути свого хороброго, голінного пана Саву? А от кого виберемо, так отсе так! Лиха усидить Ляшок! І унія к чорту шелехне!

Петро. Панове козаки! Коли я вам не вгоден — може я й старий і немощний, і війська вашого мені не шеревувати ані на ворогів рихтувати: нехай так! Тільки не вибирайте мого сина! Бо він молодий, та ще як хочете, а я хоча й батько йому, а правду треба казати: учив ся він у Ляхів!... Коли ж вас радити, так от пана Павла виберить: так! Або пана Гордія, тільки не мого сина!

1-ий козак. От Голий, нагадав! Коли сам батько про його не гаразд говорить!

2-ий козак. Та хай йому болість! Він такий злий, та усїма гордує.

3-їй козак. Коли-б добрий чоловік, так не став би перебивати батька.

4-ий козак. Інший би сам сказав: не хочу.
5 ий козак. А тож! Таки Петра Чалого,
тай тільки!

Всі. Петра Чалого волимо! Чолом тобі, наш
гетьмане!...

(Старшини підносять йому булаву, бунчук і корогву з хрестом. Чалий цілує хрест, бере бунчук і булаву і стає на цвинтарі лицем до народа і козаків. Крики стихають. Всі з шанобою слухають нового гетьмана.)

Петро. Ну, пани козаки! Тепер як ви самі мене вибрали, то ви тепер вже мене й слухати мусите. По старому нашому звичаю, як виберуть гетьмана, то він поступаєть-ся усіх горілкою частувати, а у нас сього не буде. Гріх тогді гуляти, коли Україні лихо приходить ся; зараз добувайте шаблі та самопали, та на-ніч у поход під Чигирин. Тогді, як Бог нам допоможе і ми щасливо назад звернемо ся, тогді й веселости собі завдати можно. Збирайте, панове полковники, ваших козаків, та щоб усе незабаром у вас у зняряді було! Чуєте? Панове Максим Горленко та Микита Завалченко хай зостають ся на сторбіжі Терехтемирів боронити! Ідїть, козаки, та на вечір сходїть ся!

Крики: Здоровя нашому гетьманові!

Петро. А ми з вами, панове старшини, підемо у церкву та Господеві помолимоь, та розсудимо, як що кому треба чинити, а там перехрестившись — гайда! Може кому прийдесть-ся за віру умерти: дай Боже мені!

Голоси старшин. Не дай Боже, наш гетьмане!

Петро. Чом? Хто терпен, той спасен, а хто за віру умирає, той собі царство заробляє.

(Входять у церкву. Козаки ідуть хто куди, співаючи пісню.)

Ой дай Боже за гетьмана нового
Жити, як за старого!
Хліба, соли його уживати,
Ляцькі городі плюндровати,
Слави, лицарства козацькому війську доставати!
Ой дай Боже!

СЦЕНА IV.

Біля Сава збираєть-ся чимало козаків. Гнат стоїть оддалі.

1-ий козак. А щó-ж, пане Саво? З тебе тепер могорич: щоб не дурно було, щоб і ми знали, що не тебе гетьманом а твого батька вибрали!

2-ий козак. Ну його! Ач як запишнівсь, і говорити з нами не хоче!

3-ій козак. Ходім від його!

СЦЕНА V.

Сава стоїть замислившись. Гнат помалу підходить до нього, за ним Лисецький.

Гнат. Пане Саво, Саво! схаменись! Се я твій Гнат! Бідага! От тобі! Тепер зовсім розчитавсь з козаками? Оддяковали вони тобі за вірну службу.

Сава (з огнем). Гнате, прощай!

Гнат. А щó ти надумав?

Сава. Або до Конецьпольського, або топити ся.

Гнат. На-що топить ся? Конецьпольський ще провожатого дає. (Лисецькому) Отсе, пане, той пан Сава Чалий, щó вороги шанують а свої глумують.

Лисецький. Пан муй каже свій чолом вам, посла отсей лист і приказує увірити пана,

що він панові тепер буде і другом і оборонником.
І просить пана до себе.

Сава. Гарно! Багацько дякую панові. При-
їду через два тижні.

Лисецький. Та, видиш, пане, ваші козаки
у поход зібрали ся, так пан із тобою має пора-
дити ся.

Сава. Не бійсь! Не довго находять ся. Ска-
жи своєму панові Конецьпольському, що я йому,
моему оборонникові і добродітечеві, у всім радніи
услужити; та скажи ще, щоб він не сумлив ся:
я тепер вірний і щирый послушник його милости
короля і нєсполитої!

ДІЯ ДРУГА.

СЦЕНА I.

В Вапулишиній сьвітлиці сидить замислившись, з заплака-
ними очима, одна Катерина.

Катерина (*встає і співає*):

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

На-що мене порубали і гільячки поламали?

Така доля моя!

Чи я в полі не травина була?

Чи я в полі не зелена була?

На-що мене покосили і в копиці зволочили?

Така доля моя!

Чи я в батька не дитина була?

Чи я в батька не кохана була?

На-що мене засватали і сьвіт менї завязали?

Така доля моя!

Чи не було річеньки утопить ся мені?
Чи не було красчого полюбить ся мені?
Достанеть-ся стиду-бриду, ціловати повновиду!
Така доля моя!

Бідна моя головонька! *(Схилившись до стола плаче і закриває лице руками.)*

Настя *(входить)*. Катерино! чого се? Боже мій милесенький! упрять чогось зажурила ся! отсе яка зарюмана! Ходім лишень: там у нас дівчат зібралось, танок заведемо!

Катерина. Бодай тебе з твоїм танком! Мені дихати важко, а вона з веселостями розносила ся!

Настя. Що там за лиха година?

Катерина. Еге, сьміх бач! а коли-б тобі те, що мені...

Настя. Та що-ж там? Ану лишень, скажи!

Катерина. За-між мене віддають. *(Плаче.)*

Настя. За кого?

Катерина. А за кого?! бодай би він не діждав! Гнат Голий, казала мати, сватає.

Настя. Тільки що сватає!

Катерина. Але... Так вона мене позавчора призвала тай каже: Щоб ти, донько, знала: свата тебе пан Гнат Голий, чоловік важний, ще із старших; чи підеш за його? Я було замиркотала, а вона на мене як погляне — так, а я й злякала ся тай сказала: Як хочеш, мамо; а мені як ти волиш, так твоя воля нехай і буде! А вона мені й каже: Ну, так отже як вернуть ся з походу, так зараз і рушники подасте. А мені не те, щоб жити з ним: дивіть ся на його вадить!

Настя. Так нащо-ж ти згодила ся? Аже-ж мати тебе питала, чи хочеш за його!

Катерина. Так я бояла ся.

Настя. Ох, сьміх і горе з тобою, тай годі! Хиба-ж ти забула того... свого... по кім не одна дівчина вздыхає, а він те й зна, що до тебе!

Катерина. Ох, сестрице, душечко! Як-би ти знала, як я люблю його! Дали-бі, отсе як днів зо два не побачила, так неначе зовсім сьвіт змінивсь, та так серце уриваєть-ся, що не дай його Боже!

Настя. А він отсе і в поход не пішов: усі пішли, він zostав ся.

Катерина. А він тут?

Настя. Та я його сььогодні в-ранці бачила, та такий чогось смутний та невеселий.

Катерина. Ох, моя матінко! мабуть довідавсь! Щоб-ж я йому й казати-му?

Настя. А він що-дня бува у тебе? давно ти його бачила?

Катерина. Та от уже з-півтиждня.

Настя. А чого доброго? Батько його тепер гетьманом: сі чоловіки коли добрі і ласкаві, а як піднімуть ся в гору, так і забули! Аже-ж хоч і мій: який був дошпетний та приятний, як він мені боживсь та присягавсь! Не покину, каже, тебе ніколи; поки живий буду, тебе не забуду. А от, як його зробили полковником, так тепер і мимо пройде, мов ніколи не бачили ся! Та Біг з ним! коли він мене забудь, так і я його. Гляди, щоб і твій з тобою того не подівав!

Катерина. О ні, Настусю, дали-бі ні. Він такий добрий та вірний, він мене до вік не забуде; швидче сам собі смерть загодіє, ніж мене любить перестане. Ох, красчого молодця на сьвіті нема! Про кого пісні співають? кому молоді й старі дивують ся? Куди не поглянеш, куди не прислухаєш ся, усе про мого Саву! О, колись і мені лежало се радістю на серці! Було як зійдуть

ся дівчата: кожна вихваляється своїм коханком, а як до мене дійдуть, усі притихнуть, — ні, кажуть, від Катерининою красче і моторніше немає! Його й хваляють, його й славляють, а він каже: щоб мені отся слава? мені щоб тільки віра наша була ціла та вороги нас не зобіжали, об сім тільки й Богу, каже, молю ся! А як один раз ми сиділи тутечки у двох а він мені так жалко розкаже, як Ляхи наших зобіжають та віру женуть, тай каже: Гарно, Катю, за віру свою вмерти, і Віг тому на тім сьвітї заплатить і память його люде шануватимуть. Щоб, каже, як-би нам з тобою у-в один час присудила доля за свою віру вмерти, поховали б нас у одній ямці, а душі наші у Господа Бога тішили ся! Тогді мене аж у сльози кинуло! Та як-би ти почула, як він візьметь-ся розказувати, як він воював та де бував та які біди йому прилучали ся... і Боже мій! Подумаеш, чого то він не одбув на своєму віку, а все-ж то Бог доброго боронить!... Ох, Настусю, Настусю! Не бути мені за ним — не бути мені ні за ким! Понесуть мене на гробовище, я умру з туги! *(Плаче.)*

Настя. І мені вже жалко стало. Щиро ти його любиш!

Катерина А ти думаеш: ні? Дали-бі люблю. Коли-б не любила, так я б так і не говорила.

Настя. Так коли те певне знаеш, що він тебе не покине...

Катерина. Дали-бі знаю, сестрице. Він мене любить. Його хотіли сватати на великих паннах, так він одмагав ся! Та він мені сам казав, що мене не покине.

Настя. Так щоб-ж ти? Бух матері в ноги, тай скажи, що я, мов, ні за кого не хочу иншого; люблю Саву — йому й жінкою буду.

Катерина. Так я бою ся.

Настя. Так щó-ж будеш робити?

Катерина. Та я й сама не знаю, щó мені робити на сьвітї! Ох, бідна ж моя головонька!

Настя. О, та чудна ж бо яка ти, сестрице! Справди з тобою і наплачеш ся і нарегочеш ся. Коли ти боїш ся, так я сама піду тай скажу твоїй матері.

Катерина. О ні, Настусю, не кажи; будь ласкова, не кажи: я бою ся...

Настя. Так ти мабуть хочеш за Голого?

Катерина. Хай його лиха година побе! Я ні за кого не хочу, тільки за мого Саву.

Настя. Ну, так на тебе нічого дивить ся! Плакати-меш, очи виплачеш, а доброго нічого не буде. От тобі побожилась: піду тай скажу, що ти любиш Саву. Сьогодні у вечерї скажу. *(Іде до дверей.)*

Катерина *(кидаєть-ся за нею).* О, не кажи, Настусю, стрейвай!...

Настя. Хай не Настя буду, коли не скажу! *(Виходить.)*

Катерина. От тобі на! щó, як вона скаже? Як мені матері відказати? Ох, матінка моя!

СЦЕНА II.

Сава *(входить).* Здорова, Катю!

Катерина *(кидаєть-ся йому на шию).* Мій Саво, мій миленький!

Сава. Ох, моя перепілочко! *(Міцно обнімає її.)* Погано нам приходить ся, душно мені на сьвітї!

Катерина. А сьогодні жарко.

Сава. Жарко, Катю, дуже жарко. *(Показує на голову:)* Оттут горить, *(показує на груди:)* оттут пече! Катю, Катю! може не довго нам

тішити ся, не довго нам бачити ся! Розлучає нас злая доля!

Катерина. Як? ти мене покинеш? *(Про себе)*
Ох, матінка моя рідна, провідав!

Сава. Покинуть тебе? Хай Бог того покине, хто свою кохану покидає! Ні, Катю; не я, а ти мене покинеш, розлучає нас лиха доля.

Катерина *(з ляком у бік)*. Як раз! *(До Сави)*
Отсе ж твій батько як став гетьманом, так ти змінив ся.

Сава. Ох не рви мого серця, вже його і так трохи не розшматували. Я до тебе біжу для розваги, а ти мені знову труда завдаєш. О, як-би ти знала!... Катю, ти не знаєш, як оддякують люде; ти молода, ти сього не знаєш! Тепер уже я не той, що́ був колись: за мою службу, за мою працю з мене знущають ся, цурають ся мене, наругають ся надо мною. Не той уже я Сава! Покинули мене брати мої, одступивсь од мене рідний батько, нема в мене ні друга ні приятеля — один я зостав ся! *(Дивить ся на неї ласкаво.)* О ні, я помилив ся, е ще у мене ти, іще я не зовсім сиротина!...

Катерина. Саво!

Сава. Ох, Катю, Катю! прощай, я піду, мені жити нудно, я хочу вмерти!

Катерина. О, не вмирай, Саво! Коли ж умирати, так помремо обоє.

Сава. Серденько, душенько моя! О, якби тільки вмерти! може цілий вік достанеть-ся блукати по світу, усіма забутий, як прибудна вівця. Знаєш? мені вже не можна тут жити, не хочуть щоб я жив тут... Я піду відсіль, піду куди очи дивлять ся; може де на чужині загину, тогді хоч ти згадує мене! Не забувай мене!...

Катерина. Я піду з тобою.

Сава. О ні, тяжко, важко тобі йти за мною : у тебе мати, родичі, ти жалкувати-меш ся на-впісля!

Катерина. А в тебе хйба батька нема?

Сава. Батька? Не кажи мені сього, я загу-бив, я протесав свого батька, або він мене, про те нехай нас Біг розсудить! Ледащу шкапу по-ганий іздець у сто разів лучче поважає, ніж вони, сі козаки, мене бідного.

Катерина. О мій миленький! Та щоб же їх недобра година узяла, як вони тебе зневіряють!

Сава. Спаси-бі, що хоч ти мене пожаліла! Мені і на світі жити вадить. Коли-б не тее, я б утопив ся.

• **Катерина.** І я з тобою!...

Сава Ох, ти моя миленькая, добрая Катя! Вона на усе готова!...

Катерина На все, дали-бі на все! Як ти підеш, я за тебе вчеплю ся; хоч ти мене відже-неш, я упяць таки піду, усе таки не одстану од тебе!

Сава. А мати, а родина?

Катерина. Матінка! *(На очах сльози.)*

Сава. От бач, тобі й жалко!

Катерина. Жалко? а як же не жалко? Бач, тобі не жалко мене покидати.

Сава. О, щоб мені смерть на сім місці!

Катерина. Коли смерть, так обидвом разом! Я від тебе не одстану. Щоб мене грім убив, коли я хоч часиночку без тебе жити-му! Мати?... Мені без тебе ніщо не дорого; коли ти справди задумав іти, я покину матір, таки піду за тобою!

Сава. Без тебе мені тож світ божий темниця, тільки мені тебе жалко! Я піду, сказано, куди очи дивлють ся, наберусь і лиха і горя. Може де

коли і хліба не їсти-му і сльозами умию ся; як ти усе те терпіти-меш?

Катерина. Бач, який ти: ти так зможеш стерпіти, а я й не зможу! Я люблю тебе.

Сава. Я піду у ляцьку землю.

Катерина. Хоч і к Татарам, хоч на край світа! Я все таки тебе не покину, дали-бі не покину: щó хочеш роби, а коли ти справди надумав іти, я не зостанусь!

Сава Квіточка моя весняная! ягідка моя червоная! Біля тебе й горе забудеш. Геть, каталажна думка! Я впять Сава, той Сава, щó був і перше. Нехай з мене знущають ся, нехай з мене глумують, є у мене, хто мене приголубить! (*Обнимає її.*) Сердечко, рибонько! Катречко моя! (*Цілує її.*) О, як-би наші душі оттак обвили ся та разом і вилетіли з тіла!...

СЦЕНА ІІІ.

Параска (*входить*). Щó се? Катю! Отсе так!... от молода!...

Катерина (*з ляком відскакує*). Матінко!...

Параска. Пан Сава! ну, до діла! Гетьманський синок! Ні, се вже як хочеш, а тільки вернеться батько з похода, я піду до його: ти визнаєш, як дівчат зводить. Не подивлюсь, щó ти таке єсть! І ти, бісова — щó се ти робиш! А, молода ти! та ти мене на цілий вік осоромила. Стревай, я покажу тобі! Ач як міцно обняли ся! Дивіть ся, які наші молоді!

Катерина. Ох, бідна ж я!

Параска. Ач, така то ти мабуть будеш, як і за-між підеш!

Сава. Пані моя! Хоч я і виноватий тим, що нищечком вчав до твоєї доньки, та вже як по-

корити ся, так і Бог простить. Я на неї нічого поганого та худого не замишляв: я її любив, вона мене, нам обоім одно без другого жити не любо. Щоб-ж, кажуть добрі люде, що вірному коханьню і Біг не противник! А я любив її, і люблю, і вішно любити-му! Вона мене тож... Анї я до другої анї вона до другого не підемо. За таке коханья нема гріха; ми не винні, що нам Біг серце дав.

Параска. Так ти хіба не знаєш, що вона за-між виходить?

Сава. І не знаю і не чув і не вірю. Хіба ти її приневолиш? Щоб-ж із сього буде? Загубиш нас обох, і зятеві журба вішно буде, і сама собі печалю завдаси! Я тільки знаю, що моя Катречка щиро і вірно мене любить, як і я її. Коли ж лиха доля нас розлучить і не дасть нам в парі жити, то ми й тому раді будемо, що не витерпимо розлуки, а справедливий Господь хоч не на сїм так на тїм сьвітї наші душі усе таки до купи злучить.

Параска. І ти любиш Саву, донько?

Катерина. Ох, матусю, люблю!...

Параска. Так нащо-ж ти, як Гнат Голий тебе сватав, сказала, що хочеш?

Сава. Як? Гнат Голий? тебе сватав? Ти згодила ся, Катерино?

Катерина (*кидаєть-ся до ніг матері*). Матїнко, ненечко! прости ж мене! Я побоялась: так — сама не знала, щоб сказала, сказала тай сама нерада. З тої пори отсе мені така мука, що і хлїб на думку не йде. Я люблю Саву, до віку вічного його любити буду! А Гната Голого... як він мені на думку прийдесть-ся, так аж у грудях важко стане. Дали-бі, матїнко, я тільки зля-

кала ся, а я люблю і любити-му одного Сава. Не розлучай мене з ним, матусю, бо і він мене любить!

Параска. Так нащо-ж ти сказала? От дурна! Хиба я тебе неволила, чи що? Ач, сама собі жалю завдає! Біг з вами, діточки! Коли вже так собі любите ся, то і Біг з вами! Я вам не розлушниця! Хоч куди, так я нічого. От вам мое благословеньня! Я не буду супротив... Пан Сава чоловік гарний і добрий і великого роду, і все... Біг з вами! Про мене, так хоч зараз до вінця.

Катерина. Ох матусю, миленька матусенько, як же ти мене звеселила! *(Кидаєть-ся на шию Сава.)* Сава, ти мій тепера!

Сава *(кланяєть-ся Парасці).* Не знаю, моя нене, чим тобі і дякувати: ти мені віку прибавила.

Параска. Господь з вами, діточки! Любітьесь собі, мене не забувайте: от уся й дяка.

(Входить Настя.)

Катерина *(кидаєть-ся Насті на шию).* Се-стрице, Настусю! тепера Сава мій! Мати така добра: як узнала, так зараз нас і благословила.

Настя. Ну, щó! Не правду казала я тобі: признаєсь матері, вона тобі нічого, а ти тільки й знаєш, що рюмаєш. *(До Параски:)* Здоровенька була з молодими, тітко!

Параска. Спаси-бі. Бач, яка ти, Настю: знала, що моя Катя любить Сава, а мені не сказала. Я б тогді зараз згодила ся, а то сердешна — щó одбула! Бач, як з лица спала! А все то через журбу! *(Бере Катерину за голову.)* Яка головка гаряча, а очи які червоні! Піди, мое сер-

денько, умий ся холодною водицею, може воно полегчає.

Катерина. Ні, мамо: мені й так легко на серці.

Настя. Сказано — молодий з молодою! Тепер тільки помолитись Богові, тай до шлюбу.

Сава. А я попрошу тебе, мати: чи не можна так, щоб на сім тижні і весілля у нас було.

Параска. А батька твого підождати? хто-ж у нас на весілля буде?

Сава. Нема у мене батька! у мене тепер є мати! Справимо весілля і без гостей, бо мені треба поспішати...

Параска. Правда, твое діло військове. Та у теперішню годину як веселити ся — то тільки гріха набирать ся.

Настя. Ану лиш ти, молода зарученая, ходім у твій садок: либонь рясно цвіте!

Катерина. Ходім, Саво!

Сава. Ходім! (*Про себе:*) Гнат Голий! отсе ще мені карлючка! (*Виходить.*)

СЦЕНА IV.

В городі Терехтемирові. — Дзвонять. Велика сила народу; біжать, товплять ся, чути крики.

1-ий. Наші вертають ся з похода.

2-ий. Де?

3-ій. Та ондечки. Не бачиш? уже у городі.

2-ий. А, тепер і я бачу.

3-ій. На-силу доглядів ся.

(Милита з козаками виходить на зустріч гетьманові і старшині, котрі злазять з коний. За ними їдуть козацькі полки. Народ товпиться біля гетьмана. Гомонять, розпитують.)

Народ. А щó? ну? Чи щастья чи нещастья?
Чи побили Ляхів?

Гетьман Петро Чалий. Багацько заходу, а день празнику. Бачите, пішли ми у поход, а нас мало. Зустрів ся з нами загін Ляхів, так ми його й побили. Та ще й два табори полонених навезли. Та про все те ще байдуже. Хотїлось було у Чигирин убраться та саме ляцьке гніздо поворухити, та ні, не з силою! Треба більш козаків понабирати: і за те спаси-бі, що деякі поприставали до нас, учувши об нашій справі. От як більш позбирають ся та ще Запорожці злучать ся з нами, тогді сьміло можна сподівати ся, що додамо лиха супостатам.

Народ. Ну, а все-ж таки наші одолїли?

Петро. Та наші, та щó із сього путья ще? треба більш!

Народ. Щó-ж? і за се дякуємо Богові. Гей, наші одолїли! Гетьмане наш, милий гетьмане наш!

Петро *(до козаків)*. Ну, тепер, хлопці, я вас одпущу. Спасеть Бог за вірну службу! Ідїть собі та подїлитесь здобичею, та без сварки, без чвари, тихенько та хорошенько. А потім відправте собі молебень, та панахиду по вбитих, хто у кого прилучить ся, або родичі, або приятелї... Щó-ж робить! військове діло, терпіти треба. Та і того не забувайте, що хто за віру свою загинув, то того Біг на тїм сьвітї не зоставить. Та глядїть, багато не гуляйте, бо тепер таке діло, що як Ляхи узнали об нашій справі, то так і стерегти-муть, щоб нам напасть учинити. А через тиждень упять, я купити не люблю. Мені щоб усе жваво, та бойко, та моторно було! Ну, ідїть собі! *(Козаки розходять ся.)* А ви, панове старшини, будьте ласкові, ходїмо до мене: після похода відпочити треба.

Микита. Чолом твоїй милости, високовель-
можний пане гетьмане!

Петро. Здоров, здоров, пане Завалченко! Чи
все гаразд було без нас: у городі, дома у нас?
Чи не чув чого? чи не бачив?

Микита. У городі то, пане гетьмане, нічого.
А чув я тільки, що вискакують тут Ляхи та хо-
дять перевдягнуті.

Павло. Треба глядіти, а то вони, сучі, лукаві
як біси. Появять ся один, а там другий, а там
гляди — чого доброго! Та ще отся жидова... ік
злидню б усю її повипахати!

Микита. Але... вони самі повтікали. Бо як
народ розсердивсь, то яким ще сторчака у воду
завдали.

Андрій. Так бісовій жидові і треба!

Петро. Ну, більш нічого не чути?

Микита. А щоб, пане гетьмане, не любо і тобі
то буде слухати, як я тобі повідаю. Та щоб-ж,
треба!

Петро. Щоб таке?

Микита. А от-щоб, пане гетьмане: син твій
по кривому шляху поїхав.

Петро. Щоб таке?

Микита. Да так, що його тепер і у городі
чорт ма: поїхав, а куди? хто його зна. Та ще й
оженив ся. Та забрав свою жінку і худобу і че-
лядь, тай майнув. А було се... коли? у понеділок?
так, у той понеділок.

Павло. От тобі на!

Андрій. Оженивсь без батька!

Степан. Тай майнув, кат зна куди.

Грицько. Та вже хто батька не слуха, то
з того добра не буде.

Петро. З ким же він одружив ся?

Микита. З Вапулівною Катериною. Її мати удова, жінка полкового обозного, він умер роки зо два тому. Оженивсь, тай поїхав. Бідна теща от як убиваєть-ся!

Петро. Господи!

Микита. Вона зовсім була заручена з паном Гнатом Голим.

(Всі дивлять ся на Голого.)

Петро *(подумавши)*. Ходім, Микито; розкажи мені, як се діяло ся. *(Виходить з Микитою.)*

Павло. 'тсе-ж він розсердивсь на нас, що ми батька вибрали, а не його!

Андрій. Падлюка ж він, коли батькові за-виступе!

Антін. І де се видано, щоб женитись без батька!

Онисифор. Та ще й відняв у свого приятеля невісту!

Ничипір. Бач, Гнате, ти за його заступавсь, а він чим тобі оддякував!

Карпо. Ач, бідний, як змінивсь!

Андрій. Не оступавсь би за його. А то, бач, грів гадюку у пазусі, вона й укусила!

Павло. А голінний хлопець був сей Сава, та звів його лукавий!

Андрій. Так щб-ж, що голінний! Хиба ми його й не честили за те? Йому усе було, чоґо він стоїв. Що гетьманом не вибрали? А те б знав, бісів, що хоча він і був молодець — не через батька се. Якого напусту про його напустили! Чим ми його не шанували? І подарунками і честью.

Павло. Ну, та він усеґо того й стояв.

Андрій. Те! оддякував він гарно за се! Не по щирій любові служив він родині, а з користи.

Ничипір. А тож! З чого він нажив ся? все з нашої ласки. Нехай би вернув усе!

Онисифор. Та вже се йому не минеться.

Карпо. Ну його к злидню! Щó ви з ім розвозили ся! Баба з воза — кобилі легче.

Грицько. От, Карпо хоч як, так вигідає.
(*Розходять ся.*)

Гнат (*остаєть-ся один, стоїть кілька хвилин як вкопаний, потім з досадою тупає ногами і рве на собі волося*). Побила мене лиха година!

СЦЕНА V.

В Немирові у Конецьпольського. — Конецьпольський і Сава.

Конецьпольський. Так, Саво. Нехай кажуть, що ми не шануємо тих, щó нам корють ся — ти не те скажеш.

Сава. По віки вішні дяковати-му за вашу ласку.

Конецьпольський. Щó казав, усе те сповнив: і земля у тебе є, і хутір, і усякові статки. І от наказав дом вибудовати, живи та служи нам.

Сава. Поки сили буде, на все радніш для вас.

Конецьпольський. А тим-часом я напишу об тобі. Хоча ваші козаки так розгнівїли короля і посполиту, що їх повернули у хлопи, та ми таки, коли з щирим серцем покорите ся, упять положимо ласку. А я таки настою на тїм, щоб упять гетьмана поставили, і тогдї, Саво, узнаєш мою правду! Будеш українським гетьманом!

Сава. Тогдї, пане, перше діло мое буде вірною службою оддякувать його мосці королю і тобі, мойому батькові і добродїтельові.

Конецьпольський. Тогдї инак буде. Ти чоловік розумний і дотепний. Під тобою швидче вони

увоймуть ся, шизматики сі. Тогді, сподіваюсь, унія вже возьме своє. (*Сава з-косо дивить ся на нього.*) А що ти? чого ти так дивиш ся? А, я знаю, ще не розвик ся з козацьким духом! Ну, побудеш у нас — зміниш ся! Їдь тепер до своєї вѳтчини, а у неділю до мене, та я таки й сам у тебе на нові-сільї буду.

Сава. Унія! (*Помовчавши трохи*) До зобачення, пане!

ДІЯ ТРЕТЯ.

СЦЕНА І.

В Немирові, в домі Конецьпольського. — Конецьпольський, Лисецький.

Лисецький. От диво, пане!

Конецьпольський. Що́ таке?

Лисецький. Як би пан думав! Той Гнат Голий, що́ здавну зо мною перемовляв ся, — як би пан думав? на Саву тепер наріка!

Конецьпольський. Як?

Лисецький. Каже, мов сей Сава нароком прийшов, щоб до нас підсуєдить ся та взнавать про наше! А він, каже, од козаків посланий, щоб одвод зробити. Нехай, каже, пан йому не вірить, бо він його ізражати мислить.

Конецьпольський. Як же? коли він сам тебе до Сави проводив!

Лисецький. Отож і мені чудно. Натє вам отсей лист від його.

Конецьпольський (*читає*). »Многі діла дивні діють ся. Із-давну я вам був радніш, а отсе і мене було підрадили. Я думав, що сей Сава з щирою правдою до вас, аж тепера взнав, що він з козаками в ладу і перемовляеть-ся з їми через листи.

Хай його високовельможний пан бережить-ся: він ізрадник, він вам лихує! — Вірний і найпо-
слідній панський слуга і підніжок Гнашка Голий. «
Лихий же їх розбере!

Лисецький. Та я на се, пане, не дуже по-
тураю.

Конецьпольський. Тільки сей Сава не добре
щось на мене позира, як я йому про унію стану
казати.

СЦЕНА II.

В Терехтемирові. — Старшини й козаки проходжують ся, роз-
мовляючи проміж себе.

Максим. Щоб, панове, казали, упать у поход?

Ничипір. Бодай його возила ся з походами!
Ходиш, а нічого не виходиш.

Карпо. Панові Ничипорові усе б пожива була.

Ничипір. А щоб-ж марно бить ся! То не ко-
зацьке діло, коли воєш без поживи.

Андрій. Та щоб, братці? Щоб сього гетьмана
трясця взяла! От уже вісім місяців гетьманує,
а щоб ми зробили? дальш Терехтемирова носу не
ткнем! Перш казав, що нас мало; от уже й ціле
військо зібрало ся, а все нічого нема путнього.

Антін. Мов нароком усе барить ся!

Степан. Та ще й спесивий який став! Отто
колись я прийшов до його, так він такий, що ну!

Грицько. Щось, панове, та не даром він...
хай мені не зна щоб, коли у його поганого немає
на думці.

Павло О ні, панове, за се я стою! Отсе що
він рахманний здасть-ся — побачимо!

Карпо Та вже як хочеш, а я став помічати :
щось недобрий вітер подиха!

Гнат. Тай дуже недобрий, пане Карпе! Вам

панове, тільки так здається, а я за-певне знаю, що нам незабаром біда прилучить ся.

Голоси. Яка?

Гнат. Така, що здорово біга! Коли ми не випередимо її, так пропадемо: Ляхи усіх живцем заберуть.

Павло. Від кого так?

Гнат. Від одного зрадника, сучого сина! Від тої гадюки, щó, казали, я у пазусі грів. Від Чаленка. А щó, панове, ви ще не знаєте, де він?

Антін. А чорт його зна, пішов кудись блукати.

Грицько. От уже пів рока і чутка об йому пропала.

Гнат. Так знайте ж, панове: він живе біля Немирова, тай панує. Зазнавсь з Ляхами, купив маєтку, вибудував хорóмину, звівсь з Конець-польским, та на нас на усіх тепер лихо замишля.

Павло. Не минує він наших шаблук, коли се правда.

Грицько. Я вже задалегідь об сїм прочував.

Павло. Прочував, тай гадки не взяв.

Грицько. Ні. Се вже я такий, що від мене ніякий чорт не сховається. Провідаю, як не вихляй ся!

Гнат. Та чи провідаєш, чи ні, а я вже провідав і взнав. Натє вам, панове, отсей лист: коли хочете допевнитись, що се не брехня, прочитайте лишень!

Грицько. Я невчений, так хоч і не глядіти. Чому можно, я й так повірю; а чому не можно, так хоч ти цілий оберемок папіру принеси, так, дали-бі, не повірю.

Павло. Давай! *(Читає)* »Гди-би нам із тобою обачити ся, так щóб ти од вражеских помислов слабоден був, то я упевнив би тя, щóб

ти не лякав ся, бо тебе не ошукають, але вельможним войска запорожскаго гетьманом поставлють.»

Грицько. Бачите. Щоб-ж отсе він затіва?

Антін. Еге, пер ся, бач, у гетьмани, так не дали; так він от-куди вдаривсь.

Мосій (*розпихаючи старшин, швидко*). Ану, стрейайте ще! щоб дальш буде?

Карпо. Тю, дивіть ся лишень! От іще і він нехай прочита! дайте йому! Він там розбере лишого дїда.

Мосій. А щоб, не розберу, думаеш?

Карпо. А дай йому, пане Павле, нехай він похарамарка.

Павло (*тиче йому письмо під ніс*). Ну на, дивись!

Мосій (*розбирає*). Аза, ні! помиливсь трошки: здаєть-ся земля, а воно, бач, живе. Чортова Ляхова писать не вміє. Як погано!

Карпо. А щоб, розібрав?

Мосій. Чорт його розбере! Погано написано.

Карпо. Ні, ні; почав, так кінчай!

Мосій. Ану тебе! (*Відходить.*)

Карпо. Ач, вирвавсь як Пилип з конопель! Та ні, не при тобі мабуть написано.

Мосій (*хитає головою*). Еге!

Павло. Ну, слухайте дальш: »А як твое жолане есть послужити крулевству і щоб ти не бояв ся ворогів, бо если вони увідають, мусут тебе у залїза утрончити або забити, то ти спїшно утїкай до нас, а у нас пристальний приют тобі налізен буде, і од жадного неприятеля небезпеченство, але шана, як потреба.« От-щоб робить ся, панове, а ми сього й не знаєм!

Степан. Ну, спаси-бі тобі, Гнате, що ти з'умів ізвідати, а то ми б усі пропали.

Павло. Ну, як же ти, Гнате, сей лист добув?

Гнат. Бачите, він то ще із-давну міркував, як би нас згубити а собі щасття від ворогів залучити. Іще з тої пори, як Ляхи забили нашого покійного Остряницю, то хоч він і такий і сякий і войовав гаразд, а все у його на думці погане було. А Конецьпольский то й шукав такого, щоб йому про нас звістку давав. Чого шукав, те й знайшов! Обізвав ся коростяний до шолудивого. Ізвів їх дідько! От Конецьпольский і присила йому листи та подарунки, а він його за те звіщав, що у нас робить ся. Після того Конецьпольский і пише до його: зрадь, каже, Сава, своїх, а ми тобі за се... А Сава то й дума, гада: нехай виберуть гетьманом, тогді усіх Ляхам віддам! От і я, дурний, за його заступавсь. Чорт його знав: спаси-бі, що ви мене не послухали! Ото вже як вибрали батька а не його, так він і майнув. А Конецьпольский того не знав, що Чаленко вже поїхав до його, тай прислав посланця, а я того посланця й піймав і отсей лист одняв, та ще й кажу йому: я Саві приятель, я йому оддам. Затим, панове, відпустив я посланця, що мені хотілось узнать, що дальш із сього буде. Ото і вам нічого не казав, та до Сави присусідив ся і йому давай писати, що я на його нічого і щоб він мені звістку дав, як він собі має і що робить. От він мені і присила лист. Нате його вам отсей лист, прочитайте.

Павло (*читає*). »Та вже мені не жити з козаками: дякую за те, що ти мене не забуваєш, е з ким із своїх розмовляти; але мені Конецьпольский обіщує гетьманство. Тогді я тебе не

забуду.« Та ще й підписав ся: »був колись козак, а тепер Лях«. Щоб скажете, панове?

Грицько. Ач щоб, бачите!

Степан. Смерти предать його! Такого зlodія земля терпіти не мусить.

Павло. Як то ти його вкусиш! смерти предать!...

Гнат. От диковина! Тількі на мене поважте ся, а я вас прямо на його наведу: нишком, нікто й не зна. Дней у вісім доскачемо до Немирова, а відтіль він за дві милі.

Антін. Такого Ирода мабуть і на сьвітї не було. Як же? батька свого, рідного батька ворогам продає!

Онисифор. Іюда, бісів син!

Гнат. Щоб-ж ти будеш робить!

Микита. Або, ну як йому не соромно: товариша свого як підвів! Га, молоду перемовити! пропала бідна й дівчина.

Гнат. Алé, отто-ж воно! Чи мене то вже мабуть Біг сьвятий спас! (*Крестить ся.*) Слава йому, вишньому создательові! Попавсь було я у діяволів шпони. Ви ще, панове, не знаєте, щоб се за дівчина? Сохрани Мати божа!

Всі (*цїкаво*). Щоб? щоб? як?

Гнат. А щоб? (*Тихо, боязко*) відьма, чарівниця!

Козаки (*товплять ся доокола нього*). От як! ану, розкажи! А щоб там таке?

Гнат. Хай мені очи вилізуть, коли вам неправду скажу. Отто, братці, праведно кажеться, що на вовка помовка а зlodій кобилу вкрав. От, рока півтора тому, усі казали про Гапку Мотрошиху, що буцім вона відьма та що до неї із сьнього кута змії літав: чи яка шкода у кого

зробить ся, усе вона! чи болість кому прилучить ся, усе Гапка винна. А як її убить хотіли а вона утекла, тогді всі казали, що у сороку перевернулась тай улетіла к діяволу. Аж, братці, ото вона спасена душа: перетерпіла що, та ні за віщо! Після того я її бачив. Та де бачив? У монастирі: не їсть, не пе, Богу молить ся. А ми он-щоб на її звернули! А се, панове, щоб ні діялось, так от нехай мене хрест побе, хай я скрізь землю провалюсь живий, коли се не так — се все отта бісова дівчина! Вона і Саву так з'урочила. Хотіла вона і мене загубити і отто, бач, таку мороку напустила, що я її сватати став, — так сохранила мене цариця небесная! Подумав я тогді Божої Матері молебень відправити. Тільки що відправив, а у мене очи й розкрились. Воно, бачить ся, молитва й одоліла діяволову силу; так вона бачить, що ні, не на того напала, — учепилась за другого тай поволокла... У мене ще тогді догадка була, та все так та так, а отто вже, тиждня зо два, був я на луці, щоб на праву руку од ліса. Сонечко стало сідати, дивлюсь: зміяка такий пре-страшений летить, а з хвоста так іскри й сиплють ся; приглядівсь... аж на зміяці сидить вона, Савиха, а на голові у неї такі предиковинні квітки, що й розгадати не з'умієш. Я як перехрестивсь та як тричи плюнув та як крикну: Во ім'я Отця й Сипа і Св'ятого Духа амінь! Як же по всьому лісу підніметь-ся вітер, та як загирує та під зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних і синіх і вишневих і всяких, як підняли вони за волося Катрю, тай шмогонули упать к злидню! А се-ж мабуть летіла вона яку шкоду нам вчинити. От-

таке, панове! Щоб мене Бог убив, коли я хоть на ниточку збрехав!

Максим. Ну, Біг же тебе спас, що ти з нею не одружився!

Грицько. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Мені ще тогді, як усі казали на Гапку, не вірилось: ох, не Гапка се, кажу, инша мабуть!

Ничипір. Бідна Гапка; от согрішили ми, що казали так! Тепер вона сьвята буде.

Степан. За се нам треба перед нею опрощенья прохати.

Онисфор. А ту бісову покарати!

Андрій. Покарати, покарати! Хиба спершу Біг смерті завдасть, а то сучий син буду, коли не убую її.

Степан. Воно так на сьвіті діеться, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто ні людей не слухає ні Бога не почитає, того й діла ка зна які. Бо хто по божому йде, то у того тільки те й на думці, щоб як то угодне Богові зробить, а вже хто супротивник Богу, то той і до людей уже не такий і не те, сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Кілька голосів. Так, так.

Степан. Ну, от бачите, хочби отся відьма! Вона, бач, не на те пішла, щоб Біг велить, а все якби насупротив, мов нечистому угоднее а не Богові, так от її діла ка зна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже-ж вона щоб робила панові Гнатові, а він, як чоловік Богові угодний, не з-разу на її поваживсь, а перш у божу церкву пішов та Божої Матері молебень відправив, так от його й Бог не зоставив. Сказано, що хто який до Бога, такий і Бог до його. От доброму не

попустить Господь вийти во іскушеніє, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і Біг од його одступить ся, так він так і пропаде. Дали-бі, так і пропаде, панове!

Карпо. Та що ти свою мову так розпустив : бач, який мудрий!

Степан. А хиба-ж я не так кажу?

Карпо. Вірим, вірим. Та ти-ж чоловік розумний!

Степан. Може я розумний а може і ні, тільки що я кажу, так се воно так і є.

Павло. Що Сава зрадник, то я і сам бачу і вам скажу, що його, бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити ; а отто, що пан Гнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоси. Як ?

Павло Так, що треба винного а не безвинного карати : як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а защо-ж бідна жінка пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас Господь покарає.

Андрій. От тобі на! Ну, чудний же ти дуже, пане брате : таку злодійку не те що вбити, живу спалити!

Степан. А тож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

Гнат. Пан Булюк мабуть мені не вірить!

Павло. Да таки і не вірю.

Гнат. Хай Бог спасе, щоб я душу свою к злидню ні за віщо оддавав! Коли хочете, панове, я іще вам побожу ся : хай мені руки й ноги вигниють, хай мені очи вилізуть, хай мене воши живого з'їдять, коли се брехня! Хай мені душу

чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! От вам Христом Богом клянусь!

Всі. Вірим, вірим! Павло недовірок.

Павло. Як, панове, як недовірок?

Андрій. Та коли-ж ти брату своєму не віриш! Хиба-ж таки козак стане дурно божитись?

Павло. Як хочете! Ви волю маєте, а я з вами одповіту за невинну душу не беру.

Гнат. Ну щоб-ж! Знати-мемо і без тебе, щоб робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб діяволова сила чого не наробила. Ге, батько! цитьте!

СЦЕНА II.

Входить Петро Чалий.

Петро. А об чім, панове, радите ся?

Гнат. Об тім, пане гетьмане, що ти не гаразд робиш.

Петро. Як?

Гнат. Так що ми вже скільки оттут сидимо без діла, сорочки прудимо!

Андрій. А меж-тим Ляхи скоро православну віру ізженуть.

Петро. Панове! І гріх і стид вам так на мене казати. Ви жалкуєтесь на мене, що я вас у поход не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли-б я вас в несправности повів. Я тим-часом і пороху і куль і самопалів і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тільки сподіваю Запорожців, бо вони обіщались злучити ся з нами. Тоді можно і в поход: хоч що зробимо, так не без слави. А то щоб з того, що лякати ворогів! Та на-що, панове, ви мені очи одводите: знаю я, що не об тім ви рахували а об мойому синові розмовляли,

Андрій. А хиба ти підслуховав?

Петро. Хоч і не підслуховав, та знаю.

Павло. Ти догадавсь, старий. Так, об твоєму синові розмовляли.

Петро. А чи не можна батькові знати про се?

Павло. Батькові то може й не можна було б, та гетьманові треба. Дізнали ся ми, що твій син ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

Петро. Я вже їх бачив, мені показував Гнат Голий.

Павло. А щó ти об сїм думаєш?

Петро. Зоставив він мене на старости сльози проливати.

Павло. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та убемо його.

Петро. Не знаю, як вам і одказати на се. Просити вас — скажете, що оступаюсь за ізрадника. Панове! Я ваш гетьман, ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланятись. Ні, панове, я не гетьман ваш, я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилуйтесь надо мною!

Андрій. Як?

Петро. Не робіть мене на вік безпачасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу —, поїдемо до його, він покаєть-ся, він посоромить ся батька свого рідного. Панове... він таки наш чоловік! Дали-бі! Бачите, у мене нема ні роду ні племени, він у мене один одним, тай того хочете у мене відняти!... Та лучче ви мене перш убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на сьвітї немає. Панове! щó, як-би ваш син так... пожаліли б... так і мені! Пожалуйте його; за сеє вас і Бог не

зоставить, що ви мені бідному уважите!... Нащо-ж ви мене й гетьманом вибрали, коли останню радість хочете одняти?... Перший раз простити можна, а я сам з вами поїду; дали-бі, він упять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положити ласки, надо мною змилюйте ся!...

Андрій. Бач! таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й залишати?

Петро. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай Боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скільки запряте, все щό хочете — він на те заслужив, все, тільки до смерти його не забувайте! Хиба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкувати-му ся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і цур йому і пек: вибирайте собі, кого знаєте, тільки мого Саву не забувайте!... Він же колись був такий хоробрий і такий приятний і до віри і до людей! Тепер то я вже бачу: на щό погані люди не призведуть? а він собі молодий! Одхлостуем його, тай привеземо до дому; я його тогді держати-му! Панове мої ласкаві: нехай уже тогді, як у другий раз що затіе, тогді я не тільки вас не стану просити, сам перед усіх приведу, та так своїми руками голову й відсїчу! А тепера вже змилюйте ся, простіть, пожалійте свого гетьмана!

Павло. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом. Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милости можно, да тільки щόб ти його одхлостував.

Петро. Дали-бі, одхлостую. Самі, кажу, щό хочете робить, тільки до смерти не забувайте.

Павло. Треба пожаліти гетьмана, та і Сава

був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане! тобі ми зробимо вслугу. Гарно, панове?

Кілька голосів. Гарно!

Петро. О, спаси-бі вам! О, дай вам Господи усякого добра, і вам і дітям вашим!

Джура (*входить*). Приїхали посланці од Запорожців...

Петро. Кому угодно, панове? От, бачите, сього я і дожидавсь! (*Виходить, за ним Павло.*)

СЦЕНА ІІІ.

Гнат (*хоче йти*). Щасливо, панове!

Андрій. Куди ти?

Гнат. А щό мені з вами тут робити? Хотїв я вам добра, так ви мене не слухаете. Біг з вами! Будете каять ся і про мене згадувати-мете, та пізно буде.

Андрій. Я не згожавсь простить і не хочу.

Гнат. Так бач, ви сього Павла слухаете! А того не бачите, що він із гетьманом за одно. От він і мені не йме віри, і на хрест мій великий не поважає: каже, що я збрехав. Щό-ж, коли я збрехав, так нехай збрехав!

Онисифор. Ні, пане Гнате! як? ми тобі віримо.

Степан. Ну, а щό-ж ти тепер нам порадиш?

Гнат. Я вам нічого не буду радити, я тільки спитаю вас: чи можно простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірного, онцихриста, знахоря, вовкулаку, щό із чортами за панібрата? Та ще у бісового сина аж жижки трусять ся, як би нам лихо та напасть зробити. Ану, як ви на се скажете?

Степан. Та воно так, та батька жалко.

Гнат. Батька жалко! А сього ще до пуття

не знаєте, що́ у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда. Може він сам із сином за одно!

Степан. О ні! він, здаєть-ся, чоловік добрий.

Гнат. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай! нехай він і добрий, як ти кажеш, нехай буде по твоєму! Він каже: я йому дам хлости; коли хочете, перед моїми очима самі його побете. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахор, а жінка у його чарівниця: що́ ти нечистій силі дошкуляеш? Що́-ж, що ми його побемо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... тогді самі не раді будем, що й побили! Тогді вже певно пропадемо! А що́ ви на се скажете?

Андрій. Ну, що́-ж, панове, не можна його пожалувати, ніяк не можна. Коли-б він не такий, а то бач... ніяк не можна. Як скажете?

Всі. Цур йому! смерть йому умісті з його відьмою!

Гнат. Отсе так! А щоб той сідий з своїми хлипами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні у вечері й гайда!

Андрій. Ну, хто поїде? Я їду.

Микита. І я.

Гнат. Ти, Грицьку?

Грицько. Як же?

Гнат. Ничипір?

Ничипір. О, як би я ще не поїхав! Мені найпаче те, що у бісового сина худоби до чорта.

Мосій. Та вона у його нечистою силою вона. Хай їй цур!

Ничипір. А ми її сьвяченою водою обільємо, от нечиста сила і одлигне!

Степан. І я-ж поїду: мені от як хочеться подивити ся, як нечиста сила із сучої відьми к злидню піде.

Гнат. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні у вечері до мене, усе ізготуємо, тай гайда.

Голоси. До зобаченьня, пане Гнате!

Гнат. Щасливо! (*Козаки розходять ся.*) Га, га! буде й на нашому тижню сьвято!

Показує ся Лисецький і озираючись підходить до Гната. Гнат показує йому, куди пішли козаки, бере його за руку і швидко виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

СЦЕНА I.

В домі Конецьпольского в Немирові. Конецьпольский, Сава. Конецьпольский частує Саву вином.

Конецьпольский. Ну, хоробрий козаче, випемо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

Сава. Ми, Українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смашне, а тим, що дорога для мене приязнь та ласка твоя. (*Випиває.*) Щоб тобі Господь віку прибавив!

Конецьпольский. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою воювали, що вино умісті питимемо? А здорово ти нас дошкуляв!

Сава. Що було, то за вітром по воді поплило: на-що прошле згадувати? Не противу тебе тай не против короля ми воювали, а против неправди. А я, пане, ніколи вам не ворогував, а хоч коли, так усе бажав, щоб між нами згода була.

Конецьпольский. Правда; тогді се й було. Тепер, бач, ти покаяв ся, так і ми простили тебе. О, коли-б усі такі покірливі були!

Сава. Мені б самому ніщо так не приязно, як-би ми помирили ся, і один другого, Ляхи й козаки, за братів почитали.

Конецьпольський. Не за братів, за панів, бо все таки ми старіш од вас. А що я тобі зараз подам, то ти довго мені будеш виноватий, щоб такою приязною новиною мене на одячку привітати. (*Виймає папір.*) От, мій коханий Саво, із Варшави мені лист прислали. Ти знаєш, що я писав об тобі, що ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіщав ся нам вірою й правдою служити, і що ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, що своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я — як ми тогді й радили ся, сам знаєш — і писав, що не знаю, мов, нікого опріч тебе, щоб кому можно було булаву уручити. Тепер мені відписали з Варшави, що нехай буде по моему і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького.

Сава. Вірою й правдою служити-му мому добродітельові.

Конецьпольський. Та велять мені ще опріч тих козаків, що нам вірні zostали ся, іще чотири тисячі Ляхів відправити, щоб з їми ти угомонив бунтовників та на законне Богом і королем наречене своє панство уступив.

Сава. Що мені король наказує, то усе к його чести і славі робити маю.

Конецьпольський. Та ще писав я про те, що бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се відписали мені, що коли його возьмуть, то йому ніякої карі не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька

не жалієш, аби тільки вволити волю його милости. Тим тобі сее й уважається.

Сава. За се вішно Бога молити-му за його крулевську мосць...

Конецьпольский. От і все. Та ще велять мені з тобою умовить ся.

Сава. І без умови, пане, служити-му я просто; не прийшов би я до вас, коли-б вам лиховав.

Конецьпольский. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тільки те, щó наказують, треба уважить. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послухник посполитій.

Сава. Хоч я і без присяги у вірности не змінюсь, та присягнути ся у правді не гріх. Добре, пане.

Конецьпольский. Іще одна умова. Круль і рада наша хочуть, щоб ти заприсягнув ся, що усім зусильям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставляти-меш козаків бути нашими, щоб вони свою шизматицьку віру покидали а унію приймали. У сім тобі треба нам присягнути ся. Воно, я знаю, і без того ти б сее робив, і без присяги, та все треба, щоб діло до діла було.

Сава. Унію, пане?

Конецьпольский. А щó? Ти сам знаєш, без сього не можна. Не лиха ми вам хочемо а добра, щоб і ви, як треба, Бога читили і царство небесне з нами залучали!

Сава. Ні, пане, я своїй вірі не зрадник.

Конецьпольский. Як се?

Сава. Тілом і душею радніш я вам служити, а на свою віру войною не піду. Я сам хотів прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили,

а ту іще на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Ні, пане, як хочеш — цур тому й гетьманству! Моя віра мені над усе дорожше.

Конецьпольський. А коли так, чого-ж ти й приблудив до нас?

Сава. Королю своєму законному прийшов я служити, а не віру свою отцевську й дідівську зрадити!

Конецьпольський. Грать ся з нами захотів, хлоп?

Сава. Буде твоя ласка, не гнівай ся на мене, що я тобі казати-му: я чоловік простий і казати-му просто; може коли не так здавати меть-ся, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачати-меш мене! Сподіваючи ся, що ти мене не zostавиш і що може чим услужу своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай Боже тобі здоров'я, усім наділив мене і своєю милостью потішав; живу я з твоєї ласки і ні в чім мені жалкувати ся. Тільки служити вам вірою та правдою та дякувати вам од щирого серця та Бога за вас благодати! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купці на ринку, об своїй вірі торгували ся. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: Воно правда, против сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так... з твоєї мисли, з твого щирого серця, скажи мені, пане: як тобі здаєть-ся се, що нас так налігають та втісняють? Що, хиба ми нехристи, бесурмени? Усе така-ж віра! Що ви Богові та Спасителеві молитесь, що ми — усе рівно! Що ви святих божих чтите та шануете, що ми — усе однаково. Один Бог, одна християнська віра — за-що ж нам така напасть? за-що нас бідних так зневажати? Дали-бі, не знать що ви робите з нами! Не було б

у нас ні чвар ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли-б ви нас хоча як людей важили! От бач, старі люде кажуть: за покійного короля Стефана... аже-ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тогді не було! А тепера... Господи мій милостивий! Дали-бі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! ми б вам вірно служили, коли-б ви на нас лиха не покладали.

Конецьпольський. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздобаривать з тобою — воду товкти.

Сава. Шизматика, пане! Оттак у нас робить ся: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохристями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й поприкаете, кажете: бунтовники. Ми не шизматики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра християнська, свята і непорошна; віруем ми в Господа Ісуса Христа і Матір його пречистую і святих його, віруем так, як діди наші віровали, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що́ хочете ви з нами робить! Дай Боже, щоб і діти наші так-же вірили! А що ми не бунтовники, то тож я тобі скажу: хиба ми вам вірно не служили? хиба ми вас од ворогів не боронили? скількі разів бесурменів од вас відгонили? скількі разів супротив Москалів ми вам помічу помагали? Подивітєсь лишень у старосьвітські описи ваші: чи нема там козацької слави? чи не проливали ми за вас своєї крові? чи відмагали ся ми коли небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що́ скажеш, пане? Що́ нам тепер од вашої неправди нікуди дівать ся! що́ нам нігде голови прихилити! що́ нам не дають молити ся Богові! що́ нами як скотиною орудують! Та ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники і розбійники! Ніколи б ми не бунтовали, коли-б ви з нас не глумовали!

Так, пане: хоч гнівай ся, хоч щó хочеш роби, твоя воля, твоя міч, а я правди казати ні перед ким не побою ся!

Конецьпольский. Щó-ж він тепер думає починати!

Сава. Щó ти прикажеш, пане: я у твоїй господі. Волю маеш мене у кайдани залити та у Варшаву відослати, нехай там мене смерти предадуть: мені та потуга буде, що я за свою віру загину.

Конецьпольский. Коли-б з иншим, я б справди тее учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття. Я тебе не гаяти-му. Іди собі, тільки од мене більш ласки не сподівай ся! Щó я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

Сава. Ти мені подарував, твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

Конецьпольский. Щó-ж? ти думаеш, отсе тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівай ся, вони вже давно смерть тобі нарікли!

Сава. Се я знаю. Та щó-ж тут? Крий Боже, я не боюсь смерти! Возьмете мене ви, мені те легко буде на душі, що за віру свою доведеться вмерти; убють мене козаки, я весело мушу умирати: знати-му, що за короля свого предаю душу!

Конецьпольский. Ну йди, я тебе не держу.
(Входить джура.)

Джура. Приїхав до пана Сави Хомка, та такий запирханий! нишком щось має панові сказати.

Конецьпольский. Нех сюди прийде!

(Входить Хомка, оглядаючись.)

Сава. Не ховай ся, Хомка, кажи правду: чого ти?

Хомка. Пане, лихо нам приходить ся! Крїй твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїть ся, не знаєм щó ї дїяти; поспішай швидче, пане!

Конецьпольський. А щó? отсе-ж вони почули, де ти, тай приїхали убить тебе!

Сава. Божа воля!

Конецьпольський. Послухай, Саво! у мене є війська довіль, положу на тебе милость. Тількі змовимось (*ласкаво до нього*); ну, Саво, на уговор — рядну! Ну!

Сава. Ні, пане — твоя воля — сього не буде!

Конецьпольський. Щó-ж? Ти пропадеш! вони тебе забють, дарма що твій батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти ї просити-меш ся, так не змилюють ся.

Сава. Просить ся мені шкода! Я умру, яким уродив ся. Ні до кого у вік свій не уклоняв, та і перед смертю не поклоню ся.

Конецьпольський. Пропадеш, Саво! Лучче підпишись отгут, тай іди собі з громадою.

Сава. Ні, пане, дали-бі, ні! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

Конецьпольський. Та ти-ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький. Саво, мені тебе жалко: пожалуй семю свою!

Сава. Коли вони живі востануть ся, Біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, Біг з калитою. Він милосерд, на його сподівати ся треба! Коли ж і їм смерть буде, тож божа воля!

Конецьпольський. А, та який же ти не покїрливий! Вчепивсь за одно, так одно те ї твердить. Коли ж так — дали-бі мені тебе жалко — зоставай ся поки у мене.

Сава. Твоя воля і пустить мене і не пустить; тільки коли ти мене пускаєш, то я по своїй охоті не зостанусь: у мене семья, покидати її гріх.

Конецьпольский. Ну, іди! Хто не слухає тата, той послухає ката! Іди, я тебе не гаяти-му.

Сава (*помолвившись Богу*). Спаси-бі. Прощай, пане, може не доведеть-ся більш бачити ся. Дай Боже тобі, щоб в його просиш, і семі твоїй; дай Боже королеві нашому щастья і славу, і всім добрим людям дай Боже долю добру!

Конецьпольский. Іди собі к злидню!

(*Сава і Хомка виходять. Конецьпольский стоїть замислившись. Входить Лисецький.*)

СЦЕНА II.

На полі лісок; поміж кущами керничка. — Сава і Хомка їдуть верхом.

Сава (*співає пісню*).

Вилинула галка з зеленої балки,
Сіла пала галка на зеленій сосні.

Вітер повіває, сосенку хитає.

Не хитай ся сосно, мені жити тоскно!

Не ламай ся гілко, мені жити гірко!

Нема в мене роду ні отця ні неньки,

Покинули мене і брати рідненькі.

І брати рідненькі і вірна дружина:

Один сиротина, як в полі билина!

Хомко, набери лиш мені води, от як пити хочеть-ся!

(*Хомка злізає з коня і набирає води. Сава випиває.*)

Сава. Хомко!

Хомка. Чого, пане?

Сава. Бачиш ти ондечки широку долину: он-он мріє, кругом ліс, по ліву руку річка?

Хомка. Бачу, пане!

Сава. Там колись відомщав я за Острияницю Ляхам, там колись влювали тіла їх орли та вброни, а я з своєю кравчиною вертався до дому; били у котли, сурмили у сурми, весь люд зустрічав мене, усі кричали: ай Сава, богатир Сава! Тоді мені й пісню приложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще мабуть zostали ся сліди мої на тій долині, zostалась і пам'ять моя у Ляхів, а слава моя, щоб я там залучив, за вітром полетіла... Поїдемо, Хомко? (*Від'їзжають.*)

ДІЯ П'ЯТА.

СЦЕНА I.

Катерина і Мотря, тільки що купали дитину. Катерина, сповивши її, кладе в колиску. Мотря виносить воду.

Катерина. Ох, Боже ж мій! Та як-же мені страшно! Коли поїхав Хомка, а досі Сави немає.

Мотря. Та воно, кажуть, далеко.

Катерина. Ох, та як-же я ізлякала ся, досі усе так і трусить ся!

Мотря. Та куди-ж воно пішло?

Катерина. Та хто його зна! Як я встала, так щось забованіло біля ліса...

Мотря. Спаси Господи! (*Виходить за двері. Чути краканє ворона.*)

Катерина. Що се?

Мотря. Геманів кряк! тричи уже зганяла з бовдура, упяць сів було!

Катерина. Ох, се-ж воно та не даром!

Мотря. А оту ніч — так сова те й зна літа коло хати, та все угука!

Катерина. Щоє воно та е! Мотре, дали-бі се не даром! коли-б хоч Сава швидче!

СЦЕНА II.

Катерина сидить на лежанці і колише дитину. Входить Сава.
По лицю його видно, що він дуже стурбований.

Катерина (*біжить до нього*). Сава, мій миленький! Ну, на-силу я тебе діждала ся! А тут така напасть, зовсім було біда приходилась без тебе.

Сава. Що, мое серденько?

Катерина. А що? Сижу оттам сама собі тай колишу дитину; тільки не нароком зирк у віконце — аж там щось замеріяло, та таке страшне: я так ізлякала ся, само у козацькій одежі, а лице так схоже на Гната Голого.

Сава. Ні, моя милая, се тобі так здало ся. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Та на Гната Голого ти кажеш?

Катерина. Еге!

Сава. Як-би Гнат Голий, так би я і не боявсь.

Катерина. А я так, так його бою ся, що не дай Боже! Отто колись він мені у-во сні приснив ся: наче йде до мене, та простяг руки, тай хоче мене обняти, а я од його... та так мені страшно стало, що коли прочнулась, так перевернуть ся на другий бік не посьміла! Мені усе здаєть-ся, що коли небудь він нам лиха завдасть.

Сава. Ні, моя мила, він не такий; ми упять помирили ся, і я писав до його а він до мене. А тобі либонь без мене страшно?

Катерина. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так мені стане так, що хто його знає й як. Усе б то плакала та журила ся, хто зна чого! Як бачу тебе біля себе, що ти зо мною, так тогді тільки мені й легко й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не

знаєш, що б собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їздиш?

Сава (*вздихаючи*). О моя Катю, більш ма-
буть ніколи не поїду.

Катерина. Та таки й не їзди! Як таки тобі не жалко мене саму zostавляти! І маленька дитина тебе до себе не тягне. Мені, як-би днів зо два його не побачити, так я не знаю, що б тогді зо мною і було!

Сава (*цілує дитину*). Кришечко моя! синочку мій! Ох, тяжко, важко мені на серці. Здаєть-ся, що я вже послідній раз лапу мою кришечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

Катерина. Сама не знаю, чого сльози льють ся! Дивлюсь на тебе, що ти такий став смутний, тай заплакала.

Сава. Ох, Катерино, погано на сьвітї! Хто його зна, на-що се Бог так учинив: безпереч усе горе та смута; инший раз голову б собі розбив, та ні, усе є щось таке, що не пускає, усе таки знайдеть-ся таке, що й серце потїше, по неволї і горе забудеш, і сьвіт божий упень стане сьвіт білий та хороший. Катю, Катю! Дай мені свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очи. Катю (*обіймає її*), сонечко мое ясеннькее! як мені біля тебе сидїти любо! як мені на тебе дивити ся мило! О мое сердечко! А вже, що на дворї дієть-ся, у сьвітлицї забудеш! Як не чіпляй ся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нічого вона не зробить. Усе таки буде серцю розвага. (*Здрігнувши*) Боже мій милий! як-би ти знала... така журба! Вона мене звялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува иногді на серці у чоловіка. Вам, як миленький вас любить та дитина здорова та дома усе гаразд,

так вам і журби нема. А нас — як-би ти знала, яка наша натура, Катерино!

Катерина. Щоб се ти кажеш, Сава? Я нічого й не втямила, щоб ти казав мені.

Сава. Куди не підеш, усе люде. Тому тільки житьтя на сьвіті, хто з їми у ладу. Той тільки щастьтя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмю з їми жити, не вмю їм корити ся. Ще не тее: хочеть-ся, щоб то старшим бути над усіма!... Ще змалку я нікого не слухавсь, дитиною хотїлось розумніш над старих бути. Щоб-ж, як увязалась суча недоля, та і не одчепить-ся, жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, Боже! щоб буде, то хай по твому буде! *(Дивить ся з ласкою на дитинку.)* На-що ми тебе на сьвіт породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде час, хто зна, щоб тобі доля нарікає! Не дай Боже того, щоб твому батькові!... *(До Катерини)* Послухай, Катерино; щоб, як нас відсіль виженуть і нам прийдеть-ся блукати, одберуть у нас усе, ми мандрувати-мемо з кутка в кутюб — щоб тогді?

Катерина. Щоб-ж, воля божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуєш! Щоб-ж, мені, крий Боже, хоч яке нещастьтя, я все терпіти-му, аби з тобю нерозлушно бути!

Сава. О мое серденько! одним одна моя радість на сїм сьвіті! Так, терпіти-мемо, Катю, коли доля терпіти велїла... А все мені щось на серці трудно та нудно! *(Звертаєть-ся до дитинки)* Заснув мій маленький! нехай спить! *(Цїлує і голубить його.)* Який гарячий! мій синочок, мій маленький! Васю, Васю! Цитьте, не стукайте, на-що його будити? *(Гойдає коліску.)* Люлі, люлі! Вибачай, Катерино, що я твое на себе беру.

Аже-ж ти знаєш, моя мила, що як голубка по-лине, так голуб дїточки годує. Так і ми з тобою, мое серденько! (*Цїлує її.*) Ніяк не налюбуюсь, дивлючись на тебе, не намілююсь з тобою! Хоч до смерти милувати-му ся, усе здавати-меть ся, що мало! О, чого ти така смутна? Ач які очі заплакані! Не журись, моя душенько!

Катерина. Та як же мені не журить ся, коли ти журиш ся! Бач, тут іще щось недобре під нас підліза!

Сава. Не бійсь, мое серце, нічого не бійсь, поки я з тобою... усе гарно буде. Я сам не знаю, чого мені сумно так було; тепер пройшло. Я то який веселий! Гей, Хомко! піди лиш у пивницю та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер наплю ся, дали-бі наплю ся. Не знаю сам, перед чим дуже так захотїлось. Тай бісова, онцихристова журба... чого вона справди так увязла? Стревай, я її вижену! (*Хомка приносить горілки і меду.*) Отсе так до діла! (*Пе.*) А суча, яка гірка! Як се її пють багато! Випий лиш ти, Катю!

Катерина. О ні, цур їй! Я од роду не пила, і не знаю, яка вона й є.

Сава. Та я й сам не пивав її ніколи. Тепер тільки так, тим що й я був колись козак! Колись!... А того, щб було колись, того нема уже і не буде! Геть діяволова журба! щоб тебе пранці з'їли! Випий бо, Катю!

Катерина. Дали-бі не хочу, дай лучче меду. (*Сава дає їй меду, Катерина не, дитина прокидаєть-ся.*) От бач, дитину годувати треба.

Сава. За твое здоровя, Катю! (*Співає:*)

О, щось мені, братці, горілка не петь-ся.
Печаль коло серця як гадина веть-ся.
Нехай вона веть-ся, вона увойметь-ся,
Тогді увойметь-ся, як добре напеть-ся!

От і повеселіло. Гарна пісня, Катю.

Катерина (*успіміхаючись*). Як же?

Сава (*обніма її*). Сьміеть-ся моя Катя, мое: серце. Ач, які у тебе очи карі та ясні, дай поцілую!

Катерина. Стревай, дитина! (*Цілує Саву, потім дитину.*)

Сава. Воно упать уснуло. Положи, нехай спить собі у колисці. Не руш, положи!

(*Катерина кладе дитину, Сава цілує її.*)

Катерина. Буде вже.

Сава. Чого там буде, коли пити навчаюсь.. Козаки наші навчають ся пити у таборі, а я так у сьвітлиці з жінкою. Ха, ха, ха! отсе так! Сава Чалий горілку не! Треба записати той день, коли почав. Стревай! І ви напете ся сььогодні; чуеш.. Хомко? (*Сідає коло стола і пише.*)

(*З-за сцени чути великий шум. Хомка прудко вибігає з сьвітлиці. Сава кидає перо. Катерина підбігає до вікна, але зараз з криком відскакує.*)

Сава. Щó там?

Катерина. Липечко!

Сава (*дивить ся в вікно*). Щó се? Либонь-наші козаки! Чи чорти чи щó? Чого вони пруть ся, аж ворота ламають? Чого вони од мене хочуть?

За сценою чути голоси: Пустіть нас! старих товаришів! пустіть нас!

Сава. Отсе щó?

СЦЕНА ІІІ.

Двері отвиряють ся. Входять Андрій, Микита, Грицько, Степан і другі козаки.

Микита. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маеш? Щоб, пане Саво, признав нас?

Сава. Як не признаць старих товаришів! Ну, щоб скажеш?

Микита. А щоб скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. *(Побачивши Катерину)* А, здорова була, моя пані! Мати тобі чолом наказує. А щоб, пане Саво, мабуть несподівані гості приїхали? Чим їх привітаеш?

Сава. Жалко мені, що ви опізнали ся, мої друзяки. А то от Господь дарував сина, ви б у мене на хрестинах погуляли, коли-б перш сього тижнів за три сюди приїхали. Буде ваша охота, презволяйте ся, у мене є ще недоїдане та недопиване...

Андрій. Гарно ж ти нас привітаеш! Ні, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розщитати!

Ничипір. Еге, лагодись лиш, пане Саво, скорійш, та веди нас у коморю свою, щоб збудував для своєї худоби, та отдавай нам ті подарунки, щоб ми тобі колись підносили.

Сава. Я заплатив за їх тогді, як під Немировим отгут недалеко за вас бив ся. Тогді я заплатив за їх своєю кровію. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви мені були виноваті, так ви вже мені заплатили — тогді, як надо мною познущали ся, тогді ви мені заплатили.

Андрій. Правду кажеш ти, що ми були тобі

виноваті. Ми тобі й досі виноваті, і отсе прийшли з тобою розплатити ся. За твою окаянну зраду та бісовське лихо, щó ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розщитаємось лишень, пане Саво!

Сава. Кажіть на-впрямки, розбійники: ви хочете мене вбити?

Грицько. Ні, пане Саво: ми до тебе на хрестини приїхали.

Сава. На двоє баба ворожила! (*Виймає шаблю.*)

Ничипір. Бач, який бойкий! Ану лишень, покуштуй отсеї. (*Кидаєть-ся на Саву з пікою. Сава шаблю перебиває піку на двоє і звалює Ничипора з ніг.*) Одоліла дияволова сила!

Андрій. А, бісів син! Здорово йому диявол помага!...

(*Всі козаки, перехрестившись, кидають ся на Саву. Сава з усієї сили довго відбиваєть-ся від них шаблюю, але нарешті Андрій вибиває її. Сава, з усіх боків підпертий піками, опускає руки.*)

Грицько. А щó? Годі тобі вередувати! за-колемо його!

Катерина (*щó весь той час стояла бліда і здеревіла позад Сави, несамовито кидаєть-ся по хаті*). Ох, моя матінко! Ох, Боже ж мій!... Та спаси ж нас бідних!... Ой!

Степан. Відьма, відьма! дивіть ся!

Катерина. Саво, мій Саво!...

Сава. Боже милосердий! твоя воля небесная! Не zostав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої! Не покинь сиріт твоїх!

Гнат Голий (*вбігає прожогом*). Чого-ж ви закуняли над ім, братці? Хиба не бачите, що

вона вже шепче... уже й хмара знаходить... Ну, оттак його! *(Проколює Саву.)*

(Катерина несамовито кидається в вікно.)

Андрій. Отсе тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

(Всі козаки колять Саву з приговорками.)

Катерина. Ой! *(Кидається з вікна до Сави.)*

Сава. Прощай, мо-я Ка-тя... *(Умирає.)*

Катерина. Ох, дитина, дитина...

Гнат Голий *(підбігає до Катерини).* Катерино, будем любити ся... я тебе обороню... *(Катерина бе його кулаками. Гнат ніби падає.)* Ох, відьма!... не здієш... пропадаю...

(Всі з піками кидають ся на Катерину.)

Андрій *(коле Катерину).* А, бісова, уміла чарувати: мабуть козацького списа і чари не беруть!...

Гнат Голий *(встає і теж коле її з великою радістю).* А, добравсь я до тебе!...

Катерина. Си-нку!... *(Умирає.)*

(Тим-часом Мотря вхопила дитину і віддала Хомці, котрий прожогом вибігає.)

Ничипір *(підходить до коліски).* А, те ще маленьке! там такі пелюшки багаті!

Андрій. А щб, і його хпба?

Степан. А тож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрещене!... дали-бі, нехрещене!...

Андрій. Ану, хлопці, того байстриюка! Ну, швидче!

(Козаки біжать за Хомкою.)

Степан. Ну, слава тобі, Господи, рішили супостатів! Праведно сказано, що Господь милосерд. Вже хоч як не прись дияволова сила, а хто

з благословенієм божіім супротив її піде, так хоч як, а все таки одоліє.

Андрій. Вішно будем ми дякувати пану Гнату: він діяволу силу поконав! Йому й слава, йому і честь.

Грицько. Та щó-ж, як ти хочеш, Гнате, а я і перш провідав про сее. Дали-бі, се я знав усе, пане брате!

Гнат. А коли знав, так чому-ж не сказав?

Грицько. Та я-ж казав!

Гнат. Так?

Грицько. Та мабуть що так!

Андрій. А щó, панове, послухайте лиш мене! Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не сходе після того, щó ми йому нарobili. Виберімо лиш собі пана Гната Голого!

Грицько. А щó? Хиба достойнішого нема?

Степан. Він діявола одолів!

Всі. Так, так!

Гнат. Щó се ви задумали? (*Чути шум за сценою.*) Ге, дивіть ся, мабуть батько!

Андрій. Нехай почоломквється з семею своєю!

СЦЕНА IV.

Павло з козаками і Лисецьким. — Хомка вертається з дитиною.

Павло (*з жахом закриває очи*). Боже мій міцний! От щó нарobili! вовкулаки! І дитину... маленьку, невинну!... і ту хотіли убити! Боже мій праведний!

Гнат (*у бік*). Лисечко!

Павло. А, ти тут! Добре! Може, пане Гнате, другого зрадника треба покарати!

Всі. Щó се? щó се?

Павло. Шалені! поплелись з ім з дуру як

з дубу. А ми з паном гетьманом полонили Ляхів, щó їхали Саву обороняти, і поспішали зупинити вас; та ні, пізно! За-щó ж ви жінку убили? Нехристі! А се все він! Ану лиш, кажи ти, Ляшку!

Лисецький. Ви загубили Саву за те, що він до нас був приятний, а Гнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого й думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецьпольского. Він і Саву на се підмовляв і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецьпольского. Гнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти мені казав, що таки Саву згубиш а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам боживсь мені, що у сїм ділі помагати-меш. Щó? відрікати ся станеш?

Гнат. Я тебе і не знаю і ніколи не бачив!

Лисецький. Е, а отсі листи не ти писав? Дивітесь, панове! *(Показує листи. Всі стоять остовпілі від здивованя.)*

Грицько. А щó, не казав я? От щоб мені тее та сее, коли я та не прочував отсього! Тим-то він мені так і вадив! Еге! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

Гнат *(на колїнах).* Панове мої! се хтось підписавсь під мене. Крий Боже, я сього не знаю! Щоб я дуснув, щоб мене чорти живого розшмагували, коли я що знаю! *(Хрестить ся.)* От щоб мому батькові і матері ка зна що було, коли отсе правда!

Всі. Брешеш, зрадник!

Гнат. Ой, простіть мене, батечки! Дали-бі, се нарошно на мене! Отже я вам скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! не буду! простіть!...

Павло. Чорт!

Гнат. Ой, пустіть душу на покуту!...

Павло. Нема покути для диявола! здихай, шельмованець! *(Коле його. Всі кидають ся на Гната і проколюють його піхами.)*

Гнат, важко здихнувши, умирає.

Степан. Обніс сучий син неповинних. Ох, покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! щó ми йому і казати-мемо!...

(За сценою чути несамоодитий крик. Вбігає Петро Чалий; козаки потупляють очи в землю.)

II.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА НІЧ.

ТРАГЕДІЯ.

**Тако свободив ся народ руський з-під
ига ляцького єгипетського.**

Ой у нашій у славній Україні
Бували колись престрашні злигодні, бездольні
Ніхто Українців не ратував, [години.
Ніхто за їх Богові молитв не посилав,
Тільки Бог святий наших не забував...
Отже й пройшли, ізійшли злі незгодины:
Немає нікого, що б нас подоліли!

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Переяславський староста.
Анастасій, священник.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанас, його племінник.
Чужестранець (Лисенко).

Жид Оврам.
Зацвилюховський, польський
офіцер.
Марина, сестра Лисенкова.
Козаки. — Переяславиці. —
Польські жовніри. — Хор.

Діється в 1649. році в городі Переяславі під великдень.

СЦЕНА I.

Петро і Чужестранець.

Петро.

Чи се б то й правда так, як ти казав?

Чужестранець.

Чи Дніпр у вас так широко розлив ся,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?... Все Задніпрове,
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки,
Вівчар міня на спис свою гірлигу,
Забув плугатир ниву : леміші,
Серпи ідуть на військовее діло ;
Старі на конях їздють, і жінки
І діти поробились козаками.
Що-дня біжать до гетьмана кравчини,
Страшенне військо стало. Лях і жид
Не мають місця голови сховати.
В Покутьті, по Подольї, по Волині
Всі городи повизволялись : скрізь
Побили старостів, повипахали
Жовнірів, замки оддались із-сили,
В церквах нігде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кровавую одєжу,
Їдуть козаки до церкви дякувати Богу.

Петро.

Не дурно кажуть : сподівайсь на Бога!
Він милосерд, хоча і покарає,
А все-таки і змидуєть-ся впять.

Чужестранець.

Хиба об сїм у вас нема і вісти?

Петро.

Та щó тобі сказати, чоловіче!
І рад би в царство, та гріхів багацько!
Щó зможе бідний город?... Як свиріпи
У просї, так у їм Ляхів.
Які були що дужчі і завзятші,
Ті порозходились, або й побиті;

Зостались тільки діти, немошнії,
Жінки та зрадники. Знайшлись би може,
Що й стать на ворогів були б охочі,
Так проклятуці все в нас одняли.
Ані шаблюки ні рушницї, ані грошей...
Що діяти? — Гаразд, де сила е!

Чужестранець (*показує на груди*).

Тут наша сила! (*Показує на небо*) Там надія наша!
Я чоловік бувалий, много бачив;
Багацько й сам одбув і бід, і лиха:
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут у грудїх
Дві кулі вліплено...
Хоч золотом всього мене обвісь,
Воно не буде того кошту мати,
Як отєї рани; через їх я мушу
Усякому Українцеві сказати:
Дивись і знай, що й я служив родині;
І ти, мій брате, так служить їй мусиш!
От і тобі, добродію, скажу я:
Ви, бачу, всі жалкуєтесь на лихо,
А вислобонитись — нема в вас сили.
Коли-б хто оступавсь за вас, так так!
Тогдї б ви добре зачимчикували!
Нехай чужі на смерть за вас ідуть,
А ви кричати-мете: отто слава!
Нема Ляхів, вже ми усіх побили!...
Наш пан Хмельницький ма велику силу,
І помігти всім городам радніш;
Але він тільки посилає поміч
До тих, котрі самі попіднімались.
От бач в Каньові; се вже я сам бачив.

Петро.

А розкажи, як діялось в Каньові.

Чужестранець.

А от-як: бач, в суботу се було
На масниці. Усі Ляхи й Жиди,
Понапивавшись, з вечора гасали,
А нічю, п'яні, де хто впав, там ліг.
О-півночи задзвонено у дзвін;
Скрізь запалав огонь; шумить, брязчить;
»Смерть ворогам!« луною віддало ся.
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збіратись;
Звістили старосту, — той, проклятуший,
І в городі не був: весь день гуляв
В монастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і пап'юг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк — вже трупом
Повнісенкїї улиці набиті;
Ізбіглось військо; поки вшикувались,
Нарештували самопали і гармати,
Обвидніло. І почала ся валка!
Години не пройшло, вже руським гибель
Зовсім припала. Староста у город —
І висилає каштеляна: »Ке, скажи їм,
Що я на всіх їх ласку покладаю;
Нехай лиш скорють ся.« Той тільки ввійшов,
Не вспів роззявить рота, так і гепнув!
— Коли вміраєть, так помремо! усі
У-в один голос закричали. — Ріжте,
Конайте нас, ізгинем козаками! —
Скажений староста велів за сее
Губити всіх, все різати й губити:
Старих, малих, ні жодної душі
Щоб не зосталось. На такі закази
Підняло ся кровавее ігрище;
Зачадів ся зо всіх кутків Канев,
І сніг од крові танув, як од сонця.

Аж до півдня їх різали без шани ;
І всяк, кому приходилась черга,
Закрие тільки очи, скаже : Боже,
Твоя єсть воля ! З тим і вік кінчає...
Як тут Господь зласкавив ся над їми :
Де не візьмись кравчина гайдамаків
З Лисенком — геп ! і оступили город
Ляхи, почувши, кинули різню,
І поспішали боронити замка.
А руські, одлигнувши, попридбали
Оружжя, та з середини на їх...
Мик-мик, мик-мик, а вже Лисенко
Й у замок скочив. Сучі вороги
І уха попускали. А Лисенко
Як подививсь, який справляли бенкет
Вони над руськими, гукнув своїм —
Щоб всіх Ляхів, Жидів і Унїятів,
Всіх до останку ізгубити. Се,
Казав, їм буде дяка за невинних.
Із половини прощогоного дня,
Весь понеділок до вівторка вранці,
Давали недовіркам добру шану :
На Тясмині аж горку нагатили
Жидівським трупом, в вечері і в ранці,
І в ніч і в день все різали ; сім тисяч
Католиків пропало як собак ;
Жінок, дітей, і винних і безвинних,
Всіх ізгубили . . . . .
В вівторок нікого було вже бити ;
У монастир по старосту послали ;
З своїми, все мосцївими, панами
Приїхав він, забитий у кайдани.
У вечері усіх панів спекли,
А старості злупили шкуру. Так
Пімстили ся над ворогами наші !

У середу усі церкви відперли
І правили молебень Богу в дяку.

Петро.

Гаразд так лучилось. Бач, козаки
Наскочили, а то б усі пропали —
А ні за віщо. Так то, брате, й нам.
Що зробим ми, хоч і піднімемо ся?
Побють, як ту траву; у нашім краї
Від козаків не діждеш ся підмоги.

Чужестранець.

На-що вам їх? Ви самі козаки.
Хиба чого Каньовці сподівались?
Кому неволя замоторошніє,
Тому все рівно — жити, чи умерти,
То й смерти сам жада. Ні, пане брате!
Або вже ви Ляхами поробились,
Або Ляхи не з'обіжають вас.

Петро.

І де то вже не з'обіжають, брате!
Як-би ти бачив — вчора, о срамога!
Як уніятський бискуп до костьола їхав
На литанію, а його колясу
Безли дванадцять чоловік із руських,
А Жид був візником! Он, погляди,
Сьомиця біла, завтра Великдень, —
А ми не знаєм сьвята, і в церквах
Всі дні служеньня не було: прокляті
Жиди нас не впускають в божу церкву,
На одкупі сьвятее держуть. Добре,
Як завтра скинемось чим заплатити,
А то прийдеть-ся й празника не знати.

Чужестранець.

І се у вас ніхто й не ворохнув ся?

Петро.

Дві чвари, брате, в нас було за рік.
Та щоб-ж з того? Ляхи зараз дознались
Переловили, повязали, повели
До старости — там їм була погибель.
Надіялись було ми на одного,
Того уже нема!...

Чужестранець.

На кого-ж?

Петро.

От на того Лисенка, щоб казав ти.
Бо він, коли ти знаєш, чоловіче,
Із нашого Переяслава. Років
З п'ять є тому, як він нас одцурав ся.
Він був козак, і не злюбив кормиги.
Коли на нас Господь наслав недолю,
Так він не стерпів, позбрав де-кого,
Тай учинив против Ляхів тревогу.
Але було не з силою. Ляхи
У сто разів були від наших дужчі.
Поки вони зібрались, аж Лисенко
Й козацькі всі товариші його
Як-раз у глибці в пана опинились.
От староста і призива до себе
Лисенка, і допитуватись взяв ся;
А той, як з їм балакав, та як хватить
Пистоль у його, та як свисне в груди,
Та у вікно — юрба Ляхів за їм,
Кричать, гукають — він собі байдуже —
Та набіжав до Альти на провальля,
Та в Альту; тут за їм, мов та крупа,
Посипали ся кулі. Бог поміг, —
Ні жодная його не зачепила,
І переплинув він собі щасливо

Аж на той берег. З тій пори вже ми
Не бачили його. Ляхи шукали,
Півчверта-ста червоних намогались
Тому, хто приведе його: та дарма.
Отсе-ж як чутка пронеслась у нас,
Що він воює та Ляхів псує,
Так поговорював у нас народ,
Що може він, як не забув своїх,
То може й прийде вислобонить нас.
Ех, братіку! надіялись було ми,
Та й та надія наша вже пропала.

Чужестранець.

А чом?

Петро.

Хиба не чув про ту причину,
Що з ним була: сердега воював,
Та вже довоював ся. Вишневецький
Піймав його в Немирові, казали.
Не знаю; кажуть, може і брехня..
Та вже б тобі про сее знати лучче.

Чужестранець.

Та чув і я.. носилась чутка всюди.

(Дзвонять.)

Петро.

Ну, слава Богу! (Здіймає шличок і хрестить ся.)
Се мабуть пан-отець наш Анастасій
Вблагав жидів, дозволили служити.
І то, сердешний, вчора цілий день
Ходив збирати гроші по дворах;
Так суча жидова за кожну службу
По півдесятка злотих дубить. Ох,
Тепер-то... може й завтра на великдень
Достанеться ще Богу помолитись.

Як спомяну я прошлі давні роки,
Аж серце рветь-ся. То була година!
Було — сподобить нас Господь діддати
Великоднѣ, то аж неначе сьвіт
Повеселіша; все так приязно,
Так радісно; як прийде сьвітлий день,
Кожнісенський і горе позабуде;
Ніхто тобі смутненько не погляне,
І всі від серця дякують все Богу.
А щб тепер! О Боже милосердий,
На віщо так дітей своїх караеш!
(Здихає.)

СЦЕНА II.

Опанас прибігає і ревно плаче й голосить.

Опанас.

Ох, дядечку! Ох, бідна голова!

Петро.

Господь сьвятий з тобою, Опанасе!

Опанас.

Ох, дядечку-голубчику! Ох, лихо!
Біда тай годі! матір узяли...

Петро.

Хто? як? куди?...

Опанас.

До старости жовніри повели;
Голодна смерть, казали, буде їй.

Петро.

Ох, Мати Божа!

Опанас.

Ох, дядечку! біда зовсім тай годі!
І говорив же: мамо, цур йому!

Ну щó, як чорт який ізійде? Ні!
Ти, каже, тільки ляку напустив:
Вони тепер не зайдуть. — От
І празник нам! Ох, лихо нам тай годі!

Петро.

Щó-ж лучилось? Кажи бо швидче!

Опанас.

Та все-ж паски! Бач, здумала пекти!
Я і казав, крий Боже, як казав!
Щó-ж? Не послухала. Як я казав,
По мойому і вийшло. Тільки в піч
Сажати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати, як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухватили бідну за волосься,
Та з хати, — я до них, вони мене
Штирхнули в груди — отже як,
Крий Боже, досі, дядечку, болить.
Вони її поволокли із хати;
А я за їми, кланяюсь, прошу їх:
Змилуйте ся, кажу, панове добрі,
Не поробіть безщасного мене!
Не мучте бідній матері!... Прохав,
Прохав, прохав, — вони ні півсловечка.
Я все за їми йду, та все прохаю.
Один мені і каже: йди ти к злидню!
Псяюха, твоя мати, руська сучка,
Іздохне з голоду вальоху у панськім.
Та як схватив мене, тай кинув геть.
А мати — більш її уже й не бачив!

Петро.

Сестра моя, безщасниця!

Опанас.

Ой, дядечку, дайте ж мені пораду!
Що-ж тут мені вже на світі робити?

Петро.

Яку тобі пораду дам, небоже?
Хиба з тобою плакати та терпіти?
О Боже наш! на-що так прогнівив ся
На нас! Моли ся Богу, Опанасе!
Де чоловік не в мочі помігти,
Так треба помочи од Бога ждати.

Опанас (*хлина*).

Що буде з матір'ю!... Ох лихо, лихо!

Чужестранець.

Чого-ж голосиш там? Чого нявчиш
Дівчачим голоском? Срамота! Хлопець,
Козак!... Мала дитина так не буде
За матір'ю ревіть, як ти, ломака!
Чи ляльки батько не привіз із місця?!

Петро.

Послухай, чоловіче; се у-перше
Побачили ся ми. Я ще й не знаю,
Відкіль ти й що таке. Ти удав ся
Мені таким і приятним і добрим,
І я признав за наського тебе.
Тепер, не знаю... Будь ти, чим еси,
Тільки, коли хто вірує у Бога,
Той уважає за великий гріх
З чужого лиха глумувати. Ти чужий,
Тебе ніхто не утісня, не мучить;
Іди ж, будь ласкав, прич од нас безщасних
І не глузуй над бідністю, бо е
Такий на небі, що той глузд почує.

Чужестранець.

Тебе бо, дядьку, лихо з глузду збило!
Коли-б ти втяв був, щó я говорив,
Так ти б сього і справді не варнякав.

(*Опанасові:*)

Жінкам та дітям можна квасить губи,
А не такому гайдуку, як ти.
Чи такі сльози допомогти-муть лиху?
Чи вернуть тобі матір? Се вже справди
Переродились наші руські... Як?
Прохать Ляхів, до ніг їм припадати,
Дорогу злодіям сльозами гладить?!
Не сльози поміч в лісі, а залізо!

Петро.

О, щó бо ти се кажеш, чоловіче!
Ну, хоч би де-як він на те пішов,
Із матірю нещасною щó б сталось?

Чужестранець.

Нікчемні ланці! Кваші ви, лапури!
Та вам ще не такого лиха треба!
У сто разів Господь на вас послав би
Нещастя, бо ви стоїте сього!

СЦЕНА III.

Анастасій з плащаницею, за їм народ.

Анастасій.

На-що, кажу, ви біжите за мною!
Гріх дарма лихо накликає на себе.
Гей братці, розійдіть ся, розступіть ся...
Подумають, що чвару затаїли.
Кажу вам, розійдіть ся: ви нічого
Тут помочи не вдієте, собі
Пеню тільки з дурниці вчините.

Народ (кричить).

Як можно! як се можно? Плащаницю
Сьвятую! Як? Жидівськими руками?
Ми гроші заплатили; ми насильно
Закажем, щоб молитись нас пустили!!

Анастасій.

Сьвятее діло боронити віру,
Родину і закон свій. Бо которі
Те уробляють, ті пред вічним Богом
Велику честь і славу залучають.
І ви б так добре, діти, учинили,
Коли-б при иншим се було случаї.
Бо хто без всякої підмоги йде
На смерть, хоч будь воно й за праве діло,
Той душу й вік свій загубляє дурно,
І сам собі погибель заподіє.
Оттак, бач, вам: що зробить ваша кучка?
І вас пов'яжуть і поб'ють, і другим
Наробите ще горя: дозиратись
І більш втісняти стануть; і тогді
Не те, щоб Бог прийняв усердьде ваше,
А ще за тих, кого в напасть введете,
Пред Богом одповіт дасте. За кого
Отсе ви підняли ся? За мене?
Та я від сього умиваю руки!
Коли вже Бог сьвященника свого
Не ратував, чого-ж ви заходились?
За церков, за Христа? Господь небесний,
Коли-б Йому було угодно тее,
Без вашій помочи їх покарав би:
Огненні ріки низпустив би Він
На ворогів своїх, коли-б схотів.
Бог милосердний. Його милосердю
Кінця нема. Він ворогів своїх

Прощає й малує. Смертельний гріх
Занапацати душу дурно. Відступіть ся!
Я боронить сьвятую церков мушу,
Бо я її послужник. Хай потягнуть
Мене в темницю, хай катують, мучуть:
Не перший мученик од їх я буду;
А ви ідіть собі, молітесь Богу,
Терпіте, плачте, впять таки молітесь
І впять терпіте, бо і Бог терпів наш.
От лик сьвятий, із їм я умирати
Готуюсь: імянем Його — ідіте!
Чого-ж ви ще хилаетесь? розходьтесь!
Воістинну скажу вам: хто не піде,
Той буде супротивник Богу й церкві.

Народ.

Та як же ми тебе покинем?

Анастасій.

Хто вам сказав, що я
Бою ся смерти? — Ні! За віру вмерти
Моя потреба перша. Вам же, діти,
Не подобає погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкаві, уважте
Мені, сьвященнику своєму! Ради Христа
І Матері Його пречистій і сьвятих,
Ради великодня, щó наступає...
Розходьтесь, діти... Щó ви стоїте?
Ідіть же! Проклят той, хто з вас посьміє
Не слухати мого глаголу!!

(Народ почина розходитись.)

Добре!

Скажу вам: добре, — сто разів скажу;
Неначе камінь спав з душі у мене!
Тепер я весело піду на смерть!
Благословить вас Бог, отець небесний!

Моліть ся, діти! Він, отець наш милий,
Змидуєть-ся над дітьми.

Петро.

Скажи, будь ласкав, щó се за новина?
Дивлюсь і слухаю, й не втяв нічого.
Дзвонили в службі: пан-отець з народом
На ринці опинились! — Чи нова
Пеня настигла?

Анастасій.

Не дуже-то й нова.

Зібрав був грошей я, і заплатив
Жиду Овраму за сьвятую службу,
З умовою такою, щоб сьгодні
І завтра не було запрету. Він
Одав ключі; ударили у дзвін:
Ізбіг ся люд; я службу був почав,
І, так як то закон повеліває
Христові страсти споминать сьгодні,
Взяв плащаницю з олтаря й несу...
Як тут у двері жид і закричав:
За плащаницю треба особливе
Платити. Я йому й кажу: Змилуй ся!
Я вже віддав тобі. Чого-ж ти ннеш ся?
Ти ворог божий, жид, не слід тобі
Ходить сюди, як служить ся. А він
Схватив із рук у мене плащаницю
Й давай її ірвати та тріпати...
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг із церкви й прямо
До старости — жаліти ся на нас.

СЦЕНА IV.

Зацвилюхоський з жовнірами й жид Оврам прибігають.

Зацвилюхоський.

А осьде він, мурмило довгогривий!

Оврам.

Так, він, вельможний пане! Він — розбійник!
Він — бунтовник! Се утікати хотів!

Зацвилюховський.

Не утече, кабан. Гей, хлопці, швидче!
Гей, оступіть лишень його шаблями!
Ось ми йому дамо, як утікати!

Анастасій.

Не думав я й не думаю втікати.

Оврам.

Бі, ні... Вельможний пане, ні! Він бреше!

Анастасій.

Язык жидівський бреше. Щоб ви привели.
По одного ватагу цілу?

Зацвилюховський.

В тюрму тебе узяти, вражий руський.

Анастасій.

Озьміть. І коли-б ви малу дитину
Прислали взять мене, я все б сказав:
Озьміть!

Зацвилюховський.

Ач, дяволове руське серце!
І не змінивсь в лиці.

Анастасій.

Чого-ж змінитись?

Ви думаете, страху завдали,
Як вас сюди ватага приплела ся?
А щоб казав Христос наш, як жиди
Прийшли по Його? Легіони б цілі
Небесних анголів явились зразу,
Коли б Я захотів. — Тим я скажу вам,
Що проти вашого заліза в мене

Є оборона й поміч ще кріпчіша.
Пять слов сказать, і де б взяла ся поміч...
І вся б ватага ваша в-мить розбіглась.

Зацвилюховський.

А що він каже се — сей хлоп, шизматик?

Анастасій.

Те я кажу, що лишні отсі шаблі;
Вони б мені нічого не зробили,
Коли-б я сам не покоривсь.

Зацвилюховський.

Мовчи!

Анастасій.

Мовчати-му.

Зацвилюховський (*Овramові*).

Кажи ти, що він діяв?

Овram.

А як же, пане! Чвару піднімав!
І справди чвару. Заплатив він гроші
За службу... Але в їх є полотенце,
Що на сей день розстелють серед церкви,
Та поспівають трохи, та усі
І лізуть цілувати. Він же грошей
Не дав за се, та ухопив, тай хоче
Нести посеред церкви розістлати...
А я стою біля порога й бачу...
І тільки він на голову напаяв,
А я у церкву: гроші, кажу, гроші!
А сучий піп не те, щоб покоритись —
Ще лаятись, а люд увесь на мене,
Та так, що трохи не забили, пане.
От справди, пане, трохи не забили!

Анастасій.

Ти брешеш, жиде!

Оврам.

Ні, то він все бреше;

А я так от-як правду говорю!

Він з церкви вкрав його: спитайте лиш!

Зацвилюховський.

Украв? А? а?

(Анастасій мовчить.)

Мовчить, так корить ся. Ну, де-ж сховав?

(Анастасій мовчить.)

Кажі, де дів те полотенце?

(Анастасій мовчить.)

Кажі!

(Бе його по щоці.)

Анастасій (підставляє щоку).

Бий у-друге.

(Зацвилюховський бе.)

Чужестранець (підходить).

Стревайте. Чи не гріх се таки вам

Так ізнущатись? За-що ви бете ся?

Мерзенному жиду, бач, захотілось

Поглумувати з хрестянина! Ти, Оврам,

Чи як тебе зовуть, жидівська пика!

Скільки тобі за плащаницю грошей?

Оврам.

Та вже дасте хоча десяток злотих.

Чужестранець (кида йому гроші).

Озьми хоч двадцять, сучий син, падлюка!

Та й убирай ся ік чортам у пекло.

Оврам.

Ще й лаєть-ся? (Тихо) Так, справди двадцять
[злотих.]

Зацвилюховський.

Що ти за чоловік?

Чужестранець.

Я прохожальй.

Зацвилюховський.

Се гарно. Гей, сюди лиш, хлопці!
Озьміть лишень отсього мацапуру!

Чужестранець.

За-що?

Зацвилюховський.

За те, що ти мені здаеш ся бісом.

Як подивитись на тебе, так тільки
Тобі йти по дворах пиматків прохати:
Сліпий, кривий, обшарпаний з одежі —
А гроші як полову розсипає!

Чужестранець *(підходить до його й показує
йому тихо щось похоже на лист паперу).*

Не комезись. Гляди...

Я завтра сам до старости піду.
Погано глядите ви своїх руських.
Ідїть собі, а я до їх пристану.

Зацвилюховський.

А, добре, знаю. Розступіть ся, хлопці!

(До Анастасія:)

Іди собі хармаркати у церкву
Над полотенцем, як казав Оврам.

(Овраму:)

А ти, жидівська пика, щоб не сьмів
Ти цілий тиждень докучати нам,
Бо гроші оддали тобі усі.

Оврам.

Твоя в сім воля, мій вельможний пане.
Я б і не те, та сее вам ізвістно...

Велику пошлину за одкуп правляють.
Ще тільки попрохав би щось вас, пане,
Бач, завтра в їх аж двічі з корогвами
Круг церкви ходють...
Так щоб іще за корогви що-небудь.

Чужестранець.

А скільки?

Зацвилюховський.

Як, жидівська утроба!
Стревай, от ми дамо тобі! Гей, хлопці!

Оврам.

Ох, паночку! ой лишечко! Простіть!..
Змилюйте ся, не буду, я не буду...

Зацвилюховський.

Гляди, не дуже...

Оврам.

Ні, я так... нічого...
І справди, так... нічого... я нічого...

Зацвилюховський.

Ач, бісів жид, злякав ся!

(*Тихо чужестранцеві:*)

Добре, добре. (*Відійшли.*)

Анастасій (*Чужестранцеві*).

Що ти ні єсть, чи з добрістю чи з змислом,
Ти добре діло нам зробив. Спасеть
Тебе Господь! Тепер, хто хоче, люде...
Збирайте ся. Ходім молитись Богу.

(*Народ збираєть-ся.*)

СЦЕНА V.

Герцик з товпою хлопців.

Герцик.

Ні, братці, ні; се вже хоч як, так ні!
Терпіте, коли хочте, я ж... спаси-бі!
Хоча і пропаду, нехай же знає
І він, як зачіпать мене.

Петро.

Що він?

Один з хлопців.

Послухай, брате; що ти зробиш криком
Почують...

Герцик.

Що? Ти думаєш, що я
Такий, як ви? Ні, братці, знайте те,
Що батько мій полковник був. Еге!
Він, бісів, що хибав? Адже, я бачу,
Він дума, що тепер, як вже Лисенка
Нема, так він, що хоче, те і робить!
Ні, друже, стій! Ще я живий, здоровий
На твою голову.

Де-хто з народу.

Що, і тобі погано?!

Герцик.

О, трясця їм! Погано? От! — Та їм
Ще поганіше буде. *(Оглядається кругом.)*
Е, тут багато вас! Та все знакомі,
Усі колись були нам приятелі.
Ото лиха година! Перш як часто
Бувало бачились, як ще покійник
Отець живий був, а тепер забули.

Один з хлопців.

Ні, пане. Вже за кого, а за тебе головами
радіші наложити!

Герцик.

Ви знаєте, хто я?

Другий з хлопців.

Пан Герцик.

Герцик.

Мій батько вмер за вас, як із покійним
Лисенком ви хотіли підніматись,
Умер за всіх у муках, у тюрмах...
Не показавши ні на кого, все
Приняв на себе, — ви ж мене забули!

Один з народу.

Його отець був добрий чоловік!

Другий.

Спасенная душа!

Один з хлопців.

Ні, пане, не забули. Щоб ти хочеш,
У всім тобі радіші послужити!

Герцик.

Якого ви ще лиха не терпіли?
Ще як хоба з вас ворог не глумивсь?
Псу лучча честь, ніж кожному із вас!
Чого-ж ждете ви?

Анастасій.

Божої ласки!

Герцик.

Бог бачить наші біди, Бог нам буде
Помошником. Послухайте лиш, братці:
Ви терпите усі, а я не хочу.

Із вас глумують ся, ви їм покірні;
Я не такий! мене не зачіпай!...
Послухайте лиш, товариші. Вчора
Й мене з'обідив староста проклятий:
Одняв у мене заручену дівку,
Лисенкову сестру, мою коханку,
Одняв і держить в себе мість наплюги.
Я був хотів до себе на весілля
Вас звати після сьвят; а він украв,
Вхватив її, як вовк ягня, до себе.
Почувши, що Лисенка вже забили,
Він дума, що тепер його вже воля
Знущатись над його сімєю. Братці!
Багато вам Ляхи робили лиха;
Ви все терпіли — я терпіть не хочу!
Піду до його зараз, тай ублю...
Ублю... отсим пістолем встrelu! от-як!
Що після буде, хай і буде! — Лучче
Смерть, ніж така недоля і поруга!

Один з хлопців.

Молодець!

Другий.

Добрий Герцик чоловік!

Третій.

Щире серце!

Четвертий.

Його батько вмер за нас!

Пятий.

Він сирота!

Шостий.

Сирота! бідний сирота!

Сьомий.

Не дамо погібати Герцикові! Самі погібнемо
за його!

Один з хлопців.

Лучче смерть, ніж наруга, говорили діди наші.
(*Народ турбується; шум, шопотня*)

Анастасій.

Пан Герцик! На-що ти людей турбуєш?
Схотів пропасти сам, так пропадай.
На-віщо ж ти підмовляєш і других?

Герцик.

Пан-отче!...

Анастасій.

Послухайте, міряне. Хто з вас піде
За ім, той буде ворог християнству,
І я, по власти Богом мні наданій,
Запрет на всіх кладу проти закона
Так діяти. Тепер сьвята субота:
Тогді хотіли в церкву, от і можно!
Відперта церква. Щоб-ж ви стоїте?
Ходімо. (*Повертається; народ стоїть.*)

Герцик (*в серцях кидаєть ся до його*)

Ти мабуть з'їв од Ляхів прочуханів,
Ну, їж; ну, кланяй ся їм — вони ще раз
На щоках обірвуть тобі волосься!...
Чого-ж ти люди добрі зводиш, попе?

Анастасій.

Ходімо, добрі люде, швидче в церкву,
Бо сонечко звернуло вже на захід.

Герцик.

Стій, стій, не ворущись! Я дам тобі!...

Петро.

Семене, щоб ти? Блекоти обів ся?
Гов, хлопці! Щоб ви стоїте, безумні?
Не бачите? він мабуть одурів!

Священника!... Ах, бісів син, анцихрист!
Ох, супостат! Рука твоя проклята
Посьміла!! (*Народ остуна Герцика.*) Вважть його!

Герцик.

Ввзять? Ах ти, стара собака!... Як?
Мене ввзять?... Кишки тобі скоріш
Я розввжу шаблюкою сією,
Ніж ти до мене сьміти-меш торкнутись!

(*Обмахує коло себе шаблюю.*)

Стонадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірків, перевертні,
Ви — байстрюки, жіноцькі підхвістки!
Юди всі, Христа продали в-друге!
Вам всім, бачу, дать по десятку злотих,
Так ви хоч зараз в нехристи радніші...
Чорт з вами! (*Обертаєть-ся назад.*)

Будьте ви прокляті по-вік
Од Бога! Хай забуде вас, як ви
Його забули! Йдіть собі на піч
Коло жінок качатись, отго ваше.
А я за себе сам один ще справлюсь..

Народ.

Семене! брате! Ми твої усі:
Роби із нами, щб ти схочеш, всюди
Веди нас — в-право, в-ліво, хоч-куди,
На муку, на смерть, в пекло... Ми радніші...
За віру православну, за родину!...

Анастасій.

Семене Герцику, утихомир ся!
Послухай лиш мене... Твоя есть воля —
Хоч вважиш, хоч не вважиш, се як знаеш —
Тількі послухай...

Герцик.

Що там буду слухать?
Не бійсь, хоч ти і піп і сьвят закон
Толкуеш, та я й сам, що діять, знаю.

Анастасій.

Я знаю й вірю, друже. Ти на мене
Розсердив ся, та овсі дурно, друже.
Хиба я ражу, щоб Ляхам коритись,
Або що? Ні, Семене мій коханий!
Хай Бог спасá: душа у мене руська.
І так мені на сьвітї жити важко,
Так важко, брате, що огненну муку
У вічнім пеклі я б радніш прийняти,
Ніж мучитись, на тее дивлючи ся,
Як віра православная страждає
І добрий наш народ бідує гірко...
Та тільки те, що все мені вас жалко,
Тим жалко, що, мість визволеньня й щастья,
Залучите ви нове бідуваньня!
Бо з чвари вашої добра не буде;
Половлють тільки та ще більше будуть
Втісняти, от і все! А моя рада:
По моему, відправить до гетьмана
Хмельницького тихенько і прохати,
Щоб він ізмилувавсь, прислав нам поміч,
Бо ми вже страждемо не в міру. Так!
Тоді б ми вислобонили ся, вражих
Ляхів повигоняли б геть відсіля,
І то не так, як вигоняли другі,
Що переріжуть всіх та перетоплють!
Спаси від сього, Боже! Гріх великий
Відплачувать злочинцям по злодійськи;
Бо нам не помсти треба, а слободи.

Чужестранець.

Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І отсей лист велить вам прочитать. (*Читле:*)
»Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втісняють Руських, і що досі
Не вислобонились Переяславці.
Оттим отсе, кохані православні,
Пять тисяч війська посилаю в поміч.
Повибивавши всіх Ляхів проклятих,
Умісті з нами славте, діти, Бога,
Що спас свій люд від тяжкої неволі.»

Петро.

Як?

Чужестранець.

Так. (*Шум між народом.*)

Герцик.

Вони сього не стоють, тай не хочуть.

Чужестранець.

Готове військо, я його привідця.
У вечері, як стане вже смеркати,
Й католики в костьол свій ізберуть ся,
Намітьте кожний дім, де Лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зарáz,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопить ся відсіля із пекла.
У-ранці всі ви будете слободні,
І день сьвятий великдень буде двічі
Сьвятіш для нас: умісті з воскресеньям
Христовим ми сьвятити-мемо й наше
З пекельної неволі визволеньня.
У-ранці всі ми будем християне,
У-вечері сьгодні будем зьвірі.

Щоб шани із Ляхів не дасть нікому,
Щоб ні одиний не утік від смерти,
Катуйте їх; маленька дівтора
Щоб іспеклась у полемі сьогодні...
Щоб завтра не було тут ляцького і духу:
Бо так велить вам пан вельможний гетьман!

Всі.

Смерть католикам! смерть їм супостатам!
Весь рід скоренимо!

Чужестранець.

Не дуже-то гвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку;
А ти, роззяво, свою матір. Всім
Розвага буде в-ранці.

Петро.

Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласкав,
Наш визволителю, хто ти такий?

Чужестранець.

Лисенко! (*Усі з криком до його кидають ся;
розпроси, шум, гвалт.*)
Тихше, тихше!

Голоси.

Як? що? Хиба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи мабуть се брехня, що вражі Ляхи
Тебе убили? Ні, увесь на ранах! Правда!
Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! мана!

Лисенко.

Ні, не мана — Лисенко, люду добрий!
Лисенко я... Вам чудно, дивно бачить

Мене з труни уставшого? Вам страшно
Мерця живим углядіть! Не дивуйтесь,
Що для свого народа милосердний
Господь творить такі дивні дива.
Я знаю, братці, рознесла ся чутка,
Що вороги Лисенка доконали,
Закатували голодом в темниці;
Що обомлілі руки вже не в мочи
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибель і мученьня,
Вже не піднимуть ся, і що одна
Душа його безсильна, дивлючи ся
На гірку долю милої родини,
Літа над нею соколом по хмарах
І бачучи братівське лихо, стогне,
І даром пориваєть-ся, як філя,
Що по Дніпру в негоду похожає,
Клекоче, рветь-ся, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити
І вихопитись із стрижня не мусить...
Так, братці, так ся чутка справедлива.
Я справди вже мертець: я вмер для миру
І для себе. Вже я не чоловік;
Вже я не той Лисенко, що між вами
Колись найліпшим козаком здавав ся,
Й по-перед різвої кравчини жахом
На коню вороному вигравав...
Того Лисенка вже нема... Зостав ся
Якийсь каліка, хворий, перебитий,
Як дерево підрублене... От той,
Що називаєть-ся Лисенком. Чудо,
Опудало — шуплік лякати, стовб
Потрухлий: от тепер Лисенко ваш!
Так, братці, я вже вмер. Се тїнь моя
Прийшла до вас, свій рідний Переяслав

Кохаючи, спасти своїх братів;
Тобі, Семене, узвернуть коханку,
Тобі — твою безщасну матір, церков
І божу службу для тебе пан-отче:
Усім оддать худобу і слободу,
І відомстити ворогам за смерть,
Так відомстить, щоб через двісті років
Їх правнуки Лисенка споминали...

Петро.

Так, він! Лисенко він! Лисенко наш!
Як се тебе я не признав і досі?

Герцик.

Мій брате!

Один з народу.

Скажи ж нам, як ти визволив ся?

Лисенко.

Через Господню поміч. Вишневецький,
Не переспоривши мене у муках,
Що він і я вигадували поріз —
Я на Ляхів а він на Руських, хитро
Хотів мене ізлапать, і миритись
Був захотів... А я собі на думці...
Ми вмовили ся дати війську пільгу
На місяць. Я ж тим часом намагав ся
Убратись у Немирів... Аж на лихо
Вони самі й над нас були лукавіш!...
У-в осени стояв я нишком з лагрем,
Як гульк! о-півночи мене збудили
Якісь крики... Прочуняв ся я й бачу:
Стоять Ляхи із голими шаблями.
Я спохватив шаблюку і рішив ся
Хоч і пропасти, так щоб не без слави.
Отгуг-то, братці, я руки ізбавивсь
І ока правого, і сі шрами

Скрізь по лицю zostались з тої ночі...
Я бив ся, як скажений вовк; одначе
Мене звязали й повезли в Немирів...
Аж затрусив ся Вишневецький, як
Із-близьку подивив ся на Лисенка!
Велів вести мене зараз в тортури...
Мене пекли, сікли, обідві ноги
Гарячими залізами сковали
І кинули у льох, щоб з пацюками
Та з жабами голодну смерть прийняти.
Вже сьомий день ізходив — я лежав,
Охлялий, хворий, слабий, ледве-ледве
Душа у тілі, й смерти дожидав ся...
Як тут мої годінні гайдамаки
В Немирів увірвались. Горе й лихо
Настигло на Ляхів! Пан Вишневецький
Мерщій утік. Ботрі Ляхи поспіли,
Пішли за ім; котрі zostались там,
У поломі та у залізах гинли...
Почувши мою долю, гайдамаки
Мене мерщій вислобонили. Братці!
Багацько лиха я Ляхам подівав,
Багацько християнських городів
Повизволялись через мене...
А рідний Переяслав мій... Останній
Раз може я над ворогом потішусь,
Нехай же раз сей буде за родину!
Сьгодні в-вечері ви всі слободні:
Пять тисяч війська к вам прийшло на поміч,
Пять тисяч, братці! Тільки з тим варунком,
Щоб ні одна душа з вас не посьміла
Над ворогом ізмилюватись! В серце
Тому меч гострий, хто жалує серцем
Католиків! У десятеро ім
Відплатимо за наші біди!... Смерти

Ім мало! Братці! Болісти і лиха,
Скільки їх є на світі, зберемо
На супостатські голови треклятих!...
Хто вигада сильнішу наругу
Над недовірками, тому більш чести!
Той буде перший поміж козаками!...

Голос 1-ий.

Кости їм потроцим!

2-ий.

Огнем палить!

3-ий.

В багні топить!

4-ий.

Всіх до гори ногами перевішать!

Анастасій.

Лисенко! Ось-лиш розкажу тобі .
Я приказку.

Лисенко.

Аби була коротка.

Анастасій.

Коротка. Був собі отець із сином.
Син, на лихо йому, був непокірний,
І все грубив проти отця, й не слухав;
Одначе добрий батько все терпів,
Все одбував, і був до його добрий.
Раз син вельми нашкодив у господі:
Тоді отець розсердивсь, тай прогнав
Дитя своє із дому. Син пішов,
І тільки вийшов із рідного двора,
Прийшлося йому іти через ріку...
Міст розломала половідь. Наш хлопець
Пішов у брод, як ось попав у яму,
І топне... Бачучи те батько,

З вікна та до його — по саму шию
Ускочив в воду й витягнув його.
Що-ж син? На другий день, мість дяки,
Бив батька!... Ну, скажи ж, будь ласкав,
Що батько з сином мусить ізробити?

Лисенко.

Що? Батько хай покине злого сина
І прожене на віки із господи.
А ти, пан-отче, хоч і замовчи,
Бо бачить ся, чого ти хочеш...

Анастасій.

Добре.

Ти кажеш: замовчи; одначе батько
По-твоему покинуть сина мусить.
Так знай же, сину, знай й ти, люду добрий,
Що батько есть — Господь наш милосердний,
А непокірливе дитя — Лисенко;
Бо Він в сьвятім своїм писаньні каже
Не діять лиха й ворогу лихому.
Ти знаеш се; одначе скількі крови,
Не тільки винної — такої скількі,
Котра колись покуту переважить,
Скількі пролив ти? Бог усе терпів,
Терпів, поки Його сьвятая воля
Терпїть волила, ждав, щоб ти одумавсь.
Ти не одумавсь — Бог тебе скарав,
Одав тебе суровим ворогам,
Одняв у тебе руку, око, тіло
Твое лишив, щоби душа спасла ся;
І впять зласкавивсь, як над сином батько,
Од смерти визволив, із пекла винїс
Всемицною десницею своєю...
Що мусиш ти робить? Гарячим серцем,
Молитвою та добрими ділами

Принести Богу дяку... Ти ж що робиш?
Ти беш Його. Бо знаєш, що Спаситель
Сказав: усе, що робиш ти для брата,
Ти робиш для Його — добро чи лихо.
А брат твій Лях такий-же, як і руський,
Все чоловік, все божа твар така ж...
І вам усім не гріх таки? Господь
Почув молитви ваші і нещастя,
Послав до вас свою сьвятую поміч,
А ви зараз, мість дяки, проти волі
Його йдете! Великий гріх вам, діти,
Великий гріх!... Коли ви хочете щастя
І визволення милій Україні,
Так дійте вгодне Богу, а не бісу...

Лисенко (бере Анастасія за руку і обертає до церкви).

Он бачиш, цёрківка твоя, пан-отче;
Йди туди молити ся за нас.

(Бере у Герцика шаблю.)

Одна душа посьмій його послухать,
Всю голову мечем сим потрощу!...
Не дурно я прийшов вас визволяти,
Не дурно шляв ся переодягнутий,
Не дурно випрохав в гетьмана поміч:
Усе ж для вас, усе за вас... Так знайте ж,
Що я старший над вами! Смерть і лихо
Усім Ляхам! І мало-мальски хто
Із вас не так — усіх зараз покину!

Народ.

Що ти приказуєш, ми те і зробим!

Анастасій.

Не погубляйте своїх душ за помсту!

Лисенко.

Не погубляйте своєї родини!

Анастасій.

Послухайте, Господь вас покарає!

Лисенко.

Коли не так, усіх покину зараз!

Анастасій.

У церкву, братці! День велик сьогодні!
Хай проклят буде той, хто злим жаданьням
День смерти Бога-Спаса закаляє!...

*(Йде, за їм ніхто; Лисенко йде у другу сторону,
за їм усі.)*

Х О Р.

Хор усіх.

Та вже засьвітила зоря весняна!
Ушухнули криги на рідній ріці,
І золотом сьє горицьвіт по луці;
І стали понурії негрі вдягатись,
І стали к лещиннику бджоли збиратись;
І звіря іграє, і птаство співає,
І коник дорожку, ржучи, починає:
Всім радощі й щастя звістала весна —
І щастя не має Україна одна!
Україно! Вкраїно! Така твоя доля!
Забули тебе ратувать із неволі!
Забули сусіди і діти родини;
Чи й Ти, милий Боже, забув Україну?

Хор хлопців.

Дівчата-небожаточка,
Не чуєте весни?
Чому ви не співаєте,
Не водите танків?
Чому ви не квічаєте
Чорнявих кіс своїх?

Чи хочете співаночки,
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки,
Щоб ми вам заплели?

Хор дівчат.

Не треба подаруночків,
Готуем їх для вас.
Ой знаєм ми співаночки,
Ой є у нас вінки!
Іспершу ви родиноньці
Слободу узверніть;
Іспершу чужестранців ви
З родини проженіть.
Тогді приходьте грати ся
Із нами на луку;
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками завітча!

Хор усіх.

Сніг спорив з землею: мовчи ти земле!
Не страшно мені тепер сонце твоє!
А сонце почуло і сніг розтопило,
І землю квітками і зіллям скрасило.
І ти, ворог пишній, на нас так казав
І Бога, безумний, на сьміх підіймав;
А Бог нас послухав — і суд твій настиг,
І ти перед Богом розтанеш як сніг!

СЦЕНА VI.

Лисенко виходить, Марина біжить до його.

Марина.

Де він? де він?

Лисенко.

Тут, сестро, тут.
Дивись на його, коли ще признаєш...
Моя безпашниця! моя голубка!
У шпонах в рябця... Ох, моя миленька!
(Цілує її.)

Марина.

Мій Божоньку! Чи се ще ти, мій брате?
Каліка, старець! Ох, моя головка!...
(Припада йому до грудей.)

Лисенко.

Не приторкай ся, сестронько, лицем
До моїх грудей: ляцькі кулі щокі
Тобі замулють... Кости вийшли з мясом,
Лице твое біленькеє надавлюють...

Марина.

Дозвіль, мій брате! Чи не змиють сльози
Шрамів твоїх... Губами висмокчу
Весь гній із ран тобі... Ох, Боже!
Не має ока!... О мій брате любий!
Хочби одно у мене можна вирвать
І вставить в ямку! Я б була радніша...

Лисенко.

О, не кажи сього!... Не плач, мій янгол...
Бо швидко й я не втерплю і заплачу...

Марина.

Мій брате!! (Плаче.)

Лисенко.

Не плач же, сестро! хоч тепер не плач:
Бо плакати ніколи. Я на часинку
Зійшов ся тут з тобою. Треба діло
Налагодить...

Марина.

О, знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назарили.
О, я тебе сховаю!

Лисенко.

Ні, сестрицю!
Не об схованьні річ... Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюди я. В-ранці будем
Ми вже слободні. В-вечері сьогодні
Ні один Лях від кари не втече...

— Різати, пекти,
Згнушатись, наругатись над Лягами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигадася вкупі,
Що й чорт злякаєть-ся... Чого-ж ти, сестро,
Поблідла так? чого ти затрусилась?
Ей, баба, баба! Що то вже за рід
Жіночий ваш! Ну, добре: тим, сестрицю,
Отсе тебе я викликав, щоб часом
Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо скоріш к Дніпру до мене:
Там я тебе сховаю... Чом ти блідла?
Не бійсь!... Там знайдеш ти свого Семена.

Марина.

Як, зараз?!

Лисенко.

Зараз, зараз. А, тепер я бачу,
Чого жажнулась ти! Ти пригляділась,
Що в мене правої руки нема,
І що, коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силі буду
Оборонить тебе. О ні, кохана!

Не дасть ще ліва ганьби. А й хоч ліву
Згублю, у зуби застромлю шаблюку,
А все таки сестри не дам в поталу.

Марина.

Брате, брате!...

Лисенко.

Ану тебе! Ходімо швидче...

Марина.

Мій братоньку! Убий мене, заріж —
Я не піду з тобою.

Лисенко.

Що се, сестро?!

Марина.

Семена я ніколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досі
Я убиваю ся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолі
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв... Ох, брате мій! Дячого
Не трісне грудь у мене, щоб з послідним
Диханьям вилетіло страшне слово!...
Бий, риж мене — я старосту люблю.
Бий, риж мене — я по любові до його,
Щоб відвизатись од Семена, перейшла...
Я, родом Руська, Ляха недовірка
Як душу полюбила, і за його
Радніша йти на смерть, на катуваньня!

Лисенко.

Ти?

Марина.

Я!

Лисенко.

Моя сестра?

Марина.

Твоя сестра.

Лисенко.

Лисенкова?

Марина.

Лисенкова сестра.

Лисенко.

Іди за мною.

Марина.

Не піду.

Лисенко.

Не підеш?

Марина.

Ні, не піду.

Лисенко.

Так я тебе насильно
Озьму, заставлю позабути Ляха
Свого, заставлю вийти за Семена.

Марина.

Насильно не заставиш і не озьмеш.

Лисенко.

Чом?

Марина.

Перш ніж ти мене із міста здвинеш,
Я кровю розплинись перед тобою!

Лисенко.

Ах, ти, змія! Ти ще мене лякати?!...

Іди, кажу тобі, зо мною зараз!

Марина.

Я вже тобі сказала — не піду.

Лисенко.

Так я тебе убу на отсім місті.

Марина.

Бий. Вбить себе я дам ся, тільки
Гти в неволю — ні.

Лисенко.

Ох, ти, паплюга!

Так се тобі у козаків неволя,
А у Ляхів так воля?!

Марина.

Так!

Мені і воля і слобода з милим...
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно зтягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбилаь з ім. Та ти б таки подумав:
Коли-б ісправди він мене в неволі
Держав як полюбовницю свою,
Чи я б отсе до тебе вийшла?... Він би
Так і глядів за мною, куда б я
Ні повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще в душі на се. Ти дуже мало
Пізнав свою сестру... Ні, брате! Перш
Обняв би він мое холодне тіло,
Ніж взяв за теплу руку, коли-б так
Як полюбовницю схотів нелюбий
Мене держати біля себе... Він
Мене не силував — сама прохалась,
Щоб заштитив од Герцика мене.
Коли-б ти не прийшов сюда з Ляхами
За прежне розплатитись, чесним шлюбом
Ми б спарувались після сьвят. Тепера
Вже нам не жити на сьвітї у-купі...

Як вірна заручена ляжу з ім
В одній могилі.

Лисенко.

Гаспид! д'явол!

Не ляжеш з ім в одній могилі! Зараз
Мечем тобі я груди рознесу;

Його ж живого спечемо у-ранці...

Здихай! *(Замахується на неї шаблею, і бачучи,
що вона сміло стоїть і ні-трошки не ворухить
ся, остановивсь.)*

Ти не боїшся смерті?

Марина.

Не боюсь.

Лисенко.

Ну — ти Лисенкова сестра!

Марина.

Його.

Лисенко.

Ти скажеш кохавнику своєму,
Ти все йому повідаєш зарані
І визволиш його від смерті?

Марина.

Ні,

Сього не буде! Визволять від смерті
Не буду я Ляхів. Сьвятую помсту
Моїх братів не зражу я. Я руська!
За глуми, за наругу, за неволю,
За кров, за сльози рідних ти прийшов
Із ворогами розплатить ся глумом,
Наругою, неволею і кровю;
Прийшов зацятить од посьміху віру,
Позбавить рідних горя, із родини
Сьмітьтя чужее вимести... Багато

Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішників у пеклі д'яволи —
Катують нас католики... Але
Господь рішив: родина слобонить ся,
І ляцька кров із неї рідну змие...
Ох, брате мій! душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Мені ворухить... Ти за се не бій ся!
Не зражу вас; не тільки що не зражу, —
Того, котрого я люблю як душу,
Як божий сьвіт, як, братіку, тебе —
Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: біжи, тебе убити хочуть...
Сама вам помагати-му. Не дурно
К йому приходив пан Зацвиліховський
І щось казав, щоб він беріг ся! Може
Він помічá; бо щось вже турбував ся,
Почувши, що народ чогось стовпяв ся...
Я відведу його од стереженьня;
Я заведу його сюда, як смеркне,
Й сама тобі коханка передам!...
І вкупі з ім, обнявшись кріпко, кріпко —
Під братниною шаблею загину...

Лисенко.

Як смеркнеть-ся й почнуть дзвонить в костьолі,
Щоб ти була з ім тута й дожидалась.

Марина.

Буду.

Лисенко.

Та ти ізрадиш?...

Марина.

Ні, не зражу!

Лисенко.

Добре.

Будь проклята од мене і од Бога!!

(Обое виходять.)

Х О Р.

Перша половина.

Славим великую силу коханья!
Чудне й предивне твое пануванья,
Над усе ти на світі сильніш!
Те, що і доля сама розлучає,
Те, що натура забороняє,
Ти паруєш до купи й мириш.

Друга половина.

Славим велику любов до родини!
Ти зогріваєш те серце, що стине,
Холодиш, що пала чим другім!
Ти розриваєш, що доля звязує,
Нівечиш те, що натура вказує,
Приязнее ти робиш гидким.

Перша половина.

Серце коханьям у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилось;
Нерозривнее вічне коханья його.

Друга половина.

Менья »родина« для їй не новее,
Серце в їй руськеє, а не чужее:
А родина для Руського висче всього.

СЦЕНА VII.

Ніч. — Марина з Старостою ідуть умісті.

Староста.

Коли-б не твої чорні очи, дівко,
Що так на мене гляючи либонь
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіма сьвятими, не поплівсь би дурно
Сюда я. Люде наші в церкву йдуть,
А староста, що в-літку не видали
Ніколи пішого, блукає нічу
По улицах!... Куда мене ведеш?

Марина.

Сюда. Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!

Староста.

Душко ти моя!...

Хоч-би у річку ти мене вела,
Я б і туди радніш! Но, ради Бога,
Що ти задумала отсе такеє?

Марина.

Послухай, мій Францішку: аж ти Поляк?

Староста.

Я твій коханий, твій жених...

Марина.

Е, ні!

Кажі мені, що я в тебе питаю:
Ти Поляк?

Староста.

На-що споминати те,
Що я радніш був сам забути часом?

Марина.

Ти Поляк, а я Руська.

Староста.

Ох, не рви
Ти мого серця бідного!... Щоб хочеш,
Проси в мене, кажи мені... Але
Отсе щоб ти вигадуеш?... Марино!

Марина.

— Руська!

Староста.

Ти янгол божий, з неба
Злетівший, Руська для народу тільки,
Як я для його Поляк, а між нами
Немає різниці, ми дружка дружку
Не станем попрікати. Наші душі
Одна пред другою, як перед Богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!

Марина.

Ти мене любиш! я люблю тебе!
Одначе — все ти Поляк, а я Руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хиба се нам що-небудь запевняє?...
Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,
Ти не ховаєш в серці злої думки?...
Ти може хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім — поглумитись і прогнати!...
А може що і гірше... Хто запевнить
Тебе у тім, що я одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тим часом другою не вихопляю
Ножа із пазухи? і може в чарці,
Щоб коли піднесу тобі з вином,
Усицані отруї?... Спать без ляку

Не мушиш ти, коли у одній хаті,
Під одной стріхою з тобою, спить
Душа українська! Ти на себе скажеш :
Я так божив ся, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоках
Лили ся сльози, я кохаю вірно..
Хиба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од Поляка Українець? Де, скажи,
Зосталась на Україні одна церква,
Де б Лях із Руським не кляли ся дурно,
Обманюючи Бога і себе?..
Скільки разів, цілуючи Українця,
Для його гибель Поляк зготовляв?..
Ви вмієте і плакати і божитись,
І раді стать на вколюшки, і Бога
Призвати дурно, тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити..
Чи не погибло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний,
Як клятьбами, божінням і сльозами
Опутали Острианицю Ляхи?..
З тієї години кожний поцілунок,
Що Лях Українцеві дає, похожий
На той, що Юда Господу давав..
Дарма і клятьби й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене :
Вона божилась, скажеш, так по щоках
Її лили ся сльози ; ні, вона
Мене кохає вірно.. А хиба
Як Руські, так Ляхам і не платили
Тим, чим Ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби Руського для Ляха те-ж,
Що клятьби й сльози Ляха для сього..
Хиба Лисенко, той Лисенко самий,
Що ви недавно тільки перестали

Лякатись, він, кажу, хіба не кляв ся
Й не плакав перед вами для тогб,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з Ляхами те, щб й думать страшно:
А я Лисенкова сестра!.. Францішку!
Чи чуеш? Я Лисенкова сестра.

Староста.

Марино!

Марина.

Погляди на город
Отсей. Чи так він устрівав великдень
Перш, ніж лиха година нанесла
Вас, злодїв?..

Староста.

Марино! мила, люба!
Коли хоч трохи ти мене кохаеш,
Змилуй ся, не нагадуї; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в сім винен.
Не я старший, не парікай на мене
Одного...

Марина.

Ти в сім винен, ти в сім винен!
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між-тим в Переяславі жидова
На одкупі церкви сьвятїї держить,
Ксьондзи на людях їздють до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурах або з голоду здихають...
Весь Переяслав страждá і бїдує,
А ти старший у всім Переяславі!!

Староста (*кидається на вколюшки*).

Марино, пошануй!..

Марина.

Ви шанували
Нещасних Руських, як у вас прохались?
Пошанував сьогодні ти ту жінку,
Що привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох...
На три дні празників!... Пошанував!

Староста.

Марино! Лихо!...
Біда мені! мороз дере!... Пусти!
Пусти... ходімо швидче!...

Марина.

Стій, Францішку!
Ще я тобі скажу, за чим сюди
Тебе я привела. В ночі сьогодні
Лисенко, брат покійний, появився
І став над постільлю моею. Страшно
Текла із його кров: увесь на ранах,
Посічений, опалений, без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик... Він підійшов до мене
І так казав: Не бійся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб попрікати тебе. Сієї ночі,
Коли задзвонять у костьоль, ти
Свого коханка приведи до Альти:
Там покажусь йому...

Староста.

А от і дзвонять!
Ні, мабуть він пожартував з тобою:
Немає, бач, і досі! Ну, ходімо!

Марина (*вихватує у його шаблю і біга махаючи єю*).

Так! Дзвонють, дзвонють, дзвонють!! Гей, злі-
Ви, чорні ворони, на Переяслав! [тайтесь
Тут добра вам потала буде! Дзвонють!!
Се дзвонють ще до церкви... Католики
Збирають ся молитись Богу тихо...
А щб, як інколи задзвонють інак,
Задзвонють так, що в кожного Поляка
Волосься настоборчить ся?! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по інших
Українських городах...

Староста.

Ох, щб се, щб се?
По всіх церквах вже й руських дзвонють...

Марина.

Дзвонють!

(*Регоцеть-ся.*)

Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеть-ся: »смерть Ляхам!«

Галас.

Смерть ворогам!!

(*Пожар, гук, крик, плач.*)

Староста.

Ізрада! чвара!

Марина.

Ні! розправа, помста!

Багато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатять ся й Ляхи!...

Староста.

Марино! Шаблю, шаблю!...

Марина.

Ні! Не дам

Тобі я шаблі! (*Кидає в річку.*) В Альту! Хай

Лежить вона на пам'ять нашим внукам!...
Так, милий мій, коханий мій Францішку!
Нема надії, ми загинем разом,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину...
У-ранці Переяслав слобонить ся;
Сьогодні посчитають ся з Ляхами.

Староста.

Марино! що се?

Марина.

Помста і слобода!

Староста.

Куда мені біжати? що робити?
Пожар! різня!...

Марина.

І помста і слобода!

Староста.

Змія! Я задушу тебе! Ти перша
Ізгинеш...

Марина.

Перша із тобою вкупі.

Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,
Ми згинем вкупі. Я тебе кохала
І за коханья згину.

Староста

...! пхв! Мило Божа!!

Марина

Молитись — дарма! Божий суд настигнув!

Староста

Марино, серце! Що ти робиш?
Віддай! Утакай! (указує в збіжжя) І кудаш в ідоТ

Марина.

Те, щó

Робить я мушу. Як дівчина руська —
Я помогла братам своїм і Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А як твоя коханка — вмісті згину
Під руськими шаблями.

Староста.

Я чую —

Сюди біжать... в мене немає шаблі...
Немає бережінья... Лихо! смерть!...
Марино! Щó ти наробила?...

Марина.

Серце

Мое! мій милий! мій коханий! мій
Францішку вічно любий!... Чую, чую!
Йде смерть до нас!... О серце! дай, прилипнем
Губами дружка к дружці і загинем!...

(Кидаєть-ся йому на шию і цілує його.)

СЦЕНА VIII.

Лисенко, Герцик, козаки з списами, з ліхтарнями, шаблями
прибігають товпою.

Лисенко.

Тут, тут вони! Сестра не обманяла!

Герцик *(кидаєть-ся з шаблею на старосту)*.

А, злодій!... А!... Добравсь до тебе!...

*(Хоче його ударити, та побачивши, що Марина
його обіймає, остановив ся.)*

Марина.

Бий... Щó-ж ти став, Семене? Бий нас двох!

Герцик.

Марино! Що се? Ти його цілуеш?!

Марина.

А щоб-ж таке, що я його цілую?
Коли його забеш, я жить не хочу!
Бий нас обох!... Бий, ласкав будь, Семене!

Герцик.

Чи я отсе зустріти думав?... Боже
Мій милий!... Ти, моя Марина любя,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на сьвітї, для котрої чвару
Почать рішив ся...

Марина.

О, душа нікчемна!

Так ти не за своїх братів недолю,
Не за родину шаблю піднимаеш —
За дівчину, паскудний бахур!... Знай же,
І ви всі знайте, добрі люде. Правду
Скажу вам перед смертьтю. Я Семена
І не люблю, ніколи і не хочу
Любить! От мій Францішок милий, любий:
Із їм радніша вмерти. Брате, чуеш?
Я діло сповнила своє, сповняй же
І ти своє! *(Обійма Францішка.)*
Убийте нас у-куші!

Лисенко.

Гей, хлопці! Розлучіть їх!

СЦЕНА ІХ.

Анастасій *(вбігає)*.

Горе! горе!

Гнів божий обертаєть-ся на гордых!
Рука Господня помстників карає!

Лисенко.

Що ти, пан-отче?

Анастасій.

Пошануйте, ради

Христового сьвятого воскресення!

Жиди боялись тіла у суботу

Зоставить на хресті: ви, християне,

В ту ніч, коли Спаситель, люби наша,

Замучений за грішних чоловіків,

Воскрес і суцим в гробі дарував

Живот, ви кров льете й пожар підняли!...

Народ, як дикий звір, розлютувався,

Все бе і ріже й палить, бідні діти

Об каменюки розбиває!... Горе

Та лихо нам! Ох, пошануйте, братці!...

Лисенко.

Пан-отче, дарма просиш!

Анастасій.

Діти! братці!

Ви закаляли празник божий!... Ви

Глумуетесь із божій благодати,

Ви зводите Його сьвяту ласку! Горе

І лихо помстникам!...

Герцник.

Пан-отче!

Анастасій.

Не позирай на мене так гнівливо,

Щоб Бог на тебе не поглянув так-же.

Бо я вже бачу: много сьвітового

Добра тебе позбавив Він сьогодні!

Семене! ти полковник Переяславський!

Ти маєш волю: пошануй Ляхів!

(Герцник відвертається, Анастасій бере його за руку.)

Семене! Ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на сьвітї дав пожити,
Ще мало твое серце одбуло... Тепер
Для його наступа дві радощі, і перша —
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам: ти ще її не знаєш!
А друга — то диявольская радість,
Щоби потїшитись над їх бідою: ти
Не знаєш і сеї... Ох, брате! Друга
Тобі здаєть-ся приятніша першій!...
Семене, ти ще молодий!... Ох, друга
Страшная радість і не довга, скоро
Її туга і мука заміняє;
А перша радість продовжить ся довго,
Весь вік твій буде розважати тебе,
І після смерти в вічну райську радість
Перейде... Змилосоуди ся, Семене!

Г а л а с.

Ге, бісів син! Тепер прохатись вмієш?
А як колись мій батько у тортурах
Прохавсь, забув? В огонь, розсучий сине!...

Г е р ц и к.

Пан-отче, чуєш?

А н а с т а с і й.

Чую, синку! чую...

Ти спомянув і про свого отця,
Що мученицьку смерть прийняв за правду...
Його душа тепер у божім царстві
Личує з янголами... Не турбуй
Її покоя помстою. О, гірко
Душі на сьвітї тім, коли на сім
Гріх за її творять! Тепер твій батько
І в царстві невеселий став: він бачить,
Що ти за його хочеш відомщати;

А праведні душі дуже плачуть,
Коли побачуть, що на світі роблють
Худее кривні їх... Семене, синку!
Ради душі покійника отця,
Ради спасенія твоїй душі...
Ось я, старий, аж в ніжки поклоню ся
Тобі — змилуй ся! пошануй!... Сльозами
Всі ноги обільдю тобі — змилуй ся!...

(Становить ся на вколюшки.)

Герцик.

Пан-отче, встань! що бо ти робиш се?

Анастасій.

Ні, я не встану, буду тут лежати,
Поки або тебе вблагаю в ласку,
Або забеш мене... Ти чоловік,
Ти християнин... Змилосоердись, синку,
Коханий, брате, батьку милий мій,
Змилуй ся! *(Кланяється до ніг.)*

Герцик *(кидається до його на-вколюшки)*.

Устань, сьвята душа... Я винен, винен!
Ох, я тебе з'обідив... Ох, прости
Дурного! Вачу я: великий гріх
Мені!... Прости мене..

Анастасій.

Ні, ти не винен..

Крий Боже, ти не винен! Я прощаю
Тобі усе — уваж же й ти! О, ради
Христа, змилуй ся... Погляди, із кожною
Часинкою десятки душ там гибнуть..

Герцик.

Пан-отче... Що мені робити?... Я
Не властен, е старший: прохай Лисенка!

Анастасій.

Лисенку?... Змилосярдись!

Лисенко.

Годі, годі!

Сього не буде!

Анастасій.

Не гріши, не вводь

Своїй душі у напасть... Мало літ
Вже може жить тобі: пора подумать!
День прийде, коли Бог тебе заставить
Дать одповіть за все твое життя...
Ох, тяжко буде в день той одвічати!
І рани не спасуть тогді тебе!...

Лисенко.

Ще раз тобі скажу: сього не буде.

Анастасій (*кидаєть-ся йому в ноги*).

Ні, буде! буде!... Чи хіба не жінка
Тебе вигодувала? Чи ти в лісі
Родивсь між звірям? Чи в тобі немає
І серця чоловічого?... Лисенко!
Багацько крови й сліз, щб ти пролив,
Пред Богом справедливим ізібралось...
Багацько ти проти закона діяв...
Одно хоч добре діло на віку
Своїм зроби, і Бог тобі простить...
Простить! Одна слеза, щб проливає
З покути грішник, ізтирає гріх,
І злодій робить ся впять сином божим.
Змилуй ся!...

Лисенко.

Сього не буде.

Анастасій.

Змилуйсь!...

Лисенко.

Хоч не проси, сього не буде.

Герцик.

І я із їм тебе прохати хочу:
Він правду каже, на-що гріх нам брати
На душу?... Бог упять за се скарає.

Лисенко.

Ти просиш визволить Ляхів?

Герцик.

Еге!

Лисенко.

Ти баба, не козак! Гей, хлопці! хлопці!
Озьміть отсього рюму од мене
І заважіть, щоб швидче всіх губили!
Всіх перерізать до півночи! Так,
Кричить, що я ведю...

Анастасій (*встає і одвертається*).

Тепер хоч годі!

Роби, як знаєш. Я іду відсіль...
Піду у ліс або в болото: лучче
З гадюками, з вовками жити, ніж
З тобою!... (*Йде прич.*)

Лисенко (*довго думі; потім обертається, дивить ся пильно у ту сторону, де пожар і різня; потім підходить до Анастасія і тихо говорить*).

Пан-отче! Ти казав: багацько крови
І сліз зібралось перед Богом. Правда,
Багато! Щоб, як я їх пошаную,
Простить мені Господь?... Кажи тихенько!

Анастасій.

Простить, усе простить.

Лисенко (*трошки подумавши, кричить*).

Гей, хлопці!

Біжіть: щоб зараз перестали різати
Ляхів! щоби усіх живцем зібрали
І дожидались ранка. (*Хлопці біжать*.)

Правда, правда!

Пора знести покуту...

Герцик.

Брате рідний!

Анастасій.

Спасенная душа!... (*Анастасій і Герцик обіймають його*.) У сей час радість
Великая на небі настає...

Моліть ся, діти!

(*Герцик і Лисенко скільки там разів хрестять ся на сход сонця*.)

Лисенко (*обтирає сльози*).

Швидче, швидче, хлопці!

Біжіть іще і зупиняйте їх!

Кричіть, що я велів всіх шанувати!...

Пан-отче! Дай, я руку поцілую

Тобі, мому спасителю. Ти серце

Мені звернув, ти з Богом примирив

Мене... Святий! (*Цілує руку*.)

Анастасій.

Не нарікай святим!

Єдин бо свят Господь наш Ісус

Христос: йому молись і дякуй, сину.

Лисенко.

Так, правда, правда: ізробити добре

Солодке в сто разів, ніж зле!

О, як мені тепер на серці легко!...

Козак (*щоб держав старосту*).

А з сим же щоб робити ?

Лисенко.

Відпустить.

Коли усіх прощать, так всіх... А справди :

Як Герцик зна! Я за родину

Йому простив, простиш ти за невісту ?

Герцик.

Марино! Дітьми ми росли у-купі.

Тогді батьки, любуючи ся нами,

Зарані в жартах спарували нас.

І ми росли, і теж коханья наше

Росло із нами. Батько твій покійний

Вмираючи благословив нас. Ти

Перед їм хворим покляла ся вірно

Любить мене, клялась мені і потім —

Клялась і зрадила... Бог із тобою!...

Іди із тим, кого кохаеш. Хай

Господь тобі дарує щастя й долю!...

А я... дай Боже, щоб моя погибель

Тобі на душу не лягла!... Дай Боже!

(*Відходить.*)

Лисенко.

Нехай іде собі — чорт з нею!

(*Староста до Марини протягає руки.*)

Марина.

Геть!

Я не піду з тобою, бо я Руська.

Ще раз тобі скажу, Францішку: Руська!

Тим не піду з тобою... В ті години,

Коли брати мої і одновірці,

Вислобонившись од неволі й лиха,

Од вашої кормиги, чистим серцем

Приносять Богу дяку за спасення —
Я будь ізрадницею їх не хочу!
Я не піду із вами, з ворогами
Моїй родини, шляться із прокляттям
На серці і від Бога і від рідних...
Я не твоя, Францішку, не твоя!
Кохання наше закінчалось. Годі!
Коли не довелось з тобою вмерти,
Тепер уже я не твоя!... Прощай!
Прощай, мій милий, мій єдиний любий!
Прощай на вічне... (*Обійма і цілує його.*)
І ви прощайте, добрі люде! Боже,
Спаси й помилуй вас!... Семене, я
З'обідила тебе, я каюсь: винна,
Бо я тебе обманювала! Лихо
І гріх мені!... Бо я нераз казала,
Що я тебе кохати-му й кохаю,
Що ти мені миліше світа... Я
Брехала!... Ох, Семене, я брехала!
Ніколи з-роду серце до тебе
Не налягало — я ж тобі брехала!...
Прости мене, забудь мене, і вірно
Служи родині й Богу... Милий брате,
Прощай і ти! Дай Боже, щоб одбувши
І горя й лиха навкінець спокоївсь
Ти на родині з вірними братами
Та приятелями, щоб твоє серце
Було і чисте й радісне — мов небо
Після дощу, як сонце хмари згонить;
Щоб, дивлючись на милу Україну,
Слободную й щасливу, тобі
І весело і радісно було!...
Прощайте, люде добрі! Хай Господь
Хранить родину нашу! хай вона
Цвіте собі, як макова квітка!...

Благослови мене, пан-отче добрий :
Я йду у монастир. Прощайте, добрі люде !
(Відійшла; усі дивлять ся на неї з дивуванням.)

Лисенко.

Озьміть його й ведіте к недовіркам.
У-ранці хай під вашим нагляданням
У дім свій піде ізібратись.

Староста.

Кохавши за життяя такую душу,
І утерявши на-вік се кохання —
Мені збирати нічого на сьвітї...
Чого я тут не долічивсь?... Лисенку!
Ви одоліли : завтра в-ранці наші
Ляхи, котрі сьогодні вас топтали,
Із города повийдуть, як вигнанці,
Із соромом, з наругою, за посьміх
Блукати по сьвіту... Ви одоліли!
Кровава свара наша закінчалась...
І ви ще, одолівши нас, як добрі
Нас милуєте! О, ви добросерді!

. . . . . Я не дивуюсь —
Тобі огидло все одно та те-ж :
Ти й вигадав сильнішую наругу
Над ворогом своїм... Ти молодець!
На вигадки голінний! Ох, козаче!
Чи справди думаєш, що, один раз
Пошанувавши нас, ти стер всю кров,
Що проливав два роки по Україні?
Чи справди думаєш, що одним разом
Ти розщитав ся з нами?... Рідна кров,
Що в-слід тебе текла, і сльози бідних,
Випалені, винищені країни —
Кричать мені о помсті проти тебе...

Життя мені не дороге. Лисенко!
За всі твої наруги і мучення,
За всі біди і лиха і напасти,
Що так колись на нас розтошно сїв,
Тепер зо мною посчитай ся! — Бий ся!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку.)

Герцик.

Безумний!

Лисенко.

Е, ні! він ще й храбрувати!
Оттак-то, бач, їх шанувать, проклятих!
(Вихоплює шаблю; сїчуть ся.)

Лисенко *(проколює старосту)*.

У пекло, к шайтанам, своїм братам!...

(Староста захитав ся; потім ухопив обома руками шаблюку, рвонув ся на Лисенка, ударив його, Лисенко його у-друге, і обидва попадали на землю.)

Герцик.

Лисенко! брате! ранили!... лихо! лихо!...
Швидче сюди! перевязати..

Лисенко *(лежачи)*.

Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всі перевязки... Я кінчаюсь... Ляпше,
Нам смерть обом... прости мене
За смерть твою, я за свою прощаю...

Староста *(лежачи)*.

Лисенку! дякую!... Ти слобонив
Мене зо сьвіту, де нема нічого
Для мене... Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примірі нашім
Примирить ся із Польщею Вкраїна!...

Ой!... Герцику... перекажи Марині,
Що я її кохаю... (*Умирає.*)
(*Козаки збігають ся коло Лисенка.*)

Лисенко.

Ох, душно!... Підведіть мене хоч трошки...
Де пан-отець?... А! осьде він; у мене
Вже й очи мутьять ся... Прощай, пан-отче!

Анастасій.

О Господи! Твоя і власть і воля!

Козаки і народ (*прибігають з криком.*)

Слобода! слобода!... На-що се і хто приказав
шанувати Ляхів?...

Анастасій.

Мовчіть... Вже й так Господь вас покарав!
Згляніть: ваш визволитель осьде мертвий...

Народ (*кричить.*)

Лисенку! батьку! Хто його? Ох, дайте
Сюда убийника! Розірвемо!
Ізпечемо!... Наш батьку рідний! на-що
Покинув нас?!...

Лисенко (*тихо.*)

Ох!... розстебніть мені... я хочу трошки
Сказати їм щось, та дайте мні водиці...
(*Анастасій побіг за водою; Герцик піддержує
йому голову; Лисенко не.*)

Народе православний!... Знайте всі,
Що і вояк бути мусить чоловік
І християнин... Усіх Ляхів
Повипускайте завтра в-ранці... Хай
Ідуть собі із Богом до родини...
Прощайте, братці!... Хай вам Бог допоможе!
Моліть ся всі за грішну мою душу!

(*Вмирає.*)

Герцик.

Не дише, вмер!...

Голоси.

Умер!... умер!... *(Голосять)*.

Анастасій *(над тілом)*.

Умер, як лицар і як християнин!
Його душа, покутою й добром
Очищена, увійде в боже царство,
В збір праведних воїтелів Христових.
Прощай, рачителю слободи й віри!
Нехай на пізні годи твоя слава
Останеться на пам'ять Українцям!...
Несіть його до церківки сьвятої...
Своею смертю дав він нам слободу.

(Обертається до народу.)

Народе вірний, православний, добрий!
Бог вчув молитви ваші, приклонивсь
До нашої недолі, слобонив
Од вражої кормиги і нарік
Своїм народом! Славте, славте Бога!
Ходімо в церкву: ніч велика, все
Ісповнило ся сьвіту; кожна твар
Да веселить ся, бо Христос-Спаситель
Воскрес із мертвих! Радуйте ся, люде,
Й хваліте Господа!

Крик народа.

Слава Богу!

Слава Богу!

(Усі ідуть; за їми несуть тіла.)

Герцик *(позаді їх)*.

А як мені — і празника немає!

III.

ЗАГАДКА.

(З НАРОДНЬОЇ КАЗКИ.)

Іван Миколаєвич Розумний, пан.

Хома } слуги і потішники його.
Ярема }

Іван Поклоненко, селянин.

Маруся, дочка його, а потім пані.

Олексій, приказчик.

Селяне.

Панська двірня.

I.

У пана в будинку.

Пан, Хома, Ярема.

Пан. От, друзяки, як я знудивсь, якби ви знали! Кажіть лиш мені казку.

Ярема. Хочете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чого ти вязнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома (*штовхає Ярему*). Гвалт! Пане, чого він беть-ся!

Ярема. Пане, хай він іде відсіля! Йому в хліві з свинями бути, а не тут з панамі.

Хома. Яремо, не лай ся! а то так учешу, що аж у-в ухах задзвенить.

Ярема. Хома, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Пан. Ну вас! годі! Кажі, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то...

Хома. Добре, пане. Яку-ж вам казати? Стривайте, отсієї ви ще не чули; слухайте! Був собі цар, а в царя трое синів: два розумних а третій дурний...

Пан. Ану тебе з такими казками! Се все на одну стать: цар, та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні зостануть ся дома ханьки мняти а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. Кажі ти, Яремо, а ти, Хомо, ні чичирк; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вбю. Що се справді? За вашою лайкою ніколи казки не послухаеш! Ярема стане казати — Хома перебиває, Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі Боже!... Ну, кажі Яремо:

Ярема. Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й казати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов у-в одне село, питаєть-ся на ніч — ніхто не пускає. Так усе село пройшов, нігде його не приймають ночувати, а зіма була. Пройшов уже все село, тільки на ріжку останья хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустють, так тогді ляжу на дорозі тай замерзну. От і став стукати; а чоловік з хати й каже: Пуцу, та тільки щоб ти трошки поспав а о-півночи устав та до самого сьвіту казки казав. А старець каже: добре, казати-му. Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поспав, прокинувся тай дума: як же я буду казки казати, коли ні одної не вмію? Тай давай на-вдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: »стою! про-бі рятуйте, стою!« Він за поріг — кричить щось: »мокну! про-бі рятуйте, мокну!« Він не попав у двері, та у коморю, а там дві сьвічки стоять

і два голуби цілкують ся. Він відтіля та у другу коморю, аж і там дві свічки горять і дві гадюки кусають ся. Він відтіля та на двір та під повітку, а там щось кричить: »стримлю! про-бі рятуйте, стримлю!« Він на город, аж там два стоги стоять, один більший, другий менший, а з меншого у більший жито сиплеть-ся. Він з огороду в поле, а там щось кричить: »стирчу! про-бі рятуйте, стирчу! хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте!« Він і вернувсь. Увіходить у хату до господаря тай пита його: Щоб то, каже, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: »стою, про-бі рятуйте, стою?« Ну, пане, як думаєте, щоб се таке? Одгадайте, щоб воно таке отсе усе.

Пан. Ні, не відгадаю. Кажи, так знати-му.

Ярема. От, як він спитав про те, щоб кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! а господар і каже: »то невістки йшли спати, та рогачів не поклали.«

Хома. Так отті рогачі й кричать!

Ярема. По шкоді й Лях мудрий. Ну, пане. Щоб-ж то, каже, що я вийшов у сіни, а там щось кричить: мокну, про-бі рятуйте, мокну! »То, каже, невістки пили та коновку у воді покинули.« Ну, а те, що я не попав у двері та у коморю, а там дві свічки горять і два голуби цілкують ся? »То, каже, один мій син із жінкою у любові живе.« Ну, а те, що я попав у другу коморю, а там теж дві свічки горять і дві гадюки кусають ся? »То, каже, другий син з своєю жінкою несогласно живуть.« Ну, а те, каже, що я побіг під повітку а там щось кричить: стримлю, про-бі рятуйте, стримлю? »Та то сокирою хлопці щось робили тай покинули сокиру, устроївши у дровітню.« Ну, то-ж щоб таке, каже, що я побіг на горб, а там

стоять два стоги, один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеться? »То, каже, мої сини возили з копицького та украли, так се з їх та у хазяїнів стіг пересипається.« А те, каже, що як я вийшов у поле, так щось кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте? »То, каже, zostались колосься на ниві, так вони перестояли своє уремя, так того й кричать... Ну, тепер сїдай та снідай!« — Скавав казку.

Пан. Мудро зложено, біс його батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема. Куди тобі, кваша!

Пан. Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, щб вам і не снилась. (*Хома і Ярема лашуться коло пана.*) Щб е на сьвітї над усе ситчіш, швидчіш і милїш?

Ярема. Хто його зна! Ситчіш — либонь ваша милость?

Пан. Дурню!

Хома. Свиня, та, щб ік різдву на сало годують.

Ярема. А швидчіш над усе — заїць.

Пан. Шолопаї!

Хома. Ні, пане: швидчіш над усе кішка.

Ярема. Е, пане, знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан. Не втяли, хлопці.

Хома. А щб, пане, менї дасте, коли відгадаю?

Пан. А щб б ти хотїв, щоб я тобі дав?

Хома. Жупан ваш, пане, щб комір червоний та цвяхований золотом. Уже б як вийшов на улицю, ото б дівчата задивлялись!

Пан. Ну, добре, дам.

Ярема. Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаеш. Звісно, панська загадка: куди нам простим!

Пан (*поглажує пузо*). Знаєте щό, хлопці? (*Хома та Ярема коло його лащуть ся.*) От щό, хлопці. Тепер неділя, люде всі в селі, ідїть і зберїть усе село, і мужиків і жінок і дівчат, і скажїть їм отсю загадку, і скажїть, що мов »пан звелїв обявити усїм, що хто сю загадку відгадає, то з тїї семї пан за себе буде дівку сватати«. От як!

Ярема. А щό-ж пане: нїхто не відгада!

Хома. Та таки нїхто.

Пан. Як думаєте, хлопці, нїхто не відгада?

Хома. Нїхто, нїхто. Се вже хоч як, так нїхто не відгадає.

Пан. Ну, йдїть, хлопці! Тепер неділя, так люде усї дома; йдїть... Ну, так як-же, хлопці, іменно нїхто не відгада?

Ярема. Дали-бі, нїхто.

Хома. Де її відгадати! Нїхто не відгадає.

Пан. Ну, йдїть та так і кажїть, що де відгадають, так обїщав пан з тїєї семї дівчину за себе сватати. Ідїть, а я тим-часом випю чарку горїлки та чого-небудь попоїм. От захляв!

Ярема. Та таки попоїжте, пане. З півдня крихта в ротї не була, а до вечора ще далеко.

II.

У пана ж таки в будинку.
Прибїгають Ярема з Хомою, один другого попереджуючи.

Хома. Пане, загадку відгадали!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко, а то бе-
бехи повідбиваю!

Хома. Замокла сопілко, мовчи, а то я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залящить!

Пан. Цитьте, навіжені! Кажі ти, Яремо: щó там таке?

Ярема. Прийшов до вас чоловік, пане.

Хома. Бреше. То Іван Поклоненко.

Пан. Чого-ж йому треба?

Хома (*швидко*). Щó дочка його, Марєю її звати, так ту загадку, щó загадували, так прийшов її батько...

Ярема. Ач яка пелька! узяв би тай запхав.

Пан. Покличте того чоловіка, щó прийшов; вас і до півдня не розбереш. (*Увіходить Іван Поклоненко.*)

Іван. Здравія жолаю, Іван Миколайович! з добрим здоров'ям вашу милость поздоровляю. (*Кланяєть-ся.*)

Пан. Здоров був! Ти Поклоненком прозиваєш ся?

Іван. Точно-сь так-сь, судир!

Пан. Чого ти прийшов?

Іван. До вашої милости, по вашому господському приказанію...

Пан. Коли я тебе кликав?

Іван. Не положіть панського гніву. (*Кланяєть-ся в ноги.*) Я б і не тее... не посьмів би був, так бояв ся, щоб гірше вашої милости не прогнівити. Не положіть гніву! (*Ще кланяєть-ся.*)

Пан. Прощаю, прощаю. (*З слізми на очах*) Ти гарний чоловік. Я от-як люблю, як мені хто у ноги кланяєть-ся!

Іван. Ми суть раби ваші зовемо ся, не сьмісмо слухатись вашого приказу, довжні те сповнять, щó ваша милость вєдить.

Пан. Так, так. Се я люблю. На́ тобї четвертак, Іване.

Іван. За-що зволите жалувать? Ми не за-служили.

Пан. Озьми, братець, за твое ширее серце, що ти мене шануеш.

Іван. Як же ми сьміємо вашої милости не шанувати! Ви нам есть пан, ми через вас ситї й одїгі. Подозвольте поцїлувать вашу ручку.

Пан (*з радїстю*). **На.** (*Протягає руку, Іван цїлує.*)

Іван. Не положїть гнїву, будьте ласкові. По вашому приказанію я прийшов до вашої милости по тїй частї, що вашїй милостї вгодно було нам простим людям премудрую загадку загадати і зведїли, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милости, буцїм вона ту загадку відгадала.

Пан. Коли се було, що я загадку загадував?

Іван. У недїлю, пане.

Пан. Я щось забув, який сьгодні день?

Іван. Вівторок, пане.

Пан (*думає*). А, згадав! Що́ на сьвітї є ситчїш, швидчїш і милїш? Так, так!... Хлопцї казали усїм людям, і нїхто не відгадав.

Хома. Нїхто.

Ярема (*мотає на його головою.*) Осика!

Пан. Що́-ж я тогдї сказав, що я дам тому, хто відгадає? га? Як пак я тогдї сказав? Сто рублїв грошей дам, чи як?

Іван (*кланяється*). Изволили запомнить, судир. Ваша милость обїщались з тїєї семї дочку брати, де загадку відгадають.

Пан. Так, так! тепер згадав. Ну, що́-ж?

відгадав? Кажі: що на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Іван. Ситчіш над усе земля, швидчіш — око, а миліш — сон. Не положіть гніву, пане!

Пан. Як? відгадав?

Хома. Так і є: стало быть, швидчіш над усе земля, ситчіш — сон, а миліш — очі. Так воно й є!

Ярема. Тюлю! Ситчіш над усе очі, швидчіш — сон, а миліш — земля. От як, ти, квач.!

Пан. Ну, що-ж мені тепер робити? Тебе за себе за-між брати?

Іван (*кланяється*). Воля ваша, пане!

Пан. Та се овсі не знать-що! Се халепа!

Іван. Не положіть панського гніву, се одгадала дочка моя.

Пан. Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван. Маря, пане.

Пан. Так се мені її за-між брати? А що-ж вона, хороша?

Іван. Не з-так то, поганенька.

Пан. Погана? Отсе так! от наробив я діла!

Іван. Не положіть панського гніву. Я б не осьмідив ся, та ваше приказание.

Пан. Ну, ну, ти добрий чоловік. (*Думає.*) Ну, що-ж тепер робити?

Іван. Воля вашої милости.

Пан (*ходить по кімнаті*). Женить ся! Ах, біс його батькові! Що-ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!... Ну, іди собі, пошлю старостів!

Іван. Ми суть вірні і примірні раби ваші.

Пан. Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти Яремо, дайте йому чарку горілки! (*Хома і Ярема побігли.*)

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома (*штовха Ярему*). Убю!

Ярема (*штовха Хома*). Убю!

Пан. Як ви сьмієте при мені бить ся? (*Бе Ярему.*) За-що ти його беш? за-що ти його беш?

Ярема. Ой, ой!

Хома (*на вколїшках*). Помилосердуйте, пане!

Пан. Іди горїлки неси. (*Хома пішов.*) А ти в мене (*бе Ярему*) оттакечки, оттакечки!

Ярема (*плаче*). Він мене попереду зачепив.

Пан. Не бреши, не бреши! От тобі ще! от тобі ще! (*Проганя Ярему. До Івана*) Прощай, чоловіче!

Іван. Не положіть панського гніву. (*Пішов.*)

Пан. Отсе халепа! Як тут мені бути? (*Хома з горїлкою іде.*) Ти щó?

Хома. Горїлку несу Іванові.

Пан. Я вже його вислав.

Хома. Так вернути?

Пан. Як вернути? Вернути?! Ах, ти падлюка! Давай сюди чарку! (*Бере чарку і випиває разом.*) А! (*Утираєть-ся.*) А! (*Тупає ногами.*) А! (*Копилить губи.*) А! (*Бере його за груди.*) А! (*Бе кулаками.*) От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан!

Хома (*біжить, плачучи*). Матінко моя, навіщо ти мене породила!

Пан (*оставсь один, скрегоче зубами, очи налились, кулаки стулив і кричить*). Увесь сьвіт сокрушу!

III.

В хаті у Йвана Поклоненка.
Маруся сидить у-в одній сорочці і тче. Увіходить Хома та Ярема, Хома з хлібом а Ярема з яйцями. Ярема вихватус у Хоми хліб а Хома у Яреми яйця.

Хома (*виступає до Марусі*). Його благородне Іван Миколійович посила тобі поклон і жадує тебе на велике опекунство... Давай хліб!

Ярема. А дзуски! (*Хома вириває хліб, Ярема не дає, хліб розломил на дві половинки.*)

Маруся (*тим-часом співа пісню*).

Ой коли-б я, мій паночку,

Трошки багатенька,

Наплювала б я на тебе

Й на твого батенька.

Хома. Щоб-ж ти тепер наробив!

Ярема. Се ти...

Хома. Брешеш, ти!

Ярема. Брешеш, онцихристова довбешка!
(*Заміряється кулаком і кидається на Хому. Хома підставля кошіль із яйцями, Яремин кулак вибиває кілька яєць з кошелю.*)

Маруся (*скочила*). А щоб се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солому, ще й шелестять! Та вас тут повязати треба.

Хома. А щоб! От ми тепер звяжемо отсього бісового сина!

Ярема. Дурню! Се так на сватаньні кажеться?

Маруся. Ох, ви вирости — умá не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаять ся, візьму тай роздягну... Ну, оттак. Не купіть мовчаночка. Кажіть: чого есте прибули до нас?

Ярема. Од пана.

Хома. Цить, не так треба.

Маруся. І на се мабуть кебети нестало! І самі не знають, чого прийшли. Так я-ж вам скажу: прийшли ви за тим, щоб всяк купує а ніхто не продає.

Ярема. Як се так?

Маруся. Ова! Умієте з паном своїм загадки загадувати — так і ні. Аже-ж я одгадала вашу, і ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдесть-ся самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватаєть-ся а ніхто з молодю не наби-ваєть-ся. От воно й виходить, що всяк купує а ніхто не продає.

Хома. Так.

Ярема. Так.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватанья. Де-ж ваш хліб, панове старости?

Ярема. Отсей навіжений, бузувірний...

Хома. Отсей еретик, щоб йому на тім сьвітї...

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти. Ну, та чого барилу з кухви глузувати! Хороші старости! Тай молода незгірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода у-в одній сорочці їх зустріває. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим у-в одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очі, так завязані.

Хома. Як се?

Маруся. А, умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Тай куди вам, таким бейбасам! Як-би собака дзвякнула, то я б і почула; а як-би

віконниці у хаті не зачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бач!

Хома. Де-ж твій батько?

Маруся. Поїхав до млина.

Хома. А коли вернеться?

Маруся. Коли поїде на обїзде, так вернеться у вечері, а як навпростець, то у полі й заночує.

Ярема. Від чого-ж так?

Маруся. А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навпростець а там дорога погана, тихо їхати-ме, вечора прихватить, то у яру сидіти-ме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заєм плакати.

Ярема. Еге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіда, так мати пішли над нею сидіти; а як у нас умре, так певно ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на засм плаче.

Хома. Ач!

Маруся. Чим же вас частувать, панове старости: чи прибилю, чи убилю, чи тим, щó на Бога дивить ся?

Хома. От, кати його батька!

Ярема. Щó-ж се таке?

Маруся. Щó? мабуть не хватає глузду? Прибиль — то молоко, бо як з корови надоїм, то й корова цїла і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годується та росте; а убиль — то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, щó на Бога дивить ся, то сирівець, онде стоїть у кутку. Він у нас давніший та кислий, та як напеш ся його, то так і задереш

у гору голову до образів, щоб онде стоять. А що се у вас за яйця, панове?

Хома. Пан прислав.

Ярема. Тобі пан прислав. *(Один на другого грізно позирнули.)*

Маруся. А на-віщо їх мені? Хто таки на сватаньні молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почастує.

Ярема. Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток сих яєць і висиділа к ранку курчат.

Хома. І щоб панові на обід поспіли.

Ярема. А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нічого сказати! Давайте яєць, давайте! Де-ж тут десяток? Тут усього шість.

Хома. Отсей бузувір...

Ярема. Отсей хранцюз...

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побили з дуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висижу і вигодную і к обіді панові поспіють, та тільки нехай пан зробить з однолітків плуг та виоре ним рілю та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку і змолотять, щоб було чим курчат годувати, тогді й курчята мої панові поспіють на обід. Оттак же, йдіте і скажіть, та глядіть: не забудьте!

Хома. От біс його батькові! Яка-ж ти з сина й мудра, Марусю!

Ярема. І від чого ти така розумна, скажи, будь ласкова!

Маруся. Ну, ну! Нічого тут довго... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома (*хоче йти по-переду, а Ярема дорогу йому заступає*). Сій, я по-переду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні, я. (*Розставляє кулаки*.)

Маруся. Ізнов гризетесь! О, тай увірились же ви мені! (*Хватає їх за свити та дує під поли*.) От-же вам! нехай горить!

Ярема. Де горить? (*Скидає свитку*.)

Маруся (*підхвачує свитки*). От-же вам, щоб не лаялись! А щб, казала роздягну, отже й роздягла! Ідїть тепер в одних сорочках, а свитки згодять ся курчат укривати.

Ярема. От тобі на! А се все ти...

Хома. Убю вражого сина! (*Побігли. За дверима чути: кричать та лають ся*.)

IV.

У пана в будинку.

Пан роздягнутий лежить на постелі. Хома мухи бе долонею, а Ярема лоскоче пана по пятах.

Пан. Ач! справди неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепить ся. Озьми, Хома, пляшку та налпй води мені за пазуху. (*Хома робить се*.) Послухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з пять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. На-що ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Як, пане?

Пан. Так! щоб вас сей та той! Хиба я не питав вас: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, ей-Богу, ніхто! А тепер і вийшло чорт зна щб! А все через вас.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешеш, гирявий! се все ти!

Пан. Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одержу загубили через свою лайку та сварку, і діла до пуття не довели. От я вас! Ей, Васильку! (*Увійходить хлопець.*) Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай ім Михайло пів сотні дубиняк у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедюку, помилуйте!

Пан. Ні, ні, не помилую. Веди їх, Васильку!... Та постій, нехай тепер не бе: я сам устану та піду. Я от-як люблю, як людей бють а вони кричать.

(*Хома та Ярема плачучи вийшли. Через кілька хвилин увійшов Олексій.*)

Олексій. Продав я, пане, пшеницю в городі і скупив усе, щб треба по домашньому.

Пан. Добре. По-чим же ти продав пшеницю?

Олексій. По сім з копою митої четвeрть.

Пан. А щб-ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій (*скороговоркою*). Та се, видите, судир, по той части, що купець набавляє по рублю за-тим, що йому не перевозити, та впять за містяне... стало буть що на місці купив, по рублю, так воно як його зчести, то мало розниці. Та впять і те, що купець гроші давав а я товаром забирав, а воно як на товар так завжди дешевше продається.

Пан. Ну, може. Скільки ж грошей? Усіх пість четвeртей, по сім з копою — сім та сім чотирнадцять, та ще сім то вийде... а кат його батька! вийде... вийде... двадцять один, та ще сім то двадцять вісім, та ще сім то тридцять пять,

та шість полтин то три рублі, то тридцять... тридцять вісім. Так, Олексію?

Олексій. Так, ваше благородіє, достошно так.

Пан. Де-ж гроші?

Олексій. Ось подозвольте поглядіть, що я тут купив.

Пан. У, багато! Скільки всього? Ітого сорок п'ять рублів. Так се, стало быть, ти на свої ще гроші купував?

Олексій. На свої, судир Іван Миколайович!

Пан. Так скільки отсе ще тобі грошей слідує?

Олексій. Извольте полічити, судир.

Пан. Три... ні, два цілкових: так, чи що?

Олексій. Істинно так, судир Іван Миколайович.

Пан (дає йому гроші). На ж тобі.

Олексій. Покорніше благодару, судир. (Бере написаний лік і ховає у кишеню.)

Пан. Ну, послухай, Олексію! зроби мені, будь ласкав, що я в тебе попрохаю.

Олексій. Що прикажете, судир?

Пан. От бачиш, Степановичу: загадав я людям загадку.

Олексій. Знаю, судир, і обіщались з тії семі панію собі взяти, де відгадають, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан. Отго-ж то й є! Що-ж тут мені робити? Брати її не приходить ся: пани сьміянти-муть ся, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна!

Олексій. Справедливо говорите, судир!

Пан. Тото-ж і є! Як же з нею мені розв'язатись? Я вже думав і так і інак. Хотів їй ще загадку загадати, так хлопці мої, Хома та Ярема, таки ніяк не втихомирють ся: щό пошлю їх, то вони задеруть ся і діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та по моему просто послать тай сказать їй, що не буде сього ніколи, а то і овсі не посилять: так воно й минеть-ся.

Пан. Не можна, Степановичу: погана слава піде. Скажуть: щό се за пан, щό раз скаже так а в-друге інак.

Олексій. Ну, так от як: послать її батька що-небудь продавать, а опісля сказати, що мов обманив, тай не брать дочки і його ще випарить.

Пан. Еге, і так не годить ся. Чоловік добрий — батько, слухняний, тай впять таки поганої слави не минеш. А я видумав от-як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав. (*Підскажує.*) Звелю їй приїхать до мене, та тільки так, щоб ні санями ні возом, сама щоб була ні боса ні обути, ні гола ні вдягнута, ні волом ні конем, ні війком ні голблею, ні з гостинцем ні без гостинця. (*Регочеть-ся.*) От як! отсе так! нехай розгада! Як думаєш, Олексію?

Олексій. Хто його знає, пане. Здасть-ся, трудно що-небудь видумать.

Пан. Так от я тебе пошлю переказать їй отсе. Чуєш?

Олексій. Гм! Мені, ваше благородие, якось не пристало. Ви зволте послати кого-небудь молодшого, а то я вже старий, та впять мені якось неподобно.

Пан. От іще! Хиба старі та і не ходять сватати? Хто-ж і сватом буває, як не старі? Ні, вже

здіймай милість, Степановичу, ти мені — от як мені послужиш! (*Дає йому асигнацію.*) Ось на тобі! Будь ласкав, зроби те, що я прошу.

Олексій (*думає, потім кланяється*). Для вашої милости піду, а то дали-бі ні за-що б не пішов, як-би не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого доброго... Коли-ж мені йти?

Пан. Зараз іди.

Олексій. Піду, судир. (*Виходить.*)

Пан. Васильку, поклич мені хлопців, Хому та Ярему. Розкажу їм, що я придумав: то-ж то сьміяти-муть ся!

V.

На дворі у пана.

Пан, Хома, Ярема, Олексій.

Олексій. Се, пане, хто його зна, що й таке! Сказала, що «приїду до пана так, як його милість приказує».

Хома. Ого!

Ярема. Лиха матері приїде. Бреше!

Пан. Нехай собі їде. Уже-ж вона, бісова дочка, сьогоднізна, як з паном водитись. Іди собі, Олексію. А ви, хлопці, приведіть сюди хортів, та усіх, таки усіх... та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидче.

(*Хома та Ярема біжать, попереджуючи оди-другого.*)

Олексій. Пане, пане! Їде наша краля, та ще яка! Як казала, так і є!

Пан (*вбіг на рундук*). Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(Віждає Маруся без сорочки, увязана неводом, на одній нозі дір'явий черевик, друга нога боса та личком перевязана; сидить на якихсь грэнджолох, щб з одного боку колесо а з другого полож. До грэнджолів привязана палиця, а до палиці личком козел. Під пахою у неї зайць.)

Пан. Отту її, отту її!

(Маруся кидає зайця. Собаки вшкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук.)

VI.

У пана в хоромах.

Пан, Маруся одіта панею, Олексій.

Олексій *(увійшов, поклонивсь панові а на Марусю позирнув)*. Прийшли, папе, впять ті мужики, щб судять ся об сокирі. Чим-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештають ся, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все основу снують од дому до двору. Пожалуста, розсудіть їх зовсім.

Пан. А кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра придуть.

Олексій. Та щб-ж з сього буде? Усе завтра та завтра. По моему совіту, ваше благородие, узять тай перепороть обох, щб не позивались за чорт-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену діло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопці. Хиба сам пан не зна, щб й сказати? Твое діло знать — прийшов, сказав тай годі, а то ще з совітами тиськаеш ся! Геть відсіль! Гляди, щб торби не злякавсь!

Олексій. Та щб-ж мені, пане, сказати?

Маруся. Іван Микола́йович! На-що ви справди водите людей? Розсудіть їх тай годі. Скажи, не-

хай подождуть біля крильця. (*Олексій вийшов.*)

Пан. Послухай, Марусю: знаєш, що я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? що се? Я тут пан, а не ти!

Маруся. От уже й розсердились! Бачите, які ви, пане. Хиба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не сьмію нікуди вступатись? Олексієві — так можна, а мені так ні? Хиба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан. О!

Маруся. А то-ж що? Не уступай ся, кажете, у мої суди; а багато ви насудили самі? З незнатьчого люде у двір цілий тиждень вештають ся, і ніяк і досі їм суду не дадуть.

Пан. Та бач, Марусю: діло, кат його матір, заплуталось. Скоро то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю, думаю, ночі не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну, та все думаю.

Маруся. Є чого думать! Два дурні сокиру знайшли тай не ладють, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зараз розсужу.

Пан. Так будуть люде сьміятись.

Маруся. Чого?

Пан. Скажуть: Ач який пан! не розсудить людей своїх сам.

Маруся. От тобі на! А я хиба не пані? Вони не сьміяти-муть ся. Ходім!

Пан. Ну, ходім! Та тільки се так один раз, у другий щоб ти ніже ні не сьміла мішатись у суд мій. — Хлопці, винесіть стули на рундук; підем судить-рядить.

(*Хома та Ярема, попижаючи один одного, відчиняють двері на ганок. Пан з Марусею вийшли тай сіли.*)

Пан. Ну, гляди ж : один раз тай тільки ; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся (на *Хому та Ярему*). Ви чого тут стоїте, шодопаї? Гетьте! вам тут не місце. (*Хома та Ярема пішли.*)

Пан. На-віщо ти їх прогнала? Не хочу, ей-Богу не хочу. Щó се таке? ти командуеш у мене? (*Скочив*)

Маруся. Сідай, сідай! люде сьміють ся. (*Пан сїдне.*)

1-ий мужик. Ізнов ми до вашої милости. Розсудїть, пожалуста.

2-ий мужик. Зробіть панську ласку, розсудїть.

Пан. Ну, люде добрі... От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить... Просїть лишень тепер молоду панї...

1-ий мужик. Буде ваша ласка, Маря Івановна.

2-ий мужик. Пожалуста, судариня.

Маруся. А щó там у вас таке?

1-ий мужик. Знайшли ми, судариня, сокиру у двох, та ніяк не подїлимось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! так щó-ж будеш робить? лізе тай лізе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледїв. Розсудїть нас, панї.

2-ий мужик. Ей-Богу, неправда! Отже нехай мене злидні побють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А він каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Тай пішов за нею, а він по-переду забїг тай ухопив. Отсе й та сокира, у Олексїя була вона: ось подивїть ся, от вона та сама.

Маруся. А щó тобі робить сокирою?

2-ий мужик. Обідьдя набивати.

Маруся. А тобі?

1-ий мужик. Я хотів був попрохати в пана поїхати у ліс коляк нарубати: тин розвалив ся.

Маруся. Зніміть з топорнища сокиру. Тобі (2-ому мужикові) на сокиру, а тобі (1-ому мужикові) на топорнище.

1-ий мужик. Як же се так, пані?

Маруся. Ні шів слова! Розсудила, ідїть же собі геть!

(Іще два мужики прийшли.)

1-ий мужик. Розсудїть же й нас, пані-матко!

Маруся. А об чім?

Пан. Я вас розсужу. Марусю, тобі казав: не сьмій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся. А я на те пані! Ну, та яке мені діло! Судїть, коли хочете, й самі. Ваші люде, ваша й воля.

Пан. Чого ви?

1-ий мужик. Почували ми, пане, отту ніч у полі, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись у-ранці, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: моя кобила привела лоша. А він каже: ні, мій віз привів.

Пан. Трудне ваше діло! не знаю, як і розсудить. Знаєте, що? От-що: приходьте ви завтра у-вечері; я подумаю і розсужу вас.

Маруся. А чого тут іще до завтрього тягнути? Ви, пане, їх розсудїть.

Пан (подумавши трохи). От-що! Ти кажеш: твоя кобила привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пане, ей-Богу кобила.

Пан. А ти кажеш: твій віз?

2-ий мужик. Віз, пане, звісно що віз; аже-ж ми на возі їхали.

Пан. От-що: пустіть лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобила, так кобила.

(Мужики пускають лоша. Воно сліпе, побігло до воза.)

2-ий мужик. А щó, не моя правда вийшла? От бач, я-ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся. Отже й не так треба! Де таки видано, щóб віз привів лоша? Ви, пане, от-як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажеш: віз?

2-ий мужик. Звісно, що віз: аже-ж лоша до воза побігло.

Маруся. Добре. Озьміть же ви лоша та поставте його по середині: коли кобила до його прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки от-що: хто збрехав, того бить.

2-ий мужик. Бог з їм зовсім, пані; нехай уже його кобила привела!

(Мужики пішли.)

Пан. Як? щó се таке? га? Мене пересувувать та переряжувать? пана? От-як! *(Бе вікно.)* от-як! *(Хита двері.)* Матері твоїй сто болотяних! *(Зустріє Василька і почав його скубти, приговорюючи)* От-як! от-як! *(Василько побіг, пан за ним.)*

Маруся. Зовсім розум розгубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан *(вертаєть-ся).* Марусенько, любочко, кришечко! прости мене, що я на тебе покричав.

Маруся. Що бо ти робиш се, пане? Ну, на віщо воно схоже? Люде сьміють ся, скажуть: »скрутив ся пан.« Дали-бі, аж мені через тебе сором!

Пан. Дали-бі, не буду! Нехай мені сей та той, коли буду! Прости мене! (*Цілує.*) Отже я поїду на лови, Марусю, а ти останеш ся у мене господарювати, та вже що хочеш, те й роби. У всім даю тобі волю.

Маруся. Щоб опісля кричав?

Пан. Ні, ні, не буду ніколи кричати, не буду. (*Іде, потім вертаєть-ся.*) Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, що є в мене красчого тобі й ліпшого, тай іди собі геть! І не хочу, і не хочу! — іди зараз!

Маруся. І піду, ей-Богу піду, і не плакати-му!

Пан (*радий*). Підеш?

Маруся. Піду, аби дав мені узяти що найкрасчого.

Пан. Бери, бери, тільки одвжжись. За тобою і мені життя нема.

Маруся (*нішла і принесла пляшку горілки*). Так прощайте ж, Іване Миколайовичу! нічого з вами робить! Тепер я вже не ваша пані. По-прощаємось та розлучимось на вічні віки.

Пан. А се що? длячого?

Маруся. А як же? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо на останку тай розлучимось на віки.

Пан. І то добре.

Маруся. Пийте, Іване Миколайович, призвольайте ся.

Пан (*не*). Іди собі, іди, а пересужувать та переряжувать я себе не дам! (*Ще не.*) Ох-ох-ох-ох!

Маруся. Чи отсе-ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан. Ох-ох-ох-ох! (*Не і плаче.*)

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан. Прощай, моє серденьточко, моя ластівко!
Ох, Боже мій, Боже мій! Прощай!

Маруся. Випемо ще.

Пан (*не*). Ох-ох-ох-ох! (*Підскочив.*) Хто сьміє против мене грубити? Ніхто, ей-Богу ніхто! (*Хоче йти, та захитав ся. Бе себе по кишеню.*) Гроші є! (*Бе себе по голові.*) Розуму багато! Чого мені? Пан! на всю губу пан! Ох-ох-ох-ох! (*Упав на стіл головою.*)

Маруся. Нехай лиш засне.

Пан (*стогне*).

Маруся. Гей, хлопці! (*Увійшло два чоловіки.*)
Запряжіть мені шолудиву кобилу у той віз, щоб гній возють. (*Чоловіки пішли.*)

VII.

Вулиця біля панського двору.

На шолудивій кобилі Маруся везе п'яного пана у возі.

Маруся. Ньо, ньо, урагова! ньо, ньо, діманова! ньо!

Діти (*біжать за нею*). Тю-тю! кир-кир!

Маруся. Геть, жевжики! а то як свисну, так аж під греблю закотитесь.

Хлопчик. Се пан твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирай ся! (*Хвиськає хлопця, він одбіга.*)

Пан (*прокинувся*). Гей!

Маруся. Ньо!

Пан. Що се таке? Ой, що се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся. Ньо!

Пан. Осьде церква, от сад, онде будинок... Я з будинку їду...

Маруся. Ньо!

Пан. Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? що я таке єсть?

Маруся. Ньо!

Пан. Се Маруся. Гвалт! Ти... куди ти мене везеш, чи в пекло чи що?

Маруся. До дому.

Пан. Як до дому? Ой, ой, ой! *(Скочив.)* Як се я тут опинив ся? Ти мене вкрала чи що?

Маруся. Ти мені сам оддав себе.

Пан. Як?

Маруся. Чи ти тямиш, що ти мені казав?

Пан. Я тобі велів з мого двору убиратись!

Маруся. А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, що мені найкрасче.

Пан. Ну?

Маруся. А мені красчого нічого нема у твоім домі над тебе: я тебе полюбила. Ти мені казав, щоб я узяла, що мені е красчого й милішого; отже я узяла тебе, тай везу.

Пан. Ах, біси твомуу батькові! що се таке? Хиба ж отсе ти від мене й не відвяжеш ся?

Маруся. І, сього вже й не думай! Хоч що хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан. Ну, нічого робить! Мабуть така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь нан оженивсь на простій, се мабуть трапляеть-ся.

Маруся. Іще б то!

Пан. Так поїдем же, коли так, до дому, і от тобі хрест сьвятий перед церквою: не буду вже ні кричать ні виганять тебе... Таки так заплющу очи тай на сьвіт не дивити-мусь. Роби, щó знаєш, во всім твоя воля.

Маруся. Ну, от бачиш? Оттак би й давно! Оттепер і розумний став!

(Пан сів на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок.)

IV.

ЛІРИЧНІ І ЕПІЧНІ ПОЕЗІЇ.

A.

1. ПІСНЯ МОЯ.

(А. Ө. Владимірову.)

So strömen des Gesanges Wellen
Hervor aus nie entdeckten Quellen
Schiller.

Од Сосни до Сана вона протягнула ся,
До хмари карпатської вона доторкнула ся,
Чорноморською водою умиваєть-ся,
Лугами як квітками квічаєть-ся,
Дніпром стародавнім підперезана,
Річками як стрічками поубирана,
Городами-намистами пообвішана.

Гуляй, моя пісне, високо, високо,
Щоб хмарами сизий орел летючі
Тебе не нагнав ;

Гуляй, моя пісне, широко, широко,
Щоб по степу вітер траву котючі
Тебе не піймав !

Лебедем білим пливи по ріках,
Чайкою, пісне, кигич по луках,
Припотнем в лузі заворкочи,
Дрібною пташкою защебечи ;

Покотиполем в степу прокоти ся,
По небу громом съвятим пронеси ся,
Глибоко в землю змиею зарий ся;

По лісах, по горах,
По степах, по ріках,
Городах, слободах
Травою, водою

Луною далекою геть одізви ся!

К імянитим панам,
К неімущим старцям,
К козакам-молодцям,
К чорнобровим дівкам
У душах, у серцях

Тугою кручиною, пісне, заньми ся!

Там де у лісі скеля крутая,
Дніпр через скелю реве і бурхає,
Рветь-ся і дметь-ся, клекоче й гуде,
Й вітер пожовклії листя несе,
Де Задніпрове, край опустілий,
Де нема хат, бованіють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Січа, жили козаки,
Ходив я нічю; місяць червоний
Сидів у хмарі й бурю нагónив;
Спялись на дибки степи пісчані.
Тогді із лісу, вся у тумані,
Вийшла до мене якась молодиця:
Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всій родини.

Співати-му, співати-му, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.

2. КЛЯТЬБА.

Дармо просиш ся, ізрадник,
Не пущу тебе ніколи,
Вічно буду катувати,
Мучити-му без одривки.
І хоча-б за відпочиньня
Ти мене увів у царство,
Я б і царства одцурав ся
За потіху, щоб із тебе
Глузувати, наругать ся
І тобі чинити напасть..
Були злодії великі:
Небо і земля лякались
Од їх вчинків, жалкувались
Перепалені країни;
Їх менами наругались
І бажали, щоби в пеклі
Вони тавечки страждали,
Як страждали бідні люде,
Що од їх изнапастились.
Але шкода, що зробив ти,
Не зрівняеть-ся із їми.

---

3. ЗГАДКА.

Він сїв на горі на оцвяньку з дубка,
Під ним гарцювала сердита ріка,
В їй блідлі місячні проміні грались
І в філях сікли ся і перебивались.
І буря ревіла і буря ширчала,
І смутная думка як буря літала,
Поблідла як проміні місяця в хмарах,
По роках далеких вона пробивалась,
По роках бурливих як річка у чварах!

Згадав він, як був до війни в йому жар,
Згадав він про військо, про валку й пожар,
Як спорив в харцизті з буйними вітрами,
На взаводи бігав з швидкими орлами,
Як в полі-степу срібну чарку спивав
В гурті на прощаньні з своїми братами
Й веселий до дому коня повертав.

Багацько іще тут про щось він згадав:
Як військо голінне старший іззивав;
Згадав і про те, про що згадувать тошно,
Про віщо вздохати й не треба й не можно...
І бризнула нишком гаряча сльоза:
Так бризкає з неба гнів божий роса,
Що нишком зелену траву поїдає...
І стане все поле смутне і порожне,
І божая кара над їм пробуває...

4. МОГИЛА.

Що то за могила,
Вітер сніг розміта,
Скрізь сніг почорніла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко вплилиї
Як води весною,
Густою травою
Сліди заросли.

Вода, пориваючись з скелі в долину,
Камінья зриває,
Байрак промиває.
Старая година
Переднім на згадки
Про прежні порядки
Високі купки по собі зоставляє.

Незлічена сила неслась вояків.
Як мак при дорозі шапки їх білїли,
Списи гримотїли, шаблї брязкотїли,
Несли ся вони супротив ворогів;
Недоля і помста бігли за їми,
Як влючя сухее палали країни,
Як з лісом гора вони всі за одно:
Нїкого старшого у їх не було.

Дивїть ся: лицар встав
Сїв на коня таї засвистав,
І військо в слїд. За їм
Огонь і дощ і дим...

Як снїг в заверюху,
Так кїнь його летить;
Як сонце в засуху,
Лице його горить.

Як вечірня зоря погорїла,
По вітру волосься його розмітались;
Як на морі вода посивїла
У бурю, країна під їм сколихалась.

Нерівна валка: все як не бувало,
І військо в честь старшїм його назвало.

Дивїть ся: ніч, огонь горить;
Кравчина спочиває сном,
А лицар у огня не спить
І озираєть-ся кругом —
Гроза чужого роду,
Охрана свойогб,
А на лицї його
Лиснієть-ся пятном

Зла думка, як перша на місяці шкода.
Звалилась проклята з плечей голова,
А військо погибло, як з вітру трава.

Що-ж то за могила,
Вітер сніг розміта,
Скрізь сніг почорніла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко заплили,
А люду погибшого слава колишня
У пам'яті тьмить ся, як трава торішня,
Що вітер з-під снігу розкрив на могилі!

5. НА ДОБРА-НІЧ.

На добра-ніч усім на-ніч —
Годі вже блукати;
Одинокий, безталанний
Ляжу спочивати.

Холодная постільонька
У темній діброві:
Буду ждати, сподіватись
Любої обнови.

Усе небо блакитнее
Покрила темнота,
Безпросьвітня, нерозумна
Давня дрімота.

Що-ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
Чи він що нам нагадує,
Чи що провіщає?

Не нам, Боже, розгадати
Небесні глаголи;
Суди, Боже, нашу долю
По Твоїй волі.

І холодно і боязно,
Туга серце гнітить;

Всюди темно і невидно,
Тільки зірка сьвітить.

Сьвіти, зоре, на всю землю,
Поки сонце зійде,
Поки божий день на землю
Красотворний прийде, —

День великий, день воскресний,
День божої слави :
В прах розсиплють ся будови,
Старосьвітські справи.

Задрижить планета грішна,
Сколихнеть-ся море,
Заридає змій старинний,
Горе йому, горе !

Горе тобі, розвінчаний
Правдою тиране !
За^а державу тобі плата :
Озеро огняне !

За злочинства — в пеклі муки,
На землі — прокляття !
Горе тобі, Вавилоне,
Душегубний граде !

Скинуть жемчуг, заголосять
Пишні блудниці ;
Розкриють ся, розчинють ся
Скритні темниці.

Вийдуть мученики бліді,
Катовані тіни ;
Дасть ся суд їм невмолимий,
Що тебе постигне !

Горе, горе лукавому,
Що в гасло неволі

Обертає хрест всечасний,
Гасло правди й волі!

Горе, горе багатому,
Що в гордоці панській
Дурницею нарікає
Голос правди братський!

Горе, горе безумному,
Що братів змущає,
У нечесті, у розпусті
Слободи шукає.

Горе вченим, що од простих
Сьвітло заховали,
Для користи, для мамони
Правду уживали,

Всім продажним філософам:
Од духу сьвятині
Розвіють ся їх хитроці,
Як пил по пустині!

День великий, день воскресний,
День суда й любови,
Перед ним туман предіде,
Сліз туман і кровн...

А в тумані сонце сьвітить,
Туман розганяє:
Сонце правди незахідне
На ввесь сьвіт засяє!

День великий, день воскресний,
День божої сили!...
Розкриють ся великії
Народні могили.

Прокинуть ся всі народи,
Завіт вічній приймуть,

Ворогів тисячолітніх
Вороги обіймуть;

Узрять те, на що гляділи
І досі не зріли,
Узрять те, що земля й небо
Їм давно відкрили.

Тільки там, де дух Господень,
Там і правда й воля.
Де любов Господня й віра,
Там і щастя й доля!...

Сьвіти ж, зоре, на всю землю,
Поки день той прийде;
А ви, братьтя, готуйте ся,
Бо неждано зійде!

Готуйте ся, очищайтесь
Од плям і пороку,
Готуйте ся — скоро блисне
Зьвізда од востоку!

---

6. ЗОРІ.

Вийду нічу на могили,
Гроби бованіють,
Погляжу я в ясне небо,
Там зорі зоріють.

Ясні зорі, сяйні зорі,
Любі зорі, милі!
Стану на вас дивити ся,
Ставши на могилі.

Рівним рухом, живим духом,
Вічною красою
Без упину і без ліку
Плинуть надо мною.

Плинуть зорі в ладнім хорі
Вічними шляхами :
Не нам, не нам, дітям праха,
Любовать ся вами !

Нас неволя, наша доля
На світ породила,
Подразнила свободою
Тай не вдовольнила.

Дала розум пізнавати,
Що ми дурні з роду,
Дала серце нарікати
На власну природу.

Обіцяла щастя, долю,
А лихо послала,
Підманила надією,
А гроб дарувала.

Сьвітять зорі, як сьвітили,
І будуть сьвітити,
А ми, на їх подивившись,
Ляжем в землю тліти.

Чого-ж на їх дивити ся ?
Непривітне небо !
Непривітне, безодвітне,
Нас йому не треба !

---

7. СПІВЕЦЬ.

(Амвросію Могилі.)

Ой чого молодий співець зажурив ся,
Головою жалко на гуслі схилив ся ?
Ой чого молодий співець не співає,
А чи гласу більше до пісень не має ?
На-що собі марно жалю завдавати,

На-що свої красні літа загубляти!
Сидить як ізмерзлий із ранку до ночі,
Облив слізеньками понурії очи.
Чи тобі із літом розлучать ся жалко?
Та ще тільки в полі забриніла травка!
Чи тебе не приймає своя родина,
Чи зрадила тебе твоя женишина?

Нема в мене роду ані женишини,
Один сиротина як в полі билина.
Ох, тим молодий співець не співає,
Що рідная мова як сьвічка сконає!
Ох, тим той співець та у гуслі не бе,
Що його слухати ніхто не іде!
Ох, матінко моя, нене старая,
Задавила тебе вже земля сирая.
Будяк на могилі почав червоніти
А нікому було рожі посадити.
Ох, піду я, піду на тую могилу,
А де мою матір давно скоронили.
Ох, піду до Дніпра на гору високу,
Піду, подивлю ся на степ широкий:
У старому Дніпрові вода леліє,
А по степу-долинні ковила сивіє,
А скрізь по ковилі свистун вітер віє!

Та припав співець до землі головою,
Покотились слізки із очей рікою.
Ох, нене моя, ти рідная мати,
Чи нам тебе, рідна, уже не видати?
Уставай із землі дітки приглядіти:
Вони плачуть, бють ся, вони твої діти!
Нехай плачуть, бють ся, вони увоймуть ся;
Тим що увоймуть ся, не хочу прочнуть ся!

8. ДІД ПАСІЧНИК.

(А. П. Рославському.)

Під яблонью зеленою хлопята сидять,
А вколо їх меж листями та бджоли гудять,
І дід по середині на кобзонці грає,
І старую пісеньку молодцям співає;
І жодний не рушить ся: всі очи встромили
На діда, всі слухають, буцїм онїміли!

Співає дідусь і внуку і сину,
Співає дідусь про стару годину.

Було колись — між всіма городами
Старий наш город Київ чепуривсь,
Із банями, із ясними хрестами
У славному Дніпрі-ріці лиснівсь;
Там в теремах князі бенкетовали,
А піснярі про їх діла співали.

Було колись: вкраїнську ясну долю
Розшарпали недобрї брати;
Було колись: недолю і неволю
К нам принесли татарські орди,
Із Києва зробили пепелище,
І запустїв наш край як гробовище.

Було колись: завзятий гайдамака
В степах широких вітри вперезав,
Без ласки він, обшарпаний бурлака,
До смерти все сусїдне забивав.
Але недовго парубки тулялись:
Господь помїг — вони угамовались.

Було колись: Латинщина-палївна
Вїйшла до нас, прийшло ся всїм хворать!
Нас налігала Польща спуротивна,
І стидко-бридко роки ті згадать:

Сьвяті церкви усі були замкнуті,
І бідні люде мерли без покути.

Було колись: Хмельницький з козаками
Бездольною Україну визволяв,
І усївав свої степи костями,
І самій Польщі тусана давав:
Король, пани Потоцькі, Вишневецькі,
Затуркані, скакали по німецьки.

Було колись: недоля вмудровалась,
І знову Лях жажнутий одлигнув;
Україна впять була заколихалась,
І впять було нас ворог надавнув.
Московський цар за бідних уступив ся
І за своїх дітей з Ляхами бив ся.

Було колись: Петро наш імянитий
Хмельницького волея допевняв,
І як той зьвір увесь в крові облитий
З поганцями Україну рабовав:
Хотів в ставу позбави і недолі
Нагибать скарб слободи і визволу!

Було колись: як чайка луговая,
Що при дорозі вивела дітей
(Жнива прийшли, вона кружком літає,
Кигиче, мов прохаєть-ся в людей),
Вперед і взад, все тільки лихо бачить —
І в день і в ніч Україна наша плачеть.

Було колись: лукавий наш Мазепа,
Че менья вам тепера й гід і страсть,
Заворушивсь, тай піднялась халена:
Поквапелись добуть або пропасть!
Але Полтаву наші поминяють,
А гетьмана глумують, проклинають,

Було колись: Павло наш не злякав ся,
Перед царем як гетьман різво став
І думку ту повідать не вбоаяв ся,
Що як дитя у мисли годовав;
І він знуdivсь, на чужині з'їднаний,
За ним — він був Українець останній.

Влїднїе наш дїдусенько, голос змінив ся,
Як липонька підцюкана на бік похилив ся,
І кобзонька до долоньку з брязком покотила ся,
І пісенька не спітая у вітрі розлетїла ся!

9. СПІВЕЦЬ МИТУСА.

Слов'їтного п'євца Митуса, дравле за
гордость не вухот'їкеша сл'їжити князю
Данила, разбранаго, акы св'язанаго, при-
ведоша. — Іпат. лїт. ст. 180.

Гине сила Дажбожого внука. Татари плундрують,
Князі кують коромоли, не дбають об вірі і людях.
Курить ся галицька волость, дим до Бескидів
[простяг ся;

Впав Володїмир волинський, Києва вже не підняти.
Князь Ростислав із Данилом не милують землю
[Дністрянську;

Угри і Ляхи біди додають; в Перемишль набїгає
Князь Костянтин, коромолує з ним на Данила
[владика.

Кріпший за всіх в Перемишлі співець словутний
[Митуса.

Шаблі не носить співець і грудей щитом не
[вкриває, —

Піснями силе на князя, гострими нїби стрїлами,
Піснями люд стурбував і хїть до війни підливає.
Красних не хвалить дївиць Митусина пісня шалена,
Мирного людям життя не пророчить, не грїє одваги

На супостата; усобиці й смуги та пісня виводить.
От уже град Перемишль Андрій облягає полками,
Ласкаво згоду дає, — не радить на згоду Митуса.
Рано в неділю ступають полкі княженецькі до

[штурму:

Спершу гарцюють стрільці, а там подають ся

[пороки. —

В-вечері князь в Перемишль уступа; закували

[владику,

Силу взяли на поток непокірного люду; подрали
Тули боброві у їх, і борсучі і вовчі прилбиці.

Інші біжать по чужинах; не втік словутний

[Митуса:

Він, що колись не схотів заспівати Данилові,

[бранцем

Став тепер перед князем Данилом словутний,

[а буїсть

Давня у серці, не впав на коліна, лице не поблідло.

Грізно поглянув на його Данило і мовив словами:

»Гордий співаче, славний співаче! бунтівниче

[клятий!

Що соловиний голос зміняв на гадюче сичання?

Бог дарував тобі силу, ти одминив її бісу!...

Чом, як Боян стародавний, ти не співав нам про

[славу

Предків великих? Чом не навчав нас добру і со-

[гласці?

Чом од гріхів не впливав нерозумних бгненим

[словом?«

— »Княже,« одвітив Митуса: »ось я заспіваю

[вам пісню:

Ріжтесь, кусайте ся, бийтесь, попідом Русь по-

[сипайте,

Пийте братернюю кров, умивайтесь сльозами нарбду;

От до вас дбрана пісня! иншої вам не почути!
Що вас спиняти? що вам співати? Шкода,
[опізнались!

Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо!
Кбнчились віки, спбвнилась чаша, грім розпалив ся.
Суд неминучий, суд невмолимий, написана доля!
Кончились віки, зільля сухее огонь поїдае.
Хай поїдае! хай пропадае Русь із князями!
Боже проклятьтя чорними хмарами висить над нею;
Хмари згустіють, віки проминуть, і знов, хоч не
[скоро,

Знову розгонить яснее сонце туман віковичний.
В той час-годину инших пісень півці заспівають
Иншим князям, та не вам, иншому руському люду.»

---

10. ДО МАРІ ПОТОЦЬКОЇ.

Віри божої наруга,
Хрест під місяцем стоїть!
Українко нещаслива,
Він говорить про тебе!

На твоїй могилі, Марє,
Вічнозелен мирт росте;
Се не даром: твоя пам'ять
Зеленіє, як той мирт.

Вже давно гармати наші
Розорили розбишак;
Пахне пусткою в будинках,
Де із ляку тряс ся раб.

І салдат, старий каліка,
На постелях ханських спить,
По ревнивому гарему
Шкандиба, не боячісь.

І дарма про давні роки
Запитаєш ся в його ;
Його річи невторопні,
Як могила без письма.

Ти ж, нещастна християнко,
В його памяти одна ;
Ти, неславна і незвістна,
Славних всіх пережила.

Об тобі сторожа хирний,
Об тобі сідий мулла
Водють річи, казки кажуть,
І прохожий уздиха.

Там вона жила самотна,
Там молила ся Христу,
Там зачахла і завяла,
Там похована лежить.

І в будинок опустілий
Вийде странній до тебе :
Слава кримська, память ханська
Не проснеть-ся перед ним.

І Девлетів і Ісламів
Ледве, ледве він згада ;
Ти одна, душа сьвятая,
Встанеш з мертвих перед ним.

Усе славне сьвітөөе
Розлетить ся й пропаде,
Тільки чистее, сьвятее
Позостанеть-ся на вік.

Плуг могили порівняє,
Черви камінь проїдять ;
Що записано на небі,
Не зотреть-ся на землі.

11. ЩИРА ПРАВДА.

»Братоньку! щó і сьвятійше й дорожше тобі на
[сїм сьвітї?«

— Щирая правда, коханий: ніколи її не зневажу.

»А як мені, так сьвятійш королеві щирая вірність.«

— Щó-ж, хоча правда хоч вірність — все рівно
[і те і друге!

Так між собою Харкевич із Вронським балакали
[нишком.

Вронський той був каштелян, а Харкевич хорун-

[жий; злюбились
Хлопці собі на сій мові: Харкевич сказав »щира

[правда«,
Вронський же »вірність«, і думали: »правда«

[і »вірність« все рівно!

Слушна война запалала тогді на Україні: Хмель-
[ницький з Потоцьким,

Воля з налигою кріпко счепились, і там, під Кор-
[сунем,

Ляхи розбиті втікали, а інші похляли голодні,

Гинули в топкім багні, бо туляче життя волочили

Між Татарвою в неволі: таківська була їм заплата

За те, що шкури лупили з людей та пекли на
[залізі.

Коло Чернигова бив ся Радан есаул з ворогами,
Повипихав Поляків з городів українських до

[злідня,
А бузувирів Жидів перерізав і рушив козацьке

[військо
В Новгород Сіверський: там каштеляном був

[Вронський, в повіті ж
Був там хорунжим Харкевич, його неізмінний

[друзяка.
Сила козацькая вже розтяглась по широкому полю.

Міцно та бойко охопила кріпость і город і замок.
Довго вовтузились хлопці, але не домислили, як би
Кріпость узяти, бо Вронський її боронив як по-

[требно :

В мури втеревив гармати, по згору страшенні

[колоди.

День і ніч козаки на облозі, турбують ся знай

[коло валу,

А як гармати тарахнуть, бо зверху колода горгусне,
Глянь, і скотила ся сотня у низ головами до долу.

Кинуть хотіли войну, та вже й сам есаул зану-

[див ся,

Бачив, що вже й козаки ледацкують, мало й зо-

[сталось.

Тут їм як-раз посилає Господь несподівану поміч :
Добрий Харкевич, що щирою правдою дуже ко-

[хав ся,

Нишком прийшов до Радана з ватагою хлопців

[на раду.

»Біг помагай тобі, каже, послухай мене лиш до-

[бродій :

З річки у город іде під землею прорита канава,
Я усе знаю, не бій ся, Радане, я ваш, Українці!»

Дякую! мовив Радан. Як порадили, так і зробили.

Нічю давай накидати на город, розбуркали Ляхів.

Вронський всю силу злучив і ретнує на наступ

[козацький,

Бють ся, січуть ся, стріляють; не ладить ся бід-

[ним козакам ;

Ляхи регочуть ся, лихо своїм ворогам вони бачуть.

Вронський усіх звоювать намагав ся, аж от тобі

диво !

В замці козаки, січуть і плюндрують, не-дай-

[світа валка,

Страшні ракети пустили по вітру, Ляхам подіяли
[жаху.
Вронський не змислить, що треба робити: у за-
[мок полине —
Ворог ворота трощить! на башти — в середині
[лихо!
От коли круто прийшло ся, пропали, немає ви-
зволу!
Вийшов наш Вронський на башту тай просить:
[Змилуйте ся, братці,
Будьте ласкаві нам бідним, душі пустіть на покуту!
От вам і замок і скарби й гармати і страви, все
[ваше!

Чує Радан і зласкавив ся, він то жалкий був,
[сердяга,
Гукнув по строях, і більше козацькі шаблюки не
[сяють.
От і рушниці унишки, от заскрипіли ворота,
Вронський виходить з ключима; край церкви со-
[борної стрінув
Він есаула, а з ним і Харкевич, колишній другака!
Тільки побачив, як крикне: ізгинь ти, проклятий
[яриза!
Свиснула куля — і бідний Харкевич шелехнув
[об землю!
Наче скажені рвонулись козаки, шаблюки бряз-
[кочуть,
Тут положили і Вронського. Оба вони щось казали.
Вронський стогнав: загубили мене за щирую
[вірність;
Вимовив тихо Харкевич: забит я за щирую правду!

12. ПОЛТАВСЬКА МОГИЛА.

Над городом Полтавою туман вихожає,
У тумані вечірнее сонечко сідає.
Туман зимній та холодний оддав ся снігами,
Позаносило ізгарбом стежки між куцями.

Запрягайте, братці, в сані коні воронії,
Поїдемо гуляти ся в степи сніговії.
Гей, гей, гей, уже на землю нічка низпустилась;
Ей, глядіть лиш: отся шкапа так настоборщилась!
Ой, і щό то край лісочка у степу меріє?
Ой, і щό то за могила з хрестом бованіє?
Ізлякалась вразька шкапа із хрестом могили,
Вертайте ся, вертайте ся: з нами божа сила!
Не дивітесь, що на хресті написано красно:
Повз могили, кажуть, нічю їздити опасно.
Хто при місяцю зимою на її узгляне..
Такі думки нападуть ся, що погано стане!

13. МАКСИМ ПЕРЕВИЙНІС.

То не зараза та, щό з пекла вигаса
І по сьвіту зі смертію гуляє,
Паскудить мир, як ниву сарана,
І білий сьвіт тугою засїває:

То наш Максим, неприятелям страх,
Завзятійший вкраїнський гайдамака,
Розносить лихо по чужих кутках,
Не милує ні Жида ні Поляка.

З ним тисяча гайдамаків летить,
Заблискали їх гострії шаблюки,
Теленька поле, меркне божий сьвіт,
І лихо тим, щό в їх попались руки!

Чи пробіжать село, чи город перейдуть,
Заселений Ляхами ворогами,

Там настає послідній страшний суд,
І розільеть-ся вража кров річками.

Чи в панський замок налетять вони,
І стане панський замок — пепелище,
В неволі ниють бідні пани,
А в їх країні — як на гробовищі.

Оттак Максим з ватагою своєю
Українську недолю відомцає!

Не розжалять його вдова ні сирота,
Ні добра хорощая панянка:
Максимові ніщо урода та,
Він знай усе грасує до останка.

Нераз при матері він розбивав
Об стіну, сьміючись, її дитину;
Господь Ляхів за вчинки покарав
І уручив страшний свій меч Максиму.

І щб-ж? Чого се змінивсь Максим?
І де він є? А військо сиротіє!
Чи вже огид йому пожарний дим.
Чи на-послідку він Ляхів жаліє?

О Ляшка, Ляшка! Диман-чарівниця!
На-що од нас Максима ти украла,
На-що к собі його причаровала?

Максима ти не схочеш полюбити,
Максима ти схотіла загубити!

Ляхи сьміють ся, плаче Україна:
Не має Максима, не має Максима!

---

14. ЛАСТІВКА.

Під Києвом, стольним градом,
На славній долині,
Де впадає Чарторія

У Дніпровські хвилі,
Збирали ся руські люде
На велику раду,
Раховали, як родину
З лиха визволяти.
Були в зборі князі руські,
Київський старійший,
З Переяслава Владимир,
Над усіх мудрійший;
Буйний Олег з Чернігова
І князі з Волині,
І бояре і дружини,
І прості людини.

Між князями, як та рожа
В саду процвітає,
Мономах Переяславський.
Він річ починає :
»Послухайте, брати-князі
І всі християне!
Було мені знаменіє
Од Бога послане :
Побачили в Радосині
О самій півночі
Над Печерським стовп огняний
Мої грінні очі.
Сперш стояв над трапезою,
А далі ізняв ся,
Став над церквою, а далі
По Дніпру підняв ся
І розсипавсь на болоні.
Братія кохані!
Моя думка — єсть се ангел
Од Бога зісланий!
Треба йти нам на поганих

В їх землю прокляту,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати!«

Скоро річ таку промовив
Мономах голінний,
Обізвали ся Кияне:
»Час тепер не вільний!
Як же можно смерда з конем
Од рільлі узяти?
Тепер весна: смерду в полі
Саме час орати.«

Володимир одмовляє:
»Не добре сказали,
Добрі братьтя! дурно смерда
Ви пожалкували!
Половчин не пожаліе,
Як на нас наліне,
Убе смерда, коня візьме,
Вся семья загине!«
Оттак қазав Володимир,
Усі дивовали:
»Право, істинно!« єдиним
Голосом сказали.
І на радї присудили
На поганих стати,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати.

Тогдї в Києві на ринку
Вояки кричали:
»Кому памятно, Кияне,
Що батьки вчиняли,
Кому мила земля руська
І віра сьвятая,
Хто не хоче быть в неволї

У чужому краю,
Або жінки або дочки
В полон отдавати,
Хто не любить на спалені
Церкви поглядати,
Той нехай бере оружє,
На коня сїдає.
Та з князями в половецьку
Землю поспішає!«

А в Києві вдова жила
Чесна та старенька,
У вдовиці синок любий,
Як сокіл ясенський.
Вона його годувала,
Пестила, кохала,
Із ним вона доживати
Віку сподівала.
Почув синок закликанє,
Палає серденько,
На батьківські мечі, списи
Погляда пильненько.
»Благослови, стара мати,
На добрее діло,
За сьвятую руську землю
Оддати душу й тіло,
Або Дону напити ся
І слави достати,
Дітям, внукам тую славу
Чесно передати!«

Стара мати відповіла:
»Синочку мій милий!
Не на тее, мій квітоньку,
Я тебе ростила,
Не для того годувала,

Щоб матір старую
Ти покинув без підмоги
Вбогу, немочную.
Правда, синку, добре діло
За віру стояти,
Але добре в Бога діло
Матір доглядати.
Як закриєш мої очі,
Сховаєш в могилі
Свою матір, тогді й роби,
Що серденьку мило!«

Слуха юнак, розважає,
На матір погляне :
Як квітина під морозом
Його серце вяне ;
А погляне на оруже,
Знову серце рветь-ся,
А затим у-друге, в-третє
Заклик оддаєть-ся.

Не зжалив ся над матірю,
Над її сльозами,
Сідла коня, меч знімає,
Іде за полками.

Стара мати з жалю мліє,
К землі припадає,
Свое дитя непокірне
Спершу проклинає,
А на потім пожаліла
Тай молить ся Богу,
Щоб дав Господь молодому
Щасливу дорогу,
Щоб синок живий зостав ся
Та в Київ вертав ся
Та щоб слави лицарської

Як батько набрав ся,
Оттак вона молила ся,
Затим час минає,
Вже пройшов святий великдень,
Вшестя настає.

Стурбовав ся стольний Київ,
Дзвони задзвонили,
Вертають ся руські люде
З чужої країни.
Попереду попи ідуть
З святими хрестами,
А позаду полон ведуть
З тяжкими возами.
На березі люд зібрав ся,
Старі, малі,
Жінки, діти, заручені
Дівки молоді.
Кожне свого привітає,
Всі дякують Богу,
А юнаки розказують
Про свою дорогу:
Як у граді Шарукані
Половці погані
Виносили вино й рибу
І прохали шани,
І як, мов той бор великий,
Вороги сходились,
Як у страшний понеділок
На Салниці бились;
Як все небо загреміло,
Земля стугоніла,
Здолівала руське військо
Половецька сила,
Усівала всю болоню

Руськими тілами,
Поки ступив Володимир
З вірними полками.
Тогді люде побачили
Невимовне чудо:
Ангел божий став на поміч
Хрещеному люду,
Став крилами Мономаха
Сьвято осіняти,
Став невидимо поганим
Голови стинати.

Так юнаки говорили,
А тут за возами
Обізвались колодники
З гіркими сльозами:
>Довелось і нам побачить
Те велике диво,
Від того-то наше військо
Стало боязливо.
Не здолієм, руські люде,
Воювати з вами,
Бо воюючи ще маєм
Бить ся з небесами!<

Оттогді-то була радість
Нашій Україні,
Оттогді-то пішла слава
На усі чужини!
Греки, Чехи, Ляхи, Угри
Славу ту носили
Аж до Риму великого:
Всі Бога хвалили,
Добрі Бога вихваляли,
А поганці страха

Набрали ся, боячи ся
Князя Мономаха.

У той час вдова старенька
К війську вихожала,
Туди-сюди оченьками
Сина визирала;
Але сина одиначка
Нігде не узріла,
І до князя старішого
З річю приступила :
»Княже милий, княже славний
Де мій син єдиний ?
Чи з славою повернув ся,
Чи в полі погинув ?«

Одмовляє князь старіший :
»Чесная вдовице !
Оженив ся син твій милий :
Взяв собі дівицю
Нарядную, багатую,
З многими скарбами,
Коса її шовковая
Убрана квітами.
Горда, пишна, роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старішому
Голови не склонить.«

Одгадала стара мати
Сій загадки силу,
Що приняла одинчика
Темная могила.

. . . . .
. . . . .

Не давала худібоньки
На нищюю братью.

Над Дніпром-рікою славним
День і ніч сиділа,
На недолю нарікала,
Плакала, вопила,
І пташкою будь бажала,
І так говорила :

»Як-би я тепер безщастна
Мала тії крила,
Полинула б до синочка
У чужу чужину,
Одвідала б дитя своє,
Бідну сиротину.
Сіла б, пала б в головоньках
Тай сказала б : Синку!
Почуй мене, глянь на мене,
Одчини могилку!
А в могилці темно, вохко
І холодно дуже!
Одинокий мій голубе,
Мій синку, мій друже!
Там нікому головоньки
Тобі, синку, змити,
Там нікому сорочечки
Біленькій надіти ;
Не почувеш на чужині
Ласкавої мови,
Ніхто там тобі не скаже
Вірненького слова.
Кажуть : синок оженив ся.
Проклята та мила,
Вона мою головоньку
На віки згубила ;
Не такую сподівала
Я собі невістку !«

Оттак вона голосила,
Далі перестала,
Туга дива наробила:
Мати пташка стала.
Скоротались її ноги,
А білее тіло —
Сизенькеє й біленькеє
Пірячко оділо;
А рученьки її стали
Легкенькіі крильці.
Підняла ся, закрутилась
По ясній водиці,
Ще хотіла затужити,
Тай защебетала:
Ластівкою сизенькою
Матіночка стала.

Ластівочка — домовита
Любая пташина,
Невсипуца, дітолюбна,
Добра господиня;
Не боїть ся вона миру,
По селах витає,
Незлюбива, тільки льотом
Себе охраняє.
Її бить боять ся діти,
Щоб не вмерла мати,
Кажуть: де она витає,
Згода у тій хаті.

15. ГРЕЦЬКА ПІСНЯ.

І реве і шумить,
І гуде і гремить.
Чи то воликів бють,
Чи то зьвіря цькують?

То не воликів бють,
То не звіря цькують;
То хоробрії Клефти
Музувирів січуть.

А попереду всіх молодець Буковалл,
Він січеть-ся на смерть з бусурманом;
Од Керассово дим до Кенуріо дим
Розлягаєть-ся сивим туманом.

Він січеть-ся один проти тисячі їх,
Не здоліють усі його взяти.

А русява дівчина гука із вікна:
Підожди, Буковалле, стреляти.

Хай хоч трохи у гору підниметь-ся дим,
Хай по степові пройде куріти;
Перелічимось, скільки вже наших нема.
Стали Турки поперед лічити:

Недоліку пятьсот. Стали Клефти лічить:
Трійох голінних між іми немає!
Один воду бере, другий страву несе,
А ще третій мушкет набиває.

16. ЕЛЛАДА.

(З Ангології. I.)

Голосно в світі гуда твоя чародійная слава,
Змалку героям твоїм привикав дивуватись школяр;
Сльози народів текли на руїни твої; на колінах
Мовчки стояв, глядючи на тебе, заворожений світ.

Шкода слави твоєї, вродливая, красна країно!
Шкода твого Пареенона, шкода театрів твоїх,
Шкода Солонових прав, хитромовних річей Де-
[мосеена,

Шкода великої навіть Тимолеона душі.

Ти не спиняла дітей, вони гризлись з собою як
[звірі ;
Ти все шукала слободи — нікчемная грошей
[раба !
Ти прославляла війну людоїдну, і в Спарті про-
[клятій
Пан для потіхи пускав злих на ілота собак !
Ти научала народи втікати до неволі од волі,
Ти зопсувала найкрасчий неба восточного дар...
Память посмертна твоя засліпляла манною нам очи,
Ми, на тебе гляючи, не бачили самі себе.

---

17. ДАВНИНА.

(З Антології. II.)

Як то недобре на світі було,
Як світом безкарні боги управляли !
Маїн проворний і хитрий синок
Всіх покривав — і хануг і злодів.

Змутить бувало, чорт знає з чого,
Рід чоловічий Арей гайдамака,
Льлють ся ріками і сльози і кров
Задля утіхи тих лежнів безсмертних.

Як же задума який Прометей
Розума світлом прогнати темноту,
Сцапають зараз боги молодця
Тай оддадут на поталу шулікам.

В той час Юпитер як хоче гуля :
Доц золотий розсипає дівчатам,
Чи перекинець-ся білим бичком —
Скаче, мичить, борикає рогами ;

Люде ж, на штуки такі дивлючись,
Голови мовчки побожно схиляють:
>Істинно,< кажуть: >не віл се, а бог...<

А Прометея нового немає...

18. ПАНТИКАПЕЯ.

Сьвітло гасне, галас пісень
На суднах затиш,
Місяць блідий сумно плине
По водах морських.

Странній з городу виходить
По-ночі один,
Між могилами понурій
В полі ходить він.

Порозорені, розриті
Царські теремі,
Тисячлітні останки
Від старовини.

Поміж ними є старійший,
Висчий всіх курган,
Його голову пробиту
Покрива туман.

. . . . .

Через мосур, через камні
Странній в склеп війшов.

Ізлякавшись видітає
Круглоокий птах.
Як там жутко! як там вохко
По сідих стінах!

Странній сів, от повіває
В склеп тихий вітрець;

Странній очи піднімає:
Перед ним мервець!
Тїнь висока, вітряная,
Видно скрізь її,
Очи освітять ся як трухле
Древо в осени.

Странній.

Хто се?

Мара.

Той,

Хто має волю та не має сили
Тебе зогнати відсіль, навязливий.
Господар я!

Странній.

Мервець!

Мара.

Чи мало ще над нами наруганья,
Що ви розбили нас як харцизяки,
Сьвятеє наше покаляли, нашу
Худобу розікрали? Наші склепи
Не тисячу годів в землі ховались,
Ви їх порозривали, нас самих
Повитягали з них. Мов тісно стало
Вам на землі й на морі? Мов мала
Країна ваша, що і мервцям
Прийшло ся покидать свої могили?
Чи золота у горах недостача,
Що ви в трунах шукаете його?
Чи мало ще й сього? Ви обібрали,
Розбили нас; ви хочете ще й хати
Заняти наші, ночувати в них!

Странній.

О бідна тїнь! Я об тобі жалкую,
Я зла тобі не заподїяв, ні!

Мені огидло між людьми живими :
Прости мене, коли прийшов шукати
У вас покою.

М а р а.

Га, га, га! покою!

У нас прийшов шукать того покою,
Якого нас позбавили!
Дві тисячі годів ми тут лежали
Покійно, тихо, не видавши сьвіту.
О, як то хороше в землі! По наших
Могилах виступали й погибали
Народи; ми не бачили й не чули,
Бо віджили свій вік. Ніхто не сьмів
Потурбувати нас, ніхто не знав,
Що тут таке заховано в могилах.
Я сам був цар над берегом і морем,
Покірний мій народ мене любив
І поховав, як слід, і пожурив ся.
Дивись! мій царський, неприступний склеп
Порушили, відбили, наче на сьміх
Усякому заглядувать туди;
Труну мою украли, попіл мій
Розвіяли, вінець мій золотий
Показують на диво; з тих амфор,
Куди стікали сльози моїх рідних,
Повимивали дорогії пятна.
Ой! ой! ой! ой!

Ст р а н н і й.

О, як мене твій крик бере за серце!

М а р а.

Що я зробив їм? чим надосадив?
Вони мене не знали, я не знав їх!
Тепер бідазі присудила доля

Таку муку... в десять раз страшнійшу

Ніж грішникам у Тартарі....

Там на чорному березі щироблакітного моря

Цілий день, невидимий смертельним очам, із нудь-
[гою,

Сумно як баба морська сажу я на яєному сонці,
Терплючи сьвіт, осоружнійший гірше для мертвого

[ока
Ніж для грудей живих спертій дух у могилі.

Нічу ж, як винирне з хвиль срібронога дівчина
[Селена,

Я устаю і вештаюсь скрізь по розритих могилах;
Часом зустріну знакому тінь — ворога або
[друга,

Дружка до дружки застогнем, тай різно собі по-
[чвалаєм.

Часом захожу і в город лякати маленькі діти;

Часом край суден завию, і з ляку гребець стре-
[пенеть-ся!

Коли ж на сході задніє, покине вродлива Аврора
Постіль з туману пошиту, тогді я вертаюсь до
[моря,

Знову сідаю на берег терпіти усе тую муку.

Так ні у день ні у ніч немає мені відпочинку,

Так і у день і у ніч я все нию і гірко страждаю.

Странній.

Нещастна тінь! гіркую пеш ти, бідна!

Шкодá ж хотїньня нашого все знати?

Але не позирай на мене грізно;

Хай небо сьвідком буде: є у мене

За тебе сльози. Мої руки чисті.

Од вашої худоби. Я з-далека,

Я не копав ся у могилах ваших. Я

Жалкúю об тобі, нещастний царю.

М а р а.

У сто разів щасливіший од мене
Послідній із моїх підданих. Злодій
Не прийде витягати його з сирію.
У сто разів щасливіший би був я,
Коли-б як простого без жодної чести
Мене сховали в полі і могилу
Мою зрівняли плугом: не блукав би.
Я по сьому поморю, я, щό був
Законний цар над сим поморем!

С т р а н н і й.

Чим, бідна тінь, тебе спокоїть можно?

М а р а.

Нічим, нічим. І хоч-би мав ти волю
Внести упрять мою труну в могилу,
Вернуть мені розікрадене злото
І знов відправить тризну, знов оплакати
Мою кончину: і тогді, як перше,
Я не вспокою ся! Щό раз зробилось,
Тому незробленим не можно бути!
Гріхи мої супроти мене встали.
Поки я спав захищений, вони,
Давнішні, вже були загрузли в пеклі;
А як мене збудили, повставали,
Напались на мене, гризуть, їдять,
І не відчеплюють ся: сьвіт став инакцій!
Коли погасне сонце, висхне море,
Згорить земля і стане углем: і тогді
Я не вспокоюсь, на її останках
Блукати-му по холоду, в темноті,
На вічні віки, в муці, без надії,
На ганьбу чоловічому хотінню!
Вічний закон чоловікові доля дає справедлива:
Вічний закон занехавши, лихо зробив чоловік!

Горе тому, чиї кости з землі чоловік вибирає;
Горе й тому, хто за золото мертвих покою збавля.
Щасливо, чоловіче, хай тобі
Того не буде після смерти, щό мені!
Ой горе, горе!

І послідній галас тіни
У степу затих;
Місяць блідий сумно плине
По водах морських.

19. ТУРНІЯ.

(З Краледворської рукописі.)

Слухайте, люде старі й молодії, про валки й турнії!
Був в нас за Лабою князь, і багатий і славний

[і добрий,

Мав він дочку одиначку, милу йому і всім людям.

О, таї хороша була вона! Гарний, прямицький

[станочок,

Очи ясненькі як небо, а з білої шиї спадало

Золотокудре волосься, вилось котчючись обідцями.

Раз посідає той князь гонця за усіма панами,

Щоб поз'їздились до його на пир веселий та

[пишний.

От із далеких країв у намічений день поз'їздились

В замок до князя на пир великий та бучний та

[пишний.

Бють у котли, засурмили у сурми, пани йдуть до

[князя,

Бсі поклонили ся князю, княгині й красній кня-

[гівні.

Далі усі за широкі столи рядком посідали,

Кожний по чину й по роду; носили тут різні

[страви.

Мед розливали, був бенкет великий, був бенкет
[на славу,

Моци набрало ся тіло, а мисли набрались завзяття.

В ті пори князь до панів своїх річи такї говорить :
Час вам, панове, сказати, на-віщо зібрав я вас

[тута.

Хочу дізнатись, на кого з вас дужче мені споді-
[вать ся ;

Треба в замирї війни підждати, бо наші сусіди —
Німці. Князь каже, і тихо пани од стола висту-

[пають,

Всі поклонили ся князю, княгинї і красній кня-
[гівні.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
Всі ізійшли ся на валку, на двір до огради ви-

[ходють.

Там перед панським будинком на пишнім рундуці
[услілись

Князь з старшиною, із панями панї, з панянками
[панна.

В ті пори князь до панів своїх слово таке про-
[мовляє :

Хто з вас попереду вийде на герець, я сам те
[уоставлю!

Князь на Стребора махнув, Стребор визива Лю-
[дислава.

Сїли обидва на коней, гострі списї ухопили,
Прудко один проти другого конї баськїї погнали,

Довго вигляли і бились, обидва списи поламали ;
Далї втомились і швидко роз'їхались дружка від

[дружки.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В ті пори князь до панів своїх слово таке про-

[мовляє :

Хто з вас вийде у-друге на герець, княгиня хай

[скаже!

Пані махнула Серпошові, той поклика Спитибора.

Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили;

Вдарив Серпош Спитибора і вибив з сідла із

[кріпкого,

Скочив і сам із коня, тут обидва мечі добувають,

Бють ся, січуть ся, раз-по-раз у чорні щити

[ударяють,

З чорних щитів раз-по-раз вискакують іскри.

[Спитибор

Вдарив Серпоша, Серпош покотив ся на землю

[холодну;

Даді втомились вони й розійшли ся дружка від

[дружки.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.

В ті пори князь до панів своїх слово таке про-

[мовляє:

Хто з вас вийде у-третє на герець, Людиша хай

[скаже!

Панна махнула Люборові, той поклика Болеміра.

Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили,

Прудко в ограду летять, наміряючись дружка на

[дружку;

Бють ся списками, з коня Болемір покотивсь на

[долівку,

Щит його прич полетів, понесла його челядь

[з огради.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.

В той час Любор покликає Рубоша; сей на коня

[садовить ся,

Прудко летить на Любора; Любор йому спис роз-

[сікає,

Поперік тріснув мечем і сітку йому пробиває;

Гепнув на землю Рубощ, понесла його челядь
[з огради.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми за-
[грали.

В той час Любор покликає панів до огради на
[валку :

Хто, каже, хоче зо мною побить ся, хай віде
[в ограду!

Бойкий Здислав з великим списом обібрав ся на
[валку.

Висить на списі волова страшна голова ; виступає,
Гордо сіда на коня, уїзжає в ограду й говорить :
Дід мій забив прешрашенного дикого тура, а
[батько

Військо німецьке один сполошив : покуштуї моеї
[сили!

Тут з усїй мочи один проти другого коні пустили,
Сперли ся враз головами й обидва попадали
[з коней.

Потім мечі добули і пішки рубати ся стали ;
Скокнув Любор на Здислава, у голову вдарив,
[на шмаття

Шлем розтрощив ся, мечем по мечу ударяє,
Меч полетів за ограду, Здислав простягнув ся на
[землю.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
Коло Любора зібрались пани й повели перед князя,
Перед княгиню та перед Людишу. Вродлива
Панна його заквічала вінком з дубового листу.
В той час котли загуділи, і голосно в сурми
[заграли...

20. ДО ЖИДІВКИ.

Sche walks in beauty, like the night
Of cloudless climes and starry skies,
And all that's best of dark and bright
Meet in her aspect and her eyes.

Byron, Hebrew melodies.

Над всіх дівчат гарніш, миліш
Моя ізраельська дівчина,
З богоубійників родá
Всіма забутая дитина.

Коли зійдусь з тобою я
І слухаю і поглядаю,
Красу землі твоїх батьків,
Уроду пісень їх згадаю.

Поважно, смутно яюсь так
Через густенькі війниці
Глядять на мене крадькома
Твої ясененькі очиці.

Тобі у очи дивлючись,
Душі дівчачої віконці,
Згадав, як в рідній стороні
Твоїх дідів заходить сонце,

Сьвяте віконечко небес
Як над Ливанськими кедрами
Убиті мусором поля
Гаптує сумними смугами.

Як гляну на лице тобі
Без фарби, так як мрамор біле,
Як чорні кучері його
Розкошно приязно обвили :

Тоді здаєть-ся, бачу я
Ріку Йордан ваш імянитий

При місяцю у старину,
Пальмовим гаєм оповитий.

Як часом усміхнеш ся ти,
Мені згадаеть-ся, дівчино,
Із дивами старовини
Веєильска дивная долина.

Як часом заговориш ти,
Твій голос так серденько гріє,
Неначе чуєш: то співець
Віщує ласку і надію.

Як часом та заграєш ти,
Як часом пісню жалосливу
Ти заспіваєш при мені
Про рідну долю нещасливу:

Як окамянїлий стою,
Мені здаеть-ся, чую й бачу,
То знов понурий ваш старий
Над попелом родини плаче.

І стане серце у мене
За рід ваш бідний жатись, битись,
І в ту часинку радий я
До вас як рідних притулитись.

Чого-ж, голубочко моя,
Як прийдеть-ся нам час, буває,
Розстатись, в мене нишком щось
На серце тяжко налягає?...

Дарма Господь Бог надїлив
Тебе уродою своєю,
Дарма Він в сьвіт тебе пустив
Над вроду з красчою душею.

Ані з своїх ані з чужих
Тебе на сьвіті не признають,

Не розбираючи чужі
Твій рід кепкують, зневажають.

А кривні? Кривні твої
Давно вже серце загубили,
Через наругу душі їх
Заснітилися і зачоретвіли.

Твій рід на срібло проміняв
Звичай дідівський, старосьвітський,
Од слави батьківській zostавсь
В насліддя ляк їм соромницький!

Вони погані, ти чиста
І неповинна як голубка;
У них в серцях сьмітьтя, в тобі
Угодна Богу сьє думка.

Так часто бачиш: по лісах
На липі вже зовсім сухої
Зосталась гилочка одна,
Що зеленіє під росою!

21. ДИКА КОЗА.

(З Байрона.)

Дика коза і вільна й веселенька
Спинаєть-ся по йзраельських горах,
І не з криниць водицю студененьку,
Що по сьвятих тече собі луках.
Красують ся в їй ніжка й ясні очи,
Коли вона провальмя перескоче.

Швидчійші ноги й оченьки яснійші
Колись Іуда бачив в тій землі,
Колись селяне ще були краснійші
В тій радощів колишніх стороні.

Кедр на Ливані верх свій піднімає,
Але дівчат Іуди там немає!

Щасливіша кожна пальма тих долин,
Ніж йзраельські розігнані народи :
Де вродить ся, там і росте вона
Й красуєть-ся в тихій своїй уроді ;
Вона не кине своєї родини,
Вона не схоче жити в чужій країні.

А ми тулятимось мусимо в печали,
В чужих людей могил собі прохать ;
Ніколи там, дідів де поховали,
Не будуть кости наші спочивать.
Ізраель сохне, вяне на чужині —
Безбожні сидять в Єрусалимі!!...

22. ЖУРБА ЄВРЕЙСЬКА.

(З Байрона.)

Ой, плачте так, як плакали діди
Над вавилонськими ріками !
Розбрен храм, родини в нас нема —
Чужі знущають ся над нами !

Ой, плачте люде ! От її тріски...
Розбила ся сьвятая арфа Юди !
У тій землі, де Бог наш панував,
У тій землі панує ворог лютий !

Куди тепер Ізраель помандрує ?
Чи ще сіонську пісню він почує ?
Чи ще музика Юди задзвенить ?
Чи ще вона нам серце звеселить ?

Нещасний люду ! сирота-народе !
Куди біжить він ? де він оддыхає ?
Ма припетень гніздо, лисиця скоту,
Родину чоловік — він і труни не має !

*

Над Йорданом арабські верблюди пасуть ся,
На Сіоні невірні молитви несуть ся,
Там Ваалові люде коліна пригнули,
Там, там, Боже наш милий!... чи громи послули?!

Там, де Твій перст нам написав скрижали,
Де тїнь Твою народи повидали,
Де нам явивсь в одежі у огняній
Ти, на кого ніхто з живих не згляне!

Яви, Боже, громом упать свою міць!
Озьми од втіснителя гордого міч!
Чи довго він землю сьвятую топтати-ме?
Чи довго ще храм Твій без служби стояти-ме?

23. ПОГИБЕЛЬ ЄРУСАЛИМА.

Гірше лиха Седекї,
Гірше ніж Содому
Сталось граду Давидову
І Господню дому.

Галас, сурми, стон побитих,
Брязкотня мечами,
Стук таранів, дим пожарний
Чорними смугами.

От він день той, день великий
Наступа грозою,
День провіщаний зарані
Мовою сьвятою.

От він день той, день великий!
Там голодна мати,
Безумная, рве зубами
Плоть свого дитяти.

От він день той! За волосься
У мирську громаду

Тягне син отця старого
Карати за зраду.

От він день той! Люде в храмі
Руки підіймають,
І останню архиреї
Жертву совершають.

Тії жертви не приймає,
Як перше, Єгова...
Де знаменія і чуда?
Де пророків мова?

Чом не явить ся, як перше,
Муж правди й надії,
Чом упалих божественним
Словом не согріє?

От пророк, столітній старець,
Тихо в храм вхожає:
»Горе, горе Ізраелю,
Горе! він віщає.

Горе граду Давидову,
Остання година:
То Єгова відомщає
За милого сина.

Не кричіте: »царю! царю!«
Не цар вам Єгова;
Самі його розвінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського змінiali:
Просіть ласки в того пана,
Що самі обрали.

Згадай, згадай, Ізраелю,
Як перед тобою

Бідний вязень катований
Стояв сиротою.

Коло його чужестранець :
Що — питав — робити
Із сим вязнем? А Ізраель
Закричав: »Забити!

Смерть йому! Царем озвав ся
Він в Єрусалимі.
Єдиного царя маєм —
Кесаря у Римі.«

І на посьміх його царству,
Терном увінчаний
Кончив вязень неповинний
Вік свій богоданий:

Присужений народовим
Судом неправдивим,
Поруганий, залльований
Всім Єрусалимом.

Не моліть ся ж, не благайте,
Не цар вам Єгова:
Самі його розвінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського зміняли:
Служіть тепер тому пану,
Що самі обрали!»

---

24. ПОГИБЕЛЬ СЕННАХЕРИБОВА.

(З Байрона.)

Ассирійці прийшли як вовки навманя,
Все їх військо у пурпурі й золоті сні
Їх списи мов на озері зорі блесіли
У той час, як тихі галилейські філі.

Як у літку зеленім на дереві листи,
Вояків тих у вечері шики густі ;
Як по осени листя на дереві сухее,
Усе військо у ранці тихе й неживее.

Ангол смерти огняним крилом розмахнув
І в лице ворогам супроти їх подув ;
І їх очі закрили ся й похолоділи,
І серця обважніли й уста оніміли.

І роззявивши рот повалив ся там кінь,
Вже не стане на дибки, не прискне вже він,
З його піна застила біліе на глині
Як той вал, щó розбеть-ся об дику скелину.

І лежать їх їзці там побліді й брудкі,
На лиці в їх роса, ржа поїла сітки ;
Їх намети тихі, корогви їх не мають,
Їх списи не підняті і сурми не грають.

І асурові вдови голосють із жалю,
І розбились шайтани у храмі Ваала ;
Із язиків сильнішому меч не поміг,
І сильніший розтаяв пред Богом як сніг!

Б.

25. ЧОРНИЙ КІТ,

Очи плачуть, серце ноє,
Ніщо смути не спокое:
Дівчиноньку я кохаю,
В день і в ніч об ній гадаю,
Але дівка горделива
І спісива і перхлива.
До тебе прийшов, бабусю:
Що, скажи, робить я мусю?

Покинь, хлопче, смуту пріч;
Під великдень в темну ніч
В пусту хату ти іди,
Розложи собі огонь,
На огонь постав води,
Хай зогрієть-ся вода, —
І як зателенька дзвін,
Возьми чорного ката
І в воді його звари,
Потім кости обдери:
Буде в кістках гапличок,
Буде в кісточках гвіздок;
Дівку гапличком поруш —
Буде вік тебе любити,
Дівку гвоздиком поруш —
Не захоче і глядіти!

Стоїть ширитвас серед хати,
У йому вар кипить, шкварчить,

І чорний кіт нявчить в торбині,
І хлопець край вікна сидить
І слухає: от-от задзвонять!
Дзвін загудів, а він мерщій
Кота із торби та в окріп —
А кіт з окропу та на його...
Мау — м'яв... пфу... ме — няя у...

Що дальш було, не знаю я
І ні од кого не дізнав ся.
Тільки на празник хлопець наш
Сидів із дряпаною тварю
У запічку як стара баба.
А мати, котра все узнала,
Так йому промовляла:
І ти повірив, божевільний,
Що стара відьма набрехала!
Хотів, щоб дівчина кохала!
Над серцем хоч ніхто невірний:
Кого любити не зведить,
Нічим його не улестить.
А все-ж то не через котів
Дівчата люблять парубків.
І коли хочеш, дурню, знати,
Що може вам коханья дати,
То ти у мене би спитай:
І я колись малою гралась
І дівкою колись кохалась,
А вже хто б як не мастерив,
Мене б кішками не зманив!
Через добрий норів та любов
Дівочька йдеть-ся вам любов.
Тепер, великий дурень, хай
Із ошкрябаною пикою
Він похристосуєть-ся з дівкою!

26. КВІТОЧКА.

(З чешського.)

Вітронько віє
З панського лісу;
З відрами дівка
Біжить до річки.
В кований цебер
Води набрала;
По річці в дівці
Квіточка плине,
Квіточка гарна
Тай запашня,
З повної рожи
Та з чорнобрівців.

»Коли-б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе сажав
В вохкую землю,
Тому б я дала
Мій золотенький
З пальця перстеньок!
Коли-б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе личком
Повив подобно,
Тому б я дала
Шпильку з волося!
Коли-б я знала,
Хто тебе, квітко,
Пустив на воду,
Тому б я дала
Стрічку з головки!«
Дівочка стала

Квітку хапати, —
Тай обірвалась
В воду холодну.

27. СТЕЖКИ.

Спускало ся сонечко за зелену гору,
Протянув ся туман по синьому морю;
А по зеленій луці молодець блукає,
Смутний похожає, пісеньку співає:

Не шумить, верби, що над водою,
Не хитай, яворе, смутно головою!
Під вербами стежка, під явором друга,
Одна пішла в поле а друга до луга.

Не дуй, не дуй, вітре, по-над берегами,
Не йди, не йди, доще, меж тими вербами,
Та щоб перша стежка пилом не крипала,
Та щоб вона зільлям та не заростала!

Щоб не було видно, хто по її ходить,
Наче ціло стадо личман по їй гонить.
Подуй, подуй, вітре, на стежку другу,
Посип ся ти, доще, на її узкую!

Та щоб тую стежку курява закрила
Або тая стежка зільлячко вродила,
Щоби було видно, хто по її ходить,
Хоча пройде нишком — зільля потолочить.

По першій стежці ходить моя мила,
Ходить до другого, мене обманила!
По другій стежці ходить моя мила,
Ходить та до мене, мене полюбила.

Та щоб між вербами сліду не зосталось,
Щоб мое серденько тяжко не вривалось!

Та щоб під яворем були ступи знати,
Щоб було чим серце своє розважати!
Зібрали ся хмари і дощик полив ся,
На першій стежці спориш уродив ся!

28. ПОЦІЛУНОК.

Зійшли ріки, зійшли ріки,
І сніг не біліє,
Коло млина на долині
Трава зеленіє.

Забіліли ся вишеньки,
Груші запашні;
Збирають ся, гуляють ся
Дівки молоді.

І на призьбі біля хати
Співає дитятко.
Вийди, вийди ти до мене,
Мое серденьтко!

Прийшла к нам, прийшла пора весняная:
Не забари ся, моя молодая!
Вийди до мене, сідай біля мене,
Обійми мене, поцілуй мене!...

Не вийду, не хочу біля тебе сідати,
Ані обіймати ані ціловати.
Хай квітки цвітуть, хай пташки співають:
Вони мене, милий, к тобі не приваблють.
Ні літним теплом ні сею весною
Не вбачиш мене ніколи з тобою!

Коли ж у-в осінь
Хліби уберуть,
І крупні дощі
Мочити почнуть,

І ранком мороз по степу забіліє,
І в темні ночі ще гірш потемніє,
І страшно на улицю буде ходить,
І сови угузять, вовки стануть вить:

Тогді то, півношною саме добою,
Під слоту під дощ зійдемося ми з тобою.
Край старої церкви ти стрінеш мене,
І я обійму, поцілую тебе.

І вітер холодний там зле завивати-ме,
Потрухлі віконниці в церкві хитати-ме, —
А ми собі будемо все миловать ся:
Тогді вже нам, серце, шкода й розлучать ся!

Холодная нічка, мороз налягає,
А вітер осінній аж кості проймає.
Коли-б він не дув та негода утихла,
Бо вже моя мила холодна як крига!

29. ЗІРОЧКА.

Ой заблищала зірочка на небі,
Та простягла ся стрілкою по небу,
Та покотилась вона на долину,
Та упала вона на могилу.
А на могилі цвіт соняшник стоїть,
А в могилі щось поховане лежить.
Там молода мати сина поховала,
Сирою землею його закидала.
Вона його дівуючи провела,
Вона його хрестити не понесла,
Вона його в сиру землю зарила
А зверху цвіт соняшник посадила.
Ти, синочку, лежи, лежи глибоко,
Ти, соняшник, рости, рости високо!
Рости у-верх та на сонце диви ся,

Кругом, кругом за сонечком верти ся,
Мені на прикмету розцьвіти ся!

А я піду із парнем паровать ся,
Піду у божую церкву вінчать ся.

Та стоїть вона при сьвятому налої,
Подала руку своєму женихові:

Нічого не знають ні отець ні мати,

І жениху не доведеть-ся взнати.

Тількі той про сее відає і зна,

Хто зірочку на могилу посила.

ЗО. ВЕЛИКОДНА НІЧ.

Гудуть дзвони, гудуть дзвони,

Ходять з корогвами,

Юрба люду на цминтарі,

Товпа коло брами.

Йдуть старії, молодії

Ізо всього села :

Христос воскрес! Христос воскрес!

Всі раді й веселі.

Диво! нічю на пустоші

Щось у травці сая...

Під вербою молодю

Сьвічечка палає!...

То дупне, то разом зникне,

То вцять загорить ся;

Ізлякались прохожалі

Тай стали хрестить ся.

Гули дзвони, гули дзвони,

Та вже перестали,

Закончилось обхожденьня, —

Сьвічечка пропала.

Стара дядина Оксана
До людей підходить,
І молитву прочитавши
Такечки говорить :

Як ще я у старі годи
Колись дівовала,
Тогді много ізо мною
Дівочок гуляло.

А всіх лучче, а всіх красче
Була дівка Ганна,
І хороша так як рожа
І добра і гарна.

Була собі сиротинка :
Ні отця ні мами,
Ані брата ні сестриці,
Всі лежали в ямі.

І дівочка самісенька
Жила в своїй хаті,
І товпились коло неї
Женихи багаті.

А вона із їх нікого
Собі не бажала,
Вона собі як черничка
Одну церкву знала.

На батьківській могилі
Плакала, журилась,
Та у ранці і в вечері
Богові молилась.

Оттак вона років з вісім
Одна проживала,
На дев'яту весну з-рані
Ганночки нестало !

Де, куди вона дівалась,
Не узнали люде, —
Тільки з тої ще години
Об неї не чути!

31. ПОСЛАНЕЦЬ.

У панського огорода дівка плоскінь тіпає,
Молоденький жайворонок дівоньку питає:
Чом ти, моя дівчинонько, така оспала?
Подивилась би на мене, пісню б заспівала.
»Ох і як мені співати, пташоньку маленький,
Що покинув мене може на вік мій миленький!
О бодай тим тяжко-важко, що нас розлучають:
Повели милого в город, де військо збирають!
О бодай тим тяжко-важко, що нам ворогують:
Повели милого в город, де шаблі готують!
О коли-б перце я мала, листик написала,
Та тобі його, манюсю, знести б наказала!
Ані перця ні паперу, нічим написати —
Повитай його, манюсю, стань над ним співати:
Як я сьвітом білим нужу та як я журю ся,
Як у ранці і в вечері нию і нурю ся!»

Хита гілья вітер в лісі а філі у морі,
А кроваві чуприни забитих у полі.
Який лежить, підобгав ся, инший розплатав ся,
Один тільки на самоті з смертю мордовав ся.
Під липою запашною молодець конає,
Тількі коники те чують: з-тиха він здихає.
Та вже більш своїй коханці йому не мовляти,
І останнє опрощання ніким наказати.
Ой вилинув чорний ворон з-за пущі-чагара:
Християнин е смачніший, не хоче Татара.
До біленького до тільця крилом пригорнув ся,

Цмокнув в губи, черкнув в очи, крякнув тай —
[спужнув ся.

Молодиця із дівкою пшеницю збирала,
Молодиця сама жала а дівка вязала.
По-над балкою густою в вітрі щось маячить :
Ой то ворон, чорний ворон летить та і кричить.
Покинь, покинь перевесло, смутна дівчинонько :
Він несе тобі од серця гарненьку вістоньку.
Ой подякуй йому, дівко, за сюю пригоду,
Він летить од твого сонця із чужого роду.
Ой послухай, дівчинонько, що той ворон скаже :
Твій миленький здоровенький, тобі чолом каже.

32. ПАН ШУЛЬПІКА.

Зажурив ся сизий голуб, сидя на дубочку,
Що одняв у його злющий рябець голубочку.
Перелинув голубочок з дуба на кленину,
Одняв в мене пан Шулпика рідную дитину.
Перелинув голубочок із кленка на івку ;
Ой як мені без дівчини на сїм сьвітї гірко !
Сизесенький голубочок жалібно воркоче,
А край його на осиці сорока скрегоче.
Голуб стогне, а матінка по дитині беть-ся ;
Молоденький козаченько у тугу вдаеть-ся.
Не плач, не плач. козаченько, по моїй дитині,
Пошукай собі на сьвітї иншої дівчини.
Не жури ся. вона тобі не своя, чужая !
— Ох як мені не журить ся, я її кохаю.
>Ой іди ж. мій молоденький, дівку визволяти :
Вона буде тобі жінка, а я рідна мати.«
Ой там річка невеличка, на річці місточок,
А на березі край його лозовий кущочок.
Щось почало у тих лозах з-тиха шелестіти :

Засіда козак Шульпіку, хоче устрелити.
Та вже сонце на западі, а місяць зіходить,
Із Шульпікиного двора челядка виходить.
От і пишний пан Шульпіка в поле виїзжає,
А під паном вороненький коник шкандибає.
Виїзжає пан Шульпіка на лови з хортами
І зо всею челядкою та ще й з гайдуками.
Вже передня челядонька місток проскакала,
А матінка перед паном на вколюшки стала :
>Здійми, пане милостивий, із мене кручину,
Оддай мені, пан-отченьку, рідную дитину.<
Як сказив ся пан Шульпіка, як почав гукати :
Казав стару матусеньку зараз хлостовати !
Сам поїхав на конику через той місточок :
Закачав ся, захитав ся лозовий купічок.
Гульк ! рунниця загуділа, куля полетіла,
Та у саме панське серце прямо улучила.
Ой виєчочив козаченько з куца лозового ;
Покотив ся пан Шульпіка з коня вороного.
Ой шатнула челядонька козака їднати,
Де взяли ся товариші його рятовати.
А Шульпікина челядка лиха повидала :
Які лягли на місточку, інші повтікали.
Вибігала дівчинька із панського замка,
Обіймала, цілювала матір і коханка.
Понесли пана Шульпіку до теплого лежка,
А за паном простягла ся кривавая стежка.
Понесли пана Шульпіку у яму ховати,
За ним народ поволік ся пана поминати :
— Отсе тобі, пан Шульпіка, хай буде за тоє,
Що дитину запоганив у неньки старої !
Отсе тобі, пан Шульпіка, хай за шкоду тую,
Що ти украв у козака дівку молодую !
Отсе тобі, вражий сину, од нас дякованья,

Що терпіли ми од тебе всякі глузованья!
Отсе тобі, сучий сину, за тіі уразки,
Що ти їздив поміж миром без всякій опаски.

33. ОТРУІ.

Ой живеть удова та ще й не сама,
А живеть вона з своєю дочкою.
Ізлюбив ся козак з молодою дівкою,
Ізлюбив ся, заручив ся тай ізвінчав ся,
Продав свою хату, у жінчину вбрав ся.
Та живуть вони вже чотири роки,
Та вже стали приглядати сосіди з боку,
Що козак дбає та заробляє,
А теща збирає, ка-зна де діває;
Що козак вистачує та діткам готує,
А жінка помандрує тай прогайнує.
Жалковалась донька своєї матусі:
А щó мені, мати, велити мусиш?
Чи мені з моім лихим мужем жити,
Чи мені йому, мати, що ізробити?
Та не можно ж, мати, мені з мужем жити,
Бо не хоче він мене, як треба, любити!
Що він мене молодую нікуди не пускає,
А як піду нишком, так він іще й лає;
А як піду у корчму з горя погуляти,
Так він бурчить: треба дітей годувати;
А як піду до вдовиці на вечерниці,
Так він бурчить: так робить не годить ся;
А як коли з хлопцями посьмію ся,
Так він товче, що я гріха наберу ся.
Йому, бач, все можно, а мені нічого:
Колись по зимі я прогнала його
Із теплої хати та на двір спати,
Так він розириндавсь, хотів двери ламати!...

Така паскуда! коли-б я перш знала,
Ні-защо б такого мужа не взяла!
Не можна ж мені, мати, із мужем жити,
Треба його, мати, к чорту загубити!
— Ой ходім, доню, отруї копати:
Годі йому, бісові, нас з'обіжати!

Нім на вісході зірка устала,
Мати з дочкою отруї копала;
Нім на вісході зоря забриніла,
Мати у горщику зілля варила.
А в-вечері пізно їде козак з місця,
Везе жінці й теңці і дїткам гостинці:
Жінці кораблик, теңці серпанок,
Маленькому хлопцьові голубий жупанок,
А маленький дочці юпочку парчову,
Юпочку парчову, стрічечку шовкову.
Дїтки маленькі батька привітають,
Цїлують ся, лащуть ся, на шию плигають;
А стара на печі чортом вовкує,
А молода жона по хаті розкожує
Тай каже мужові: Ти, милий, здорожив ся,
Налив би меду та трошки напив ся;
Воно б тобі було на душку тревніше,
Та ще і горілочки, щоб був здоровіший.

Налив козак меду тай випиває,
Та ще й горілочки: нічого не знає.
Та кріпка ж горілка, з ніг повалила:
Чого се у мене голова заболіла!
Та наклали ви багато у мед сей хмелю,
Не всижу на лавці, ляжу на постелю!
Пішов козак до лежка лягати,
Підняв ся тай впав, же зможе устати!
Квилять дїтки маленькі край його,
А жінка стоїть стовбняком у порога,

А стара злізла із печи й сокоче:
Отсе так тому, хто старійшим быть хоче
— Ох бачу, бачу, що треба умерти:
Завдали ви мені безвинному смерти.
Ні за-віщо схотіли мене ізгубити:
Прийшло ся вам, дітки, тепер сиротіти.
О будь їм ти батьком, мій праведний Боже!...
А жінці і теңці — прости їм Боже!...

34. КІНЬ.

» Чого ти, коненьку, мій конику хижий,
Невесело, смутно стоїш?
Я тебе кохаю, вівса підсипаю,
А ти на мене й не глядиш!

Веду до водиці к холодній криниці,
А ти засопеш тай не пещ,
Мені молодому, паниченьку твому,
Жалю та тоски завдаєш!

Чи ти притомив ся, на ноги підбив ся,
Чи я тебе так змордовав
Тогді, як гороюочною добою
Все швидко та притко ганяв?

Чи тяжка та важка козацькая зброя
Становить ся, коню, тобі?
Чи чуєш пригоду, погану невзгоду,
Паниченьку твому, мені?

Гей, годі здихати, дурно жалковати,
Іще нам не буде біди:
Оброку наїж ся, водиці напий ся,
Та впять загасаєм тоді!»

Пан коня сідлає, в стремена ступає,
А коник смутний шкандиба,

Склонив головоньку, опустив гривоньку,
Ступою попер ся з двора.

Не добре чинити, свій рід боронити
Зібрав ся панич неборак:

Шляхи засідати, людей розбивати
Попер ся в глибокий байрак.

Там шляхом узеньким за лісом темньким
Із ярмарку ідуть купці,

Хоч краму не мали, усе позбували,
Та повні за-те кишенці.

»Гей коню, мій коню, скачи підо мною
Моїм вороженькам на страх!

Вже місяць стухає, туман палягає
По чистих широких степах.»

Пан коня звертає, на ліво з'їзжає,
А кінь завертить ся й не йде;

Пан коня штиркає, нагайкою крає,
А кінь вже й виха і хропе!..

Пан коня під боки, кінь мов ненароком
Побіг тай спіткнувсь на пеньок...

»Ет вража скотина, а щоб ти сказалась!...«
Кінь пана поніс у лісок...

Ніч стала рідити, починає дніти...
Купці доїздять до села.

В гуцині буряна кінь скаче без пана,
Понурий, гризе удила.

Чом кінь вороненький понурий, смутненький?
До хати пустої біжить?...

Ой тим він смутненький — панич молоденький
Забитий у лісі лежить!...

Лежить, розплатав ся, в крові обкаляв ся,
Своя, не чужая кров та...

Вже й ворон літає, в лице зазирає,
Де кінські війшли копита.

Був пан колись добрий, честний та хоробрий :
Лукавий на лихо підвів !

Був кінь колись вірний, в послужі незмінний :
В розбої служить не схотів !...

35. ЯГОДИ.

(З чешського.)

Ішла моя мила
По ягідочки
В зелені гайочки,
Тай застромила
Тернову шпичку
В біленьку ніжку.
Ніженька стала
Дуже боліти :
Не зможе мила
На ніжку ступити.

Почала мила
З-тиха плакати,
Терен лаяти :
Ох ти тернино,
Гостра тернино !
Се через тебе
Мені причина;
Се через тебе
Я так хвораю ;
За сее треба
Тебе із гаю
Всю постинати
Й позакидати !
— Сядь в холодочку,

Моя миленька,
Я ж дб. ставочку
Піду по коненька:
Коник біленький
В травці густенькій
Пасеть-ся, грає,
Пана піджидає.

Сіла миленька
У холодочку
В зеленім лісочку;
Стала тихенько
Вона здихати
Та жалковати:
»Ох, моя мати,
Мати старесенька,
Неня ріднесенька,
Все мені каже
Хлопців боять ся,
Од їх ховать ся:
Чом їх боять ся,
Од їх ховать ся?
Вони добренькі
І приятненькі!«

Тут я приїхав
На білому коню,
Наче сніжочок,
В зелений лісочок;
Прип'яв конька
Срібним повідем
Та до сучка;
З дівкою обняв ся,
Поцілував ся,
Тулив к серденьку
Свою миленьку.

Забула мила,
Що ніжка боліла!
Тут ми ласкали ся,
І цілювали ся
І милювали ся.
»Вечір надходить!
Ох мій миленький,
Мій любязненський,
Ой схамени ся,
Не забари ся!
Сонце заходить,
Місяць зіходить,
Нічка настигне:
Нас в лісі застигне!
Ідьмо до дому!«
Тут я швиденько,
Взявши миленьку,
З нею по долу
На білому коню
Дмухнув до дому!

36. РОЖА.

(З чешського.)

Ой ти рожо червоненька,
Зацьвіла собі раненько:
Зацьвіла та бідна змерзла.
Як ізмерзла, поблідніла,
Поблідніла тай змарніла,
А змарніла тай завяла,
А завяла тай упала!...

Сиділа я довгесенько, до півнів сиділа,
Всі трісочки, всі стругалки за ніч попалила.
Усе миленького ждала,

Усе ждала — й задрімала..
От мені небозі й снить ся,
Наче з правої рученьки,
Наче з пальця мизинього
Покотив ся золотий мій обідець,
Загубив ся дорогий мій каменець;
Ой довго, довгесенько каменця іськала,
І каменця не достала і милого не діждала!...

37. МІСЯЦЬ.

З тій доби, як перший злодій
Каїн Авеля забів
І у-перше землю кровю
Чоловічою змочив —

Тільки вітер шкоду слухав,
Що гудів по деревах,
Тільки місяць шкоду бачив,
Що котивсь у небесах.

Бог прийняв сьвятую душу,
Розбишачин прокляв рід,
І велів, щоб місяць ясний
Взяв на себе шкоди слід.

Хай, казав, сей зобраз буде
В пам'ять миру усьому:
Гнів правдивий, ласка Божа
Вкупі бачуть ся в йому.

Щоб зирнувши розбишака
Божий гнів страшний згадав,
А безчасний розважав ся
Й ласку Божу споминав.

І пішов на рід наш бідний
Божий гнів усяким злом,

Гріх на місяці зостав ся
Нацяцькований пятном.

З тій доби злочинець часто
Дивлючи ся омліва,
А душа сьвята, безвинна
Од недолі одлига.

38. СОЛОВЕЙКО.

Зелений сад, зелений сад,
Зелена могила!
Зелений сад вдяга весна,
Могила забриніла.

Як гарно слухать, коли в ніч
Маленький соловейко
В квітках затлямка, засвистить
Так приязно, любенько!

А тут вони ведуть танок.
Хто гласи їх розлічить?
Хто передом із їх іде?
Хто зорі перелічить?

Той на тополі, ті в кущах,
Ті в вербах, ті в калині;
Один біля могили сам
Співає на ілинї.

Щебече він — не то співець
Віршами любязними
Коханья й радість розділя
З серцями приязними.

Затьохка він — не то біди
Оплакує людські,
Жаль льеть-ся в серце, як в квітки
Крапельки дощовї.

От застогнав, і от замовк...
Терликув — впять залив ся...
Не то співець в останній раз
Із миром розпростив ся.

І в небо думкою влетів,
Між зорями співає,
А странній спів його людей
Уже не порушає.

Співає пташка, і ніхто
Не взяв її в примітку;
Співа співець, ніхто йому
З душі не кине квітку!

Одно серденько між всіма
Глас пташкин розпізнало;
Одно серденько пісня та
Співцева розрушала.

І цілий день смутна, тиха
Самотная могила;
А в ранці зомнята трава,
Де дівчина сиділа.

39. ХЛОПЕЦЬ.

Зелененький берег тмить ся,
Річка срібная шумить;
Ходить хлопець невеличкий,
На той бік ріки глядить.

На сім боці нива, поле,
Сивий степ та слобода,
Зелень вяла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

На тім боці зелень сьвіжа,
Блищать на луці квітки,

Дикі гори, гай зелений,
І щебечуть в нім пташки.

Тут клопочуть об господі
Старі люде навісні,
Там дівчатонька співають
Голосні свої пісні.

Хлопець дивить ся і мліє,
Нудно тут йому бродить,
Радий ластівкою швидко
На той берег залетіть.

Він підходить до водиці:
Ні човна ні весельця;
А дівчина його кличе
Для ласкавого словця.

Хлопець мліє, хлопець тане,
Ходить, броду не знайде:
Підобрав одежу, прудко
Кинувсь в річку і пливе.

Переплинув, а дівчата:
>Хлюща, хлюща, утікай!
Загуквали, закричали
І побігли всі за гай.

Бідний хлопець ізлякав ся,
Грудь підперло, весь дріжить,
І за гай небіж поплів ся,
Щоб шукать дівчачий слід.

Де-ж той гай, де-ж та хороша
Зелень сьвіжа і м'ягка?
Гай — у три ряди осики,
Сажнів зо три — вся лука.

А за їми нивя, поле,
Рівний стен та слобода,

Зелень вяла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

Дикі гори — вапна, зникли
І дівчачі пісні;
Ходять теж як тут з киями
Старі люде навісні.

І поплівсь назад наш хлопець,
Біля річки сів один,
Притулив к руці голову,
І поплакав трошки він.

---

40. ГОРЛИЦЯ.

У густому гаю на березоньці
Звила гніздечко голубонька-горлиця
Із маленькими дитятками,
З сивенькими голубятками.
Стала вона ранком діти годувати,
Став вітер березу колихати,
Став рябець-злюка налітати:
»Ой не бий мене, рябцю-лебедиду!
Зостають ся в мене маліі діточки,
Голубяточки-сиріточки.«
Не послухав рябець голубочки-горлиці,
Задавив її сивенькую;
Зостали ся маліі діточки,
Голубяточки-сиріточки.
Ой тяжко сироті на сьвітї пробувати,
Нікому вірної порадоньки дати!

---

41. РОЖА.

(Н. С. Варзин.)

Дівочка мила, гарна, вродлива,
Добра з душі, з серця жалослива.

Прийшла до дому, сіла в порога :
»Ой мати-ненью, помоли Бога!

Болить головка, болить серденько,
Прощай, кохана, прощай рідненька!«

Вмерла дівчина, вмерла вродлива,
Ревно рида мати нещаслива.

Кладуть дівчину у домовину,
Зарили дівку в сиру могилу.

На тій могилі виросла рожа,
Гарна, румяна, на дівку схожа.

На рожі тонка, гнучка билина —
«Єсть то легкенький стан у дівчини.

На рожі шпильки, шпильки колючі —
«Єсть то дівочькі очиці жгучі.

Стали на рожі червоні пупки,
На рожі цупки — дівчачі губки.

На рожі золоте животиньнечко —
«Єсть то дівчаче чисте сердечко.

Рожою вітер з-тиха колише —
«Єсть то дівчина з могили дише.

На рожу пала ранком роса,
На рожі роса — дівчача сльоза.

Вся рожова краса — дівчача душа;
З раю прилітає — сьвіт навіщає:

»Ой мати-ненью, рідна моя!
Почуй на мене, я донька твоя!

Всі веселять ся в царстві у Бога,
«Я за тобою плачу небога.»

42. МАНА.

Є в нас плесо, осокою
Поросло кругом,
По середині плавочки
Плавають рядком.

І ростуть над плесом вільхи
І гнучка тала,
І у вільхах заховалась
Хаточка мала.

Чорна хатка невеличка :
Хто в їй пробува ?
Там старая чарівниця
Нишком прожива.

Здавну люде не посьміють
Близенько пройти,
Але можно, коли треба,
В хату увійти.

Коли сьвіт тобі огиднув,
Нікого любить,
Коли хочеш краще з-разу
Вік свій закінчить,

Ніж тулятись без надії
І шукать кінця :
До неї приходь питати
Вірного словця.

В неї човен, розмальован
Весь цятками він ;
В ясну ніч плисти у човен
Сядеш ти один,

І уздриш, чого ніколи
Не видав з рода :

З-разу зникне човен, хатка
І тала й вода ;

З-разу стане пред очима
Красная лука,
Як шовкова стрічка веть-ся
Ясная ріка ;

Різнофарбними листами
Сяють дерева,
Як оксамит молодая
Блищть ся трава.

По траві, як в ніч по небу
Ясні зірки,
Веснянії, запашнії
Мають ся квітки.

І не місячний ні денний
Сьвіт там просява,
Наче місяць навдосьвіта
Сонце устріва.

Не з дошу, не з сонця стануть
Там веселки мрїть,
Одностайно короведець
Пташок зашумить.

На луку грати ся прийдуть
Краснії дівки,
Голубіти-муть в волосьсях
З пролісків вінки.

Їх одежа — вся у-купі
Сьвітова краса,
Їх урода — щоб й казати ?
Божі небеса.

Заспівують, затанцюють,
Поведуть танок,

Ім музикою повіє
З річки холодок.

Затанцюють, заспівають
Чуднії пісні,
І зомлієш ти, небоже,
Лежачи в траві.

Станеш тануть, станеш топнуть,
В чім, не знаєш сам;
Закривати-муть веселки
Сьвіт твоїм очам.

Станеш топнуть, станеш топнуть,
Сам не знаєш, в чім,
І заплющуть ся у тебе
Оченьки зовсім.

Любязненько, солоденько
Станеш ти дрімать...
А пісні й музики будуть
Тебе колихать.

Їх послідній голосочок
В спячого замре...
І тебе тогді хтось наче
Міцно підтовкне.

Ти прочнеш ся, раз останній
Очи поведен,
Дролепечеш: прощавайте!...
В озеро пурнеш.

43. КУЛЬБАБА.

(А. А. Леонову.)

Віє передзимній
Вітрець студененький,
По степах осінне

Вет-ся павутинья.
Що-ж то між травюю
Вялою, сухою
Кульбаба жовтіє?
Чи б то справди сонце
Кидать нас не хоче,
І опісля літа
Душного, сухого
Знов до нас веселим
Маєм хоче глянуть?
Чи земля жартує?
Чи сей цвіт не в пору
Що-небудь віщує?

Вік наш чоловічий
Схож із віком року.
Спершу боже сонце
Життя пробужає,
Промінями в серці
Як у весняної
Половіді грає,
І душа бриніє
Надією-квітом,
І в душі селять ся
Радощі, як в гіллі
Вишень соловейки.
Життя розиветь-ся,
Життя загустіє
Наукою сьвіта,
І почнуть ся грози,
Дощі і спіки.
Щастья і недоля,
Радощі і туги,
Одно другого швидче
Стануть прохожати,

І душа твердіє ;
І скрізь погорілу
Зелень віку чорна
Земля проглядає.
Коли ж стане в осінь
Вітрець передсмертний
Душу провівати,
Знову боже сонце
Свої блідні довгі
Розкидує тіні,
І душа збирає
Сили на останку,
Знову квіт-надія
В серці процвітає.
Але квіт той вялий,
Кульбаба осіння,
Пустоцьвіт похилий,
Не росте високо,
Не цвіте розкішно,
І без плоду гине
Під морозом-смертю.

44. ТУГА.

Гаю мій, гаю, гаю зелененький!
Вітре мій, вітре, вітре швиденький!
В густому гаю листя жовтіє,
Вітер гілок не колише й не віє.

Те, що колись по весні красувалось,
Те, що колись мені так сподобалось,
Змерзло, захляло, затихло і зникло.
Серце кохатись сим сьвітом одвикло!

Там, де в купці воркотала голубка,
Там жартувала колись моя думка.

Стихла, замовкла туга голубяча —
Геть прокотилась та думка хлопяча.

І місяць повний і ясна водиця...
І ти вродлива, кохана дівича —
Зникло те в осени, щб було літом,
Серце не хоче кохатись сим сьвітом.

45. ДІДІВЩИНА.

(А. Л. Метлинському.)

Біля церківки старенької
Зеленіють дві тополеньки,
У тіні їх у густенької
Невисокая могилочка,

Купка чорная, рябієть-ся
Квіточками-різноцьвітками,
Хрест любастровий білієть-ся
У покійника в головоньках.

І округ хреста обвила ся
Зелененькая березонька,
Над хрестом тим похилила ся
Молоденькая калинонька.

Як у сьвято в празник бовкне дзвін
На дзвінниці стародавньої,
Відозветь-ся глуховато він
В темнім склепі, у могилоньці.

Кісточки либонь сухесенькі
В трухлих дошках зворушають ся,
За життя либонь старесенький,
Дзвін почувши, розрушав ся так.

Коли пугач доби нічної
Проведе свій довгий глас смутний,

В склепі серед ночі вічної
Відкликнеться жалібненько щось.

Кісточки либонь старенькі
Не самотні були на сьвітї,
Слізоньки либонь тепленькі
Западають в землю глибоко.

Коли чирик над могилою
Привітає ранок піснею,
Весняная пісня милая
Під землею розлягається,

І тополенька прямиенькая
Гілочками колихається,
І травиця зелененькая
Заблищить росою срібною.

Либонь ранок воскресенія
Чують кісточки дідівські,
Либонь радість зобаченія
Гріє серденько холоднее.

Тільки ріки поламалися
Весняної доби ранньої,
Як вербиця розвивалася
І вдягався вигон травкою.

Хлопець й дівчина прихóдили
Під тополі на могилоньку
І насіннячка принóсили
Усївати купку чорную.

І лилися теплі слізоньки
Із очей на купку чорную,
І приймалися насіннячка,
І два квіти уродилися.

І поливаний хлопячими
Слізоньками горичьвіт вродивсь,

І поливані дівчачими
Слізоньками вийшли проліски.

Першій весни подаруночки
Золотіли і синіли ся,
На їх листях поцілуночки
Божих ангелів лисніли ся.

І квітчала ними тихая
Пара в церквіці старенької
У суботу великодную
Плащаницю Христа Господа.

Наче лик сьвятий глядів на їх
Оком жалібним та приязним,
Наче хтось в горі признавсь до їх
І казав їм так любесенько :

Щоб у хлопця в серці жар палав,
Чистий жар до всього доброго,
Як огняний квіт, щб він квітчав
Образ Господа забитого.

Щоб у дівчини безвинная
Душка так як небо сяjala,
Так як квіточка блакїтная
На лицї Христа Спасителя.

46. ГОЛУБКА.

Вилїтала голубонька
Із гаю густого,
Сумовала, нарікала
На милого свого.

Не нарікай, не жури ся,
Голубонько біла,
Що з тобою лиха доля
Його розлучила.

Не нарікай, не жури ся,
Голубочко сиза:
Розтяла йому головку
Панська стрілка хижа.

Не нарікай, не жури ся,
Голубочко хвора:
Не вернеть-ся в біле тіло
Кривця його скоро.

Не нарікай, не жури ся,
Голубко вірненька;
Вже немає миленького,
Зосталась миленька.

---

47. ДІВЧИНА.

..... тільки видно хрести
Туди мені любо, мило оченьками звести.

Упять спорили став вигон укривати,
Упять діждались весняних сьвяток,
Упять ідуть заквічані дівчата
Гулятись в хрещика, весни танок.

Дівчатонька! Отсе упять піснями
Потішитись співець ваш приблукав.
Де-ж та, що він як рожу між квітками
Між усіма вродливими признав?

Вона умерла, під осінь журливу
На гробовище однесли її,
Гуртом співали пісню жалосливу
Над дівкою і подруги й чужі.

Сніги розтаяли, ви знову веселенькі
Забули по весні осінні біди,
Й на дівчачій могилі зелененькій
Барвінок розкида невялні листі.

Колись вона гуляла по волі,
Крутилась з вами в жвавих коровадах;
Її станок пряменький як тополя,
Що там росте по ваших огородах.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона з сестрицями ходила
Квіток шукати вмісті по луці,
Як воронець в їй ягідки красніли
По білим як конвалія лиці.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона із вами в ніч гулялась,
На вас дивились з неба зіроньки,
Її душа як небо красувалась,
Як зіроньки в їй грали вигадки.
Чи згадуєте ви її?

Її немає, під осінь журливу
На гробовище однесли її;
Сніги потаяли, впять жартовливі
Гуляється, дівчатка, без неї.

Як ластівка з плесів своїх ясененьких
Підніметься і поуз вас пирхне,
І крутить ся й вертить ся веселенька
І ледве землю крилами торкне,
Тоді, дівчатонька мої,
Чи згадуєте ви її?

Як ластівка швиденько пролетіла
Вона свої дівчачії літа,
І ледве, ледве землю зачепила,
І на землі не кинула сліда.

Як зірочка вечірньою добою
Відорветься од подруг, заблищить,
Прокотить ся по небесах смугою

Й хто зна куди далеко залетить :
Тогдї, дівчатовька мої,
Чи згадуєте ви її ?

Як зіронька її душа сьвітилась
У ангельській небесної сімі,
Огняною смугою прокотилась
Вона між вас, і де шукать її ?

Вона між вами :
Зільлям, квітками,
Тихими вітрами,
Шумом криниці,
Голосом птиці

Її душа до вас озиваєть-ся,
Вести розмову з вами питаєть-ся.

Дівчатовька, дивіть ся : он літає
Маленький жайворонок і пісеньку співає ;
То душка дівчача на час
Схотїла одвідати вас.

Прислухайтесь, щó пташка заспівала :
І я як ви скакала і гулялась,
Усе чогось на сьвітї піджидала
І радости якоїсь сподївалась.

Розлетїлись мої сподїваньня
Як квітки у садочку із вишень,
Ізмерзли мої піджиданьня
Як метелики в осїнь холодну.

І думки й вигадки

Надавали купки

Сирої землі, щó мене закидали.

І ваша веселость, сестриці, зовяне,

І вам на серденьку холодно стане,

І ваші думки й вигадки,

Дівчатка-сестриці моторні,
Повидавлють ті намітки,
Що закриють вам кучері чорні.

Живцем вас положуть в тісну домовину,
Живцем вас зариють у душну могилу;
Ніхто не заплаче, як вас поховають,
Ще гірше: веселі пісні заспівають.

Дівчатонька! вона співає,
І що співає добре знає.
Он-он її могила мріє,
На їй барвінок зеленіє.
Піду туди! Щасливо вам, дівчата,
Співати і гуляти!

48. ХМАРКА.

По небу блакiтному
Хмарочка плине;
Спитай її, брате,
Куди вона плине?
Чи так собі вільно
По небу гуляє,
Чи хмарочку-пару
Невдаха шукає?
Все небо синіє,
Одна тільки хмарка
Мала, невеличка,
Одна собі плавле;
Не всієш десятка
Уряд налічити —
Вже хмарки немає.
Була в мене думка,
Як хмарка по небу
Снувалась, гулялась.
Чи чого шукала,

Чи так для утіхи
Снувалась, гулялась?
Не знаю, забув!
Її вже немає.

49. СОН.

Quel foco ch'io pensai che fosse spento
Dal freddo tempo e dall'eta men fresca,
Fiamma e martir nell' anima rinfresca.

Petrarca.

Як сонні привиди на час появились,
За час утєкли,
Так прежні роки, літа молодії,
Давно вже пройшли!
І згадки нестало і пам'ять пропала
Об вас у-во мні.
Чого-ж ви прочулись, чого-ж ви явились
Уп'ять у-во сні?

Я спав і був во сні у тій країні,
Де молодий безпечно я гуляв...
І бачив я: із церкви домовину
Несли і піп у чорному співав.
І я дививсь, і щось мене давило!...
І став дріжати і став людей питати...
Її, її в могилу хоронили,
І от уже приймались опускати!...
Я одвернувсь... я усміхнув ся гірко...
І з радістю пекельною глядів
На чорну одежу чоловіка...
Ох, тяжко я, хоч і во сні, грішив!
От в-ранці, ще досхідньою добою,
Прийшла поплакати череда моя.
І знов приплівсь до церкві старої
Весь трусячнсь мов той убійник я.

Дивлюсь: провальля, там долина мріла,
В їй щось чорніє — ох, чи не труна!
Розглядівсь: ні, сьвіженькая могила!
Там, там покійниця лежить вона!
І явори ростуть там молодії,
І одвернувши голови свої
Повісили назад верхи густії,
Жалкують ся поглянуть на неї.

Я прокинувся. Сон проклятий
Мені знову нагадав
Те, що в вік не споминати
Я давно вже клятьбу дав.

Став я розпитувать, як вона має.
Кажуть: щасливо в сімі проживає,
Вірно кохаєть-ся з мужем своїм,
Діти малії пестує із ним.
Тяжко, ох тяжко на серці мені!
Красче побачить тебе у труні,
Ніж бачить, як ти повагом скончаєш,
Серцем чорствієш, душею вміраєш...
І слухать, як муж твій карявий, старий,
Вялить поцілунками губки твої!

50. ВЕСНА Й ЗІМА.

Ходив весною я по квічаній долині,
За кождим ступнем зільля урожало сонце.
І я згадав, як по зімі в моїй хатині
Мороз мережками вицьвяхує віконце.

Тепера по зімі сижу в своїй хатині,
Мороз мережками скрасив усе віконце.
І я згадав, як по весні у тій долині
За кождим ступнем зільля урожає сонце.

51. І. І. СРЕЗНЕВСЬКОМУ.

При од'їзді його на чужину.

Хай милосердй
Біг та сьвятая
Діва Марія
Тебе боронють!
Майскее поле,
Квітки червоні
Шлях буде твій;
Осінь богата,
Жовтее жниво
Твій узворот.

Коли ж звернувшись
Знову очима
Й серцем шукати
Станеш своїх,
Може якого
Більш не побачиш!

Друже коханий,
В щастю і в лисі,
В радощах, в горі,
В рідному краї
І на чужині,
І на тім сьвітї
Приязна, люба
Буде для мене
Згадка твоя!

---

52. БАБА ГРЕБЕТНИЧКА.

— Дідусю, розкажи нам казку невеличку.
»Яку-ж би вам сказати?« пита дітей старий.
— А от про відьму ту, про бабу Гребетничку,
Що бачив ти колись, як був ще молодий.

»Ану вас з нею, от пристали репяхами!
Се б то, як кажить-ся, козі смерть нагадав!
Потішу, дітки, вас я иншими казками:
Ось слухайте, сії ще я вам не казав.«

І став казати їм дід про дивну кобилицю,
Чом сонце тричи в день переміня свій лик,
Як лицар добував зо дна морську царицю,
Без черепка ходив по сьвіту чоловік.

Такі дивозії кому б не сподобались?
Всяк ласий до казок, як кішка до сальця;
А діти все собі на ослінях хилялись
І не второпали ні одного словця.
Їм так як дівчині нова шовкова стрічка
Усе роїла ся та баба Гребетничка!

Дідусь казав, тай став на діти поглядати:
»Якої матері се я кажу стінам?
Лягайте ж, коли так, лягайте зараз спати.
Нехай лихий, не я, казок накаже вам!«

— Дідусеньку! у-слід хлопята розкричались.
А дід собі роззувсь і сьвітло загасив.
»Лягайте спать!« кричить: »чого розташувались!«
Лягли, а молодик на їх в вікно сьвітив.

»Лягли? Глядіть же ви, у мене не возить ся!«
А бідну дівчору і сон то не бере:
Все Гребетничка знай на думці їм вертить ся,
І от один братам щось на ухо верзе.

Аж гульк! Ой, ой, ой, ой! як раз посеред ночи
Старая бабице у хаті під вікном.
Суха як очерет, заплющені в їй очи,
Киває на дітей і дражнить язиком.

Дідусь мерщій схвативсь, та разом скік із печи:
»Ось-ось я, діточки! Чого підняли крик!

Мани нема. « Та ба, на дідівській речи
Мов дерев'яний став у дїтвори язик.

Всю ніч пролежали вони трохи живії,
А в-ранці дїдові і почали казати.

»От бачте,« дїд сказав, »хлопята навесні,
Я-ж говорив, об сім товкти ся вам не статъ!

От бач, накликали чорт батька зна що в хату!
От треба до попів йти хати освятити,
І треба лишнюю копійку віддавати:
Ломакою б за се гарненько вас побить!»

У той-же день прийшли з сьвяченою водою,
Нечисту силу гнати, з села духовники;
Дідусь наш морщить ся, киває бородою:
Пропали таки так аж два четвертаки!

З тії доби мана, суха як в лїтку шпичка,
Вже не приходила хлопцоток турбувати;
За те і дїтвора про бабу Гребетничку
Не тільки говорить, боїть ся і згадати.

53. ВЕСНЯНКА.

Зіроньки у небі заблищали,
Квіточки в садочку забіліли,
Дівоньки у полі заспівали.

Що на небі зірки,
Що в садочку квітки,
Що між нами дівки;

Що на небі зірка як квітка біліє,
А в садочку квітка як зірка сяє:

Вродою красніє
Дівка молодая,
Як на небі зірочка,
Як в садочку квіточка!

По небу божий ангел літає,
По саду пташка малає співає,
По сьвіту хлопець веселий гуляє.

Кожний ангел має зірку,
Кожна пташка любить квітку,
Кожне серце шука дівку.

Багато зірок в блакитному небі,
А ангел свою між всіма пізнає
І все до одної літає.

Багато квіток в зеленому саді,
А пташка всю ніч край одної співає.
Багато дівчат на білому сьвіті,
А серце свою між всіма ізнайде,
І по вік одну кохає.

54. ЗАБАЧЕНЬНЯ.

Вийди, коханка, вийди, миленька,
Нічної вийди години,
Дай поцілую, дай помилую,
Серце, тебе на едині.

Дай подивлю ся, дай погляжу ся
В ясні, чорненькі очиці,
В їх твої думки сьвітять ся ясно,
Як он-ті зорі в криниці.

Та неповинна думка безгрішна,
Думка сьвятої любови...
Ї сказати нема на сьвіті
В людях присталої мови.

Ї лепече вітер порою,
Як із водою жартує;
Ї синенький метелик чує,
Коли васильки цілує.

Серце-потіхо! вийдем до гаю,
Вийдем під липи густії;
Нічного часу беседу нашу
Люде не вчують лихіі.

Хай вони кажуть, що зобачають:
Нам не страшне наріканья;
Бог милостивий бачить із неба
Наше безвинне коханья.

Наше коханья чисте як промінь
Сонця, щб в золоті грає,
Приязне Богу так як молитва
Серця, ваги щб не має.

Не закаляють беседи нашій
Грішні поганії думки,
Чиста розмова і забаченья,
А ще чистіш поцілунки.

Серце-потіхо! Вийдем до річки,
Вийдем під верби густенькі;
Дивлють ся з неба в сьвіжу водицю
Божії зорі ясненькі.

Там на зеленім березі сядем,
Ручка за ручку узявшись,
Щоб наші душки хоть на часочок
В небо пішли спарувавшись:

Так як дві смужки диму, щб в церкві
З різних кадил вихожають,
Різно йдуть в гору, потім зійшовшись
В стороні, к хресту дохожають.

Серце, чи знаєш? Єсть отся річка
Нічного часу сьвятая,
Кожної ночі її сьвятити
Ангел приходить із рая;

І на всю нічку вода криштална
Стане ясна і хороша,
І в освячених філях небесна
Врода любить-ся божа.

Серце, чи бачиш? З одного корня
Дві виростають вербиці;
Виросли вмісті, вмісті головки
Низько схилили к водиці,

І потопивши в воду вершечки
Наче чогось там шукають,
Наче якісь тайні речі
Вмісті із кимсь поважають.

Чи філі в річці як скло ясеньки,
Чи їх турбує негода:
Роки спливають, верби схилившись
Дивлють ся вкупі у воду.

Любо та гарно, милее серце,
Тут нам у-купі сидіти,
За руки взявшись, серцем, очима
В божее небо глядіти.

---

55. НІЧНА РОЗМОВА.

Ой ти дівчино
Гожого стану!
Вийди до гаю
Або к буряну.
Ой ти дівчино
Гожого зросту!
Вийди до гаю
Або до мосту.
Ой під тим мостом
Очерет ростом,
Трава горою;

Ой біля хати
Старая мати;
А я з тобою!
А в очереті
Можно сховатись;
Мати заснула,
Чого боятись?
А в очереті
Мягко та тихо,
Ніхто не зійде
До нас на лихо.
Там я щось маю
Тобі сказати,
Тільки вівчарики
Будуть чувати.
Там ми щось маєм
Нишком робити,
Тільки що місяць
Буде глядіти.

Ой мій миленький,
Місяць нам сьвіте;
Хай на годинку
В хмару він вийде!
Йому не треба
На те дивитись,
Як ми тут нишком
Будем любитись!

---

56. ПІДМОВА.

Ні, ні, мамко, ні, ні, дівко,
Я тобі не ворог;
Не лякай ся, моя галко,
Не втікай од мене.
Ходім вкупі в огородець,

Там квіток багато:
Є синенькі волошки,
Нагідки жовтенькі.
Заквічайсь, моє серденько,
Уберись гарненько,
А я тобі подарую
Шовкову стрічку.
Ходім, мила, ходім; люба,
Там нема нікого;
Посідаємо в затишку
Під зеленим вязом.
Пожартуймо, попустуймо
Собі на єдині,
Поцілуємо ся трошки
Наче голубочки.
Там нам дуже гарно буде:
Я свою головку
Прихилю тобі на груди,
Тобі стане жарко.
Он і вітрець повіває,
Бузину колише:
Подиви ся, яка пишна
Та цв'їте як рясно!
А пташок, пташок там сила!
Прислухай ся, серце:
Все співають та співають;
А ти невесела.
Не бари ся, не сумуй бо,
Не дивись до долу;
Подивись лишень на мене:
Бач, який я гарний,
Очи ясні, брови чорні,
На лиці румяний.
Гей-же, гей, моя небога,
Як же ти змінилась!

Біле личко як яблучко
Стало як калина.

Сонце гріє, сонце палить,
А дівка трясеть-ся ;
Всюди сухо, всюди тихо,
А в дівчини сльози.
Ей, бодай тебе просила
Лихая година!
Полюбила, як схотіла,
Старого сусіда!

---

57. БЕРЕЗКА.

На городі березонька паркан оповила :
Чом до мене ти не ходиш, моя Галю мила ?
В огороді березонька край коляки веть-ся :
Чом зо мною дівчинонька ніяк не зійдеть-ся ?

Ой береза зелененька, а тин непогожий ;
Жалкувалась вражська дівка, що я нехороший.
Ой березка зелененька, та трошки кудлата ;
Одчинялась у моєї дівчиноньки хата.

Ой без тину ту березку всі топтати стануть,
А без мене тебе, серце, жаліть перестануть.
Ой не можна березоньці край тину не витись ;
Ні до кого без милого дівці притулитись.

---

58. ПАНИКАДИЛЬЦЕ.

Раз вітер на дворі шумів,
У вікна поривавшись,
А я в кімнатоньці сидів,
З коханкою обнявшись.
І я дививсь, як на щоках
Ягідочки красніли,

А перед образом в кутку
Паникадильце мріло.

І я почав їй говорити:
»Дивись, мое серденько,
В кристалі світлому горить
Той гнотичок маленький.

Із чим єсть схожий гнотик сей?
Йому в оливі сяти;
Так Бог велів душі моїй
В любові ізнити.

Отсе хвиля самотний він:
Так я хвиляв і тмив ся,
Поки шукав чогось один
І серцем не ділив ся.

От другий гніт почав диміть:
Торкнулись — заняли ся;
І став ясніш в кімнаті світ,
І образ просвітив ся.

Святим коханьям як гноти
Ми, душко, в Бога сяем,
Я по вік твій і моя ти,
Аж поки вмісті зтаєм.«

І мила каже: »Нагадав
Ти дуже мудру думку!
А я її поцілував,
Як голубок голубку.

---

59. ВУЛИЦЯ.

Світи, зоре, із вечора а місяць з півночи;
Вийди, милий, чорнобривий, поїши мої очи!
Дівка хлопця визиває,

На ігрище закликає
На цілую нічку.

Заспівали, заскакали у танку дівочки,
Засвистали, загукали до їх парубочки.
Та на танці, та на співи,
Відавали ся підзиви
Аж до місяченька.

Та вже місяць височенько, дівки розійшли ся,
Кожна з любим своїм милим за руки взяли ся.
Парувались, женихались,
На самоті милувались
До волосожаря.

Та вже віє, повіває з річки холодочок:
Позлучали ся дівчата знову у таночок.
Грались з хлопцями, скакали,
Жартували, жирували
До білого світу.

Мене бідну не пускає на вулицю мати,
Положила молоденьку біля себе спати:
Не йди, доню! Між дівками
Та між тими парубками
Доброго немає.

Червоніла ся горонька, що на вісход сонця,
А мій любий кучерявий стоїть у віконця.
Мене з хати викликає,
На роботу зазиває
До вечора з ранку.

Ми не будем, ми не станем від людей ховатись,
Нам не треба, нам не треба по-ночи збиратись.
Край криниці в холодочку
Посідаймо у лісочку
В опівденну пору.

Ти до мене, я до тебе схилимо головки,
Цілувати-мемось жарко так як голубочки;
    Бо я в тебе, молоденька,
    Як голубонька сивенька,
    А ти голубочок!

---

60. ПОПРІКИ.

Що́ я з тобою
Маю робити,
Що ти не хочеш
Мене любити?

Чи за тобою
Все жалкувати?
Чи все коханья
Позабувати?

Я-ж тебе, дівко,
Любив як душу,
А ти казала,
Що я сьмію ся.

Я-ж тебе, дівко,
Кохав як око,
А ти гадала,
Що то нарочком.

Хай мене візьме
Лиха година,
Коли є в мене
Инша дружина!

Не біжи, мила,
Серденько мое,
Будем любить ся
Впять ми обоє.

Я-ж тебе, дівко,
Буду любити,
Буду всім серцем
Тебе жаліти.

Коли ж ти з жалю
Наробиш сьміху,
Я тобі скажу:
Хай тобі лихо!

61.

Кохавсь я тобою,
Як місяць водою,
Як сонце усходом,
Як роса травою.
Стан твій як тополя
На долині Юди,
Личко розцвітало
Як кидарська рожа,
І уста румяні —
Краплі сцільникові,
Викапали сласти
Жаркої любови.
І словами ніжно,
Сходняя дівчино,
Годувала серце
Як млеком і медом.
В сьвіті золотому
Божим серафимом
Ти мені явилась,
Запашная квітко
Небесного раю!
Ти як сонце душу
Мені осьвітила,
Так як ранок саяний

Розігнала тугу.
Споминаю, дівко,
Очи твої ясні,
Як озера сьвітлі
Далекого краю.
Дівчино! в ті пори
Як мені хотілось
Утекти з тобою
За моря, за гори
В ту далеку землю,
Де селяне другі,
Де година прошла
Воскресає знову...
З миром розлучившись
Жили б ми з тобою!

Де ти, моя радість?
Обізвись до мене!
Де ти, моє сонце?
Прогляни на мене!
Де ти, моє серце?
Пригорнись до мене!
Прощай, моя мила,
Моя черноока!
Доле моя, доле,
Ти моя морока!

---

62. БРАТ З СЕСТРОЮ.

Зажурилась Україна,
Що недобра їй година:
Наступають орди ханські,
Палють села християнські,
Палють села із церквами,
Топчуть ниви із хлібами,
Мир хрещений марно гублять,

Одних топлять, других рублять.
Не одна тогді дівчина
Смутно в полі голосила,
Під арканом ступаючи,
Білі ніжки збиваючи.
Два загони на Україні,
Два загони на Волині,
Пятий з ханом наступає,
До Києва привертає.
Взяли Київ у неділю,
Попсовали, попалили.
Брали срібло, брали злото,
Брали сукні і хворботи,
Єдамашки і атласи,
Оksamити, блаватаси,
Брали коні і корови,
Брали дівки чорноброві.

У тій порі на Подолі
Жив міщанин в добрій долі,
Мав він хату й господицьку,
Мав він хлопчика й дівчинку.
Злі Татари набігали,
Мужа й жону зарубали,
Мале дівча полонили,
Тільки хлопця не вловили.
У середу бусурмани
Із Києва повертали.
Став Івась тогді ходити,
Став по родоньку тужити,
Що ні тата ані нені,
Ані хати ні постелі.
Взяли Йвася сиротину
Добрі люде на чужину,
Запорожські товариші
Повезли його до Січи.

Виховали на славу,
На козацьку одвагу,
Що козаченька такого
Нема в Січі ні одного:
Сам утворний, ростом слатний,
На все бойкий і придатний,
Чи у чайці просьвіщать ся,
Чи на коні красовать ся.
Тричі ходив з отаманом
Воювати з бусурманом,
За батенька відомцати,
За нещасну рідну мати,
За сестрицину недолю,
За свою сирітську долю.
Брав він добич незміримо,
Срібло, злото незлічимо,
Кармазинні жупани,
Гаптовані сапьяни,
І пояси шалеві
І басани зелені.

Раз поїхав Івасенко
У Бендери на ярмарок.
А в Бендерах та на ринку
Продає Татарин дівку.
Івасенко приглядає,
Християнку примічає.
Став дівчину торгувати;
Татарюга став казати:
»Сія дівка не наймичка,
Пригожая як панночка,
Молодая як травиця,
Румяная як зірниця,
Із далекої чужини,
З козацької України.«

Івась гроші одміряє,
Дівчиноньку викупляє,
І приводить на домівку
Чорнобриву Українку.

Стоїть бранка край порога,
Сидить Івась в кінці стола;

Плаче бранка сльозами,

Мовить козак словами:

»Не плач бранко, не плач красна,
Твоя доля не безщасна.
Не на поругу для себе
Визволив я, бранко, тебе.
Візьму тебе за дружину,
Звінчаємось у неділю.
Бо як тебе зоглядаю,
Отця й неньку споминаю!»

Добре козак промовляв,

Тільки роду не спитав.

У суботу змовлялись,

А в неділю звінчались,

Тогді роду питались.

— Скажи мені, серденько,

Якого ти родоньку?

»Я з Києва Петрівна,

По батькові Йванівна;

На Подолі хату мали,

Злі Татари набігали,

Отця, неньку погубили,

Мене малу полонили;

А маленький брат зостав ся,

Та не знаю, де дївав ся.»

Як Івась те зачуває,

Свою долю проклинає:

»Бідна моя головонько!

Нешаслива годинонька,
Як матуся нас родила:
Красче б була утопила;
Красче б були нас Татари
Вкупі разом порубали!

Я з Києва Петренко,
По батькові Йваненко;
На Подолі хату мали,
Злі Татари набігали,
Отця-неньку погубили,
Тебе, сестро, полонили,
А я хлопчик заховав ся,
На лиху долю зостав ся!

Чи се-ж Бог нас покарав,
Що брат сестри не пізнав?

Чи вже світу кінець є,
Що сестрицю брат бере?

Ходім, сестро, горою,

Розвіємось травою;

Ходім, сестро, степами,

Розвіємось цвітами.

Ой ти станеш жовтий цвіт,

А я стану синій цвіт.

Тільки б вкупі нам жити,

В однім зільді два цвіти.»

Пішли вони горою,

Розвіялись травою;

Пішли вони степами,

Розвіялись цвітами.

Ой став Івась синій цвіт,

Стала Маря жовтий цвіт.

Як звязали в церкві руки,

Не було вже їм розлуки;

Як у церкві звінчались,

Так укупі й zostались :
В однім зільлі два цвѣти !
Стали люде косити,
За них Бога молити.
Стали дівки квітки рвати,
Із їх гріхи збирати.
Стали люде казати :
Отсе ж тая травиця,
Що з братівком сестриця !

63. ЗІРКА.

Милий отець, мила мати,
Дружина миліша ;
Радий козак молоденький,
Дівчина радніша.
Вранці у їх весільлячко,
Кінець дожданью,
Завтра піп ім руки звяже
На вічне моханья.

І беседу покинувши
Нічною добою
Ходить козак молоденький
В лузі над водою.
Глядить в небо блакитнее :
Там зірочка сяє ;
Козаченько до зірочки
Слово промовляє :
»Сьвіти, зоре, на всю землю,
Сьвіти, зоре красна !
Нехай в сьвітї моя доля
Така буде ясна !«

Ясно зірка заблищала,
Більшою здала ся,
І огненною смугою

В небі простягла ся.
І пропала й не засьвітить :
Зірочки яснії
Сьвітять в небі, все то долі,
Та усе чужії!
І не було весільлячка,
Не було й не буде...
Все чужая йому мила :
Розлучили люде!
І зостав ся козаченько
При лихій годині ;
Одинокий сохне, вяне
На чужій країні.
А у небо блакитнее
Як перш поглядає :
Чи про зірку споминає?
Чи нову шукає?
Много зірок в темнім небі,
Все чужії долі,
Козакова погоріла
Й не блисне ніколи!

---

64. ПАНИЧ І ДІВЧИНА.

(З польської мови.)

I.

В зелененькому гайочку
Дівча рве цьвіті,
Іде конем вороненьким
Панич молодий.

І звичайно поклонив ся,
Із коня злізає ;
В дівки личко червоніє,
Очи понуряє.

— Помагай-біг, дівчинонько!

Я в сії діброви
З товаришами у-ранці
Приїхав на лови.

Тількі лихо! не потраплю
У село до хати!

Будь бо ласкова, дівчино,
Скаж: куди держати?

Чи то скоро отся стежка
З лісу в поле вийде?
>Ще зарані пан ласкавий
До дому приїде.

Он-то бачиш: дуб високий,
Край його березки,
Коло хутора у-ліво
Повернулась стежка,

А там в-право проти пуці
Та до річки — низче,
Там млиночок і місточок,
А зараз і місце.<

Пан подякував дівчині,
Рученьку стискає,
Та у губочки цілує
Й на коня сідає.

Сів, ударив острогами...
Не видно його!
Іздихнулось дівчиноньці,
Не знаю чого.

II.

В зеленому гаю
Дівча рве цвіти,

На конику їде
Панич молодий.

І знову гукає :
— Покаж иншу стежку !
За хутором річка,
Не втраплю к містечку.

Ні мосту проїхать,
Ні перебрести ;
Мене молодого
Хотіла звести !

»Їдь, пане, тим шляхом,
Що в бік від кургана.«
— Спаси-бі, дівчино !
»Щасливо, мій пане !«

За лісом густеньким
Не видно його !
Здихнула дівчина...
Я знаю чого.

III.

В зеленому гаю
Дівча рве цвіти,
На конику їде
Панич молодий.

Й здалека гукає :
— Ох, дівчино мила !
В рівчак був уплів ся :
Оттак научила !

Тим шляхом не їздють
З давньої години,
Хиба який хлопець
По хмиз до гущину.

День цілий ганяю,
І кінь не напас ся,
Й їздець притомив ся
І кінь загасав ся.

Наплюсь лиш з криниці
Холодній водиці,
Коня розсідлаю,
Пущу до травиці.

Панич поклонив ся
І з коня злізає;
Дівча червоніє,
Очиці спускає.

Мовчать та здихають:
Так трохи стояли.
Той дужче, та з-тиха
Собі розмовляли.

Та вітер, бач, дмухав
Усе по діброві,
Так я й не дослухав
Гаразд їх розмови.

А з очей та з лясів
Те певно узнав,
Що панич об стежці
Дівча не питає.

---

65. ОЛЕНЬ.

(З Краледворської рукописи.)

Бігав олень горами,
Горами, долами,
Він по лісу скакав
Гнучкими ногами,

Густий ліс роздирав
Рясними рогами.

Чи по тих горах чи по тих долах
Гарний хлопець ходив,
Із списом, із мечем ворога зустрівав,
Ворога одолів.
Та уже-ж його та уже-ж того
Та немає на світі,
Та уже-ж його, хлопця гарного,
На горах тих забито.
Лютий ворог біжав,
На його наскакав,
І страшливо вічми
На його заблищав.
І ударив його
В білі груди,
І стогнали гаї
Та од смуги.
Його душка-душа
Вилітала,
Через горло вона
Проходила,
А відгіль у-в уста
Червоненькі,
А за нею слідком
Кров тепленькая.
Убирала земля
Кров хлопчачую,
І стогнали серця
Все дівчачі.
Ой заритий в землі
Молодець лежить,
А на йому росте
Дуб-дубок стоїть,

Розпускає гілля
Він і вдовж і вшир.

Прибігає туди
Олень, хижий зьвір,
І спинаєть-ся він
Та на дубчикок,
І зриває з дубка
Мягке листячко.
Ізлітались круки
Та на дубчикок,
І побрякували
Смутно-жалібно.
Ой ізвів розбишак
Та вояченька!
Оплакали його
Всі дівчатонька!

---

66. МІСЯЦЬ.

(З Байрона.)

Несонним сонечко ти, зіронько мутная,
Як твій дріжачий сьвіт далеко сумно сяє!
Твій блідий лик прогнати ніч не має власти,
Ой як він схож на згадку про старинне щастя!
Так прошлеє горить, так перші дні мріють,
В безсильних промінях хоч сьвітять ся, не гріють.
Туди підчас на них дивити ся завгодно:
От-от вони! Аж ні! хоч сяють, та холодні.

СТАТІ ПРОЗАІЧНІ.

1. ХРИСТІАНСТВО І КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось і тепер ведеть-ся, що вороги і хулители віри і науки Христової сікались виводити з християнства, буцім воно осьвящає і похваляє неволю і гвалт, не дає людському розуму розвернутись, примушує — заплющивши очи, без власної розваги узнавати за правду те, що сказано, і робить, як показано; що Бог християнський єсть пан, а ми кріпаки Його, що Він держить нас під страхом хлости і кари, що Він сам нас катує і ніби радуєть-ся з нашої муки, наказуючи нам любити своє горе і самим шукати собі бідности і болістів і всякого лиха. Так казали вороги Христової віри і тим підкопували її в серцях людських. Теж саме викладали і викладають ті пустосьвяти, що думають вічну правду небесну зробити підпоркою дочасних звичаїв і порядків, які їм уподобались.

Отсе ж так робить і пан Аскоченський (нехай нас вибачає), що удає себе за благочестивого і побожного, жалкуєть-ся на безвіре і нечесте, у інших помилки підмічає, а сам тимчасом ще гірш помиляєть-ся.

В »Основі« пан Володько Нечуя сказав : »Бог милосердний — не пан, а ми Йому не кріпаки доводимось; пану можна втішати себе помстою, а Бога самі ж ви взиваєте милосердним! Бог — правда. А хиба-ж була б правда, коли-б Він почав нас карати за те, що не такі ми, як треба?«

Проти сього п. Аскоченський озьвіривсь і написав так :

»А щó се ви, пане? Чи не хлиснули часом тієї проклятущої або чи не на молодик у вас таке бува? Як же се ви кажете, що Бог нам не пан а ми Його не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Його кровію і закріплені на віки вічні в Його підданство.«

Кому ж вірить? Чи справді пану Аскоченському? А чи не красче буде, як ми послухаємо самого Ісуса Христа, бо той зовсім противне тому сказав :

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, что творить господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слыпахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ.« (Евангеліе от Іоанна гл. XV. ст. 15.)

Уже й сих слів Христових досить, щоб завважити, як противні слова п. Аскоченського науці християнській. Ся сьвята і спасенна наука не поучає нас, що ми кріпаки і повинні добро діяти з-під страху, що нас за те побють, коли ми инак робити почнем; не куповав нас Христос у підданство, а іскупив з підданства і кріпацтва. А від якого кріпацтва іскупив нас Христос, про те він сам дуже ясно і просто навчає : »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творяй грѣхъ рабъ есть грѣха. Рабъ же не пребываетъ въ дому во вѣкъ, сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы

свободить, во истинну свободни будете.« (Євангеліє от Іоанна гл. VIII. ст. 34—36.) От бачите, пане Аскоченський: »свободни будете,« каже Господь, а не »закріплені на віки вічні у мое підданство,« як ви слезезовали. Не Бог нас карає і муки і лиха нам посилає: Бог тільки так установив, що муки і лиха і всякі болісти бувають послідком неправди, бо і в природі ми бачимо, що коли закон її ламлемо, то за те і страждемо. Бог не тільки на нас лиха не посилає, а ще одвертає нас од лиха, указуючи нам путь істини і добра. Тим-то Господь і говорить, що Він не буде осужовати за те, що не повірять йому; Він приходив не судити мир а спасти мир, а судить грішника само слово Христове, которе єсть істина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруеть, азъ не сужду ему; не придохъ бо, да сужду мірови, но да спасу міръ. Отметайся мене и не приємляй глаголь моихъ, иматъ судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судить ему въ послѣдній день.« (Єванг. от Іоанна гл. XII. ст. 47—48.)

Се те ж саме, щб і народ наш каже: добре роби, добре й буде. Не требе од нас християнська віра, щб ми, заплющивши очи, віровали тому, щб нам говорить ся, а противно сьому требе, щб ми своїм власним розумом розважали [Іоан. V. ст. 39.] і мірковали і самі за істину узнали слова Христові і серцем щирим полюбили віру сьвяту, щб ми сповняли заповіді Христові не з примусу, не з-під страху, а з любовію, і до Бога з молитвою приходили — не так, як кріпаки до пана, а як діти до батька: тим-то і в молитві, щб сам Ісус Христос дав нам, зовемо Бога не »пане наш«, а »Отче наш«. Ті, щб хотять виставити християнського Бога паном а нас крі-

паками, шукають собі опори в Старому Завіті; але відомо, що за Старий Завіт треба прийматись з оглядкою, щб там є згодного з наукою Христовою а щб незгодного. Бо вельми єсть там багато такого, щб колись-то було до-ладу а тепер не годить ся. Бо в законі Мойсейовім сказано: око за око, зуб за зуб, а Господь велить добро діяти ворогам нашим; в Старому Завіті велено невірну жону каміннем побивати, а Христос простив таку грішницю; в Старому Завіті в субботу наказано ніякого діла не робити, а Христос у субботу своі добрі діла творив і сказав, що суббота для чоловіка уставлена а не чоловік для субботи; в Старому Завіті велено обрізоватись і різні правила держати, щб Жиуди і тепер содержують, а нас, християн, не обовязали на те апостоли і отці сьвяті. Не дивно, що з Старого Завіту можна вивести, що Бог єсть нам пан а ми Його кріпаки, та християнська наука такий погляд одкинула, бо то колись були інші віки і часи, а після Христа другі почали ся. Сю річ так виясняє сьв. апостол Павел, що здаєть-ся нічого більш і говорити: »Глаголю же, въ елико время наслѣдникъ младъ єсть, ничимъ же лучшій єсть раба, господь сый всѣхъ; но подъ повелители и приставники єсть, даже до нарока отча. Такожє и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стіхіями бѣхомъ міра порабощени. Егда же пріиде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего единороднаго, раждаемаго отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупить, да всыновленіє воспріимемъ. И понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ; аще ли же сынъ, и наслѣдникъ Божій Исусъ Христомъ.« (К Галатом гл. IV. ст. 1—7.)

Так як же се пан Аскоченський каже, що ми кріпаки божі, коли Ісус Христос говорить: »не ктому васъ глаголю рабы«, і апостол Павел говорить: »уже нѣси рабъ«? Се мабуть, скажемо йому, так, як язичники виминляли собі богів і надавали їм те, щб самі любили, так і ви дієте: подобалось душі вашій кріпацтво, так ви його і до християнства тулите! Ні, не прилажуєть-ся воно до його, бо не мимо сказано: »идѣже духъ Господень, ту свобода.« Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: »сей та той та инший так та так виясняя сї міста письма сьвятого.« На таке ваше слово ми задалегідь одвіtimo, що по заповіді апостольській, коли-б і сам ангел з неба зійшов та почав нам викладати противне тому, щб сказано Христом і його апостолами, так ми б і йому не повірили.

---

2. СУД ЧЕХІВ НАД СОБОЮ.

Недавно, в однім листі празького щоденника »Народні Листи«, Чехи на ввесь сьвіт оголосили свої гріхи і недостатки. Добрий то знак, коли народ не боїть ся в вічи собі заглянути і сьміливо оповідати всю свою негідь!... Треба й нам, Українцям, мати таку одвагу. Колись наш славний Шевченко вже був заглянув у нашу історію, і з його гарячого серця вирвалось гірке слово правди:

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: страшні діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!...

і се слово було для нас спасенним словом... по-вело воно нас до каяття і до поправи... Прочитаймо ж тепер, як судять себе наші побратими Чехи, прислухаймось добре до їх гіркої мови, чи не почуємо тії спасенної правди, що й до нас, теперешніх Українців, прикласти можна :

»Нема та мабуть і не було у Європі такого народу, щоб на його сипалось стільки постріку, лайки і глузуваньня, як на чеський народ. У книжечках, щоденниках, оповіданнях топчуть в багнюку його честь і славу : у позорницях представляють його, кепкують і сьміють ся ; у німецьких щоденних писаннях напалась на його цілісінька арава підкуплених і нешідкуплених писак, та й воєе тим, що знущаєть-ся над нами з злобою такою, що й не слыхано.

Та й у самих палатах государствених частина людей, що держуть ся тільки себе і своєї особної думки, вискакують проти чеських депутатів з такими річами, що сї річи здають ся нам луною од тії великої нелюбови, яку виказують нам німецькі писання тих таки писак, що хочуть загарбати нас, згромадить до-купи та й підвести під один народ із Німцями. І з гортані самої государствєської австріяцької старшини, що, нам здаєть-ся, повинна б була по совісти однаково й міцно обороняти честь кожного народу в імперії, і од неї чували ми таке кепкуваньня й посьміх над нами, що кожному Чехові, хто має й чує в собі хоч искру народньої гордоци, од сорома кров до лица приливає... Народ чеський наче-б то якийсь відомий злодій, що в його кожен — і прилюдне й нишком — має право встромити ножа ядовитої ненависти.

Таке жалібне але відоме діло, така річ по-

винна збити з пантелику кожного чоловіка, як-щб він про що думає. Поневолі задумаєш ся: яка тому причина? Де затаїлось те джерело, із якого так багато льеть-ся злоби та гніву на весь-же то народ, щб був колись такий славетний!

Тільки дві вини може сьому бути: або напі вороги зло мислять на нас, або-ж ми самі дуже мизерні, а може — і те і друге.

Нашим ворогам не позичати лихих думок проти нас: се всякому ясно. Вони вже дуже, дуже часто воюють ся з нами мерзенними брехнями і усякими поганими на нас вигадками. Та й е таки справді за що нас не любити з давніх давен, бо так воно, собі на лихо, склало ся. Наш чеський народ, колись-то такий сильний та гордий, тепер дуже, дуже під'упав, зробивсь народом підвласним, завойованим і в великій немощі хилив ся вже до домовини. Над його ліжком, де він конав, стояли вже радісні наслідники, ждучи посліднього стукоту лицарського чеського серця.

Вони вже заздалюгоди раділи, що от-от загарбають гарну чеську землю. І справді ж гарна для них була земелька наша! По самій серединці Європи простягла ся вона, а Бог наділив її, наче свою любу, самими найдорогішими подарунками. До-того наче клином зайшла вона в самісіньке серце німецького краю: от сусіда наш і не зможе ніяк, щоб не зачепити нашої країни, ꞑколи задумує зібгати та скувати собі ціле міцне та велике німецьке царство, не зможе, поки на чеській землі жити-ме й панувати-ме чужий люд, племя чеське, щб само виткнулось уперед... а за ним же то стоїть безкрає море Славянства!

Як скеля стоїть чеський край між морем німецьким і славянським, і німецьким філям ніяк

не можна перехопитись у велике море славянське... розбризкують ся об скелі чеських гір! Тим-то сусіда наш пильно придивляв ся до присмертного народу чеського, аж нетерпляча його брала, чекаючи, коли то він сконав.

Та ба! надія їхня — пішла за водою! Уже й дзвонили на сход душі і зберали ся провадити його до могилки, та дзвін той став ся наче голосом того янгола, що звістив про воскресіння: бо замість смерти народ чеський знову народив ся на світ божий!

Прочувшись, він почав питать у тих, що вже задалегідь загарбували худобу недужого, став про великі добра свої питати і почав щотом видирати у здирців свою батьківщину. Наслідники напекли раків, піймали облизня, — от, від того й настала в їх серці та пекельна ненависть замість дочасної надії.

Та се ж нам не сором і не нагана, що сусіди не люблять нас з тої причини: се значить, що ми знову живемо і держимо при собі свою батьківщину. Тим, що піймали облизня, може таки колись одійде од серця, і як пропаде в їх послідня надія загарбати наше, то може вони й утихомирять ся і перестануть любити нас... як собака палицю.

А от есть инші людці, що їм нічого було і сподівати ся од нас, коли-б ми й сконали, — ми їх нічим і не зневажили, але вони все-таки нас не люблять і мають нас за бідних та мизерних; коли ми силкуємось що робити, то вони аж плечима здвигають і одвертають ся од нас, жалкуючи про нашу мизерію та неспроможність.

Чому се воно так? Оттут уже перш усього подивімось на себе та роздивімось, як ми живемо,

щоб ми робимо при всякім случаю і випадкові, розпитаймось між собою гарненько, чи не завело ся в нашім власнім народнім житті чого поганого? Чи не за те, щб є в нас негарного, зневажають нас, ганять, або жалкують об нас? Спитаймо лиш по-правді свою совість, не потураючи собі: які ми люде?

Оттогді ми й побачимо, що в нас є дуже погані нарови, негарна вдача, що вид нашого народу поцяцькований плямами стародавньої хвороби та zostались шрами од тих ран, щб колись трохи не задушили нас... Поки ми не счистимо з себе тих поганих плям, аж поти йменьня чеського народу не ссяти-ме так, як ссяють йменьня інших народів в Європі.

Придивімо ся ж пильно до сих плям, до своєї поганої хвороби, осудімо себе по щирій правді і поміркуймо, як нам поправить ся. Найперш нема в нас того, щб підніма інших людей на великі і безсмертні діла, нема в нашого народу тих крил, щб зуть ся народньою гордістю; нема в нас тії народньої гордоци, що ради неї Венгер взиває себе Венгром перед усім сьвітом; нема і нема тії гордоци, з якою живе Хранцуз, Англянин, Йталянець або й Лях між иншими народами, що ні один з них ніколи в сьвіті не проміняв би свого народнього прозвища ні на яке в сьвіті инше прозвище. А ми багато ще бачимо таких Чехів, що відрікають ся од рідної землі, од свого народу, од батьків своїх, не хочуть звати ся Чехами і по-чеський, роблять ся перевертнями і зуть ся Німцями або ким иншим.

Та не тільки що народньої, а нема в нас і громадянської гордоци, нема того, щб думати: що от — я чоловік як усі громадяне, що тим

і мене треба поважати; що краще я не піддам ся нікому, краще як-небудь жити-му по-своєму, аніж продам ся за багатство, титули або панство; нема в нас і думки тієї, що краще заробляти собі шматок хліба гіркою та чесною працею, аніж вдати ся в розкоші та жити в пишнім рабстві.

Оттим-то, що в нас нема сеї гордості, тим воно й лучаєть-ся, що ми оддаємо себе цілком в чужу волю і без устанку ганяємось за панством та чинами, щоб мати мундир та вигідне місце, тїшимо себе, як малі діти, цяцьками, не питаючись, чи воно ж усе отсе не скує нашу живу душу й волю, та чи не звяже руки й думку нашу, чи робить се честь і вигоду нашому народові?

Тим-то воно й бува так, що усякий, і чужо-земський, уряд, коли схоче, то тільки гукне, — зараз і знайде цілісїнькі юрби Чехів, що готові прислугувувати скрізь усякому урядові і по чужій думці, яка б там вона не була. А що з того, можна бачити в Венґрах і інших краях, чи дуже то поважають наш народ за таку вдачу.

Чехам недостає ще міцного, непорушного видержу в кожному ділі, за яке береш ся, хоча-б тобі що й суперечило: чи лучить ся иногді що й не до-шмиги, чи присїкають ся до тебе, ганяють та пригнічують, то щоб не лякати ся, а твердо, не хиличись стояти; і коли на тебе не по правді буває нападъ яка, то краще нехай тебе ворог стрілами засипле, аніж тобі поступити ся хоч на ступінь свого діла. Дуже палка натура нашого люду, швидко він розпалюєть-ся високим поломям, та що-ж, коли й манесенький дощик може погасити те поломя, а тогді, замість храбрости та усилку, ми жалкуємо, бідкаємось та горюємо по-жіночий. Нехай набіжить хоч манесенька хмарка

суперечної думки на небі спільного життя людського, то вже й загнала тая хмарка в затишний куток самих завзятих лицарів наших...

В чеськім народі нема того, щоб коли вже намітив собі яку мету, задумав яке діло, то щоб уже по-лицарський не одступавсь від його. А то буває цілісіньке море слов і балачки, та з того моря не виринає ніякого справжнього діла; вляжуться філі великих глаголів, та й стане пустісенько як і перше бувало. А що-ж може й спасти нас, як не справжня праця, не справжнє діло?

Та буде вже! і сього, здасться, доволі... Не хочеться далі розкутувати наших ран, щоб ми не показалися надто вже бридкими і мерзеними, щоб ми й самі не перелякалися свого недуга. Але-ж ми повинні тямити й пам'ятати своєї хвороби, коли не хочемо, щоб вона віла ся в самий мозок костей наших, коли не хочемо тиняти ся ані то дужими ані при смерті.

Найгірший народові ворог бува той, хто лестиво вихваляє нас, щоб ми не по-правді про себе думали; і знов найвірніший друг народу той, хто не боїть ся правди і сміло розкриває його болячки. Ми повинні бачити свою власну душевну негідь, повинні підіймати ся на усякі зусілья, щоб швидче одкараскати ся од всякого зла: бо вже на небі по-над усім європейським краєм, то там то инде, показують ся чорні хмарки, що мабуть злетять ся й зберуть ся над нами в велику тучу. Але нам нічого лякатись. Тепера лучають ся усякі шури-бурі і супереччя нашим думам про всяке добро громадського життя, лучають ся й раптові дощі, — та після них сонечко сяє ще тепліше і красче ніж перше.»

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА.

1. ДИТИНКА.

(З народного переказу.)

Темної ночі коло воріт
 Хтось стукотить.
 Панська служечка вийшла у сїни:
 Коло порога мізильна дитина
 В золотім кріслі сидить.
 На тобі, панї, мізильну дитину:
 Пестуй, годуй як ріднього сина,
 Пестуй його!
 Ти ж, моя кросю, не плач слїзоньками,
 Під вишиваними спи пелюшками,
 Мое дитя!
 Будеш горішками срібними грать ся,
 Золотим яблучком перекидать ся,
 Рости дитя!
 Виростеш, в золоті будеш ходити,
 Будуть паняночки тебе любити:
 Рости дитя!
 Білее личенько, карїї очі,
 Буде щасливе, як серденько схоче,
 Мое дитя.
 Виростеш, станеш про рід свій питати:
 Де тебе, роде, добути, узяти?
 Роду нема!

Рід не насїньня, на ниві не зїйде,
Сльози не дощик, воно не підїйде

Горе мое!

На небі зірка, ясна зірниця,
То твоя доля, твоя красавиця,

Доля твоя!

На небі доля то вірна дружина,
На сьвітї люде — сьвіт цілий родина,

Сьвіт не малий!

1841.

2. ЗОЗУЛЯ.

Не сходило ясне сонечко,
Щось стукало у віконечко,
Віконечко одчиняло ся,
Я молода дивовала ся,
Я молода як ягода.
Прилітала дрібна пташечка;
Чи то пташка щebetушечка,
Чи козаченькова душенька?
Ой устану я ранесенько,
Та умію ся білесенько,
Пійду в поле зелененькое:
В полі сон-траву я рвати-му,
Своей доленьки питати-му.
Не цвїти сон-зілля ярое,
Нещасливое, бездольное
Над коханочком милесеньким,
Козаченьком молодесеньким.
Його рученьки край крученьки,
А ніженьки край доріженьки,
Піском оченьки засипані,
У головоньках сон-зіллячко!
Ой не стане дня, годиноньки,
Ні часочка ні часиноньки,

Тільки стане мого горечка,
Тебе з степу виглядаючи,
До родини закликаючи.

Не сиділа край віконечка
У неділю до схід-сонечка,
Не сиділа ночі темної,
Не палила свічки теплої!...

Оглядала із тополеньки
Та із самої вершиночки :
Куку! куку! мій милесенький,
Куку! куку! молодесенький,
Через три гори високі,
Через три степи широкі,
Через три ріки глибокі.
Загрімлі ріки бистрі,
Загуділо поле чисте :

Іде, іде мій милесенький,
Іде, іде мій вірнесенький!
Собирайтесь, дрібні пташечки,
Ви мої весільні дружечки!
Не кохати-му дружиночку,
Не качати-му дитиночку :
Хай в чужих воно кохаєть-ся,
Свого роду одцураєть-ся!
Розвивай ся, сухе дерево...
Куку! куку! Мати — в темний гай!
До милого на тихий Дунай.

1841.

3. ЄВРЕЙСЬКА СПІВАНКА.

(З Байрона.)

Жнива вбрали; смутно в полі,
Пожовтіли вже ліскі,
І збирають ся по волі
В ирій літнії пташкі.

Ой чому я не вродив ся
Птахом бистрим та швидким,
Полетів би, опинив ся
В краї ріднім, дідівським.

Полетів би, оком звів би
На замулений Кедрон,
І головку прихилив би
На покинутий Сіон.

Хоч населен ворогами
Краї для мене доси свій,
Все до тебе думоньками
Рвусь, Сіоне мій сьвятий!

І далеко, на чужині
Об тобі гадать я звик,
Привитать хоч на годину —
З мене буде на весь вік.

Той не дурно в сьвітї шляв ся,
Хто на тій землі побув,
Де Господь нам показав ся,
Де Господь нас позабув.

1841.

4. ЯВІР, ТОПОЛЯ І БЕРЕЗА.

(З народного переказу.)

Оженила мати одиначка сина,
Узяла невістку дівку сиротину.
Взяла, і нерада: вовком вовкуе,
По всяк час бідну сирітку катуе,
Шлеть на поругу по воду босу,
Нездягнуту, простоволосу.
Сирітка плаче, по пеньках ступає,
На своїх ніженьках кров зобачає.
Прийде до дому — лає катівка,

Часом ухопить за косу сирітку,
 Часом по личку її затинає.
 Сирітка плаче, до Бога взиває:
 — Боже мій милий, Боже милостивий,
 На-що ти держиш в сьвітї нещасливу?

Хотїла мати на вік розлучити,
 Дала синашу меду-вина пити,
 Його дружинї отрути вложила.
 Кажє синочок: — Випемо, мила!
 Випемо, серце, по едній чарцї,
 Будем лежати у едній ямцї! —
 Випила мила, випив миленький,
 Бере дружину, тулить к серденьку.
 Пійшли обое в широке поле,
 В зелені луки, в чисте болоне.
 Та вже сирітка очи закриває,
 Миленький млїє, слово промовляє:
 — Яснее сонце, небо високе,
 Земля широка, море глибоке!
 Хай наша доля у вас зостане,
 Хай після смерти коханья не звяне!
 Хай по всїм сьвітї ідуть про нас вістї,
 Хай після смерти кохаємось вмїстї! —

Став молоденький — зелений явір,
 Стала дружина — тополя біла.
 Стали їх ніженьки — чорні коріньнячки,
 Стали їх рученьки — довгїї гільлячки,
 Все їх одїння — зелене листья;
 Очєньки, брївоньки кора покрила,
 Крївця горячая похолоділа.
 Одногo зросту, листу одногo,
 Схожі два дерева — одно в другогo!
 Явір вершечок к тополї схиляє,
 Наче з дружиною річ повожає.

Вийшла матуся, древа зоглядала,
Туга велика на серце їй впала.
Плакала гірко, таяла, вяла,
На злеє серце своє нарікала.
Почув Предвічний — змінилась мати :
Стала їй коронька тіло вкривати,
Стала матуся — береза біла,
Понурі гілья, сумна, журлива,
Все наче ние, усе жаліє :
То об дітках вона все боліє !

1848.

5. ВЕРБА.

(Пісня, Дездемони.)

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя !
Під вербою зеленою
Дівочка сиділа
І бідную головоньку
Долі похилила.

Ой вербице, зеленая,
Вербонько моя !
І на груди положила
Білі рученята,
І сльозами заплакали
Карі оченята.

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя !
І на білее камінья
Слізоньки падали,
І холодне каміньячко
Сльози пробивали.

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя !

Війте вінки, дівчатоньки,
Збирайтесь в таночок;
Мені буде з зеленої
Вербоньки віночок!

1849.

6. НАТАЛЯ.

(З народного переказу.)

Не осіння буря оре
Ковбанями сине море;
Трох народів страшна сила
В Крим по морю навалила.
Ідуть чутки лиховістні;
Ліс гармат, ручниць подвижний
Руське царство висилає,
Полк за полком поспішає,
З Дону, з Волги, з Московщини,
Із Уралу, з України.
І на бенкет той кровавий
Поспіша Івась чернявий.
Ой і де він опинить ся,
Ой і що з їм зострінеть-ся?
Альма з славним Інкерманом,
Севастополь з твердим станом...
Дома ж любка, дома краля,
Зарученая Наталя.
Чиста дівочая душа,
Вона впова на небеса,
Її молитва щира,
У їй дитяча віра.
Твердить Наталя: Благ Госпідь,
Хранить убогих і сиріт:
Повернеть-ся миленький
Живий і здоровенький.

Промчав ся рік; од молодця
Нема листочка, і дівча
Од горя з личка спало:
Пропало, все пропало!
Не чув молитв дівочих Біг:
Чорнявий певне десь полїг
У полі коло моря,
Наталі тяжке горе!

Втіка людей, всяк час сама,
Нема розваги їй, нема,
Нема і не настане,
Серденько марно звяне.
Противний став їй білий сьвіт
І рідної сімі привіт:
Все плаче та ридає,
На Бога нарікає!

Дурно матїнка Наталю
Розважала, вговоряла:
>Донько моя, схамени ся!
Богу, донько, покори ся!
Терпи, серце, тую долю,
Яку дасть небесна воля;
Бо хто терпить, буде в раю,
А упертих Бог карає!
— Хай карає, як Він знає,
Гірше вже не покарає.
Мені в раю вічна мука
І з милесеньким розлука.
Мені рай — з миленьким жити,
Хочби й муки з ним ділити. —
>Донько, донько, схамени ся!
Богу щире помоли ся!
— Що молитва?! Мамо, мамо!
Бог сьмієть-ся над сльозами! —

Так безумная Наталя
Дурне слово промовляла.

Уже вечірної зарі
Погасло сьвітло, з-за гори
Встав місяць повновидий:
Всім час прийшов спочити.
Не спить Наталочка одна,
Сидить небога у вікна;
Скрізь гілья місяць сьвіте:
Ось по шляху щось іде!

Земля гудить і стугонить,
Вітрець по листях шелестить;
Хтось іде, поспішає,
До двора привертає.
Наталя слуха: клямка брязь!
Ввійшло в сьвітлицю... Хто-ж? Івась!
Од радости Наталя
Аж трохи не упала!

»Немає часу, не питай!
На шлюб зо мною поспішай,
Не буде нам розлуки!«
Виходять — дав їй руку:
Рука холодна та важка,
Там кінь стоїть у рундука,
Чорніший він од ночі,
Огнем палають очи!

Милий милу обіймає,
На сіделечко сажая;
Кінь із місця, кінь з воріт,
Кінь стрибає, кінь летить...
Зверху чорний ворон веть-ся,
Вихрем кінь баский несеть-ся,
Скоком-скік через балки,

Через ріки й байраки.
Копитами туп, туп, туп!
Ворон криче: труп, труп, труп!
Милий пісеньку співає,
Наталочку розважає:
»Місяць сьвітить ясно, ясно,
Мертвий їде страшно, страшно;
Чи не боїш ся ти, дівочко,
Наталочко коханочко?«
— Чого-ж мені бояти ся,
Що я їду вінчати ся? —

»Вінчатись справді їдем ми,
Там різних матерей сини,
Зійшлись весільні гості,
Постукують їх кості!
Яких не буде в нас бояр:
Москалик, Грек, Араб, Болгар,
Француз і Агличанин,
І Турчин і Татарин!
Гей, коню, гей, не отставай!
Гей, коню, коню, поспішай!
Вже північ настає —
Ось півень заспіває...
Ще триста верст« — і кінь летить...
»Швидчиш, бистріш!«... земля дріжить,
Із боку ліс меріє,
Ось у лісу щось вие...

»Хто вие там? Я знаю вас!
Не кваптесь, ні! не в добрий час!
Не буде вам похмільля
Із нашого весільля.
Других, голінних, позову,
Дідів чубатих назову;

А ви собі лежіте,
Та солонці глижіте!
Місяць світе ясно, ясно,
Мертвий іде страшно, страшно!
Чи не боїш ся ти, дівочко,
Наталочко, коханочко?«
— Чого-ж мені бояти ся,
Що я їду вінчати ся? —

Зверху чорний ворон веть-ся,
Вихрем кінь баский несеть-ся,
Копитами топ! топ! топ!
Ворон криче: гроб! гроб! гроб!
Там у-право залеліло:
То Дніпровські ясні хвилі,
Там Хортиця — місце гоже,
Місце славне, Запороже!
Там козацькі душі вють ся

. . . . .
І в промін'ях місяченька
Кохують ся козаченьки.
»Чуйте, чуйте!« криче крук:
»Поздравляйте, іде внук!«
— Здоров, внуче, в ріднім полі,
Ти поліг в Севастополі:
Слава тобі! слава всім!
Слава внукам од дідів! —
»Степовики і дугарі,
Січовики богатирі,
Привіт вам, честь і слава,
Дідам од внуків слава!
Летіть, летіть за мною вслід,
Весільний буде вам обід;
До внука веселить ся:
Бо іде внук женить ся!

Гай, гай, чи все-ж ви ще такі,
Які були, степовики?
Он справді і могила
Вас ще не випрямила!
Чи ще лякаєтесь жінок?
Не всяка жінка сирій вовк.
Ну-ж, ну-ж, швидчіш за мною
Почтивою гурбою!
Гей, коню, швидче — гоп, гоп, гоп!
А от і славний Перекоп!
Синіє Чорне море:
От скоро, серце, скоро!
От Альма кровю піддилась,
А там в руїнах простяглась
Кривавая водополь —
То славний Севастополь!«

Ой став місяць примеркати,
Став кінь чорний присгавати.
»Не бійсь, не бійсь, Наталочко,
Дівчинонько коханочко!
Чого тобі бояти ся,
Що ти їдеш вінчати ся?
Ти моя тепер до віку!«
Крикнув шівень: кукуріку!
Гульк! ізникло все... І стало,
Як нічого не бувало!
Перед нею у могилі
Лежить милий почорнілий,
Коло його трупи й кості,
То його весільні гості:
На Наталю позирають,
До Наталі промовляють:
»А щб, а щб, Наталочко,

А щó, а щó, коханочко?
Чого тобі боятися?
Приїхала вінчати ся!«

1855.

7. В ОСЕНИ ЛІТО.

Була мого віку в маї ти моя зозуля:
Где взяла ся шуря-буря, холодом подула!
Нас погнала, розігнала, я один zostав ся;
Пройшло літо, тогді знов я з тобою спіткав ся.
Либонь літо повернулось: ти моя дружина —
Та не та вже молодая весняна пташина!
Сьвітить сонце, мало гріє, літо не гаряче,
Часом дощ холодний крапле, по давнині плаче.
Не розцвите мое серце, бо воно розбито!
То не літо настояще, то в осени літо!

30. VIII. 1880.

8. УКРАЇНСЬКІ СЦЕНИ

з 1649-ого року.

СЦЕНА I-а.

Київ. Перед Софійським Собором. Дзвонять по церквах. Зима.
Козаки проходять в розвалені Золоті ворота. Нарід стрічає їх.

Бурсани з Академії (співають):

Te Moysen salvatorem
Canamus!
Russiae liberatorem
Celebriamo!

Діти зі школи (співають):

Честь Богу, слава!
На віки хвала
Війську Дніпровому,
Що з божой ласки

Загнади Ляшки
К порту Висляному!
А рід проклятий
Жидівський — стятий:
Чиста Україна!
А віра сьвятая
Крином процвітає:
Ізчезла унія!

Хмельницький.

Честь Богу, слава Богу, милії братья! Після
многих віков недолі і карі поглянув на нас Ми-
лосердний з свого найвисшого ерону, не дав
до-решти імяни нашому загинути! О, коли-б то
милость Його була до віку, а не на годину, не
для того, щоб горе наше стародавнє стало гірше
після недовгої потуги! О братья, братья! Чи
вже така бідна доля присужена від Пана Бога
нашої Україні, що і в час побід, коли, з добрим
скутком завершивши тяжку працю висвобоженья
церкви і народу руського з неволі лядської еги-
петської, звияжное військо наше уступаєть у
град сей великий, навіть і у сей час туга замість
радості мусить серця наші обважати. *(Звертає
ся до козаків)* Чиє серце не обважить ся скру-
хою, помишляючи о судьбі града сього, колись
славна і горда столиця вольного і самостоянного
народу руського, предків наших, град повний
злата і срібра і каменій честних, тепер бідна
руїна, могила перешлої слави! Чиї очи не обіль-
ють ся слізми, дивлючись на красоту храмів
божїх, на землю низпроверженую? А особливе
на храм сей, де сїдали на столі старосьвітські
князі наші, де лежать, забутії потомками, сирітські
кости їх, на плац сей, де збиралось стародавнє

віче, де руськії люде ствержали устами своєї волі !
Куди ні поглянемо, усюди зобачимо пилом при-
палії сліди слави і свободи предківської і недав-
ній сліди недолі, поруги і неволі нашої ! О земле,
земле руськая ! Довго стогнала ти, посіяна костями
і руїнами, полита сльозами і кровію дітей твоїх !
Чи не кончить ся ж довга ніч твого запустіння ?
Чи не взійде тепер над тобою щироясная заря
визволу ? Помолімось, братія, єдиним серцем і єди-
ними усти всецедрому Богу, да сотворить памя-
тен для потомків наших і богат плодами щастья
і обнови Руси день сей, день нашого приходу
у стольний старий наш Київ !

СЦЕНА 2-а.

Входять: Хмельницький, Виговський, Немирич; полковники :
Вешняк, Чорнота, Джекжала, Адамович і другі; Кисіль, не-
біж его, ксенодз Лентовський, Мястковський, Позовський і інші
Поляки.

Хмельницький.

Будьте гостями милими та любими, шановні
панове, просимо найнижше бідну мою хатину наві-
дати і хлібом-сіллю не побрезгувати. Щоб Бог
нам дав, полагаємо од чистого серця. А щоб було,
то нехай не вертаєть-ся; озьмемо приклад з сімі :
де ворог чоловіческого рятунку рознітить огонь
ворожди і брати спирають ся, сварюють ся, а иногді
й подеруть ся між собою, а на потім помирють
ся, заїдять та запють свою свару і знову вкупі
братами живуть. А щоб добро, щоб красно, аще не
жити братії вкупі ! Так і ми вчинимо. Наша свара
— домова; ласкавий король пробачить нам ви-
ступки наші, дасть нам охранны привилеї, а жінка
наварить борщу та поставить горілки на стіл :
так ми заїмо й запемо усю першу колотню, тай

жити-мемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавну єсть такий обичай, що коли мирють ся після коdotні, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорюють Москалі, що хто старое помянет, тому і глаз вон. Отсе прохаючи ваших милостей на обід, я заказав, щоб не наймичка і не стряпка готовила страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вістники нам ласки короля нашого.

Кисіль.

In principium подобає вашої милости, пане гетьмане Війска його королевської милости Запорозького, урожоний значний пане Богдане, сполне зо всім Війском його милости Запорозьким gratiam agege найвисшому маестату Божому, же conservat vos в нерозірваному союзі з Речю Посполитою, terra libertatis, де латво було вам домовити ся, що в вас боліло, де вольность процвітає, як не можно того налізти нігди ні в хрестьянстві ні в поганьстві, — бо вєюди неволя, сама тільки Корона Польска вольностію слине. В єдиній Короні Польській ваша милость моглась од найяснішого короля його милости такую consuetudinem одібрати.

Ажеджала.

Та король як король, але ви, королевенята, брїєте много і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польці, бо то не годить ся. Ми знаємо, що ти єси кість од костей наших, а тепер одщепив ся і пристав до Ляхів.

Мястковський.

Пане полковнику запорозький! Шануючи

вашу милость повинні-сьмо занотовати вашей милости, що річ його милости воеводи не до пана полковника а до пана гетьмана належить.

Кисіль.

Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаеш, що я естем твоїй милости з давних літ найщирший *amicus*. Я того доказав. Син — в справі отцевській, *servus fidelis* в панській так щире *non possit* ходити, як-ем я ходив у тій нещасливій колотні Війська Запорозького з Речю Посполитою, як я *diebus et noctibus* правдиве працюючи, аби *illam iridem* нового життя *in coelum patriae evocare*, проводив — у тім Бога найвисшого *testem facio*, а щб я *pativi* в тей традиції не тільки в Польщі але в чужих краях, то тим єдине утішал-ем ся, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передсявзято, которую віру купно зо мною ваша милость приймаеш і для *prosperitatem* Війська Запорозького, на той кінець жеби не прийшло *in postremum exitium*. Любо тож мене *omnes* опочно щецовали, а я *cum gaudio* з Варшави виїхал-ем і тих їх милостей панов, которих мені кольлеґами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішали-сьмо, приносячи пробаченьне пренлих виступков вашої милости, *libertatem videbis religionis* грецької, авкцию реестроваго війська, *restaurationem* давних прав і свобод запорозьких і вашей милости дозор і обмишлеване з належачими *signis*, туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом *Johannis Casimiri regis nominis*. Приймаючи такі великі упоминки од його милости короля, пана свого, *aequum est*, пане гетьмане, жеби вдячним *ragere*, з Татарами *foedus nefandum* розервати,

хлопов од розляння крови утримовати, не приймучи тих colluvies, которі по нині perfidissime sanguinem nobilem прагнуть, под свою protectionem, але розказуючи їм послушенъство панам і на горло караючи ребельлянтов, ad arandum vulgus insanum reddere, нарешті до комісії з нами, комисарами його милости Речи Посполитой, selegime приступити.

Джеджала.

Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою отсі клейноти, булаву та червону корогу та грамоту, то се все, вибачайте на сім слові, цяцьки а більш нічого. Ми не діти і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське, з себе скинувши, та впять наділи на шию. Нехай зслизнуть ваші солодкі дари: шаблю розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Україна нехай зостаєть-ся.

Хмельницький.

Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошаліли сьогодні, панове, що наперед старшого суетесь та у мене одвіт з голови вибиваєте? За таку великую ласку, що мені його милость найяснійший король оказав і уряд над військом дав і пропле преступство мое пробачив, за те дякую найниже. А що до комісії, то вона зараз зачати ся і отпраовати ся не може, [бо] війська в загаеню немає, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не сьмію нічого учинити. — Тай на-що у сей веселий і любезний для мене час об тім рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують а потім вже розпитують: відкіль він і по-що

прибув. Вибачайте, пани комісари, коли не до ладу. Сідайте та випемо по чарці. Ганно! поча-стуй лишень з своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрій господині подобає. *(Ганна угощує гостей горілкою; она частує з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою.)*

Хмельницький.

Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді. Ми люде прості і не дуже виховані, пемо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дає шабля, як правдивим воїнам належить. Та у нас есть таки й венгерські і німецькі вина; давно ми сього не знали, а як Бог став особливе благословляти наше оружје, то ми і ґрунтовнійше і багачче почали жити. Просимо панів за стіл. *(Сідають.)* Я разом радий і нерадий, що отримав таку честь, що ваші милости не побрезгували увійти у мою козацьку хатину і моєї хліба-соли покуштовати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильность бачу, а нерадий тим, що ми, по своїй простоті, не уміємо ваших милостей належите прийняти. Самі бачите, як у нас все просто, по хлопськи. Дяка Богу, що поборов за нами на Плявецьких полях, де панове Ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та лижки срібні й золоті, а то б прийшлося таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира приязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисіль.

Добрий анти[с]паст!

Кисіль.

Ваша милость, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаеш, щирим наперед послушеньством

Речи посполитой, вірним захованем в повинности своїй, оддаючи запомнію, як було передтим, взаємні долегливости.

Хмельницький.

Істинно так, пане воеводо. Давайте ж нам на стіл, жінкі, все щó припасли. (*Подують страви.*)

Ксьондз Лентовський.

Шануючи вашу милость, ясневельможний пане гетьмане і всіх вас, панове старшина козацькая, повинен я на quidquam одважити ся, як смиренний слугитель олтаря божого. Хоча веходня гречеська віра і не належить до єдиної сьвятої апостольської церкви, однак ми згодим ся з вами in dogmatibus, але завше повинні-сьмо оддалити ся од богомерзких еретиків, апостатів, наслідовцов проклятого Арія. Мабуть добре ненавидите ви нас, козаки, що навіт побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе прийняли in persona Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Сей зополний зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсїванем насїньня душевредного на ниві Христовій наволок на себе праведний суд костьола, которий присудив його, як члена зловонного і прокаженого, одсїкти для спасенія вірних, а він як зрадник утік і пристав до вас. Ви жажнетесь, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. (*Всі слухають з дивоважнем. Немирич спускає очи.*)

Хмельницький.

Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люде і не час і не місто нам об тім теперче диспутовати: бо ваша милость не судьею до нас прибув еси.

Лентовский.

Не судью, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти haereticus, apostata, наслідовець Арія проклятого. Я читал-ем твою libellam, де ти написалесь, що билиш et clarius Бога познаеш in natura quam in libris sanctorum patrum; що Ісус Христос страждав за свою doctrinam, а не як victima irae coelestis, тим-же spiritu veritatis натхнутий, которий і sapientiae humanae causa erat, і же для спасенія чоловіка не суть necessariae обрядки і церемонії костьола сьвятого. Тебе присудили спалити, а ти утікесь і пристал-есь до козаків, розносячи всюду venenum foetidum haeresiae. Каждый правовірний християнин повинен з тобою nec edere, non dignus es голови своєї піднести coelum ac solem videre; non debet земля кости твої accipere; pulvis tuus буде in potentia infernali, імя твое — поношеніе hominibus, а genus коли fuerit, semen diaboli буде per saecula saeculorum. Кажі при панах козаках: віруеш у сьвятую Тройцю?

Немирич.

Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не мені тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів своїх.

Ажеджала.

Се, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здаеть-ся, що ти близький брат сему ксьондзові, щó так на тебе озьвірив ся.

Немирич.

Коли, панове, я не варт того, щóб називатись вашим братом, то все таки я ваш слуга. Бо здаеть-ся я був під Львовом і під Замосьцем, і може

хоч за сю перевязану руку дасте ви мені і заборонитись і наречити ся вашим слугою.

Молодий Кисіть.

З пана — слугою! O tempora, o mores!
o perfidia!

Немирич.

А пан Ісус Христос не зробив ся хіба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають сьвяте письмо і на кожний случай приведуть textum, а од того пильно уникають, щб іх милостям очи виіда. Ти питаеш, пане Лентовський, чи вірую я у сьвяту Тройцю? Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була імаго тей Тройці у трох видах: перший вид тей імагінис — то правда, і ви сього не приймаєте, бо завше говорите неправду і sensum verborum Христа перевертаєте задля вашої користи, ошукуючи незмислені люди; другий вид тей імагінис — то братолюбіє, і ви сього не приймаєте, бо клянете і гоните братів ваших і направляєте брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тей імагінис — то розумна воля, і ви сього не приймаєте, бо втісняєте слабих і кланяєтесь сильнішим од вас, і других тому навчаєте. А козаки — те знають і те приймають, бо встали за правду, за братство і за свободу, і тепер раді в вами, як вольніі з вольними і рівніі з рівними, побратати ся, — а ви не хочете!

Хмельницький.

Щб пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша сьвятая інквізиция, знайшовши у його книжці, которой ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він того уникаючи до нашої восточної віри утік, то такеє вибавеньне Вожой волі приписати маємо. У нашій

святій восточній церкві ніколи не було й не буде інквізиції, ми нікого не палимо, а хто, по немоці розума, зблудить з правого пути, того ми відсилаємо до пастирів наших честних, самі по простоті своїй у те не уступаючи. А вашу милість, пане ксьондже, повторне і найнижше прошу — тую розмову перервати, бо і мені і всім нам вона не подобна.

Лентовский.

Єднак, ясневельможний пане гетьмане, розваж ваша милість, чи подобно слухати богопротивнії речи мені, которий естем membrum ecclesiae...

Хмельницький.

Пане ксьондже, я тут господар! У третьєтє і останьне кажу вашій милости мовчати.

Вешняк.

Мовчи, попе! Твое то діло нам те задавати. Іж пиріг з грибами, а язик держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорожських полковників шанувати!

Хмельницький.

Тихо, полковнику!

Виговский.

Пане полковнику! Ти всю нашу справу нівечиш!

Вешняк.

А щó він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом рие!

Лентовский.

Правий Боже, будь нашим сьвідком! Чи се-ж на новії кривди і ін'юрії ми до вас приїхали, козаки? Чи се-ж нам гескомпенсум за те, що ми отримали стількі праць і нещастья, поки прибули до

вашої милости, аби принести вашій милости пробаченьне і ласку од короля, пана вашого ?

Хмельницький.

Пане ксьондже ! Вашій милости не подобало починати тії заціпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичаєв лагодних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: на-щож чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику ! За кривду, щб учинив еси панови ксьондзови, повинен еси пробаченьня прохати, або виходити зараз з хати.

Вешняк.

Прохати пробаченьня у ксьондза ! Та запорожський козак не погне спину навіт і перед самим метрополитою. Я пійду лучше з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш йти зо мною ? Я б тобі дав там доброго прочухана ! (*Виходить.*)

Хмельницький.

Тепер покуштуємо вина отсього, щб мені прислав його милость Ракочи, мій щирий приятель. Гарне вино, столітне. Жінко, піднось панам ! (*Ганна частує вином.*) Випемо перший кубок на здорове нашому найяснійшому королеви, панови нашому милостивому !

Кисіль.

Нехай панує згода і мир меж Русью і Речю Посполитою ! За ціле його корольованье, і нехай далекії потомки со слезами радости читають в гісторії про день сей, початок тревалого покоя і щастья обоіх людів !

Молодий Кисіль.

Як то мило, як то любо пити за здорове свого пана в домі у того, з ким постановляеться мир, а звлаца з рук гарної господині.

Хмельницький.

Дякую за похвальбу моїй жінці вашей милости. Істинно, вона для мене великий скарб на сьвітї.

Лентовский.

І добрий малжонок для жони теж найвисший скарб на сьвітї. Панї Хмельницька тим найбарзїй щаслива, що у приязни малженській з вашою милостю знайде одраду од недавнього горя, щó її милость постигло.

Хмельницький (зо вздержуваним гнївом).

Про якеє недавне горе ваша милость говориш?

Лентовский.

Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здепанського, которого окропно замордовали козаки в Барї, коли він не схотїв прийняти всходньої віри, *fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae.* (Ганна упускає тачу з чаркою і захриває очи руками. Всї порушають ся. Немирич підбігає до Ганки і говорить щось до неї, а потім випроваджує її.)

Хмельницький.

Не турбуйтеся, ясновельможні панове комісарі: моя жінка — баба. Будемо пити!

Кисїль.

Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудиції не відає *leges hospitalitatis*.

Позовский (тихо до ксьондза).

Немирич приємну офіцію виконує у коваків *cicisbeo galante* молодї гетьманової.

Лентовский (тихо до Позовского).

Добра пара: апостата з чужоложницею.

Немиричу fas est Хмельницького gloriosissima
facta cornibus coronare.

Хмельницький

Здасть-ся мені, що жінці моїй горе об отцю
добавила притомность його милости пана Лентов-
ського, ксьондза римської віри; бо того не можна
забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, за-
ручену зо мною, гвалтовне хвачено за шию в
костьол і примушено до слюбу з тим бенкартом
литовським; пяницею польским, розбишакою укра-
їнським. Того і я не забуду, бо того не забудеш,
хоча-б і хотів, щб дуже вгризлось у серце. Ха,
ха, ха! Чи можно, панове Ляхи, забути Україні
всі рани й болісти, щб од вас терпіла вона, бідна,
обшарпана сирота? Чи можно навіть дальнійшим
потомкам забути поношеньне імяни нашого, на-
ругу над вірою нашою, окропні муки і тортури
наші, съвященников божих посажених на паль,
дітей в казанах зварених... Ні! ні! *(бе рукою
в стил)* швидче огонь з водою поєднають ся, ніж
Русь наша з Польщю вашою!

Кистіль.

Єжели в Речи Посполитої єсть люде, которі
чинили вашей милости кривди і тепер незичливі,
то найбільше таких, которі щире жадають здоровья
і сполного мира і згоди вашій милости і всему
Війську Запорожському. Ціла отчизна неповинна
за одного або за кілька зухвальцов. Полецаймо
ся на Бога і на Пречисту Матер Його, жеби нам
з неба одібрати такую мисль і скруху, щб могло
все то ся в ліпше обернути. Я не апробую по-
ступков тих, которі до вашей милости негрешні.
Lavo manus meas і прошу найнижше умирити
справедливі аффекти, позираючи на нас комі-

саров як на щирих приятелей вашей милости, приносячих згоду отчизни, которої вірним сином ваша милость бути маеш.

Хмельницький.

Шкода говорити! Все, щó ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуть ся. Знаю я вас Ляхів добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тогді до нас *padam do nóg, salujemy rączki*; а як скоро біда минула, то ми у вас *psia krew*, найпоследнійші з твари, хужче собаки. Просто реку, пане воеводо: ви приїхали не длятого, щоб щире мир і згоду постановити, а на те, щоб нас одурити. Іде об здорові нашим і цілости всей руської нашої отчизни на дальній потомки і годи, того легко важити не можно. Ваша милость ладно мовиш о пробачені королевськом та споминаеш про наші преступства; а об тім ані слова, щоб нас удоволнити. Бо Реч Посполитая повинна оказати нам справедливость на всіх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад пан Вишневецький: він-то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо і стали у Білої Церкві шукати примиря і заспокоєня од короля, князь, його милость, почав тревожити козаків, сьвященників лупив, мучив, на палі вбивав, сьвідрами очи викручував і инші муки задавав. Треба конешне, щоб його скарали за те, і не буде нічого доброго, коли його не скарають. Винен і пан Краковський, щó на мене наступав, коли я *in angustiis Borysthenis* свою душу уносив, але той одібрав свое; винен і пан хорунжий і всі, щó козаків, молодців заслужених Речи По-

сполитої, у хлопів обертали, дупили, волосься таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над всіма іми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісією, а в Литві Радзівілл кров льє; з одного боку нас лагодними листами та компліментами обсипають, а з другого на нас наступають. Нециростью, панове Ляхи, нічого не зробіте. Коли хочете мира, так миріть ся так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати, а коли ви то сее то онее, то будемо лучче воювати: або мені зо всім Військом Запорожським пропасти, або всій Польщі і всім дукам, королькам і шляхті згинуті.

Кисіль.

Вздихнувши *de profundis cordis mei*, мушу я слухати тії орації, так незгодні з тим, що перед сим за годину ваша милость мовив еси. Защо ваша милость докоряеш мене нециростью? Чим *dignus sum* тей ганьби? Тим хіба, що терпів од своїх і од чужих обелги і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста сього поносити? Козаки спалили мої маєтки, хлопи мої власні, приставши до ребельїї, шукали життяя мого, без притулу *profugus et pulsus*, не міючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, уроженого шляхетства: там мене *vocabant* зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив, все одно тільки *verbum* било на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми ідучи до вашої милости по розруйнованой і спаленої країні — і холоду і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою *tremolare*, — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкаве *verbum pacis et fidelitatis*! Ах, не на довго! Ти докоряеш

нещирістю нашу комісію; чому-ж перед сим не спитав еси: в чім буде та комісія? Чи можно осужовати те, *quid fierit*? Приступи до трактатів, тогді й говори, чи щиро чи нещиро ми прибули до тебе.

Хмельницький.

Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісії! Не Павлюк я вам і не Острянин! Я наперед знаю, що з сеї комісії нічого не буде. Война! война у тих трійох або чотирійох неділях! Виверну я вас всіх Ляхів до гори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде, щоб вільний був собі та стинав шляхту, дуків, князів... Согрешить князь, уріж йому шию; согрешить козак, і йому те-ж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть се королеві і всім станам вашої Речи Посполитої. Щоб? Чи не Шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть; а хочби й не були, хочби їх було пятьсот тисяч, не переможуть вони руської запорожської і татарської мочи. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде панувати на цїлий сьвіт!

Кисталь.

Пане Богдане, урожоний, почтивий гетьмане Війська Запорозького! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, еднак приписую її аффекту, властивому найбарзій великим душам, которії, скоро обачуть ся, латво приходють *ad meliorem mentem*. Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнищим слугою, не сьмію помислити, щобись

ваша милость оддав в руки поганих без причини не тільки ляцьку і литовську землі, але і віру руськую, всходною, і церкви святаї, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая поляцають нам докінчати з вами *mitiores conditionae*. Ежели вашой милости кривда стала ся од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорозького; ежели Військо Запорозьке жалуеть-ся на личбу або на ґрунти, то король його милость обіцуе удоволнити вас у тім: нехай козацького війська буде не тільки десять але і дванадцять тисяч, навіт і пятнадцять; од вашой милости то едине потребуеть-ся, жеби ваша милость розервав звязок з Татарами, прирощеними ворогами народа руського, вернув бранців польских, узятих козаками в час замішанья, одступив од черни, щоб хлопи орали, панам своїм слуговали; коли хочете, лучче йдіть на Турків або на Татар: Реч Посполитая в тім вам не запинае, ліпше поганих бити ніж християн. На такі кондиції пан гетьман за певне позволить?

Хмельницький.

Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було у той час трахтовати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Дніпром і на Дніпрі, і після Жовтоводської й Корсунської іграшки, — тепер уже часу не маеш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, щб замислив: виблю із ляцької неволі народ руський — весь! Перше я воював за шкоду і кривду свою, тепер воювати-му за віру православну нашу; допоможе мені вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступлю, бо то права рука наша,

щоб ви хлопства не знеспи у козаків не вда-
рили. Двісті, триста тисяч своїх міти-му; вся
орда прийде на помоч, Ногайці стоять на Саврані,
мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл
на сьвітї, готов все учинити, щб я схочу: вічна
наша козацька приязнь, сьвіт її не розірве. За
гряницю войною не пійду, шаблі на Турки і Та-
тари не підніму; буде з мене місця на Україні,
на Подолі, на Волині, досить мені часу й достатку
в землі і княжестві своїм — по Львов, по Хелм,
по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнім
Ляхам: сидіте, Ляхи, мовчіте Ляхи! Дуків, князїв
ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати,
я їх і там знайду; не зостанеть-ся мені жодного
князя ні шляхтюка на Україні, а которий схоче
з нами хлба їсти, нехай-же Війську Запорозьському
послушний буде а на корм не брикає.

Ажеджала.

Уже минули ті часи, коли нас сїдлали Ляхи
нашими людьми християнами. Були нам силні
драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми
під Пилявцями, щб то за Ляхи: не ті вже се
Ляхи, щб передтим бували та били Турка, Москву,
Татари, Німці, не Жолкевські, не Ходкевичі, не
Конецьпольські, не Хмилецькі, але Тхоржовські та
Зайончковські, діти в залізо поубирані. Померли
од страху, скоро нас узріли; не було нас в середу
тільки три тисячі, а коли-б до п'ятниці почекали,
ні один би Лях живцем до Львова не утік!

Хмельницький.

Мене патріярха в Києві на сю войну благо-
словив і з жінкою мою дав мені слюб і гріхи
мої розрішив і кончать Ляхів розказав. Як же
мені його не слухати, великого, старшого голови

нашого, гостя любогò? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та у дорогу були готові, без возів, без гармат, — знайду я то у Ляхів. А хто б з козаків взяв одну колясу на войну, кажу йому голову стяти. Не возьму і сам з собою жадної, хиба юки та сакви.

Позовський (*тихо до Лентовського*).

Ото зажарта бестия!

Лентовський (*до молодого Кисіля*).

Що то за партіяرخа такий? Чи то його милость метрополита ківський?

Молодий Кисіль.

Ні, то proscriptus якийсь, excommunicatus ob gravia scelera; мотавсь по світу, нігде його не прийняли, а в Україні найшов собі овечок.

Хмельницький.

А що ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то реч завойована.

Мястковський.

І погани, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязни доброї. Через мене самого, літ тому з девять, Ібрагим султан, оттоманський цезар, даровал королеві його милости кількaset вязнів з галер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи поданий короля його милости і слуга, взявши булаву і хоругвов од пана, не хочеш слуг панських і дворан рукодайних панові своєму оддати, не шаблею, не на плацу битви, але кондиціями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послов і комисаров, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволі тримаєш:

щоб-ж ми об твоей зичливости і послушенстві розуміти маємо?

Хмельницький.

Я їх пушу тогді, коли мені жадної заціпки не буде од Ляхів, і тепер би навіть пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове Ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечнійше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто мое Бар на Подолію; от я послав йому сказати, коли не послухаєть-ся, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тогді одного брата поставлю на палі на єднім конці города а другого на другім: нехай дружка на дружку дивлють ся!

Мястковський.

А хіба козаки того не роблять? В Києві мало що за час замішанья скількі побито шляхетського стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звір люте, Ляхів останки шукають навіть під землею, і неповинна кров струменями тече у Дніпр, взиваючи до Бога як кров Авеля.

Хмельницький.

Не казав я неповинних забивати, але тих, которі над вірою православною згнуцали ся. Мій Київ, я князь і воевода кївський, бо мені його Бог дав навіть і без шаблі.

Кисіль.

Пане гетьмане запорожський! Non vides пришлих речей, соесис фортуною настоющою, которая скоро кому почне над міру ludere, того скоро і відступить: ad vitrum подобне, которое, скоро упадне, то і розібеть-ся. Рач дати fidem зичливости мойй, коли Війську Запорожському

хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спускай ся на децизию войны, покинь *contra Polonos*, розгніваних *consiliares*, *iram et spem victoriae*, не усилуй Польщу згубити, Русь хочачи *tollere*. Одступи Татарів. Чи ти думаєш, що ради піднесення віри руської і народа руського вони вам допомагають? Вони на розлучення наше самі сподівають. То для них *bonum*, коли Ляхи, Литва, Русь, козаки будуть *inter se* бити ся і один другого губити, а вони всіх *sparsim* заберуть. Розваж, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою *cum gratia* цертує, а коли ти його ласку постпонуєш, то рушить на тебе військо всею силою. Повір, пане Хмельницький, коли погордуєш моєю радою, нічого не знайдеш, тільки одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницький (*зрушений*).

Пане воеводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти його держати-му, поки життя мого стане і поки вольности не дібу ся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернути ся. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливость своєї справи і вірую, що Бог потягає за правду. Короля як пана шануємо; панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями. Єднак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів; коли щиро схочете на те шлюбванья дозволити, то і замиритесь нам не трудно буде, а коли ні, то я не устану од упартої війни, а зрадливого покою — не хочемо!

ПРИПИСКИ.

Микола Костомаров.

З автобіографії Костомарова виходить, що отця его вбили не крепаки за але обходжене з ними, якого зовсім не було, але три слуги задля рабунку гроший. Мати, хотя мужичка з роду та лише коротенький час виховувала ся в Москві, не мусіла все лиш по українськи говорити, бо він хлопцем і молодцем не знав української мови, так що не міг зрозуміти Котляревского Енеїди і Салдатського Патрета Квітки, та аж в 21-ім році життя навчив ся мови рідної, заохочений особливо студюванем історії українського народу та збірником народних пісень Максимовича і Запорожскою Стариною Срезневского. З Метлинським зійшов ся в домі Артемовского-Гудака, коли там якийсь час мешкав, як се тогди в Харкові і Києві було в звичаю, що університетські професори тримали у себе студентів на станції. Метлинський був домашнім учителем у Артемовского; він з-разу не поділяв гадок Костомарова о українській літературі і аж пізнійше приступив до них та став і сам писати українські вірші. В Харкові Костомаров, вернувши 1841. року з Криму, ввійшов в кружок людей, також відданих ідеї відродження рускої мови і літератури, як: Корсун, Петренко, Щоголів, Кореницкий, Писаревский, потім Бецкий; крім того познакомив ся з Квіткою-Оенованенком. Учителем гімназійальним був два роки, рік в Ровні на Волини а рік в Києві.

Після амнесії виїзав за границю в маю 1857. р. а вернув в осени і проживав дальше в Саратові. Через сім місяців був там секретарем в губернськім комітеті «по удлученію быта крестьянъ»; до Петербурга на професора історії покликано его в маю року 1857.

В українській мові він списував і видавав також народні казки і пісні. Н пр. дві такі казки «Торба» і «Лови» поміщені були (враз з трьома віршами) в українськім альманаху Бецкого «Молодикъ» на рік 1843., а потім передруковані

в збірнику Рудченка «Народныя южнорусскія сказки» вип. II. Київ, 1870.

З російських его наукових творів важніші для нас і в більшій часті переложені на руску мову: Дві русскія народности, Мысли о федеративномъ началѣ древней Руси, Черты народной южно-русской истории, История въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Богданъ Хмельницкій, Гетманство Юрія Хмельницкаго, Гетманство Выговскаго, Мазепа і и. Писав також багато дрібніших статей, літературних розправ, рецензій, полемік і и., як н. пр.: Правда Полякамъ о Руси, Правда Москвичамъ о Руси, Малорусское слово, Украинфильство, Крашанка г. Кулиша, П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность, О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка несходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ (в Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1863, СХІХ, 45—46) і и. Також драми і повісті писав в російській мові, як: Кремуцій Кордъ (гісторична драма з часів римскаго цесаря Тіберія), Кудеяръ (гісторична повість з часів царя Івана Грозного), Черниговка (билія з другої половини 17-ого віку, в сій повісті бесіди Українців подані в українській мові) і и.

А. ПОЯСНЕННЯ.

І. Сава Чалий.

Сей драматичний твір написав Костомаров, як сам зазначує на переді, на основі української народної пісні, яка містить ся в збірниках Максимовича і Вацлава з Олеська та в Запорозжській Старині Срезневского. Події відносить Костомаров до року 1639., бо тогди, коли він писав сю драму, с. е. в р. 1838, правдива гісторія Сави не була ему ще знала, і аж пізнійше висліджено, що Сава Чалий жив сто літ пізнійше в часах гайдамаччини, як се впрочім і представляє польський поет Словацкій в своїй драмі *Sen srebrny Salomei*, написаній р. 1843. Гісторичний Сава Чалий був запорожцем і потомком кошового атамана Якова; він зібрав шайку гайдамаків (Волохів, Циганів, Поляків і Запорозжців) та удаючи прихильника короля Станислава Лещинського нападав на добра польских панів з партії Августів саксонських. Гр. Потоцкому удало ся дістати его в свої руки: він лишив ему вибір бути як гайдамака всадженим на кіл або воювати з гайдамаками а особливо з запорожцями. Сава став на службу Потоцкому, зістав полковником надворних козаків его, побывав запорожців

і дістав в нагороду село на власність. О его смерті нема гісторичних документів.

Я мав отсі матеріяли: 1) Сава Чалий, драматическія сцени на Южно-Рускомъ языкѣ. Сочиненіе Іереміи Галки. Въ Харьковѣ 1838 года. 2) Збірникъ творівъ Іереміи Галки. Одесса. 1875. — В першій з сих видань захована правопись т. зв. етимологічна після Максимовича, ремарки подані в російській мові; в другій книжці правопись фонетична після Куліша (з ъ-ом), ремарки в українській мові.

Дія 1. Стор. 74. стр. 10. масниця = сиропустний тиждень. — 19. клюга = шпичка, шпиль, вістре списи.

75, 25. супостат = неприятель, противник. — 10 з д. фуга = заверюха, метіль. — 9 голінний = 36, 4.

76, 1. на впряжки = на правду, по правді. — 5. музувір = бузовір, чоловік без віри, бусурмен. — 22. турський шалтан = турецкий султан.

78, 3 з д. оплошав = став плохим, гіршим.

80, 10. пирськіі = порські, бистрі. — 11. самопал = давна ручниця з люнтом. — 13. булатний = сталювий, крицянний.

81, 10. умісті (росс. вмѣстѣ) = разом, вкупі. — 22. презволяйте ся = гостіть ся. — 9 з д. залучав = добував. — 8. страшна неділя = страстна неділя, великий тиждень.

82, 21. жахом = страшно.

84, 16. нагібала каменюку = злибала камінь, натрафила на нь. — 17. налігати = путати, вязнити. — 22. личман = вівчар, пастух.

85, 9 з д. Терехтемирів = місто над Дніпром, висше Канева, колись головна столиця козацтва, надане королем Степаном Баторим гетьманови козаків.

86, 9. у сім вас не поражу = сего вам не дораджу. — 20. прічки = пріч, проч.

87, 10. плігати = скакати. — 12. зараз = що іно, власне тепер. — 13. ка = кае, кае, каже.

88, 1. маяти = порушати, махати. — 14. зневіряють = поневіряють. — 15. зуривочна = нарушена. — 7 з д. помикають = помігують.

89, 7. бути мусив = бути повинен, міг. — 22. нема путьтя = нема ладу, ради, пожитку.

91, 15. худоба = майно.

92, 20. шелехнути = счезнути, пропасти.

95, 11. сумлити ся = сумнити ся, бути в непевности
Дія II. 97, '8. чого доброго' = може бути. — 21.
дошпетний = порядний.

98, 6. зобіжати = кривдити, зневажати.

101, 6. протесати = протеряти, стратити.

102, 11. каталажний = неспокійний, не даючий
спокою, нещасний. — 20. молода = наречена, невіста. —
22. до діла = ладно, гарно. — 4 з д. ач = бач, диви!

103, 2. худий (росс.) = лихий, поганий.

107, 12. ік злидню = к чортови, до лиха, на по-
гибель.

108, 8 з д. стóів = стóяв (з), варт був. — 6. на-
пусту напустили = крику наробили. — 1. родина =
рідний край, вітчизна.

109, 1. нажив ся = надбав добра, збогатів. — 10
з д. посполиту = річпосполиту, республіку (с. е. польську
державу).

110, 1. увоймуть ся = вгамують ся, утихомирять
ся. — 5. во́чина (росс.) = дідівщина, батьківщина, неру-
хомиї земельний маєток (особливо великий).

Дія III. 110, 24. одвод зробить = звести, злурити,
опукати. — 10 з д. ізражати = зраджати. — 3. під-
радити = звести.

111, 5. не потураю = не зважаю. — 10 з д. спе-
сивий (росс.) = гордий — 4. рахманний = розважний,
понурий.

112, 16. хоромина = дім, двір.

113, 5 з д. утрончити = utraćić, всадити. Лист
Конецьпольского уложений в польско-руській мові.

115, 8. диковина = дивовище, диво. — поважте
ся = спустіть ся.

117, 7 з д. ка зна = кат знає.

118, 16. бали (росс.) = баляси, балаканки, баналюки.

119, 19. сорочки прудимо = ловимо блохи в со-
рочках.

120, 22. чахлий = змарнілий, слабий.

121, 1. уважити (росс.) = ушанувати, поважати. —
11. у глибку = глибоко під землею. — 23. затіяти =
замислити (щось злого).

Дія IV. 126, 9. лихувати = лихо творити або за-
мишляти.

128, 10. роздобаривать = розводити ся, роздебен-
дувати, балакати.

129, 9. потуга = потуха, потіха. — 6 з д. заприханий = задиханий.

130, 1. крій = край, коло. — 11. рядна = умова, уговор.

131, 18. балка = низина, долинка в степі.

132, 3. кравчина = відділ козацького війська.

Дія V. 132, 7 з д. геманів = гемонський, демонський, чортячий. — крюк = крук. — 6 бовдур = комин. 133, 10. замеріяло = замріло.

134, 10. кришечка = крихта, крихітка. — 4 з д. вялити = робити що хтось вяне, обезсилити.

136, 19. увязнути = застрягнути. — 6 з д. пранці = хороба (сифіліс).

137, 3. увойметь-ся = 110; 1.

138, 5. признав = пізнав. — 22. тебе розщитати = образунок з тобою зробити, порахувати ся.

139, 22. вередовати = брїти.

140, 3 з д. рішили супостатів = зробили кінець з ворогами, поладили.

143, 7. обнести = обмовити, оклеветати.

II. Переяславська ніч.

Матеріяли: 1) Переяславська ніч, трагедія Бремї Галки. Львів. 1867. (Передрук з новорочника »Сніп« Корсуна, Харків 1841) — 2) Збірник творів Ієремії Галки. Одесса. 1875.

»Мені пошкодило багато, каже Костомаров в своїй автобіографії, довіре до таких мутних жерел, як »Історія Руссовъ« Кониського і »Запорожская Старина« Срезневского; крім того я попав в високопарність і ідеальність, яку я розвив в собі під впливом Шільєра.«

Переяслав = старинне місто на полудневий всхід від Києва, założене ще Володимиром В. — О Лисенку гісторія знає стілько, що він був ватажком одного загону, котрий називав ся вовгурівцями і відзначав ся особливою лютостю против Поляків.

1. 145, 7. гірлига = палиця пастуша в горі закривлена — 12. кравчина = 132, 3. — 19. поміха = перепона, перешкода. — 4 з д. свиріпа = таке зіле, хабузе.

146, 18. родина = 108, 1 з д.

147, 3. масниця = 74, 10. — 14. паплюга = ледащця, фльондра — 19. валка (польське walka) = борба, боротьба. — 22. ке = давай, ну, но. — 24. скорють ся

= покорять ся. — 8 з д. конати = конець робити, убити.
— 4. заклази = замови, прикази. — 2. зачадів ся =
закурив ся.

148, 10. одлигнувши = відоткнувши, прийшовши
до себе. — 20. прощового = прощального, остатнього [?].
— 23. Тясмин = правобічний доплив Дніпра.

149, 13. замоторошніє = надоість [?]. — 22. ли-
танію = Поет представляє унію як тут так в інших міснях
після погляду тогдішних противників єї. — 9 з д. сьомиця
біла = великий (страстний) тиждень. — 5. на одкупі =
в аренді.

150, 23. у глибці = 121, 11.

151, 9 з д. шличок = висока кінчата шапка з ко-
жука. — 3. дубить = лушить, видушує.

II. 154, 1 з д. глузд = глуз, глум.

155, 4. варнякав = плів дурниці. — 19. ланець
= обірванець, обідранець. — лапура = драб, батяр.

III. 155, 1 з д. пеня = біда, напасть.

156, 4. насильно накажем = силою прикажемо,
змусимо. — 10. залучають = 81, 9 з д. — 17. кучка
= купка. — 21. усердьде = ревність, ширість.

157, 10. лик = гурма, хор. — 22. уважте = 121, 1.

158, 14. запрет = заказ, заборона.

IV. 160, 3. в-мить = сейчас, в одній хвили.

161, 10 з д. пика = писок, морда.

162, 4. прохожалый = прохожий, проходящий. —
7. мацапура = машкара, прочвара. — 18. комезити ся
= їрдити ся, їредувати.

163, 1. пошлина за одкуп = мито (чинш) за аренду,
посесню.

V. 167, 19. в сердцах = в гніві. — 3 з д. блекота
= наркотичне зіле викликаюче одур та шал.

169, 7. овсі = зовсім.

170, 10. умісті = 81, 10. — 22. намітьте = назначить.

171, 14. розвага = відрада, пільга.

172, 20. стрижень = струя, ріка. — не мусить =
не може (89, 7). — 10 з д. жахом = 82, 21. — 4. шуль-
піка = шуляк, ястріб. — стовб = стовп.

173, 19. поріз = порізно, поодинок. — 10 з д.
убратись = вибрати ся, забрати ся, дігати ся. — 8. ла-
гер (росс.) = табор, обоз.

174, 9. пацюк = щур.

175, 23. грубити = грубо поводити ся. — 3 з д.
половідь = повідь, повинь.

176, 2 з д. муєш = повинен (89, 7).

177, 23. шляти ся = швендяти, поплести ся.

178, 14. ущухнути = уложити ся, уступити. — 16.
нетря = дєбра, байрак. — 17. лещинник = ліщина.

181, 3. назирили = назирнули, узріли. — 8. по-
зор = ганьба.

VI. 185, 4. гаспид = гадина, чорт.

VII. 188, 14. пеняеш = отягаш ся.

189, 12. дружка дружку = друг друга, одно
другого.

191, 11. устрівав = стрічав.

VIII. 196, 17. бахур = хабаль, любас.

IX. 197, 8. люби (церк.) = любов. — 7 з д. так же
= так само.

199, 3. худий = 103, 2.

201, 13. рюма = плакса. — 14. закажіть = за-
мовте, прикажіть (147, 4 з д.).

205, 4 з д. розщитав = 138, 22.

206, 4. розтошно = щєдро, рясно, злишно.

208, 10. рачитель = старатель, плекатель.

III. Загадка.

Матеріяли: 1) Основа, южно-русскій литературно-
учений вѣстникъ. Петербургъ, 1862. VI. — 2) Збірникъ тв.
Іер. Г. Одесса. 1875.

209, 3. З народньої казки = Казку ту »про
Дівку Семилітку« записав Костомаров в Острогожскім повіті
Вороніжскої губернії в 1840-ім а видав окремою брошуркою
в Петербурзі в 1860-ім році.

I. 209, 10 з д. вязнеш = навязуєш ся, накидаєш
ся. — 2. розквашу = зібю на квашу, лемішку.

210, 9. ханьки мняти = дармувати, пустувати. —
19. хавтурка, хаштурка = хапанка, збиранка. — 5 з д.
на-вдиранці = на-втікача, на втеки.

211, 3. повітка = піддаше. — 18. рогач = ожог,
гачок до печи.

212, 3. копицьке = в спідку сіяне збіже. — 24.
шолопай = дурненький. — 25. кішка = кітка.

213, 1. сковорода = пательня. — 9 з д. захляв
= утомив ся, знеміг ся.

II. 213, 2 з д. товстопузий = з товстим пузом, грубим черевом, череватий.

2 4, 2. третячок, третяк = фігура в танцю, танець; третячка на зубах вигравати = вибити кого по зубах. — 12. пелька = пасть, горло. — 16. жолаю = желяю, жичу. — 21. тошно = точно. — 23 д. ослухатись (росс. ослушаться) = не слухати, непослушним бути.

2 5, 1. четвертак = чверть рубля (= 6¼ сот.). — 3. жалувать = дарувати. — 4 з д. запомнить = забути — судир = пан, добродій.

216, 9. тю-лю = вираз глумлення: ая, еге, і т. и.

217, 9 з д. копилити = кривити.

III. 218, 7. жалуге на опекуństwo = обдарує опікою (ласкою). — 9. дзуски = засі. — 19. довбешка = довбенька, довбня. — 23. харцизяка = розбишака. — 25. убрались = 173, 10зд. — 3 з д. не кушить мовчаночка = не годуге мовчанка. [?]

219, 3. кебета = здібність, здатність. — 10 з д. барилу з кухви глузувати = барилці з куфи насмівати ся. — 2 з д. бейбас = бельбас, йолоп.

220, 12. гихо (росс.) = помалу. — 15. зайом = позичка, позичане. — 3 з д. сирівець = бураковий квас, тай взагалі квас.

221, 23. зробить з однолітків плуг = однорічних бичків запряже до плуга. — 6 з д. з сина = з біса.

IV. 223, 1. гиравий = обстрижений. (>Гиравими називають по домах малолітніх хлопців і дівчат, котрим кожний поптуркує ся: нехарних, замазаних, з головами осмаленими або остриженими.) — 6. дубиняки = букп. — 7. спина = плечі. — 19. копа = пів рубля. — четверть = трошки більше як 2 гектолітри. — 25. набавляє = додає. — 24. містяне = акциза. — 10 з д. стало бути що = значить, отже. — 9. зчести = зрахувати.

224, 1. полтина = копа, пів рубля. — 3. достошно = достотно, зовсім. — 7. итого (росс.) = разом. — 14. цілковий = (цілий) рубель. — 19. дік = рахунок. — 6 з д. стовповий дворянин = знатний шляхтич (дворяне першої ранги в цивільнім стані від 8-ої, в військовім від 14-ої класи). — 4 з д. поручик (росс.) = поручник

225, 13. мов = мовби, ніби-то. — 22. війок, віє = дишель волового воза. — голобля = дишель волових саний.

226, 2. асигнация = паперові гроші (банкноти)

в Росії, котрі давнійше мали $3\frac{1}{3}$ раз меншу вартість від срібних.

V. 226, 2 з д. рундук = ганок.

227, 4. грэнджолі = сані. — 5. полоз, полозе = частина санній.

VI. 227, 18. пожалуста [власт. пожалуйста] (росс.) = будьте ласкаві. — 21. перепороть (росс. = перешмагати, випарити. — 8 з д. зазнати ся = згордіти, запишати ся. — 5. тиськати ся = напихати ся.

228, 16. розшолопати = розмотати, розібрати. — 5 з д. стул (росс.) = столець.

230, 1. обідья = обручі на колеса. — 4. тин = пліт. — 23. віжки = важки, ліци.

231, 7 з д. болотяний = чорт що в болоті сидить.

232, 4 з д. призвольяте ся = 81, 2'.

233, 10. грубити = 175, 23. — 18. шолудивий = паршивий.

VII. 233, 10 з д. диманова = 132, 7 з д. (геманів). — 7. жевжик = фертик, чепурун, хват. — 4 хвиськати = ударяти батоном або різкою.

IV. Ліричні і епічні поезії.

Матеріяли: 1) Українські баллади Ієремія Галки. Харькѡвъ. Року 18: 9. (На заголовній стороні стоїть мотто: На Украинѣ всего много, меду и горѣвки, Дѣвки красні й молодіци усь чернобрѣвки. Галицкая пѣсня.) [Чт. 7, 8, 11—13, 25—36.] — 2) Основа. 1861, I, 11, III. [5, 9, 16, 17.] — 3) Збірникъ творів Ієр. Г. Одесса 1875. [1—5, 10, 14—24, 37—66.] — 4) Сьвіт, ілюстрована літературно-політично наукова часопись. Ві Львові 1882, 13. [6.]

Баллади написав Костомаров по-части ще перед Савою Чалим, коли, як сам признав в своїй автобіографії, ще не познакомив ся добре з українською мовою і народністю. В два роки потім видав новий збірник своїх поезій п. з. »Вітка«, передрукований відтак в Одеськім збірнику з р. 1875. Замітно, що славний російський критик Белінський, котрий опісля остро осудив і Квітку і Шевченка, розбираючи »Українські баллади« і »Саву Чалого« признав Костомарову »безспорний талант«.

A.

I. Пісня моя. 236, 9. Сосна = правобічний доплив Дону. — 1 з д. припотень, припутьень = такий птах по-

львий. — 237, 6. слобода = хлопска посеїлість, вільна від панщини і данин — 14. кручина (росс-) = журба, сум. — 3 з д. родина = 108, 1 з д.

2. Клятьба. 238, 5. без одривки = без устанку. — 16. мене, меньня = ім'я.

3. Згадка. 238, 9 з д. оцьвянок = клец, пень. — 239, 2 валка = 147, 19. — 10. тошно = тоскно, сумно.

4. Могила. 240, 10 з д. кравчина = 13', 3

5. На добра-ніч. 241, 17. обнова = всяка нова річ, (сьвяточний) дарунок. — 242, 15. розвінчати = вінець зняти, корону відобрати. — 243, 5. нарікає = називає. — 8. змушає = змучує, мучить.

6. Зорі. В «Літературній Спадщині» Костомарова на-ходить ся отсей, значно відмінний а ліпший текст сеї поезії:

Вийду нічу в чисте поле: гроби бованють,
Погляну я в чисте небо: там зорі зоріють.
Ясні зорі, красні зорі, любі зорі, милі!
Буду на вас поглядати, стоя на могилі.
Рівним рухом, живим духом на синім просторі
Огнем грають, сьвітом сяють неодмінні зорі!
Плнуть зорі без упину вічними шляхами;
Не нам, не нам, дітям праха, любовать ся вами!
Нас неволя, наша доля, на сьвіт породила,
Подражнила свободою, тай не вдоводнила;
Дала розум пізнавати, що ми дурні з роду,
Дала серце нарікати на власну природу,
Обіщала щастья-долю а горе послала,
Підманила надією а гроб даровала!
Зорі сьвітять, як сьвітили, і будуть сьвітити,
А ми, на їх подивившись, ляжем в землю тліти
Дражнить- вічність чоловіка з темній високости,
А могила ожидає його трухлі кости!
Душа рветь-ся все до неба — непривітне небо:
Непривітне, безодвітне — нас йому не треба!

1852.

7. Співець. = Сю поезию, як також поезії 27. Стежки, 32. Пан Шульпіка і 34. Кінь, переложив Челяковский на чеську мову. — 246, 10 з д. ковила = така трава. — 2. увоймуть ся = 110, 1.

8. Дід пасічник. 247, 15. терем = велика красна комната. — 6 з д. туляти ся = скитати ся, блукати ся. — 4. папівна = пацка, пащина. — 3. хворать = хо-

рувати. — 2. налігати = 84, 17. — 248, 9 вмудрова-
лась = умудрила ся, ухитрила ся. — 10. одлигнув =
148, 10. — 15. Петро = задніпровський гетьман Петро До-
рошенко. (Прим. Костомарова.) — імянитий = визначний,
славний. — 16. Хмельницького волея допевняв = до-
бивав ся того, чого хотів Хм. — 20. нагибать = 81, 16
— 249, 1. Павло = наказний гетьман і полковник черни-
гівський Павло Полуботок. (Костом.) — 5. з'іднати = з'і-
мати. [?]

9. **Співець Митуса.** 249, 16. Дажбог = бог сонця
у давніх Славян; Дажбожий внук = князь Володимир
Вел. — 17. коромоли, крамоли = колотнеча, чвара, воро-
хобня. — 20. Впав Володимир волинський = року
1241. — 21. Ростислав = син чернігівського князя Ми-
хайла, воював кілька разів против Данила, р. 1243. за помо-
цю декотрих галицьких боярів заводив Галичем а висланий
ним Константи рязанський за помістю єпископа Перемишлем,
але Данило послав з Холма і відобрав Галич а его полко-
водець Андрій Перемишль. В борбі Ростислава против Данила
брали участь також Угри і Поляки. — 250, 7. пороки =
тарани. — 10. поток = заточене, полон. — 11. тул =
така шапка. — прилбця = часть шолома закриваюча
лице. — 17. буйєсть = буйність. — 22. одмінити = від-
дати в заміну. — 9 з д. согласка = згода. — Сей вірш
написаний в році 1850

10. **До Марі Потоцької.** Недалеко палати ханів в
Крими вносить ся могила, збудована на орієнтальну маніру
з округлою куполою. Тамошній нарід оповідає, що сю могилу
поставив хан Керим Гірей для своєї бранки, християнки Марії,
котру дуже любив. На тій основі написали Пушкін поему
»Бахчисарайский фонтанъ« а Міцкевич сонет *Grób Potockiej*.
Оба поети представляють ту бранку Полькою, Пушкін називає її княжною. — 251, 2 з д. рівнивий = зазрісний.
— 252, 10. мулла = татарський або турецький священник.
— 21. Девлетів і Ісламів = ханів кримських. — (Сю
поезю і 18. Пантикапеку написав Костомаров, пробуваючи
в Крими 1841. р.)

11. **Щира правда.** 253, 21. туляче = 247, 6 з д.
— 254, 2. вовтузити ся = боркати ся, тягати ся. —
5. згору = згірю. [?] — 22. канава (росс.) = рів, канал.
— 9 з д. рещтовати = ладити, готовити. — 255, 16.
строй (росс.) = шик, лава, ряд. — 18. унишки =
утихли. — 9 з д. яриза = паниця, лихвар. [?]

12. **Полтавська могила.** 256, 5. [і]згарб = свіговиця, метіль. — 10. меріе = мріє (133, 10).

13. **Перебийніс** (256). = Про ватажка козацкого Перебийноса розкаже ся в народних піснях, як він побивав Поляків та як его раз напали Поляки переважними силами і вбили, коли за ними з чурою загнав ся. В дійстности ж згинув Перебийніс р. 1648. від повітря. — 257, 21. димаи = демон (233, 10 з д.).

14. **Ластівка.** 257, 2 з д. на славній долині = в Долобску. — 258, 7. Київський = Сьвятополк (що осліпив Теробовельського князя Василья). — 8. Владімир = Володимир Мономах, внук Ярослава Мудрого (став опісля по смерті брата Сьвятополка великим князем в Києві, 1113. — 1125.). — 259, 2. Дону = Половці мешкали над рікою Доном. — 8 смерд = селянин, хлібороб. — 262, 5. вшестя (ушествіє) = вознесеніє. — 6. стольний = столичний. — 7 з д у страшний поведілок на Салниці = в році 1110. в сграсний поведілок побили Русини Половців на прах над річкою Сальницею. — 263, 14. колодники = бранці (в колоді, в дубах). — 264, 19. нарядний = оказалий, чепурний. — 1 з д. на нищюю братью = на убогих людей, на бідних. — 265, 4. вопила (церк., росс.) = голосила, лемтовала.

15. **Грецька пісня.** 267, 3. Клефти = верховинці грецкі, подвижники повстаня против Турків (= музувірив в р. 1821).

16. **Елада.** 267, 4 з д. Пареенон = славна сьвятиня богині Атени в замку Акрополіс в Атонах. — 3—1. Солон і Демосеен = звістні з гісторії славні Атенці, Тимолеен = гетьман в Сицилії.

17. **Давнина.** 268, 16. Маїн синок = Гермес, бог хитрощів і торговлі. — 19. Арей = бог війни. — 8 з д. Прометей = божий син а приятель людей, викрав від богів огонь і заміс на землю, за-те казав его верховний бог Зевс або Юпитер приковати до скали, а орел щодня розривав ему печінку. — 6. спапати = скопити. — 3—2. дощ золотий... бичком = Юпитер звів царівни Данау і Европу перемінивши ся в золотий дощ і в бичка.

18. **Пантикалея** (269) = старинна кольонія грецка (нині Керч) на всхіднім побережю Криму, була якийсь час перед Христом столицею боспоранського царства. — 8 з д. мусур, мусор = груз, грузь. — 7. склеп = склепінє, пив-

ниця — 4. жутко = тяжко, моторошно. — 270, 5. грухлий = спорохнявий. 12. навязливий = влізливий (20, 10 з д.). — 271, 10 з д. амфора = старогрецький збан з двома ухами, де переховувано також попіл зо спалених мерців; на тих збанах були малюнки. — 272, 2. Гартар = назва печла у Греків і Римлян. — 11. Селена = місяць, богиня місяця. — 18. гребець = весляр. — 20 Аврора = ранна зоря (богиня грецька і римська). — 273, 17. тризна = поминки.

19. Турія (274) = таке ігрище лицарске. — 13 Лаба = головна ріка в Чехах. — 19. обідець = колісце, перстень. — 275, 9. в замирї = в часі спокою. — 15. ограда = обгорода, обгороджене місце. — 23 герець = герц, стичка, поединок. — 7 з д. баский = бистрий. — 6. вигляти, виляти = уганяти ся. — 5. дружка від дружки = 189, 12. — 276, 9 з д. долівка = діл, земля — 1. сїтка = панцир, дротяна сорочка.

20. До жидівки. 278, 16. війниця = повіка. — 279, 6. Веєиль = прастаре місто в Палестині на північ від Єрусалима. — 20. жатись = стискати ся. — 280, 6. зачорствіти, зачерствіти = затверднути. — 10. соромницький = соромний, поганий, гапбний.

21. Дина коза. 280, 7 з д. провальля провал = пропасть, яр.

22. Жу.ба єврейска. 281, 17. розорен = зруйнований, знищений, збурений. — 2 з д. припетень = припотень 286, 1 з д. — скота = яма, леговище.

23. Погибель Єрусалима = зруйноване міста р. 70. по Христі пізнійшим римским цісарем Титом. — 282, 14. Седекія = остатній король царства юдейского; вавилонський король Набуходоносор здобув і зруйнував Єрусалим а его осліпив і взяв в неволю (р. 586. пер. Хр.).

24. Погибель Сеннахерибова = Ассирийський король Сеннахериб хотів р. 713. пер. Хр. здобути Єрусалим, але морове повітре знищило его велике войско і він поспішно зо страхом опустив юдейський край. — 285, 6 з д. мають = повівають, колішуть ся (88, 1). — 3. шайтан = сатана.

Б.

25. Чорний ніт. 286, 3. ное (росс.) = ние. — 8. перхлива = порхлива, жаклива. — 8 з д. гапличок = гафтка. — 2. ширтвас, шерітвас = бочка з двох частий

зложена, зільниця. — 287, 7 з д. мастериць (росс.) = майструвати.

28. Поцлаунок. 290, 3 з д. хліби уберуть = збіже зберуть — 2. крупний (росс.) = грубий, краплистий, густий. — 291, 9 зле = злющо, люто.

29. Зірочка. 291, 19. простягла ся = »Миряньска байка каже: коли по небі перекотить ся зірка, есть те де небудь дівчина віддала ся.« Костомаров. — 292, 5. налой = аналой, столець (в церкві до читаня евангелія і т. и.).

30. Великодна ніч. 292, 2 з д. обхожденья = процесія (докола церкви на великдень).

31. Посланець. 294, 6. плоскінь (поскінь) тіпає = коноплі (або льон) домиць, крушить. — 21. нурити ся = хмурити ся, гнівати ся. — 9 з д. підобгав ся, розплатав ся = страгований, розплатаний. — 295, 2. спужнув ся = напудив ся. — 5. балка = 131, 18. — 10. роду = племені, краю. — 12. чолом каже = поздоровляє.

32. Пан Шульпіна. 295, 15. рябець = яструб. (?) — 296, 10. кручина = 237, 14. — 20. шатнула (ся) = кинула ся скоро. — їднати = 249, 5. — 22. повидала = зазнала. — 297, 2. уразки = урази, уразливі бесіди. — 3. опаска = обава, осторожність. — («Есть то старосьвітска вість: на Україні, кажуть, був за стару годину якийсь пан Шульпіна, багато шкоди сусідам чинив; народ злютовавсь і забив його. Певне то есть який польський пан, а діяло ся се за ті роки, коли Україна під ляскою кормигою страждала.» Костом.)

33. Отруї. 297, 14. вистачує = доставляє, придбає. — 298, 13. кораблик, карабик = жіноча шапка (чіпець) з рогами. — серпанок = тоненьке полотно. — 15. парчовий = з матерії гканої золотом або сріблом. — 18. плигають = скачуть, вискакують (87, 10). — 23. тревний = поживний.

34. Кінь. 299, 21. притко = прудко, хутко, борзо — 300, 13. стухати = потахати, западати. — 17. штиркати = штуркати. — 18. вихати = рухати, гойдати.

38. Соловейко. 305, 9 з д. їлина = ялиця.

42. Мана. 310, 7. тала = пятерка, (лаврова) верба — 311, 7 з д. проліска = рослина-квітка з родини анемонів

43. Кульбаба. 313, 20. половідь = 175, 3 з д.

45. Дідивщина. 315, 15. любастровий = алябастровий. — 316, 1 з д. горицьвіт = квітка з родини анемонів — 317, 11. лик = 157, 10.

47. Дівчина. 318, 1 з д. невяльний = невянучий.
— 319, 8. воронець = (квітка) пеонія, пивонія.

48. Хмарна. 321, 6 з д. уряд = навряд, ледве, добре.

49. Сон. 323, 20 чорствіти = 280, 6. — 21. карявий (росс. корявый) = карлючковатий, дзюбатий.

51. І. І. Срезневському = Ізмаїл Іванович Срезневський учив ся славянських язиків за границею, а вернувшись в Росію мав славні виклади о них в Харківському університеті, займав ся також народною літературою українською і писав о ній.

52. Баба Гребетничка. 325, 5 кобилиця = кобилиця, небилеця, байка. — 6. лик = лице, вид, образ. — 9. дивозії = дива — 11. ослін, ослонець = лавка, столець, звичайно накриті (ослонені) килимом. — 21 розташувати ся = розложити свій крам, розводити ся. — 10 з д. возити ся = зле поводити ся, поступати

54. Забачення. 327, 5 з д. присталий = відповідний. — 328, 6. наріканья = дорікане, докорюване.

57. Березка. 332, 16. непогожий = негожий, нездалий.

58. Паникадильце = ліхтарик, лямпочка — 333, 11. хвилити, хвилювати = фалювати.

59. Вулиця. 334, 12. волосожар = найбільша і найяснійша громада зьвїзд на небі, Орїон. — 16. жирувати = жартувати, грати ся.

60. Попріки = доріканя, докори.

61. 336, 19. сцільникові = медові.

62. Брат з сестрою = Іван та Марія, *viola tricolor*. (Костом.) — 337, 2 з д. із хлібами = зо збіжжєм. — 338, 4. аркан = мотуз. — 13. хворботи = постіль. [?] — 15. блаватас = матерія з блаватного (= синього) шовку. — 339, 5. утворний = красний з виду, красної стати. — 7. просьвіщати ся = блищати, відзначати ся. — 20. басаи = така матерія вовняна (чи шкіра овеча). — 22. Бендери = місто над Дністром в Бесарабії, колись сильна кріпость турецька. — 341, 18—23. Сесі верші, як також 342, 8—9 — народні. (Костом.) І матеріял до сеї поезії, як і до деяких інших, взятий з народної пісні.

64. Панич і Дівчина 343, 10 з д. З польської мови = з Міцкевича. — 316, 10 з д. ляси = залипяня.

V. Статі прозаїчні.

Матеріяли: Основа 1862, VI, IX.

1. Християнство і кріпацтво. 349, 5 з д. Аскоченський = професор духовної академії в Києві а потім редактор «Домашньої Бесѣди», в котрій воював против всяких ліберальних думок.

«Християнство і кріпацтво» вийшло яко друга части статі «Мысли Южноруса». В першій часті (Основа, 1862, V), писаній по російськи, Костомаров порушив конечну потребу видаваня просвітних книжок для народу. Під сею статтею і під «Загадкою» підписав себе своїм іменем.

2. Суд Чехів над собою. Сея стаття надрукована була безіменно. М. Комаров (в Показчику нової української літератури) і Ом. Огоновский (в Історії літератури рускої) приписують її Костомарову, тільки-ж она не находить ся в списі его творів в «Літературнім наслідію» і ледве чи ему належить; але она цікава і дуже прикладна для Русинів, отже хочби і з сеї причини поміщає ся тут. — 354, 14. а рава = зграя.

VI. Літературна спадщина.

Поміщені тут твори взяті з книжки «Літературное наслідіе Н. И. Костомарова[.] С. Петербургъ[.] Типографія Стасюлевича 1890»; за життя автора они не були друковані.

1. Дитинка. 360, 8. м зильна = маленька. — 13. кросю = кришечко.

2. Зозуля. 361, 23. сон-трава, сон-зіле = квітки з родини анемонів — 6 з д. круча, крученька = крутий, стрімкий берег, стромовина — 362, 22. качати (росс.) = колисати.

3. Єврейська співанка. 363, 6. Кедрон = річка і долина коло Єрусалима. — 7. Сіон = горбок в Єрусалимі на котрім стояла євѣятиня також той горбок, де стояв замок Давида), також взагалі Єрусалим.

4. Явір, тополя і береза. 364, 1 з д. річ повожає = бесіду веде, розмову провадить.

5. Верба. 365, 13. Пісня Дездемони = Ся пісня єсть вільний переклад з Шекспіра. Дездемона = донька венецького сенатора а жона мурина Отелля, котру пристрасний муж в приступі задрости задушив.

6. Наталя. 366, 7. З народнього переказу = «Німецький переказ, о котрім народна пісня дала Біргерови гадку написати свою Ленору, єсть і у нас. Я відніс сей переказ до

найсвіжішої гісторичної події, облоги Севастополя Англійцями і Французами. Костомаров. (В два роки потім автор переробив сей вірш в намірі видати его враз з иншими віршами, але перерібка нігде не знайшла ся.) — 22. Альма = річка в західній часті Криму, над котрою Французи і Англійці побили Россиян 20. вересня 1854. — Інкерман = місто в західній часті Криму, де Англійці і Французи побили Россиян 5. падолиста 1854. — 367, 4—5. Сі верші, як також 19—1 з д.; 368, 19—21; 369, 6—11, 20—9 з д., 6 з д. — 370, 8; 370, 21—1 з д.; 371, 19—23, взяті, як пише Костомаров, з народної пісні. [?] — 370, 2. солонець = такий гриб. — глигати = лигати, ликати, глитати. — 8 з д. степовик = мешканець степу, запорожець. — лугар = мешканець лугу, розбишака. — 371, 8. гурба = юрба, гурма. — 10. Перекоп = вузкий пшат землі, що лучить Крим з сухопутем. — 15. водополь = водопій, водопійло.

7. В осени літо. 372, 15. настоящий = дійсний, правдивий.

8. Українські сцени. Відз Хмельницького до Києва відбув ся в перших днях січня а переговори з польськими комісарями в днях 10.—6. лютого 1649. р. Впрочім гл. Костомарова гісторію Богдана Хмельницького I, 5 і 6 (і 4). — В латинським тексті є багато похибок, декотрі я поправив: — I. 373, 7. крин = лідія, квітка.

II. 374, 22. побрезгувати = погорджувати, цурати ся. — 375, 6. глаз (росс.) = око. — 7. заказав = замовив, приказав. — 8. стряпка = кухарка. — 15. урожоний = благородний, шляхетний. — 21. надісти = знайти, znaleźć. — 23. слине = славна есть, slynie. — 376, 17. передсявзято = підпріято, піднято, przedsięwzięto. — 377, 1. утримовати = стримовати. — 23. сунете ся = сунете ся, пхаєте ся. — 378, 5 з д. анти[с?]наст = опірний, противник. [?] — 379, 16. Арій = священник з Александрії в Єгипті, котрий не признавав Ісуса правдивим Богом. — 21. зополний = zupelny, повний, цілковитий, совершений. — 380, 2. обличитель = виказчик, доказчик. — 19. поношеніє = ганьба, наруга, зневага.

381, 19. направляти = наводити, звертати, рхтувати. — 5 з д. інквізиція = суд над еретиками, котрих карано вязницею, забранем майна або смертю. — 382, 5. уступаючи = вступаючи, входячи, вмішуючи ся. — 7 з д. убравсь = 173, 19. — 383, 4. подобало =

годило ся. — 1 з д. звлаща (поль.) = особливо. — 384, 6. Хмельницька = Тодішня друга жінка Хмельницького мала бути вдова чи такі ще жінка шляхтича Чапливського; пізніше казав Хмельницький її за невірність повісити враз з коханком, его ключником. — 3 з д. *steisbeo* (італ., вимовляє ся *чічісбео*) = приятель дому а товариш замужної жінки.

385, 7 з д. *polecajmo* ся = поручаймо ся, здаймо ся на, *polecajmu* *se*. — 386, 11. твари = сотворіня. — 24. кватрцане військо = стале войско в Польщі, удержуване для «поточної» оборони з четвертої часті (кварті) доходу з королівських дібр. — 387, 9. повадка = (лихий) звичай, привичка. — 20. обелги = *obelgi*, зневаги. — 389, 10. личба = число, рахунок, спосіб рахования. — 14. *потребуєть-ся* = жадає ся, вимагає ся. — 390, 3. Ногайці = племя татарске. — 11. *повідаю* = скажу. — 4 з д. *патріярха* = єрусалимський патріарх Паїсій.

391, 8 з д. *сараю* = палати султанської в Цариграді. — 5. *рукодайних* = з'обовязаних до вірності поданем руки. — 392, 18. *брацлавський* = Брацлав, місто над Богом, колись столиця брацлавського воеводства (одного з двох воеводств України). — 393, 13. *постпонуєш* = ставиш по заду, маловажиш.

(Важніші зміни в латиньскім тексті: 377, 5. *ad arandum vulgus insanum reddere* замість *ad arandum me vulgus insanem reddere*. — 380, 11. *necessariae* зам. *necessitate*. — 18. *pulvis tuus* буде *in potentia infernali*, імя твоє — поношеніє *hominibus a genus* коли *fuerit*, *semen diaboli* буде *per saecula saeculorum* зам. *pulver tuus* буде *in potentiae infernalis*, імя твоє — поношеніє *hominibus u genus*, коли *fuerit semen diaboli* буде *per saecula saeculorum*. — 392, 6 з д. *Non vidis* приплих речей, *soecus* фортуною настоящою, которая.. зам. *Non videas* приплих речей *soe us* фортуною настоящою, спущаємя на *patronatum*, которая..)

В. ДОДАТОК.

ДВІ РУСКІ НАРОДНОСТИ.

(Переклад з російського.)

Певна річ, що географічне положене було першою причиною витвореня ріжниць народностей. А чим низше на ступнях цивілізації стоїть який нарід, тим більше і скорійше географічні обставини впливають у него на вироблене свого окремишого типу. Народи, котрі не мають міцних основ, легко переміняють ся, коли переселять ся з одної країни в другу, бо у них вельми убогий запас вихованя, придбаного на старих селищах. Перейшовши на нове місце і розвиваючись тут дальше, такі народи переймають легко і присвоюють собі ті нові услівя, які надає їм характер нової місцевости враз зі всіми обставинами. Борба може бути тим слабша, чим менше є в народі того, на що можна оперти ся.

Инакше стане ся з народом, котрий на перших своїх селищах надбав собі чого такого, що задовольняло его, що він уважав за користне для себе або за свої сьвятощі. Такий нарід, переходячи в нову країну, переносить туди і свої старі зачатки, і они стають ему опорою, коли обставини нового житя зачнуть спонуковати его до переміни себе. Видима річ, що Англієць, коли переселить ся в тропікальні сторони, буде там довго берегти свою цивілізацію, свої навички, свої розуміня, набуті вихованем на своїм північнім острові. Навпаки коли-би громаду американських Індіан переселити

в Росію, то они, стикаючись з Росіянами, переняли би від пануючої народности краюї; если ж би лишити їх ізольованими від зближеня до північної просвіти, то они в найблизших поколіннях переініли б ся відповідно до клімату, ґрунту і місцевости і витворили б самі з себе цілком иншу народність, в котрій тільки слабими рисами відзивало би ся те, що нагадувало би їх далеку батьківщину. За глибокої давнини, за часів молодости народів переходи їх з одної країни в другу виробляли окремішні типи і витворювали народности.

Тількож не самі лише переселеня та географічні услівя взагалі переініли народи і формували народности; враз з тім впливали на се ще й гісторичні обставини. Народи, перейшовши з одного краю в другий, не проживали самотою, але зносили ся, стикали ся з другими; від сего залежав їх розвій і вироблене форм житя. Инші народи переініли ся, і не переселяючись, від напливаня або впливу сусідів і захожих; наконець ріжні переіні в їх громадскім житю витискали ся на народній істоті і кляли на будущину особливі признаки, неподібні до попередних. Таким чином мало-помалу нарід в протягу часів переініав ся і ставав вже не тим, чим був колись. Все отсе складає те, що можна одним словом назвати гісторичними обставинами. Тут висший чи низший ступінь розвитку цивілізації або прискорює або зупиняє переініу. Все тут діє ся після того самого закона, як і тогда, коли переініу витворюють географічні услівя. Нарід більше просвічений стоїть міцнійше за свою старовину, упертійше держить ся своїх звичаїв і береже память своїх предків. От на приклад Рим, хоч він

і завоював Грецію, а она опанувала его своєю просвітою; а Гальлія, підпавши під Рим, стратила свою мову і народність, бо завойователі її були більш просвічені а сильні. Стріча з народом слабшим змицняє народність сильнішого, як стріча з сильнішим ослаблює.

Народність може витворювати ся в різних часах людского розвою, тількиж се витворюване іде легше в дитиннім віці, ніж в спліім зрості духового житя. Переміну народности можуть викликати супротивні причини, як: потреба дальшої цивілізації і з'убожіне та занепад попередньої, сьвіжа жвава молодість народу і немічна старість его. З другої сторони майже така сама тривкість народности може походити і від розвитку цивілізації, коли нарід витворив в житю своїм багато такого, що веде его до дальшої духової праці в тій самій сфері, коли у него є в запасі багато інтересів для виробленя з них нових появ просвіти, — може походити і від недостатку зовнішних принук до дальшого оброблюваня запасних матеріялів просвіти, коли нарід вдовольняє ся заведеним ладом і не поступає наперед. Се останне ми видимо у тих народів, які приходять в стичку з такими, у котрих є більше сили як у них; тогди виспіи верстви такого народу переймають ту народність чужу, народність над ними пануючу, а маса тримає ся своєї попередньої, тому що пригнетений стан її не дає їй ані спромочи ся на розвиване тих основ, які у неї лишили ся з попереднього часу, ані переймити чужу народність вслід за горішніми верствами.

Література єсть душею народного житя, єсть самосьвідомістю народности. Без літератури народність єсть тільки пасивною появою, і длятого

чим багатша, чим достатнійша у народа література, тим тривкійше стоїть его народність, тим більше єсть порук, що він завзятійше охоронить себе від ворожих обставин гісторичного життя, тим виразнійше і яснійше виявляє ся сама істота народности.

В чім же лежить та істота взагалі? Ми сказали висше, що появи зовнішнього життя, складаючи суму ріжниць одної народности від другої, суть тільки зверхні признаки, котрими виявляє ся те, що криє ся на самім споді народної душі. Духовий состав, ступінь чуття, склад ума, напрям волі, погляд на духове і громадске жите, все що вироблює вдачу і характер народу, — се укриті внутрішні причини его відрубности, що надають дихане життя і суцільність его тілу. Все, що належить до того духового народного состава, не показує ся поодинокю, віддільно одно від другого, але вкупі, нероздільно, одно і друге взаємно піддержують ся, взаємно себе доповняють, і тому все разом складає оден оградний вид народности.

I.

Приложім тепер сі загальні прикмети до нашого питання про ріжницю межі велико-рускою а малорускою або южно-[полуднево-]рускою [українсько-рускою] народностями.

Початок сеї ріжницї як і взагалі розпадане славянського племені на відрубні народи губить ся в глибокій давнині. З тої пори, як о Славянах появили ся звістки у грецких письменників, они були вже розділені і стали відомими або яко більші відділи або як малі галузи, з котрих деякі не знати куди примістити. І так Прокопій ділить

Славян на дві великі галузи: Антів і Славів, Йорнандес на три: Славів, Антів і Венедів. Певно, що кожда з більших галузій ділила ся на менші. На се вказують звістки у Прокопія і Маврікія про те, що Славяне раз-у-раз провадили межі собою війни і жили групами в-розкид; бо де поміж групами народу іде вороговане, там мусять конче через те саме витворити ся етнографічні окремішности і відміни. Константин Багрянородний начисляє вже кілька дрібних галузок Славян. Наш перший літописець виставляє спеціально відділ Руских Славян роздробленим на кілька галузій, кожду з відмінами від другої, зі своїми обичаями і звичаями. Певна річ, що декотрі з них були межі собою більше споріднені як з другими. Таким способом кілька етнографічних галузій, більше похожих одна на другу загальними прикметами, стали складати одну народність; так і всі руско-славянські народности разом зложили одну загальну народність руску в відношеню до інших славянських племен на полудни.

Але чи є в глибокій давнині сліди істнованя українсько-рускої народности? чи помежи славянськими народами полуднево-західного простору нинішньої Росії було таке сполучене, щоби они представляли одну етнографічну групу? Сего в літописи прямо не сказано; в тім згляді щасливійша білоруска народність: она визначає ся виразно, під стародавню назвою Кривичів, на тім просторі, котрий заселила потім, де она й доси сидить розпавшись на дві частини, західну і східну. На полудни згадують ся в давнину тільки народи, і нема для них спільного свідомо-однакового для всіх названя. Але чого не договорже літописець в своїм етнографічним нарисі, те доповняє сама

гісторія і аналогія давнього етнографічного розгалуження з теперішнім. Дуже наглядним доказом глибокої давнини українсько-руської народности, яко одного з типів славянського світа, що обіймає в собі позначки дрібніших частин, се разяча подібність українського наріччя до новгородського. Сеї подібности годі не завважати і тепер, де багато зайшло перевертнів, які провадили до того, щоби її стерти і змінити. А не можна сего вияснити припадком або звертати на те, що в великоруских провінціональних наріччях є багато розкинутих рисів українсько-руського наріччя. Певно, як лише одна яка позначка подибле ся в однім або другім місци, то она сама по собі ще не може бути доказом давнього близшого споріднення, але коли назбирає ся сила тих позначок, що становлять характер українського наріччя в новгородскім, то се вже безсумнівна вказівка, що межі давними ільменьськими Славянами і Українцями було далеко близше споріднене, ніж межі Українцями а иншими славянськими племенами нинішньої Росії. В давнину се споріднене було наглядніше і чутніше. Оно пробиває ся і в новгородских літописях і в стародавних письменних памятниках. А не могло се споріднене повстати инакше, як тільки в глибокій давнині, тому що тії віддалені та иншими народностями переділені краї не мали такої живої стичности з собою, щоби схожі етнографічні позначки могли перейти з одного на другий. Тільки в споконвічних передгісторичних часах скриває ся початок і жерело сего споріднення. Оно вказує, що часть українського племені, відорвана силою незнаних нам тепер обставин, удала ся на північ і там осіла зі своїм наріччем і з зачатками

свого громадського життя, які виробила ще в попередній садибі.

Тая східність полудневого наріччя з північним єсть на мою гадку цілком певним доказом давности і наріччя і народности української Руси. Очевидно було би безпідставно гадати, що українсько-руська народність в стародавніх часах виглядала так само, як її бачимо опісля. Гісторичні обставини не давали народови стояти на однім місці і задержувати без зміни те саме положене, ту саму постать. Коли ми говоримо о українсько-руській народности в давнині, то розуміємо її в тім виді, який був прообразом теперішнього виду і в яким находили ся головні риси, щб становлять незмінні позначки, суть народного типу, спільного для довгих часів, спосібного устояти ся против всіх ворожих руйнуючих нападів; а не маємо на гадці ті зміни, які той тип переймав з часом і переробляв на свій лад або при нагоді приймав і тратив яко щось, щб лише хвиливо наплило а чуже було его природі.

Звертаючи ся до рускої гісторії, можна прослідити, як те, чого не договорив літописець в своїм етнографічнім нарисі о українській Руси, само себе виговорило в тих обставинах, котрі вложили гісторичну долю українсько-руського народу. Коли перший етнограф, вчисляючи своїх Полян, Деревлян, Улучів, Волинян, Хорватів, не дав їм всім одної назви, віддільної від інших Славян нинішньої Росії, то дала їм її небавком гісторія. Доси наука не рішила наконецно, чи тую назву Русь, нам всім властиву, занесли з Балтійського побережя чужинці, щб поселили ся серед одної галузи українсько-руського племені, чи она, як гадають декотрі учені, опираючись особливо

на східних донесеннях, була і перше краєвою назвою на рускій землі. Але вже в XI-ім століттю тая назва розширила ся на Волинь і на нинішню Галичину, а не переходила ще ані на північний схід ані до Кривичів ані Новгородців. Вже осліплений Василько, висказуючи свої наміри присланому до него Василю, говорить о пляні мстити ся на Ляхах за землю *руськую*, і розуміє не Київ, але тую землю, котра опісля приймила назву Червоної Руси. В XII-ім століттю розуміли в ростовско-суздальській землі під Русію взагалі полуднево-західну сторону нинішньої Росії. В ширшій змислі назва Руси деколи розтягала ся на землі звязані з Русію, спершу політично підвластні Руси або Києву, а потім, коли політичне першєнство Києва упало, в церковнім згляді зависімї від руского митрополита та видячі в Руси столицю своєї спільної віри. Але в своїм властивім змислі тая назва була етнографічною назвою українсько-руского народу для відріжнення его від других славянських частій; дрібні племена, які вичислив літописець в своїм вступі, щезли або відійшли на третій плян, в тїнь, коли межі ними наступило сполучене: на верх вийшли самі тільки спільні їх познаки. Назва Русь для нинішнього українсько-руского народу перейшла і до чужинців, і всі стали називати Русію не всіх Славян нинішньої Росії, іно полудневий захід Росії, населений тим народом, котрий тепер називають полуднево-[українсько]-руским або малоросійским. Сеся назва так перейшла і на дальші часи. Коли західні Славяне нинішньої Росії, спонукані впливом Литовців, злучили ся всі в одно політичне тіло, они приймали сполучаюче прозвище Литва; се прозвище дістало ся білорускому краєви і біло-

руській народности, а українсько-руска народність лишила ся при своїй давній назві Руси.

В XV-ім століттю відрізнявано на землі нинішньої Росії чотири галузи східної Славянщини: Новгород, Московщину, Литву і Русь; в XVI-ім і XVII-ім століттю, коли Новгород був згладжений, Московщину, Литву і Русь. На сході під назвою Русь розуміли приналежність до одної загальної славянської семі, розгалуженої і роздробленої на части, а на полудневім заході се було імя одної галузи сеї семі. Суздалець, Москаль, Смоленець були Рускими через ті позначки, котрі служили органами їх сполученя, через походжене, віру, книжну мову і злучену з нею просьвіту; Київлянин, Волинець, Червонорусин були Рускими через свою місцевість, через особливости свого народного, громадского і родинного побиту, через свої звичаї і обичаї. Кождий був Руским в тім згляді, в яким східний Славянин був не Руским, але Тверитянином, Суздальцем, Москалем. Злучене країв було справою загальною, тому-ж давна назва, колись уживана для означеня всеї федерації, стала народною і для східної Руси, як тільки загальні засновини поглинули розвій часткових: з іменем Руси лучило ся для них здавна спільне, вирівнююче, сполучаюче. Коли ж з ріжних земель зложила ся московска держава, то она легко присвоїла собі назву Руси, і нарід еї при звичаїв ся до знакомої ему передше назви та переніс її від загальних позначок на більше місцеві і часткові. Назва »Руский« зробила ся і для півночи і для сходу тим, чим за давного часу була виключно для самого лише полуднево-західного народу. Тогди сей останній нарід лишив ся мовби без назви; его місцеве спеціальне імя, уживане другим на-

родом лиш яко загальне, зробило ся для другого тим, чим було перше для него. У українсько-руського народу мовби украдено назвишко. Стало ся навпаки тому, як було в давнину. Як тогди північно-східна Русь називала ся Русію тільки в загальнім значіню, а в своїм спеціальнім мала власні назви, так тепер полуднево-[українсько]-руський нарід міг називати ся руским в загальнім змислі, але в своїм власнім, спеціальнім, мусів найти собі иншу назву. На заході, в Червоній Руси, де він станув в супротивність з чужими народностями, природно було ему задержати свою давну назву і в спеціальнім значіню. І так галицький Червонорус зістав ся Руским, Русином; бо мав стичність з Поляками, Німцями, Уграми; в'єго частинній народности виступали найвиразнійше такі риси, які були познаками загальної рускої народности, виявлялась приналежність єго до загального руского народу, риси такі, як віра, книжна церковна мова і гісторія, котра нагадувала ему про давну звязь з загальноруским народом. Все те хоронило єго против змагань чужих елементів, які грозили і грозять ему знищенем. Але там, де та сама народність зіткнула ся з північною і східно-рускою, там назва »Руский« супротив них не мала змислу, бо Українцєви не приходилось оберегати ті загальні познаки, котрі не відріжняли а ще злучали єго з тим народом, щб переняв і собі назву »руский«.

Тут назву »руский« треба було конче змінити на таку, котра би визначала ріжницю від східної Руси а не схожість з нею. Таких народних назв з'являлось чимало, та, правду сказати, не було ані одної цілком вдоволяючої, може длятого, що свідомість своєї народности не вповни витво-

рилась. В XVII-ім століттю були назви: *Україна*, *Малороссія*, *Гетьманщина*; тепер ті назви по-неволи стали архаїзмами, бо жадна з них не обіймала сфери всего народа, а означала тільки місцеві і часові появи его гісторії. За нашого часу вигадано назву *Южноруссіє*, але она уживає ся тільки в книжках, та мабуть і на віки лишить ся книжною назвою, бо народна бесіда не присвоїть собі еї вже з причини зложеної форми. Народна бесіда не дуже любить складати назви, на яких майже завсїгда видко, що они були загадані або суть штучно уковані. Мимоходом завважаю, що зі всіх тих назв, які були вигадувані для нашого народу, щоби его відрізнити від великоруского, якось найбільше приймила ся назва »*Хахол*«, не через свою етимольогію, іно через ту привичку, з якою її уживають Великоруси. Великорус як скаже хахол, то розуміє під тим словом дійсно народний тип. Хахол для Великоруса се чоловік, що говорить певною мовою, має певні форми домашнього житя, свої обичаї, овою властиву фізіономію народну. Уже-ж певно, що дивно було би й подумати, аби се глумливе прозвище народа приймало ся яко справжня назва народу, так само як коли-б Англієць прозвище »*Джон-Буля*« зробив справжньою назвою свого народа. Але зі всіх прозвищ і назв, які коли були, отсе відай найбільше приймало ся в зміслі народної окремішности. Не тільки Великоруси називають Українців Хахлами, але і Українці самі не раз уживають тої назви, не підозріваючи в ній вже нічого глумливого; се трапляє ся особливо в східній частині України. Та годі в тій назві, коли не весь український нарід еї уживає а походжене еї насмішкувате, шукати погожої назви для народа.

[II.]

Але ми звернули трохи в бік від своєї мети. Річ про те, що назва »Русь« утвердила ся з давних давен у полуднево-руського народу. Назва не повстає без факту. Не можна ні з сего ні з того навинути народови яке-небудь імя. Се могло приходити до голови лише таким мудрим людям в західній Європі, котрі запевняли, що Катарина II. найвисшим приказом дарувала московському народови імя »русский« і заборонила ему уживати давньої назви »Москаль«. Враз з назвою розвивала ся і самостійна гісторія українсько-руського народа. Відома річ, в яке прикре положене ставлять нас наші давні літописці, коли тільки забажаємо розсліджувати давне жите нашого народа: нас частують в-досить княжими усобицями, вістями про будову церковей, зо всею докладністю доносять нам о днях, навіть о годинах смерти князів і єпископів; але як застукаеш до них в двері скарбниці народного житя, то они німі і глухі, а ключі від тих завітних дверей давно закинені в море забутя. Від далекої минувности лишили ся тільки слабі неясні тіни. Але й ті тіни на-разі вистануть, щоби видіти, як рано Полуднева Русь почала иншою, власною своєю дорогою взростати окремо від півночі. Ті самі спільні основи установляли ся, вкоріняли ся і змінляли свій вид инакше на полудни, як на півночі. До половини XII-ого столітя північ а ще більше північний схід нам мало знані. Літописні оповідання тих часів крутять ся тільки коло полудня; новгородскі літописи виглядають якби лише заголовки затраченого оповідання літописного: такі короткі і уривкові місцеві звістки, які в них заховали ся. Тож

дивно слухати, як декотрі поважні вислідники а за ними і учителі по школах розказують глибокі спостереження о розвою громадских основ в Новгороді, розмірно до переворотів і рухів в удільній рускій землі, — коли в самій річі тут можна судити тільки о розвою новгородских літописий, а ніяк новгородского жита.

Але о доли північно-східної Руси, суздальско-ростовско-муромско-рязанської землі, в ранні часи нашої гісторії не лишило ся навіть такого заголовка, а се тим прикрійше, коли знаємо, що власне тогди в сім краю зароджувало ся зерно великорускої народности і тогди-то она пустила перші парости того, щб опісля стало движником сполученя всеї Руси а закладом ідучого відновлення всеї Славянщини... Єї таємниче походжене і дитячий вік ослонені непроникнутою мракою. При неможливости розігнати густі верстви тої мраки, лишає ся або піддати ся покусі і пустити ся на безконечні догадки і примущеня, або, як колись робило ся, успокоїти ся на тій гадці, утихомирюючій всяке фільоване розуму, що так подобало ся верховному промислови і що причини, длячого великоруска народність стала власне такою, якою опісля показала ся, зависіли від невідомої волі. Ні оден ні другий спосіб мисленя не задовольнять нашої потреби. Догадки і припущеня не зроблять ся самі собою правдами, коли їх не затвердять або очевидні факти або певна, льогічна звязь появ. О промислі ми не сумніваємо ся, але притім віримо, що промисл той кермує всім, щб в сьвітї дє ся, як відомим так і невідомим, а як будемо в наших міркованях опирати ся тільки на промисл, то нічого не лишить ся для самого міркованя. Річію гісторії єсть розсліджувати причини

частинних появ, а не причину причин, недоступну людському розумови. Єдине, що знаємо о північнім сході, се то, що там помежи Фіннами мешкали Славяне і мали значну перевагу, що сей край мав ті самі загальні основи, які були і в інших краях Руси; але не знаємо ані подрібностей, ані того, як загальні основи примінили ся до частинних умовин. Тимчасом на полудни весь українсько-руський нарід з початку IX-ого столітя виразно визначає ся суцільністю; помимо княжих перегород він нагадує неустанно о своїм единстві подіями своєї гісторії; він усвоює собі одно імя Руси; у него одні спільні побудки, ті самі головні обставини порушають ним; его части тягнуть одна до другої. Інші ж галузи загально-руського славянського племені, н. пр. Кривичі, відділяють ся яко окремішні части в загальній звязи. Новгород, хоч і відділив ся з своєю землею на півночи, все тягне до Києва; ему ближший Київ аніж Полоцьк або Смоленськ. Се ж певно що походить від дуже близької его етнографічної звязи з полуднем.

Від половини XII-ого столітя визначає ся в гісторії характер Східної Руси, ростовско-суздальско-муромско-рязанської землі. Появи єї самостійного житя зачинають ся, як оповідає наша давна літопись, з того часу, як в році 1157. вибрано Андрея Юревича осібним князем всеї ростовско-суздальської землі. Тогди вже виразно показує ся той окремішній дух, що панував в громадскім устрою сего краю, ті питоменні понятя о громадскім житю, які кермували подіями, і ріжниця сих понятій від тих, котрі володіли в Полудневій Руси і в Новгороді. Сяса епоха надзвичайно важна, она дуже цінний предмет для роз-

слідника нашої минувшости: тут відслонює ся нарисований, хотя не ясно, на спосіб малюнків в наших старих рукописах, образ дитячого віку великоруского народа. Тут можна видіти перші парістки тих прикмет, котрі опісля становили жерело его сили, визнак і слабостій. Тут мовби читаємо дитячий вік великого чоловіка і схоплюємо в его дитячих рухах початки будучих подвигів.

Нічим великоруский нарід за свого дитячого віку так не відріжняє ся від українського народа і інших народів руских земель, як прямованем до утвердження і сформованя единства своєї землі. Андрея вибирають єдиним князем у всій землі, на всі міста. Було у него кількох братів і два небожі; їх проганяють, а дозволяють лишити ся тільки двом: одному, котрий нездужав і для того не міг бути ніяким діячем, і другому, котрий не показував ніякої охоти до посіданя власти. Прогнане братів не було ділом самого тільки Андрея, се було ділом цілої землі. Літописець каже, що ті самі, котрі поставили Андрея, ті самі прогнали молодших братів. Однакож те единство, до котрого так всі виразно прямовали, не могло відразу вкоренити ся і перейти в постійний та звичайний лад: пізнійше земля мала знов кількох князів разом, але за те оден з них був великий князь, верховода всеї землі.

Враз з тим виринає вже тогди, бодай в зародку, прямоване: підчинити своїй землі інші рускі краї. Так муромска і рязанська землі з своїми князями були вже підвласні князеві ростовско-суздальському. Се не були особисті бажаня самих тільки князів, противно: князі, належачи до такого роду, котрого значіне було звязане з єдністю всеї рускої федерації, самі переймали у

всхідно-руській місцевості се місцеве прямоване. З кількох рисів, які заховав нам літописець при всій своїй скупости на виявлене народних побудок, видно, що князі там, де показувало ся нібито їх особисте властелюбство, ділали за понукою народної волі, і те, що приписувало ся їх самовласти, треба приписати самовластним склонностям тих, котрі їх окружали. Коли Всеволод хотів випустити на волю пійманих князів, свого небожа і Гліба рязанського, Володимирці не допустили до того і присудили осліпити їх. Коли той сам Всеволод іде на Новгород і облягає Торжок, він готовий до згоди і не хоче руйнувати волости, але дружина его жадає сего; она образу князя уважає своєю образою. „Ми не ціловати ся з ними прийшли,« говорять Володимирці з насьмішкою. Таким побитом прямоване завоювати Новгород і вороговане з Новгородом впливали не з князівських але з народних побудок, і длятого-то Новгородці, відперши Суздальців від мурів свого міста, небавком еднались з суздальськими князями а противно люто мстили ся на Суздальцях, продаючи кожного Суздальця по дві ногати. Длятого суздальська земля з такою запекlostію, з такою бундючностію ставала до війни против Новгородців, котрі ввійшли туди яко побідники під прапором Мстислава Удалого. Кілька разів можна завважати, як в часі нападів князів східно-руської землі на Новгород пробиває ся народна гордість тої землі, у котрої вже витворив ся пересуд о висшости свого народа і о праві свого верховодства над Новгородцями. Елементи просьвіти, виплекані на київськім ґрунті під православними поняттями, перейшли на східну землю, та там инакше взростали, і явили ся в иншім виді. Замість Києва полуд-

невого повстав на сході другий Київ: Владимир; зі всього видко, що була гадка зробити з него другий Київ, перенести старий Київ на нове місце. Для того поставлено там патрональну церков св. Богородиці Золотоверхої і Золоті ворота, по-заводжено й назви київських урочищ: Печерський гóрод, ріка Либедь. Але годі було старий Київ відірвати від Дніпрових гір; ті самі парістки вирости під північно-східним небом на чужім ґрунті інакше, иншим деревом, видали инші овочі.

[III.]

Після давних славянських поглядів на устрій громадський жерелом загальної народної правди була воля народу, присуд віча, з кого би небудь той нарід складав ся, в який би небудь спосіб се віче збирало ся: се залежало від обставин. Відповідно до обставин збирало ся на віче більше або менше учасників, після того оно або наби-рало значіня всенародних зборів або обмежувало ся на гурму людей, котрим случайно пощастило ся господарити на громадськім поли. Притім давно зродив ся і вкоренив ся в народі погляд, що князь має бути правитель, судья-роз'емник, установитель порядку, хоронитель від зовнішнього і внутрішнього неспокою. Межи вічевою і князівською основами мусіла отже сама собою повстати суперечність, але она лагодила ся і мирила ся при-знанем народної волі віча понад правом князя... Князь був доконче потрібний, але князя вибрано і можна було прогнати, коли не догоджував тим вимогам народу, для котрих его було треба, або коли надуживав своєї власти і значіня. Така за-сада вироблює ся в XI-ім, XII-ім і XIII-ім століттю

всюди: і в Києві і в Новгороді, і в Полоцку і в Ростові, і в Галичи. Она появляє ся відповідно до різних місцевих обставин і до різних умов, в які доля поставила рускі краї. Ся засада приймала то більше монархічного то більше народоправного духа. В одних краях вибрано князів заєдно з одної родини, і таким способом впроваджувало ся гейби право наслідства, та лише длятого не могло таке право утворити ся вповни, що не встигло притлумити ся виборче право, котре по своїй суги ослаблювало силу звичаю. В других краях, іменно в Новгороді, при виборі князя народна воля не заховувала зовсім ніяких звичаїв наслідства, а вважала тільки на насущні потреби краю.

В Києві даремно було би шукати якого небудь устанавленого права і ладу в наслідстві князів. Була там, правда, невизраза ідея старшиньства, але народне право вибору стояло висше від неї. Ізяслава, Ярославового сина, прогнали Кияне і вибрали полоцького князя, котрий случайно сидів тогди в київській вязниці і ніяким правом не сподівав ся такої чести. Ізяслав тільки за помічю чужинців запанував знов в Києві. Се було мовби завойоване чужинцями, і опісля польські гісторики толкували ті події так, мовби Русь находила ся в ленній зависимости від Польщі. За якийсь час, ледве тільки київський князь визволив і себе і Киян від помічників, як его знов прогнали. Князь чернигівський вступив на київський трон, а Ізяслав мусів знов утікати. Хотя в літописи не говорить ся, що в тій справі Кияне мали участь, але само собою розуміє ся, що оно так було: з одної сторони Кияне не могли любити князя, який приводив на них чужинців і віддавав

на кару тих, котрих підозрівав о неприхильність для себе і о верховодство над народом в хвили свого вигнання, а з другої сторони і Святослав не міг би запанувати в Києві і свobodно управляти ним чотири роки, якби стрітив опозицію в народі. В дальшій гісторії літописець кілька разів згадує виразно, що князів через вибір настановлювано і так само прогонювано, що віче уважало себе управненим судити їх, проганяти і карати настановлених ними урядників а деколи і їх самих. Мономаха вибрано князем, і в той сам час постиг народний суд підручників попереднього князя. Всеволод, бажаючи передати пановане своєму братови Ігореві, не міг сего зробити инакше, як в той спосіб, що упросив на се згоду віча; те саме віче скинуло Ігоря і призвало Ізяслава Мстиславича, а потім убило Ігоря. Ізяслав Давидович, Ростислав Мстиславич, Мстислав Ізяславич, Роман Ростиславич, Святослав Всеволодович, Роман Мстиславич — о всіх сих князях показує ся, що они були вибрані волею Киян. Мало-помалу значіне народу, яко керманича державних справ, перейшло на війскові дружини, се-б то ватаги, що збирали ся зі всяких юнаків; они-то настановляли і скидали князів, князі були мовби знарядем їх і — як все буває в війсковій державі — могли держати ся тільки силою волі, уміlostію, а не значінем, яке займали в своїм роді.

Чужинці тюркского племени, Чорні Клобуки, Торки, Берендії, грали тут активну ролю на-рівни з крайнами, так що маса, котра орудувала крайними справами, була пестрою військовою мішаниною. Так виглядала кийвська земля. Козаччина завязувала ся вже в XII-ім і XIII-ім століттю. В Червоній Русі князів також вибирали і про-

ганяли. Князь так дуже зависимий був від віча, що навіть родинне его жите стояло під контролею Галичан. В Галичині сила і значіне народу концентрували ся в руках *бояр*. Се були люде, щб силою обставин видвігнулись з маси і захоплювали орудоване справами краю. Тут проколювали ся вже завязки того панства, котре за польского панованя загорнуло край і станувши против народної маси визвало її наконець против себе в особі козаків. Читаючи гісторію України-Руси XII-ого і XIII-ого столітя, можна видіти молодий вік того громадского устрою, котрий за кілька столітій показує ся в дорослім стані. Українсько-руська суспільність визначала ся розвитком особистої самоволі, свободою, невизражностію форм в давних часах і такою показувала ся й опісля. До сего прилучала ся несталість, недостача ясної цілі, поривистіть руху, прямоване до твореня і руйноване ще недокінченого, всьо, щб неминучо випливало з переваги особистости над громадянством. Україна-Русь вправді в ніякім разі не тратила почутя свого народного единства, але й не дбала, щоб его підтримувати; противно, сам нарид, бачилось, йшов до розпаду, і все-таки не міг розпасти ся. В Україні-Руси не видко й найменшого змаганя до підбою сусідів, до ассимільованя чужинців, щб осіли межи еї коренними мешканцями; в ній повставали сварки і бійки більше за ображену честь або за часову добичу, а не з цілію, щоби уґрунтовати стале пановане на довгі віки. З-разу, коли в Києві утвердили ся варяжскі князі з ріжноплемянною дружиною, Поляне дістали товчок до діланя і стали мовби завоювателями народів: появляє ся ідея прилученя земель, потреба осередка, до котрого би ті землі тягнули; але й тогди

не видко ні найменших заходів, щоби ті землі щільно прикріпити. Київ ніяк не годився бути столицею централізованої держави. Він і не старався о те, він навіть не потрафив удержати верховодства в федерації, тому що не зумів її організувати. В українсько-руській натурі не було нічого насилуючого, нівелюючого, не було політики, не було холодного вираховання, сталості на дорозі до назначеної ціли.

Те саме показуєся на далекій півночі, в Новгороді; похмуре небо мало перемінило там головні основи полудневого характеру, а хоча незичливість природи розвинула більше промислового духа, однак не виробила характеру вираховання і купецької політики. Купецька діяльність злучилася там з таким самим юнацтвом, з такою самою неясністю ціли і непевністю способів до її осягнення, як і войовниче юнацтво українських ватаг. Новгород був все рідним братом полудня. Політики у него не було; він не старався приковати до себе своїх обширних земель, звязати в одно ті ріжнородні племена, щоби їх замешкували, та завести тревалу звязь і підлежність частин, установити взаїмні відносини меж верствами народу; устрій его управи був все під впливом несподіваних побудок особистої свободи. Обставини давали ему надзвичайно важне купецьке значіне, але він не старався, щоби ті обставини обертали на свою користь і купецькі вигоди забезпечити для автономії свого політичного тіла, через те він в купецьких справах попав цілком в зависимість від чужинців. В Новгороді було так само, як на полудни, багато поривистого юнацтва, широкої відваги, поетичних поривів, але мало політичної підприємливости а ще менше витревалости. Нераз

він брався горіччо стояти за свої права, за свою свободу, але не вмів злучити до купи побудок, котрі на позір прямували до одної цілі, але в практиці сейчас розходилися. Дятого він все подавався політиці своїх противників, оплачувався добутками своєї торгівлі і своїх земель від замахів московських князів навіть і тогди, коли либонь міг би з ними справитися; він не брався енергічно до сталого забезпечення своєї екзистенції, хоть як її цінив; він не йшов наперед, хоть і не стояв на місци мов вода в багні, але крутився, вертівся на одним місци. У него була перед очима ціль, але невиразна, і він не знайшов простої дороги до неї. Він був свідомий своєї єдності з Рускою землею, але не потрапив зробитися зрядом загального єдинства єї; він хотів рівночасно в тим єдинстві удержати свою відрубність, і не удержав єї. Новгород, так само як і Україна, тримався федеративного устрою навіть тогди, коли противна буря уже повалила єго недокінчену будівлю.

Зовсім так само берегла і Україна цілі віки давні поняття; они перейшли в єї кров і тіло, несвідомо для самого народу, і Україна, прийнявши устрій козацький, щб зародився властиво ще в давних часах, шукала тої-ж федерації в злучі з Московщиною, де вже давно нестало тих федеративних основ.

Повиспе я завважав мимоходом, що козацтво зачалося в XII—XIII століттю. На жаль гісторія Полудневої, київської Руси мовби провалюєся після нападу Татарів. Народне жите XIV-го і XV-ого століття нам мало знане; але елементи, з яких зложився завязок того, щб в XVI-ім століттю появилось виразно в формі козацтва, не марніли

але вкростали. Литовске панованє збило розділені части до купи, з них зложила ся якась цілість, якась одиниця. Але небавком жите пішло по давному. Князьки, вже не з Рурикового але з Гедиминового роду, зрусчивши ся скоро, стали, як і тамті давнійші, грати ся своєю долею. О скілько тут брав участь нарід, сего задля недостатка жерел годі на-певно сказати; неперечно, що в суцности було те, що перше: такі самі дружини, такі самі войовничі ватаги помагали князям, виносили їх на трон, озброювали одних против других. Злучене з Польцою стягнуло живучі елементи Руси і дало їм инший напрям: з неосілих правителїв, начальників ватаг оно зробило властителїв дїбр, появило ся змагане особисті побудки заступити правом. Польска національність, культурно більше розвинена від рускої, взяла над рускою верх; она захопила єї висші класи, відорвала їх від питомої народности, розірвала їх звязь з рештою народу і поставила їх в догідне положене до уярмленя того народу. Доси нарід перебував в омуті загальної самоволі: то уярмлювали его сильні, то він, як на него прийшла черга, скидав тих сильних на те, щоби вивисшити инших; а тепер покорює ся і уярмлює ся правильно, се-б то висказує ся до певного степеня законність та справедливність такого уярмленя.

Тогди старорускі елементи, що еще в XII-ім століттю до певного степеня розвинулись та довго крили ся в народі, виступають блескучим метеором в формі козацтва. Але се козацтво, яко відродженє давнини, по-неволи носить в собі вже зарід заглади. Оно коротає ся з такими ідеями, які вже не находили поживи в сучаснім ході

гісторичного призначення. Козацтво в XVI-ім і XVII-ім і удільність в XII-ім і XIII-ім століттю далеко більше до себе подібні, аніж можна би припустити: вправді риси зовнішньої подібности в порівнянню з рисами зовнішньої неподібности слабі, але за те внутрішня подібність суцща. Козацтво складає ся так само з людей ріжного типу, як давні київські дружини; в нїм єсть також примішка турского елемента, панує також особиста самоволя, є також прямованє до даної ціли таке, що само себе обезсилює і нищить; у него така сама неясність, така сама несталість, таке саме настановлюване і скиданє проводирів, такі самі бійки за них. Вже-ж певне здавати ся може важним, що в давнині звертало ся увагу на рід проводирів, на їх походженє, а в козацтві противно проводирів вибирало ся з-помежи рівних; але і козацтво вже борзо доходило до давного удільного ладу і певно дійшло-би, якби не перешкодили случайні обставини, які часто, мимо всяких припусканих законів, навертають біг житя. Коли Хмельницький устиг заслужити славу і честь у козацкої братії, она настановляла проводирем его сина, зовсім неспосібного задля особистої вдачі. Вибори гетьманів довго крутили ся около осіб споріднених з Хмельницьким, і тільки загіб его роду був причиною, що родовий княжий зачаток давної удільности знов не воскрес, хотьби і в інших формах.

[IV.]

У всхідній Руси було инакше: тут особисту свободу обмежувано, а наконєць знищено. Колись і тут були і проявляли ся зачатки вічевого устрою,

вибиране князів було також звичайним способом установлюваня власти; але тут понятє о громадскім ладі дало собі міцну поруку сталости, а в поміч прийшли православні ідеї. В сїм згляді ріжниця племен визначає ся як не мож виразнійше. Православіє було у нас одно і прийшло через тих самих людей і з того самого жерела; стан духовний творив одну корпорацію, независиму від місцевих властивостей політичного ладу; церков вирівнювала ріжниці, і коли що, то іменно се, що впливало з церковної сфери, повинно було приймати ся однаково у всім рускім сьвітї. Однакож в дійсности вийшло що инше. Православіє принесло до нас ідею монархізма, осьвяченя власти небом, оточило понятє о власти промінями божої управи сьвітом; православіє вказало, що в нашім земнім житю єсть промисл, котрий кермує нашими поступками, котрий указує нам будучність за гробом; оно зродило гадку, що все, що дїє ся около нас, сповняє ся або з благословенія божого або стягає на нас гнів божий; православіє примусило зачинаючи яке діло звертати ся до Бога а успіх приписувати ласці божій. Таким способом не тільки в непонятних, надзвичайних подїях, але і в звичайних, які в громадскім житю відбувають ся, можна було бачити чудо. Все се занесено всюди, оно всюди приймало ся до певної міри, пристосовалось до гісторичного ходу, але нігде не перемогло до такої міри супротивних старих понятій, нігде не виразило ся з такою пристібнєстю до практичного житя, як на східній Руси.

При своїй загальности православіє все-таки давало трохи місця і льокальним інтересам: оно допускало місцеві сьвятощі, котрі не переставали

бути загальними, але опікували ся особливо одною місцевостію. Так по всіх землях руских повстали патрональні храми: в Києві Десятинна Богородиця і Софія, в Новгороді і Полоцку свята Софія, в Чернихові і Твери святий Спас, і так дальше; всюди вірили, що від такого головного храма іде благословене на весь край. Андрій збудовав у Володимирі золотOVERХУ церков святої Богородиці і помістив в ній чудотворний образ, котрий викрав з Вишгороду. Нігде святиощі патронального храму не показували такої чудотворної сили, як там. В літописи суздальської землі кожда побіда, кождий успіх, майже кожда хоч трохи замітна подія, яка лучила ся в краю, називає ся чудом сеї Богородиці («сотвори чудо святая Богородица Владимирская»).

Ідея вишого кермованя подіями доходить до того, що успіх сам себе освячує. Удає ся справа, то виходить, що Бог її благословить, отже також, що она добра. Межи старими містами ростовско-суздальської землі і новим Володимиром повстає спір. Володимир вигриває в спорі, він бере перевагу; се — чудо пресвятої Богородиці. Цікаве місце в літописи, коли після признання, що Ростовиці і Суздальці яко старші дійсно поступали після права («хотяще свою правду поставити»), після того, як справу тих міст підводить ся під обичай всіх земель руских, літописець каже, що ті міста, противлячи ся Володимирови, не хотіли правди божої («не хотяху сотворити правды Божія») і противили ся Богородиці. Они хотіли поставити своїх князів, котрих собі вибрали, а Володимир поставив против них Михаїла, і літописець каже, що «сега же Михаїла избра святая Богородица». Таким способом Володимир

вимагає для себе першештва в краю на тій підставі, що в нїм находили ся святаощі, котрі творили чудеса і давали успіх. Володимирці, так міркує той сам літописець, прославлені Богом по всій землі, за їх правду Бог їм помагає; притім літописець повідає, чому Володимирці такі щасливі: »его же бо человекъ просить у Бога всемъ сердцемъ, то Богъ его не лишить.«

Таким способом замість права громадского, замість звичаю освяченого часом виступає право підприєманя з молитвою і божої волі на успіх підприємства. На позір видасть ся, що тут крайній містицизм і відхиляне від практичної роботи, але се так тільки видає ся: в самій річи тут найбільша практичність, тут отвиряє ся дорога до усуненя всякого страху перед тим, що захитує волю, тут повний простор воли; тут і надія на свою силу, тут умілість користати з обставин. В супротивність до старих звичаїв, до давного ладу, Владимир стає головним містом, тому що Богородиця сприяє ему, а еї ласку видно з того, що він має успіх. Він користує з обставин. Коли его противників піддержує боярство, вибране висшою клясою, він підносить прапор маси, народу, слабих против сильних; вибрані ним князі виступають яко оборонці слабих. Про Всеволода Юевича говорить літописець: »судя судъ истиненъ и нелицемѣренъ, не обинуяся лице сильныхъ своихъ бояръ, обидящихъ меншихъ и работащихъ сироты и насилье творящихъ.« Разом з тим право вибору, вічева засада прибирає дуже широкий розмір і тим підконує і нищить само себе. Владимирці вибирають на вічу перед своїми Золотими воротами князя Всеволода Юевича не самого, але й дітей его. Таким способом

вічеве право уважає можливим розтягати свої присуди не тільки на живих але і на потомство, установляти міцний сталий лад на довгий час, коли не на все, доки який спритний чоловік не потрафить знайти инший зворот по новім шляху і повести до своєї нової мети, підносячи по давньому до апотеози успіх підприємства, осьвячуючи его благословенієм божим.

Наконець само піднесене нового міста Владимира має своє спеціальне значіне і відбиває ся характером великоросійским. Відомо, як у нас деякі учені надавали новим містам більшого значіня іменно ддятого, що они нові. На нашу гадку новість міста сама по собі ще нічого не значить. Зріст нових міст не міг народити нових понять, виробити нового ладу в більшій мірі, ніж би се все могло стати ся і в старих містах. Осадниками нових міст були мешканці зі старих, они мимоволі приносили з собою ті понятя, ті погляди, які у них виробились в старих селищах. Особливо мусіло так діяти ся в Россії, де нові міста не тратили звязи зо старими. Коли нове місто хоче бути незалежним, визволити ся від власти старого, то все-таки оно через те саме старати ся буде стати тим, чим було старе, не більш того. Ддятого щоби нове місто зродило і виховало в собі новий лад, треба, щоби або перших осадників его витисли з старих селищ які-будь такі причини, котрих не знесла маса старого міста, або щоб на нових селищах переселенці нігде ні в чім не стикали ся з старим ладом і перебували в таких обставинах, які сприяють розвоєви нового ладу. Переселенці хоч як би далеко відійшли від своїх старих селищ, задержують свій давний побит і давні свої понятя, о скільки се можливо,

на скільки не затирають їх нові обставини, а змінюють їх тільки з konieczности, коли вони ніяк не дадуться погодити з новою садибою, тай то змінюють нескоро і все стараються лишити хоч де-що зі старого.

Українці - Русини порушалися в своїй колонізації на схід, перейшли вже за Волгу, і все-таки вони лишилися тими самими Українцями - Русинами, як і в Київщині, а коли й набрали дечого відмінного в бесіді, в поняттях і в своїй фізіогномії, то се вийшло від обставин, з якими доля судила їм зжити ся на новім місці, а не для того тільки, що вони переселенці. Те саме треба сказати о великоруських переселенцях на Сибірі: вони й там Великоруси, а відміни їх залежать від тих неминучих причин, котрі примушують їх застосувати ся до клімату, ґрунту, продуктів землі і сусідства. Нові міста в давній Росії повставали в віддаленю яких кількадесятьох верст від старих, як н. пр. Владимир від Суздаля і Ростова, отже в них не могло очевидно бути навіть важних географічних причин, щоби розвинули щось цілком нове. Навіть і тогди, коли нове місто віддалене було від старого на сотки верст, то однакж головні признаки географічні не багато ріжнилися, отже і міста були до себе подібні. Нам бачить ся, що учені не дармо шукають нового елемента, але его треба шукати не в нових містах, іно в нових людях. Вся суть є в тім, що на північному сході Росії складала ся нова славяноруська народність, з своїм мішаним характером, з відмінними умовами життя і звичаями. Початок її губить ся в стародавніх часах, о котрих не маємо відомостей; в XII-ім віці її існуванє виказує ся декотрими

випуклими рисами. Ми не в силах прослідити, як они складали ся і як вироблювали ся до тої пори, поки не приймили того типу, який показує ся нам вповни в пізнійші часи. Знаємо тільки, що в сих краях жили люде иншого племені, фінсько-турского; до їх землі прийшли Славяне і там поселили ся. Пришельцями мусіли бути в значній мірі Кривичі, бо великоруске нарiчiе розмірно найблизше білорускому. Відтак маємо гісторичні відомости, що туди переселяли ся люде з Полудневої Русі. Ми не знаємо, чи і яку участь в зложеню сеї народности мали Вятичі — о них годі які небудь догадки робити і з пізнійших рисів, — але се певна річ, що пізнійше, коли великоруска територія дійшла до їх границь і наконець втягнула їх землю в себе, ті елементи, котрі становили дідвщину народности Вятичів, ввійшли в склад великорускої народности.

Славяне, котрі сюди сунули ся з ріжних сторони, мусіли утворити мішанину вже длятого, що приходили з ріжних галузій руского народу, і сеся мішанина мусіла конче дістати свої окремішні риси. Але в яким відношеню були сі пришельці і їх потомки до тамошних людей з иншого племені? На се переважне питане ми не в силі відповісти, хиба б ми хотіли блукати ся в країні правдоподібностей, догадок і припущень. Звістно, що Поляки, а за ними і декотрі учені з західної Європи, зложили теорію, котра у великоруского народу видить таку велику примішку, що уважає его належачим до туранської раси а тільки змішаним трохи з расою славянською. Та сі люде, які вивели сю теорію, цілком не були підготовлені до обсуджованя такого важного предмету, тому й теорія їх не має ніякої наукової вартости. М^н

тільки можемо жалувати, що сего питання, одного з найважніших в рускій історії, не розбранио і не розсліджено, як належить ся, науковим способом. Его можна до певної міри вияснити, коли не розв'язати, тільки при помочи глибоких фільологічних і етнографічних відомостей як о людях чужого племені так і рускої народности. Тепер ми скажемо лише отсе: Ми не знаємо, як ішла борба Славян, що прийшли до північно-західного краю Росії, з тамошними людьми; не знаємо, в якій мірі славянська народність втягнула в себе тамту: все-ж таки ми пересвідчені, що відношення Славян до людей иншого племені мусіли конче викликати утворене окремого народного типу, хотя-би, як ми й бачимо, славянський елемент взяв цілком верх над чужим. Так само і відмінні етнографічні і кліматичні обставини мусіли до сего причинити ся.

В XII-ім століттю і в початку XIII-ого Володимир представляє ся нам як зерно будучої Великої Руси. У него видко вже, хотя ще слабонькі, ті основи, з яких розвинула ся суцільність Росії, які давали силу і тревалість державі, котра в инших обставинах утворила ся одноцільною. Видко тут прямоване до злученя частій, до установленя тревалої власти, до завойованя або прилученя инших руских земель, прямоване до розширення території коштом людей иншого племені і до тревалого усталеня в них через заведене міст, видко народну гордість під знаменем релігії, успіх освячуваний ідеєю божого призволення, опору на масу замість дружини, як се показало ся в борбі Володимира з Ростовом, покірність вибраній власти — все се представляє ся в виді молодого парістка, котрий розріс ся в величезне дерево під

впливом наступаючих обставин, які надали відповідний спосіб его зростови. Татарське завойоване дало новий складник політичному тілу Русі. При всіх характеристичних рисах, які замічаємо в північно-східній Русі, ми в часі передтатарським не видимо ніяких заснов монархізма: вплив старих вічевих основ панував там не менше, як і в інших краях руско-славянського світа; але ми добачуємо такі риси народного характеру, котрі показують спосібність переймити і розвинути той політичний устрій, який витворив ся після татарського завойованя.

Монголи не насилували систематично і свідомо народної самоуправи. Їх політичне виобразоване не дійшло до того, щоби прямувати до злученя мас і до централізації підбитих країв. Побіда визначала ся у них двома способами: загальним руйнованем і збиранем данини. Росія дізнала одного і другого. Але для збираня данини треба було конче на всю Русь одного певного чоловіка, одного підручника хана. Такого одного чоловіка, такого підручника підготовила зараня руска гісторія в особі великого князя, голови князів, отже і управи землями. І от голова князів став повірником нового пана. Право старшиньства і родоводу тай право вибору мусіли зарівно підчинити ся иншому праву, воли володаря всіх земель, володаря законного, бо завойоване єсть фактичний закон по-над всякими правами, не підлягаючий розсуджуваню. А не було нічого натуральнішого, як з'явити ся такому ханському підручникови в тій землі, де було готове насіне, котре треба було тільки підливати, щоб зійшло і дозріло.

[V.]

Прапор успіху під покровом благословенія божого піднесено в Москві, в другій кольонії, зовсім так само, в такий сам спосіб, як перше у Володимирі. Знов нове місто перевиснило старе і знов помагає тут церков, як помогла у Володимирі. Над Москвою спочиває боже благословеніє: туди переносить ся митрополит Петро, святий муж власними руками викопує собі там гріб, котрий має стати гісторичною святостію місцевости; ставить ся друга церков Богородиці, і замість права, освяченого стариною, замість народної свідомости, паралізованої тепер самоволею завойователя, бере верх і триюфує ідея божого призволеня на успіх. Тут не місце рішати важне питане: які іменно обставини помогли Москві, що она взяла верх над Владимиром; се питане відносить ся вже спеціально до гісторії Велико-россії, а нам іде тільки о супротивність загальних основ в народностях. Замітимо однакож, що Москву, зовсім так само як стародавний Рим, населили всілякі волоцюги і довго она зростала з того, що напливали до неї нові прибуди зі всіх усюд руских земель. Особливо можна се казати о висшій верстві народу, о боярах і дуже численній в тім часі дружині. Они діставали від великих князів землі в Московщині; через те така сама мішанина народу була не тільки в місті але і в околиці, котра тягнула безпосередно до міста.

При такій мішанині ріжні давні понятя, принесені переселенцями з їх давнійших садиб, стикали ся межі собою на нових мешканях, і з них мусіло натурально зродити ся щось нове, відмінне, неподібне спеціально до жадного з тих складників,

з котрих оно повстало. Новгородці, Суздальці, Полочане, Кияне, Волинці приходили до Москви кождий зо своїми понятями, переказами свого рідного краю, уділяли їх оден другому; але се вже переставало бути тим, чим було у першого і другого, а стало тим, чим не було у жадного з них спеціально. Таке мішане населене все скорше показує охоту до розширення своєї території, до здобування чужим коштом, до пролигнення сусідів, до хитрої політики, до завойованя, та кинувши зародок у себе в тісній сфері дає ему розростати ся в ширшій, в тій сфері діяльності, яка виникає опісля від розширення території. Так Рим, бувши зразу збіговищем утікачів зі всіх країв ріжностіхійної Італії, виплекав в собі самостійне політичне тіло, зложене вправді з багато складників, але в сущности до жадного з них неподібне. А характеристичним его прямованем було: щораз більше розширяти ся, підбивати чуже, перетворювати в собі ріжнородне, приводити під ярмо свое то силою оружя то підступами. Рим зробив ся силоміць головою Італії а опісля всю Італію зробив Римом. Москва своїми відносинами до Росії дуже похожа на відносини Риму до Італії. Особливо подібні они в тім, що уживали однакового способу до сполученя в одно тіло, Рим Італії а Москва Росії: сей спосіб то переселюване мешканців міст а навіть цілих околиць і розміщене на підбитих землях військових людей, котрі мали служити знарядем до ассимільованя місцевих народностей і до з'єдиненя частій. Таку політику показала Москва найвиразнійше за Івана III. і его сина Василія, коли з Новгорода і его околиць, з Пскова, з Вятки, з Рязаня забирано людей і розміщувано по ріжних інших руских

краях, а з інших країв перенесено службових людей і надавано їм землі, які лишилися по тих, котрих вивлащено. Москва повстала зо змішання руско-славянських народностей і вросла таким самим мішанем.

Мабуть подібному змішанню населення завдячував колись Владимир і появлене своє і особливий напрям, але о Владимирі ми, по недостатку жерел, можемо лише припускати те, що о Москві можна сказати з повним правом гісторичної правдивости. Прямоване їх було однакове. Чи Москва взяла верх чи інше місто, се сталося по часті після тої самої засади. Як колись Владимир намагався загорнути під себе Муромщину і Рязаньщину і старшувати над іншими землями Руси, так тепер Москва, тим самим способом, але при цілком інших услівях, загортає під себе краї і княжества, і не тільки загортає але і поглинає їх. Владимирови неможливо було досягнути того, чого досягнула Москва: тогди ще живучі були вічеві і федеративні основи; тепер, під впливом завоювання і взросту в народнім дусі противних основ, тамті задушила боязнь вдоволеної власти, сеї ослабли вслід за тамтими. Князі щораз менше стали залежати від вибору, а наслідком того перестали переходити з одного місця на друге, они уґрунтовувалися на однім місці, зачали глядіти на себе як на володарів а не як на завідателів, стали, так сказати, прикріпляти ся до землі і тим самим заповмагали прикріплювати до землі нарід. Москва, уярмлюючи і підбиваючи других, тим самим поновляла ідею спільної вітчизни, але вже в іншій формі, не в давній федеративній але в самовластній. Так зложила ся московська держава, так з неї витворила ся російська імперія. Єї грома-

дівською стихією єсть спільність, поглинене особистости, коли противно в українсько-руським елементі, як в Україні так і в Новгороді, принцип особистости по всяк час показував свою живучість.

З церквою в Великоросії стало ся противне тому, що на Україні-Руси. В Україні церков мала вправді моральну силу, але не допровадила своєї сили так далеко, щоби без доказів освячувати успіх факту. На Востоді она мусіла неминучо, в особі своїх представителів, духовних достойників, зробити ся органом верховного окончного суду, бо на те, щоби справа приймила характер божого призволення, треба було конче, щоби її признав такою той, хто мав в руках право се рішати. Длятого церковні власти на Востоді стояли безмірно висше над масою народу і мали далеко більше можности поступати самовластно.

Вже в XII-ім століттю, іменно за дитячого віку Великоросії, бачимо там, що єпископ Теодор, добиваючи ся признаня незалежности своєї єпархії, допускав ся ріжних варварств і насильств. (>Много бо пострадаша человекѣци отъ него въ держаніи его, и сельъ избебывши [позбувши ся] и оружья и конь; друзіи же и работъ добыша, заточенья же и грабленья не токмо простцемъ, но и мнихомъ, игуменомъ и ерѣмъ; безжалостивъ сый мучитель, другимъ человекомъ головы порѣзывалъ и бороды, инымъ же очи выжигая и языкъ урѣзая, а инья распиная на стѣнѣ и мучи немилостивнѣ, хотя исхитити отъ всѣхъ имѣнь; имѣнья бо бѣ несутьъ якы адъ.<) Шкода, що не знаємо, якими способами і при яких обставинах єпископ дійшов до того, що міг так поступати, але він певне опирав ся на світську власть Андрея Боголюбского, котрий для освяченя своїх

підприємств потребував окремого незалежного верховного достойника церковного Владимирської землі, віддільно від київської митрополії, і домагався конче, щоби патріарх настановив незалежного єпископа. Сьвітська власть опирала ся на духовну а духовна на сьвітську. В той час нові основи, не зміцнивши ся еще, мусіли нераз уступати старим, котрі не стратили ще своєї живучости, тому́ Θεодор дістав в Києві відплату за свою гордість, як і князь, що видав его головою, за кілька літ також відобрав відплату в Боголюбіві. Ростов був в очах Андрея і Θεодора низшим від Владимира, бо Андрей робить єпископа незалежним від Ростова. Патріарх не згодив ся на се, а посвятив Θεодора на єпископа ростовського, хотя позволив ему жити в Владимирі. Здає ся, що ті злочинства, яких Θεодор допускав ся, визвала опозиция, котру він знайшов в Ростові против своїх намірів верховодити у Владимирі і в церковнім згляді, як в сьвітським верховодив в Ростові. Але видко Θεодор, зразу сповняючи волю Андрея, потім вже занадто хотів показати, як важна власть єпископа для самого князя. Андрей видав его на погибель.*) Сьвітська власть князя приймає від духовної освячене, але не дає взяти над собою верх, а як тільки тая зачинає

---

*) Θεодор, одержавши від патріарха висвячене на єпископа, не хотів їхати в Київ по благословене від митрополита, через що Володимирське духовенство не хотіло корити ся ему, а він за се позамикав церкви і заборонив богослужене. Андрей мусів вирядити єпископа в Київ по благословене. В Києві митрополит звелів, по византийському звичаю, відтяти Федорови праву руку, виколоти очи і вирізати язик. — Князя Андрея в 1175. році за его жорстокість вбили в селі Боголюбіві его піддані. Тіла его ніхто з духовенства не хотів похоронити. — Є. В.

борбу, дає їй удар. Так водилось і опісля через цілу гісторію Великоросії. Духовенство помагало князям в їх прямованю до самовласти; князі також ласкали духовенство і спомагали его дуже, але за кождим разом, коли духовна власть переставала іти рука в руку з самовластною свѣтскою, сеся давала їй зараз почути, що без свѣтської власти обходити ся не можна. Така взаїмна противага була як-раз до ладу. Якби свѣтска власть піддала ся духовній, якби допустила теократичний принцип, то не могла би іти простою дорогою, не могла би набувати освяченя для своїх підприємств; тогди витворювали б ся самі собою права, котрі би її вязали. Але коли духовна власть користувалась силою, котру однакож власть свѣтска могла їй завсїгда відобрати, тогди мусїла для піддержаня себе іти разом зо свѣтскою до тої ціли, яку сеся собі вибирає.

Тому в гісторії Великоросії ми видимо не оден приклад, як начальники церкви поблажали свѣтским монархам і освячували їх діла, навіть такі, котрі цілком противні суть уставам церкви. Так митрополит Даниїл одобрив розвід Василія з Соломонїєю і замкнене бідної великої княгині, а Іванови IV. духовенство дозволило взяти четвертий шлюб, котрим церков здавна бридила ся. З другої сторони бачимо приклади, як опозиция духовної власти против володарів не удавала ся. Митрополит Филип головою наложив за те, що зганив убийства і хули того-ж Івана Грозного, а цар Алексій Михайлович з легким серцем пожертвував свого любимця Никона, коли сей занадто підніс голову в обороні самостійности і достоїнства начальника церкви. За-те при обостронній згоді властей, коли свѣтска не вимагала

від духовної нічого такого, що очевидно проти-
вие церкві, а духовна не гадала ставати висше
від сьвітської, церков фактично орудовала всім
житем, і політичним і соціяльним, і власть була
могуча, тому що діставала сьвячене від церкви.
Оттак великоруска філзофія, спізнавши конечну
потребу громадської єдности і практичного пожер-
твованя особистости, яко усліва всякої загальної
справи, повірила волю народа воли своїх вибран-
ців, лишила осьвячене успіху висшому виразови
мудрости, і так дійшла в свій час до формули:
Бог та цар ві всім! формули, зазначуючої повне
пановане загальности над особистостію.

В тім далекім часі, котрий ми назвали ди-
тинним віком Великороссії, з'являє ся в велико-
рускій релігійности прикмета, котра остро її від-
значає а потім станула в суперечности з тим
релігійним сьвітоглядом, який зложив ся на
Україні-Руси. Се — відношене до обрядів, до
формул, сконцентроване в зовнішности. Таким
способом на північнім сході зачинає ся розумо-
ване о тім, чи можна їсти в сьвята мясо і молоко.
Се — розумоване, належаче до множества розколів
(сект), які і в нашім часі існують та опирають
ся тільки на зовнішній стороні.

На полудни подибуємо в давних часах два
не досить знані нам відступлення від православія,
але в иншім дусі, іменно Адріяна і Дмитра. Они
зачіпляли суцні устави церкви, і гадки їх нале-
жать до сфери ересій, то єсть таких неправдивих
гадок, котрі в кождім разі впливали з умової
роботи над духовними питаннями. В тім згляді
українсько-русский нарід і пізнійше не визначав
ся спорами о зовнішности, котрими північ так
богата. Відомо, що в протягу многих століть

у Русинів-Українців не було розколів і спорів о обрядах, як нема і тепер. На півночі, в Новгороді і Пскові, обрядові суперечки вправді доторкнули ся умового руху в духовних питаннях в знанім розумованю о »сугубім« (подвійнім) аллилуя і в новгородскім спорі о тім, як треба вимовляти: чи »Господи помилуй« чи »о Господи помилуй«; але ледве чи такі розумованя дійсно займали в давнину людей на півночі. Бо обставини спору о аллилуях, які знаємо з біографії Евфрозина, не суть ще певні; сеся біографія не дійшла до нас в первотворі, і багато учених уважають її уложеною а бодай переробленою раскольниками, котрі старали ся надати як найбільшій важности сему питаню, бо оно, як звістно, було одною з головних справ, які спонукали старообрядців до відпаденя від пануючої в Росії церкви. Притім же в самій повісті о Евфрозині говорить ся, що Псков тримав ся »трегубої« (потрійної) а не »сугубої аллилуї«.

Більше розширений і характеристичнійший був другий еретицький рух на півночі, який перший раз проявив ся в Стригольниках. Він тлів цілий вік в головах а потім вибухнув в мішанині ріжних розумовань, згрупованих Йосифом Волоцким в его »Просвітителю« около ереси, звертаючої ся до жидівської віри. Сей рух, чисто новгородскої манери, перейшов потім в цілу Росію і довго підіймав ся в ріжних формах яко опозиція против авторитету гадок. Ми не скажемо однак, щоби таке реформаційне прямоване мало великий успіх в Новгородщині і Псковщині; оно тільки показує, що українсько-русский нарід, коли відступав від церкви, ішов иншою дорогою як великорусский. В Україні-Руси після коротких появ

в XI-ім і XII-ім століттю не трапляють ся пориви до опозиції против поваги церковної науки, і тільки в XVI-ім століттю стало було кружити аріяньство, коли Симеон Будний видав свій катехизм в українсько-руській мові а деякі сьвященники, як запевняють уніяти, в своїй несвідомости не тільки не підозрівали в нїм ереси, але ще его й похваляли. В масі народу ся поява не мала успіху.

Єдиним відступленем від православія, яке потягнуло за собою до певної міри нарід, була унія з римско-католицькою церквою; але-ж відомо, що її запроваджувано інтригами і насильством, при сприяючій помочи притягнутої до католицизму шляхти, в народі ж она знайшла против себе уперту і кроваву опозицію. Білоруске племя, взагалі лагіднійшої і податливійшої натури, сильнійше піддавалось гнетчим обставинам і більше показало схлонности, як не приймати унію добровільно, то бодай допустити її, коли не можна було не допустити єї инакше, як енергічним противдїланем. Але в Україні-Руси було инакше. Тут нарід, чуючи насилване совісти, підняв ся величезним шаром на оборону своєї старосьвітчини і свободи пересьвідчення, а в остатних часах, навіть приймивши унію, далеко раднійше від неї відступив як Білоруси. Так українсько-руський нарід, не даючи духовенству права безусловно осьвячувати факти, в самій сути остав ся вірнійшим своїй церкві ніж великоруский: він тримав ся більше духа релігії ніж форми. За нашого часу неможлива річ, щоби на Україні вийшов який розкол за форми, за обряд, за букви: на се згодить ся кождий, хто хоч трохи знає сей

нарід, придивив ся его житю і прислухав ся его коренним понятям.

Ми бачили, як великоруска стихія, централізуєчись в своїм дитячим віці в Володимирі, а потім в молодечім в Москві, все показувала тенденцію підгорнути під себе частини а потім і знищити їх самостійність. Те саме відбило ся в релігійно-умовій сфері. Витворила ся нетерпимість до чужих вір, презирство чужих народностей, гордовита гадка о собі. Всі чужинці, котрі відвідували Московщину в XV-ім, XVI-ім, XVII-ім століттях, говорять одноголосно, що Москалі погорджають чужими вірами і народностями; самі царі, котрі в тім згляді стояли попереду загалу, обмивали свої руки, коли діткнули ся чужинецьких послів християнської віри. Німці, котрим позволено жити в Москві, дізнавали від Москалів презирства: духовенство голосило, щоби з ними не приставати; патріарх, давши їм раз неосторожно благословене, домагав ся, щоби они виразнійше відрізнялись від православних своїм зверхним видом, аби на дальше не діставали знеобачка благословенія. Латиньску і лютерску, вірменьску і всяку иншу віру, хотьби лиш трошки ріжнила ся від православної, Москалі уважали проклятою. Они уважали себе за єдиний правдивий нарід, і навіть не дуже були прихильні до одновірних народів, до Греків і Русинів; нехай би лиш що небудь було несхоже з їх народністю, то вже заслуговало погорди, вважало ся ересію; на все несвое гляділи з-висока.

До вироблення такого погляду мусіло конче причинити ся пановане Татарів. Довге понижене під властію людей чужої віри і иншої народности виражало ся тепер гордовитістю і пониженем

других. Визволений невільник потрафить найбільше відзначати ся пихою. Се ж власне допровадило до того заманеня чужоземщиною, яке появляє ся від часу Петра в виді реформи.

У Українців-Русинів не було сего. З давних давен Київ а потім Володимир Волинський були збірним пунктом пробуваня чужинців ріжних вір і племен. Українці-Русини від непамятних часів привикли чути у себе чужу мову і не цурати ся людей з иншим обличем і з иншими наклонностями. Уже в X-ім століттю, а правдоподібно ще давнійше, Українці-Русини ходили в Грецію: одні займали ся промислами в чужій землі, другі служили в війську чужих володарів. Після прийнятя християнства молода християнська цивілізація, перенесена в полудневу Русь, приманювала туди ще більше чужинців з ріжних сторін. Українці-Русини, діставши нову віру від Греків, не переймили від них неприязни до західної церкви, яка в Греції витворила си: архипастирі, будучи самі чужими, старали ся вправді пересадити ту неприязнь на українсько-руську цілину, але їм се не дуже удавало ся: в українсько-руській уяві католик не приймав ворожого вигляду. Особи княжого роду побирали ся з особами пануючих домів католицької віри, те саме, здає ся, діяло ся і в народі. В українсько-руських містах Греки, Вірмене, Жиди, Німці, Поляки, Угри знаходили собі вільне пристанище і ладнали ся з крянами; Поляки, прийшовши в київську землю в характері помічників князя Ізяслава, розкошували ся веселостію житя в чужій землі. Сей дух терпимости, брак національної зарозумілости, перейшов опісля в характер козацтва і зістав ся в народі до сеї пори. В козацке товариство вільно було вступати

кождому, не питали ся: хто він, якої віри, якої народности. Коли Поляки нарікали, що козаки приймають до себе всяких волоцюг а межи ними і еретиків, щб втікли від гоненій духовного суду, козаки відповідали, що у них так здавна водить ся, що кождий може свобідно прийти і пійти. Неприязні поступки з католицькими сьвятощами в часі козацкого повстаня не походили з ненависти до католицької віри, але зі злости за насилуване совісти і за примушоване. Походи на Турків і Кримців мали за причину з одної сторони не сліпий фанатизм против невірних, але пімсту за їх напади і за полон Русинів, а з другої они впливали з духа юнацтва і жадоби добичі, котра розвиває ся в кождім вояцкім товаристві, в яким би небудь. народі і в яким би небудь краю оно організувало ся. Память о кровавих часах ворогованя з Поляками не загладила ся у народу до сеї пори, але ворогованя спеціяльно до римско-католицької віри, без взгляду на польску народність, у него нема. Українець-Русин не мстивий, хотя памятний на кривду задля осторожности. Анї католицький костел анї жидівска синагога не видають ся ему поганими місцями; він не цурає ся їсти й пити, входить в приязнь не тільки з католиком або протестантом, але і з Жидом і з Татариним. Але неприязнь вибухає у него ще сильнійше як у Великоруса, як тільки завважає, що чужовірець або чужоземець зачинає уражати его власні сьвятощі. Як тільки лишає ся другим свобода і оказує ся для них поважане, то натуральна річ вимагати і для себе такої самої свободи і взаїмного поважання.

В Новгороді бачимо такий самий дух терпимости. Чужовірні мали право безпечного пожиття і богослуження. Ріжниці в відношенню до чужовірних християн було так мало, що в Кириквних питаннях указує ся на таку появу, що матери носили дітей своїх хрестити, замість до православного, до римско-католицкого (варяжского) сьвященика. Вибудоване варяжскої церкви в Новгороді зродило в наступаючих поколіннях духовенства легенду, в котрій оповідає ся, як натуральні заходи декотрих духовних фанатиків, щоби православних крайнів узброїти против чужовірних, не мали жадного успіху. В новгородській землі було багато поган иншої народности, але їх не наvertsали насильно до християнства. Новгородці так мало оказували енергії в розширюваню віри, що в Водській землі ще в XVI-ім століттю було поганьство. Віра розходила ся тут помалу, але за-те в спокійний спосіб. Принцип віротерпимости дуже соблазняв західних християн, коли Новгород, подаючи поміч чудским народам против Німців і Шведів, котрі хотіли їх силоміць наvertsнути до правдивої віри, входив в неприязні відносини до Ордену і Швеції. Папи в своїх булях докоряли Новгородцям, що они ворогують против християнства, що боронять поганьство, і збуджовали против них крестовий похід. Німці і Шведи, з котрими Новгородови і Пекову приходило ся воювати, були в очах сих міст політичними а не релігійними ворогами; неприязнь набирала трохи релігійного характеру лише тогди, коли з противної сторони показував ся прямиий замах на сьвятощі православної віри, те саме, щб видимо і в Україні-Руси. Нехристияне також не були в Новгороді в ненависти; се видко з того, що

Жиди, котрі не сьміли показати ся в Великій-Руси, знаходили в Новгороді таке пристанище, що були навіть в силі завести еретицку секту і навертати до неї тамошних людей. Коли з одної сторони папи і західне духовенство обвиняли Вел.-Новгород о помагане поганам против християн, то з другої сторони православним достояникам не подобала ся надмірна терпимість релігійна Новгородців. Духовенство обурювало ся на них за приставане з католиками і переймане чужих звичаїв; оно хотіло удержувати в народі гадку, що всі неправославні суть погане, і задля того приказували харчі, привезені з заграниці, найперше посв'ячувати в церкві, заким має ся їх споживати.

[VI.]

З сего короткого гісторичного огляду ріжниць, які виникли за далекої давнини межі двома рускими народностями, можна бачити, що в характері українсько-русского народу відзначає ся особливо перевага особистої свободи, а в великорускім переважує загальність. Після коренного понятя Українця-Русина зв'язь людей основує ся на взаємній згоді і може розпадати ся через їх незгоду; Великоруси змагали ся установити коначність і нероздільність раз установленої звязи а саму причину сего установленя зложити на божу волю, отже тим і виняти з-під людської критики. В однакових стихіях громадского життя тамті переймали духа, сесі змагали ся дати ему тіло; в політичній сфері тамті були спосібні творити серед себе добровільні товариства, зв'язані на стілько, на скілько до сего спонуковала

конечна потреба, і тревалі на стілько, на скілько істноване їх не вадило незмінному праву особистої свободи; другі намагалися утворити тревале громадске тіло на вікових основах, проникнуте одним духом. Тамто вело до федерації, але не уміло вповни витворити єї; друге повело до монархії і міцної держави, довело до першої і збудовало другу. Намагане Українців-Русинів показалося кілька разів неспосібним до монархічного державного життя. В старину оно панувало в руских землях, а коли прийшла неминуча пора або згинутися або тісно злучитися, оно мусіло по-неволи зійти зо сцени і уступити першенство другому. Великоруский елемент має в собі щось величенне, будуюче, духа ладу, свідомість єдности, пановане практичного розуму, котрий уміє перестояти трудні обставини, вхопити час, коли треба ділати, і покористатися ним, на скілько потрібно... Сего не показав наш українсько-руский нарід. Єго свободна стихія приводила або до розкладу громадских звязій або до кодовороту побудок, котрі крутили народним гісторичним житем. Такими показала нам єї дві рускі народности наша минувшість.

В своїм намаганю до утворення тревалого, чутного, дотикального тіла для признаної раз ідеї, великоруский нарід все виявляв і тепер виявляє наклон до матеріалізму і уступає українському народови в духовій стороні життя, в поезії, котра у сего розвинула ся без порівняня ширше, живійше і повнійше. Прислухайтесь до голосу пісень, пригляньтеся образам, утвореним уявою одного і другого народу, словесним творам обох народів. Не можна сказати, щоби в великоруских піснях не було поезії: в них високо по-

етичною являє ся особливо сила волі, сфера діяльності, іменно те, щó так доконче потрібне для виконання задачі, для якої призначив себе сей нарід в гісторичнім ході політичного житя. Найкрасші великорускі пісні ті, де виставляє ся, як душа збирає свої сили, або де опишує ся еї триюмф або неудачі, котрі однакож не ломлять внутрішньої могучости. Дятого так всім подобають ся розбійничі пісні: розбійник — се герой, щó йде бороти ся і з обставинами і з громадским ладом; его живло — руїна, але за руїною мусить наступити відбудоване. Се виявляє ся вже в збираню розбійничих шайок, котрі представляють сяке-таке громадске тіло. І дятого нехай не буде дивно, коли ми будемо видіти в розбійничих піснях те саме живло громадянства, те саме змагане до утвореня державного тіла, яке знаходимо у всіх проявах гісторичного житя великоруского народу.

Великоруси нарід практичний, матеріялістичний; він підіймає ся до поезії лише тогди, коли виходить з кружка щоденного житя, в котрім працює, працює не запалюючись, не заманюючись, приміряючись більше до подробиць, до осібностей, і через те спускаючий з очей образований ідеал, котрий єсть душею споетизованя кожного діла, кождої річи. Тому-то великоруска поезия так часто рве ся до того, чого не обіймеш, щó виходить по-за межі натуральної можливости, а знов часто спадає до простої забавки і розривки. Гісторична споминка сейчас заходить в епопею і переміняє ся в казку, коли противно в піснях українсько-русского народу она більше тримає ся дійсности і часто не має потреби підіймати сю дійсність до епопеї на те, щоби блищати силою

розкішної поезії. В великоруских поезіях єсть туга, задума, але майже нема тої фантазійности, щó так поетично очаровує нас в українських піснях, уносить душу в сьвіт фантазії і огріває серце неземним, нетутешним огнем: Участь природи в великоруских піснях малá а в наших надзвичайно велика: українсько-руська поезія нероздільна від природи, она оживляє її, робить її спільничкою радости і горя людської душі; трави, дерева, птиці, звірята, небесні сьвітила, ранок і вечер, весна і сніг — всьо дихає, мислить, почуває разом з чоловіком, всьо відзиває ся до него чарівним голосом, то участи то надії то присуду. Чуте любви, звичайно душа всякої народної поезії, [в великоруских піснях] мало коли вносить ся над матеріяльність; противно в наших оно досягає до найвисшого одуховлення, чистоти, висоти побудок і грації образів. Навіть матеріяльна сторона любви в жартовливих піснях виставляє ся з тою анакреонтичною грацією, котра закриває тривяльність і саму похіть одуховлює, облагороднює. Жінка в великоруских піснях мало коли підіймає ся до свого людського ідеалу, мало коли краса єї вносить ся над матерією; мало коли любовне чуте може в ній цінити що-небудь окрім тілесної краси, мало коли згадує ся о гарних прикметах і вартости жіночої душі. Противно, українська жінка в поезії нашого народу духово така красна, що і в самім упадку своїм виявляє поетично свою чисту натуру і стидає ся свого пониження. В піснях забавних, жартобливих остро визначає ся супротивність натури обох народів. В українсько-руських піснях вироблює ся краса слова і виразу, доходить до правдивого артизму; людська натура, відпочиваючи, не вдоволяє ся

простою забавою, але почуває потребу дати їй добірну форму, щоби не тільки бавила але й підносила душу; веселість бажає обгорнути її стихіями краси, освятити думками. Навпаки в великоруских піснях сего роду визначає ся тільки змагане утомленого від прозаїчної праці роботяги забути ся на хвилю як-небудь, не ломаючи голови, не зворушаючи серця, не займаючи фантазії; сесья пісня існує не для себе самої, але для побічної декорації иншого чисто матеріяльного вдоволення, і длятого часто доводить до цинізму.

В житю Великоруса, і в громадскім і в домашнім, більше або менше видко брак того, що становить поезию українсько-руського життя, як і на-відворот, в останнім мало того, що становить душу, силу і вартість першого. Великорус мало любить природу; у селянина дуже рідко можна подибати на городі квітки, котрі знайдуть ся майже при кождім домі нашого хлібороба. Та сего ще не досить, Великорус має якусь ненависть до рослин. Я знаю приклади, що господарі вирубували дерева біля своїх домів, погано збудованих, думаючи, що дерева псують красу виду. В скарбових селах, коли начальство зачало наклоняти людей до садження верб біля хат, надзвичайно трудно було спонукати, щоби підливали дерева, доглядали їх і не давали знищити. Коли в двадцятих роках сего столітя уряд приказав обсаджувати дороги деревами, то се видало ся народови таким тягарем, що жалі і наріканя відбили ся в народних піснях, зложених надзвичайно тривьяльно. В Великороссії є вправді багато садів, але майже всі овочеві, розведені для продажі; мало де подибле ся лісна деревина, яко безпожиточна для матеріяльного життя. Рідко можна зди-

бати такого Великоруса, котрий би спізнавав і відчував красу місцевости, любовав ся огляданем небесного зводу, впивав ся безпам'ятно очима в зеркало озера, осьвіченого сонцем або місяцем, або в голубу далечину лісів, заслухав ся в хор весняних птиць. Всьо отсе майже завсїгда чуже Великорусови, погруженому в щоденних рахунках, в мілкій калабани матеріяльних потреб. Навіть у осьвічених людей, скілько мені доводило ся завважати, зістає ся та сама холодність до краси природи, прикрита, деколи дуже неудачно і сьмішно, наслідованем західної чужоземщини, де, як відомо — кому з досьвіду а кому від людей, — добрий тон вимагає показувати любов і співчуте до природи.

При убожестві фантазиї є у Великорусів дуже мало забобонів, але за - те надзвичайно багато пересудів, і они тримають ся їх уперто. Українці-Русини показують ся навпаки за першим поглядом надзвичайно забобонним народом, особливо на західнім краї українсько-рускої землі се дуже впадає в очи (може в наслідок віддаленя від великоруского впливу). Майже в кождім селі є поетичні оповіданя о тім, як приходять мерці з тамтого сьвіту в найріжнійших постатях: тут мертва мати приходить викупати свої дрібні діти, там страшний упир о півночи розпинає ся на могильнім хресті і диким голосом кличе: »мяса хочу!« З гробами, розсипаними в такім мноществі по богатім гісторичним житем краю, лучать ся перекази о давно минувших часах мрачної старини, а в тих переказах пробивають ся крізь ріжнобарвну сітку промінів народних вигадок сліди давнини, яка не ввійшла в писані літописи. Чари з своїми чудними звичаями, сьвіт духів

в найріжнійших постатях і страшилах, від котрих аж волосе стає на голові то знов регіт бере аж до гикавки — все то убирає ся в стрійні оповідання, в прегарні малюнки. Нарід деколи сам мало вірить в дійсність того, що оповідає, але не розлучить ся з сим оповіданем, доки в нім не згасне почуте краси або доки старе не відновить свого поетичного змісту новими формами.

Цілком інакше в Великоросії: там, як ми сказали, самі тільки пересуди. Великорус вірить в чортів, в домові відьми, тому що переймив сю віру від предків, вірить. ддятого, що не сумніває ся о їх дійсности, вірить так, як би вірив в істноване електричности або тиснення воздуха; вірить тому, що віра потрібна для пояснення незрозумілих появ, а не для догодження змаганю взнести ся з низини матеріяльного житя в сферу свободної творчости. Взагалі фантастичних оповідань у него мало. Чорти, домовики у них дуже матеріяльні; сфера житя замогильного, світ духів мало інтересує Великоруса, і майже нема у него оповідань о з'явленю душі по смерті; а як коли знайде ся, то взяте з книжок і нових і старих, і скорше в церковнім обробленю а не в народнім. За-те Великорус, відповідно духови своєї нетерпимости, далеко більше уперто стоїть за свої пересуди. Я був свідком дуже характеристичного случаю, як одного пана обвиняли о безбожність і богохульство за то, що він виразив ся зневажливо о вірі в істноване чортів.

Межи тими людьми, котрі що іно вступають в книжкову сферу, можна наглядати, якими книжками особливо цікавить ся Великорус і на що іменно він звертає увагу в тих книжках. На скільки мені удало ся завважати, то се бувають

або поважні книжки, але тільки такі, котрі прямо відносять ся до заводу читача, і навіть лише те з них, що може придати ся до найблизшого ужитку, або річи легкі, забавні, служачі до хвилевої розривки без розглядання укладу, без пізнання ідеї. Поетів читає ся або з цілю розірвати ся (і в сім разі подобає ся в них те, що може злегка перебігати по нервах своєю розмаїтостію або незвичайностію ситуації) або для того, щоби показати, що читач на стілько просвічений, щоби розуміти те, що уважає ся красним. Часто можна стрічати людей, котрі навіть розпливають ся над красотами поезії, але в самім ділі, як добре ви-мацаєш їх душу, то побачиш, що тут грає не правдиве чує, а тільки афектація. Афектація — се знак, що нема правдивого розуміння поезії. Афектація у нашої інтелігенції се річ аж надто звичайна; тому-то, бачить ся, у нас така симпатія до Французів, далеко більша як до других народів, бо нарід сїв показав ся мало поетичним а література і штука, вчасти навіть і наука у него, покладає ся на еффектах.

Коли у Великорусів був справді великий, геніяльний, самостійний поет, то се Пушкін. В своїм великим, безсмертнім Євгенію Онегіні він змалював тільки одну половину великорускої народности так званої сьвітської інтелігенції. Були вправді вдатні описувателі обичаїв і побиту, але се не творці-поети, котрі би заговорили язиком всего народу, сказали б те і так, за що горячо схопив би ся весь нарід, як по-неволи мусів би сказати кождий з того народу, і сказати голосом поезії, а не прози. Але, повтаряю, я далекий від того, щоби великорускому народови відмовляти поетичного елемента, противно, може бути, що він

у них глибокий і виспий як у нас; він звернувся не в сферу фантазії і чуття, він заховає ся для сфери волі і світлої думки. Пісні великорускі довго не подобають ся; треба їх вивчити, переняти ся духом їх, щоби зрозуміти ту вельми оригінальну поезию, котра і ддятого зразу недоступна, що чекає ще на великих майстрів, котрі прибрали би її в артистичні витвори.

В релігійній сфері ми вже виказали остру ріжницю українсько-рускої народности від великорускої в тім, що у Українців-Русинів зовсім нема розколів і відступництв від церкви задля обрядів і формул. Було б цікаво розв'язати питання, звідки взяв ся у Великорусів той оригінальний настрій, те змагане спорити за букву, надавати догматичну вагу тому, що становить часто не більше як граматичне питання або справу обрядову. Бачить ся, що се походить від того самого практичного матеріяльного характеру, котрим взагалі визначає ся великоруска натура. В самій річі, розглядаючи великоруский наряд ві всіх его верствах, ми стрітимо нераз людей правдиво християнської моральности, котрих релігійність звернена на практичне виконуване християнських добрих діл, але в них мало внутрішньої побожности, пієтизму. Ми стрічаємо святахів, бузовірів, строгих виконавців зовнішних правил і обрядів, але також без внутрішньої побожности, в більшій часті холодних до релігії, виконуючих зовнішню сторону її з привички, мало здаючих собі справу, чому се робить ся. Наконець знаходимо в висшій класі, в так званій інтелігенції, людей, що або мало вірують або й зовсім не вірують, не в наслідок якоїсь праці розуму і духової борби, але заманені, тому що невіра видає ся їм ознакою

просьвіти. Справді побожні натури — се виемки, а побожність, духова роздума у них се признаки не народности, не того, що єсть спільне в натурі народу, але їх власної окремишньої індивідуальности.

У Українців-Русинів ми знайдемо цілком противну вдачу; у сего народу іменно багато того, чого нема у Великорусів. У них єсть міцне почуте всеприсутности божої, душевна ревність, внутрішня розмова з Богом, тайне роздумоване о божім промислі над собою, сердечний потяг до духового, незнаного, таємничого і радісного світа. Українці-Русини сповняють обряди, поважають формули, але не піддають їх критиці; їм і на гадку не прийде, чи треба два або три рази співати аллилуя, чи сими чи иншими пальцями має ся робити знак хреста; а коли-б виникло таке питанє, то для розв'язаня его досить би було поясненя сьвященика, що так установила церков. Коли-б потрібні були які-небудь зміни в зверхних формах богослуженя або в перекладі книг сьв. письма, то Українці-Русини ніколи не повстали би против того, їм би не прийшла гадка підозрівати яке небудь нарушене сьвятости. Они розуміють, що зверхні річи установляє церков, котру представляють єї керманичі, і що єї керманичі постановлять не переіначуючи самої істоти, то миряне повинні без суперечки за тим пійти; бо коли тільки та чи инша форма виражає ту саму істоту, то сама форма не має такої ваги, щоби можна о неї сперечати ся. Нам трафляло ся говорити з релігійними людьми одної і другої народности: Великорус показує свою побожність в крутанні слів над зверхними річами, над буквами; если він строго православний, то православіє его лежить особливо в зовнішній сто-

роні; Українець стане виливати своє релігійно-моральне чуте, мало коли зачне розправляти о богослуженю, о обрядах, о празниках, а скаже своє побожне вражене, яке на него робить богослужене, урочистість обряду, високе значіне празника і т. д. За-те у нас і інтелігенцію не так легко захитати в вірі як Великорусів, невіра вселяє ся в нашу душу тільки після довгої, глибокої борби; противно, ми виділи великоруских молодців, вихованих, як видко, від дитиньства в строгій побожности, в сповнюваню приписаних церковних правил, але они, за першою легкою зачіпкою, а нераз від кількох дотепних слів покидають прапор релігії, забувають те, що їм впоєно в дитиньстві, і без борби, без поступенности, стають ся скрайними невірами і матеріялістами. Українсько-руский нарід се глибоко релігійний нарід, в самім широкім зміслі того слова; чи так чи инакше зложили ся обставини, чи так чи инакше він був вихований, він заховає в собі релігійні основи доти, доки істновати-ме сума головних признак, котрі складають его народність: се неминуче при тім поетичнім настрою, яким визначає ся его духовий склад.

[VII.]

В суспільних понятях гісторія витиснула на двох наших народностях свої сліди і установила в них понятя цілком супротивні. Прямоване до тісного злученя частій, знищене особистих побудок під властію загальних, ненарушима законність загальної волі, виражена якби зміслом тяжкої долі, сходять ся у великоруского народу в єдностію родинного жита і з знехтованем осо-

бистої волі ідеєю *мира*. Се все виразилось в житю народу неділимостію родин, громадскою власністю, оподаткованем місточок і сіл в старину, де невинний відповідав за винного, роботящий працював за лїнового. Як глибоко се лежить в душі Великоруса, видко з того, що з поводу уладження хлопської справи за нашого часу промовили за загальністю Великоруси з рїжних точок погляду, під впливом і запізнїлого московского славянофільства і новомодного французского соціалїзму. Для Українця-Русина нема нічого тяжшого і противнїйшого як такий лад; українсько-руські родини ділять ся і дроблять ся, як тільки члени їх почувють в собі потребу самостійного житя. Опіка батьків над дорослими дітьми видає ся Українцеві-Русинові незносним деспотизмом. Претенсія старших братів або дядьків верховодити над молодшими братами або небожами викликає межи ними страшенне вороговане. Споріднене і посвоячене не дуже у нас нахиляють людей до згоди і взаїмної любови; противно, дуже часто люде тихі, приязні, згідливі і лагідні живють в непримиримій враждї з своїми родичами. Сварні в родині се зовсім звичайна поява і в низшій і в висшій класї. Противно у Великорусів споріднене приневолює чоловіка нераз бути для другого приязнїйшим, поблажливїйшим, навіть тогди, коли він взагалї не визначає ся тими прикметами супротив чужих. В Україні-Руси мусять близькі свояки, щоби заховати згоду і любов межи собою, розійти ся і як найменше мати спільного. Взаїмний обовязок, оснований не на свобідній згодї а на призначеній долею конечности, єсть для Українця-Русина утяжливий, коли противно Великоруса він найбільше успокоє і утихомирє его особисті по-

будки. Великорус задля послуху обовязкови готов присилувати себе любити своїх кривних, хотьби они ему не по душі були, бути для них поблажливим, тому що они его родичі, хочби сего не зробив з переконаня; він готов для них до особистих жертв, хоть має се почуте, що они того не варті, але що они все-таки »своя кров«. Навпаки, Українець-Русин готов, бачить ся, розлюбити ближнього за те, що він его кривний, він для родича менше вибачливий як для чужого, і взагалі споріднене веде его не до зміцненя прихильности, а скорше до її ослабленя. Декотрі Великоруси, придбавши собі маєтности на Україні, задумовали деколи вводити в українські семі великоруску міцну звязь і нероздільність; а наслідком сего були огидні сцени: не тільки рідні братя готові були що хвиля зачати бійку, але сини витягали батьків своїх за волосе з хати. Чим більше принцип семейної власти і міцної звязи родової вкорінює ся, тим супротивнійше она впливає на жите. Українець-Русин тогди добрий син, коли родителі лишають ему повну свободу і самі на старости літ піддають ся під его волю; тогди добрий брат, коли з братом жие як сусід, як товариш, не має з ним нічого спільного, неподільного. Правило: »кождому своє« заховує ся в родинах; не тільки дорослі члени родини не надягають одежі другого, навіть у дітей є у кожного своє; у великоруских селян нераз дві сестри не знають, котрій з них належить кожух, а о окремі власности у дітей нема і бесіди.

Обовязкова спільність землі і одвічальність особистости мірови єсть для Русина-Українця найнезноснійша неволя і несправедливість. Не сміти назвати нічого своїм, бути наймитом якогось

відлучного поняття о »мірі«, відповідати за другого без власної охоти — до всего того не успобило українсько-русский нарід его минуше жите. »Громада« в розумію Українця-Русина зовсім не те, що »мір« у Великоруса. Громада се добровільний збір людей; хто хоче, належить до него, хто не хоче, виходить: так як на Запорожу хто хотів, приходив, хто хотів, виходив звідтам по своїй воли. Після народного поняття кожний член громади есть сам по собі незалежним чоловіком, самостійним господарем; він лише о стілько має обовязки для громади, о скілько громадяне лучать ся з собою для взаїмної безпечности і добра кожного. Головна ріжниця походить тут очевидно від спільности землі. Як тільки член міра не може назвати своєю власністю того кусника землі, котрий він обробляє, то він вже не е вільним чоловіком.

Великоруский устрій міра есть обмеженем свободи, приневоленем, і ддятого его форма, заведена властію; приймила духа і значіне, пануючі в Великоросіі; корінь его лежав вже в глибині народного жита: сей устрій вплив морально з того самого прямованя до тісного злученя, до громадскої і державної едности, котре есть, як ми показали, спеціальною признакою великоруского характеру. Приватна власність земна виводить ся такою легальною дорогою з великорускої суспільної філософії. Вся суспільність віддає свою долю уособленю своєї власти, тій особі, котру поставляє над суспільністю Бог, отже всі повинні їй покоряти ся. Таким способом всьо належить до неї безусловно, яко до намістника божого; звідси пійшло понятє, що всьо боже та царске. І перед царем, як і перед Богом, всі

рівні. Але як Бог одного вивисшає, нагороджує, а другого карає, принижає, так поступає і цар, що виконує на землі божу волю. Се виражає ся прекрасно пословицею: »воля божа а суд царский.« Тому нарід без наріканя зносив навіть і те, що, здавалось би, переходило границі людської терпеливості, як н. пр. убиства царя Івана Грозного. Цар діяв несправедливо, лютовав, але він все таки був знарядем божої волі. Противити ся цареві, хотьби і неправедному, значить противити ся Богови: се ж і грішно і даремно, бо Бог нашле ще гірші біди. Маючи безусловну власть над суспільністю, цар єсть *государем*, с. е. повним володарем, властителем всеї держави. Слово »государ« означало іменно властителя, котрий має право безусловно по своїй воли орудовати всім, що єсть в его царстві. Тому-то давні Новгородці, виховані в інших поглядах, так обурились, коли Іван III. загадав стародавний титул »господина« перемінити на титул »государя«. Поняте господина означало особу, наділену властію і повагою; господинів могло бути багато: і владика був господин і посадник господин; але государ се особа, про власть котрої не можна було й розправляти: він був єдиний, як єдиний властитель річи. Іван добивав ся стати государем в Новгороді, хотів стати на місци Великого Новгорода, котрий був до того часу государем; зовсім так само, як в Великоросії великий князь станув на місци громадської волі всеї нації. Будучи самодержавним творцем громадских обставин, государ робив всьо, що хотів, і межі иншим надавав землю за службу собі. Таким способом земля, після первістного понятя, належала мірови, се-б то всій суспільности; після переданя сего права

особі государя сей-же давав її на ужитковане тим людям, котрих ему сподобало ся вивисшити і наділити. Ми кажемо: на ужитковане, бо властителей в дійснім значіню сего слова не було. Те, щб цар дав, міг завсїгди й відобрати і дати другому, як і безнастанно діяло ся. Як тільки витворили ся відносини робітників до такого посідача землі, то сей натурально дістав значіне уособленого міра, так само як цар мав значіне уособленої нації. Крімак лучив свою долю з достоїнством пана, паньска воля станула у него на місце власної волі, зовсім так, як там, де не було пана, сю власну особисту волю поглиняв мір. У паньських мужиків зємля належить до пана, котрий дає її хліборобам по своїй воли; так і у скарбових (камеральних) мужиків: земля віддана на ужитковане мірови, а мір дає її поодиноким людям.

На Україні-Руси, котрої гісторичне жите инакше плило, не зложило ся таке понятє про мір. Там давні удільно-вічеві понятя розвивали ся дальше і стрітили ся з польськими, котрі в основі своїй мали багато спільного з ними, а коли змінили ся, то в наслідок західно-європейських понятій. В давнійшу старину права особистої волі не поглинула перевага громадскої могутости, і не виробило ся понятє о спільній власности землі. Польські ідеї викликали в староруских лише той переворот, що регулювали їх. Кождий хлібороб був незалежним властителем своєї батьківщини; польський вплив тільки забезпечив его від самовольства народної волі, котре і перше виявляло ся самодійством громади яко злуки вільних людей, і надав фактичному посіданю его правність. Таким способом польський вплив вивисшив богатих і впливових, витворив

висшу клясу, а масу убогого люду вкинув в підданство. Але там маґнат-дідич не був репрезентантом царскої а через ню і паньскої волі: він володів по праву; по просту сказавши, се право означало силу, торжество обставин і стародавність роду. Там мужик не міг надати своему панови жадного значіня зьявленої волі, бо він не розумів відлучного права, бо сам ним користував ся, а уособленя він не бачив, бо пан его був чоловіком вільним. Натурально, що і підданий бажав при першій спосібности стати вільним; в Великороссиї він сего не міг бажати, бо знав, що его пан залежить від иншої, висшої волі, так власне, як він сам залежав від него.

У Українців-Русинів мало коли трафляло ся, щоби кріпак був щиро прихильний до свого пана, щоби его вязала з ним така любов безкористна, немов сина до батька, як се нераз ми бачили в відносинах mezi панами а кріпаками і слугами в Великороссиї. У Великороссиян подібують ся приклади трюгаючого привязаня кріпаків. Кріпак, слуга, підданий, нераз відданий своему панови вповни, душею і серцем, навіть і тогди, коли пан не цїнить сего. Він стереже паньского добра як свого, тїшить ся, коли честолюбивий пан его дістає почесть, Нам трафляло ся бачити паньских слуг, котрим пан повірив яку небудь орудку. Самі довіренники були шахраї з роду і обдурювали кожного на користь свого пана, але супротив свого пана були по аригідівски честні і щиросердечні. Українці навпаки, они оправдують пословицю: вовка скілько не годуй, він все дивить ся в ліс. Коли кріпацкий слуга не ошукає свого пана, то длятого, що він нікого не ошукує; але як вже спокусив ся на

ошуку, то перед-всім ошукає свого пана. Як часто доводило ся чути наріканя на Українців від тих панів, Великорусів, котрі понабували маєтности з кріпаками на Україні. Надармо старали ся они добрим поведенем і справедливою привязати до себе підданих; панські роботи відбували ся все від-нехочу, і з того-то межі вишою клясою у нас розширило ся пересьвідчене, що Українці люде лїниві, що у них нема ні щирости ні привязаня, що найбільше у них докажеш страхом. Для того добрі пани робились острими й лихими; звичайно оточували себе Великорусами, а від українських мужиків тримали ся з-далека, якби від чужого народу. Те саме і ще гірше для Українця мір в великорускім значіню сего слова. Що до нарікань на Українців за лїнивство, то роблять їх такими чужі для них громадянські основи кріпацкого або мірського права; се право означає для Українців, не скованих ланцюхами спільної власности, звязь ріжних обставин, котрі спиняють їх в свободнім орудованю собою і своєю батьківщиною та приближують ся до устрою міра. Взагалі ж докір лїнивства не єсть справедливий; можна навіть замітити, що Українець по своїй природі єсть більше працьовитий як Москаль і завсїгди таким показує ся, як тільки его не примушує ся до певної роботи.

Цїлком инші відносини українсько-рускої народности до польскої. Коли українсько-руський нарід дальше стоїть від польского ніж від великоруского своєю мовою, то за-те ближше народними прикметами і основами народного характеру. Такої або подібної супротивности, яку ми завважали межі Великорусами і Українцями - Русинами, нема межі Поляками і Русинами ані у вну-

трішній ані в зовнішній стороні життя; противно, коли-би доводилось відшукувати коренні позначки ріжниць межі Поляками і Великорусами, то прийшло би ся багато разів повторити те саме, що було сказано о Українцях-Русинах. Але за-те, помимо такої близькості, єсть безодня, котра розділяє сі два народи, і притім безодня, через котру міст поставити не видко можности. Поляки і Українці-Русини — се якби дві близькі галузи, що развили ся зовсім супротивно: одні виплекали в собі і усталили основи панства, другі мужицтва, або, по просту сказавши, оден нарід — глибоко-аристократичний, другий — глибоко-демократичний. Але сі назви не вповни підпадають під обставини нашої гісторії і нашого життя, бо як польська аристократія дуже демократична, так на-відворот українсько-руска демократія єсть аристократична. Там панство шукає зрівняня в своїм стані; тут нарід, рівний що до права і становища, випускає з-посеред себе, з своєї маси відокремлюючі ся особистости а потім намагає ся проглянути їх в своїй масі. В польській аристократії ніяк не міг приймити ся фєвдальний устрій; шляхта не допускала, щоби одні з єї стану мали більші права як другі. З другої сторони українсько-руский нарід, устанавляючи свою суспільність на основах найповнійшої рівности, не міг удержати єї і усталити так, щоби не виступали особи і родини, котрі намагали ся стати родами з правом першєнства і власти над масою народу. Нарід своєю чергою повставав против них або глухим невдоволенєм або отвергим супротивленєм. Загляньте до гісторії Новгороду на півночи і до гісторії Гетьманщини на полудни. Демократичний принцип народної рівности служить підкладкою;

але на ній безперестанно підіймають ся з народу висні верстви, а маса бурить ся і примушує їх знов осісти ся. Там кілька разів згряя черни, на голос вічевого дзвона, руйнує і палить до-гла Пруску улицу, гніздо боярське; тут кілька разів Чорна рада нищить значних кармазинників. Однакж Пруска улица в Великім Новгороді не щезає і не виводять ся в Україні *значні* на обох боках Дніпра. І там і тут сеся борба валить суспільну будівлю і віддає її на здобич народности більше спокійній, котра яснійше розуміє конечну потребу міцної, тревалої суспільности.

Замітно, як нарід довго і всюди зберегає завітні звичаї і прикмети своїх праотців. В Чорноморю, в нових оселях запороских по зруйнованю Січи, діяло ся те саме, що колись в Україні. Із громад, які творили курені, виділяли ся люде, що заводили собі окремі хутори. В сільскім житю Українців-Русинів діє ся майже те саме в своїй сфері: заможні родини вносять ся над масою і добивають ся переваги над нею, а маса за те їх ненавидить. Але маса не розуміє того, щоби чоловік позбував ся самодійности, у неї нема засади проглиняти особистість громадянством. Кождий ненавидить богача, значного, не ддятого, щоби він мав в голові яку небудь утопію о рівности, але завидуючи ему сердить ся, чому він сам не такий.

Доля українсько-русского народу зложила ся так, що ті, котрі видвигали ся з маси, звичайно тратили і народність: давнійше они ставались Поляками, тепер роблять ся Великороссиянами, а народність українсько-руска завсїгди була і тепер остає ся власністю простої маси. А як доля лишить тих, що видвигнули ся, в сфері праді-

дівської народности, то она їх якось знов поглинає в масу і позбавляє придбаной переваги.

З польскою народністю діяло ся противно : там особи, що видвигнули ся з маси, коли они були Поляками, не промінюють своєї народности, не йдуть назад, але витворюють міцний стан. Гісторія звязала Поляків з Українцями-Русинами так, що значна часть польскої шляхти єсть не що инше, як перевертні Русини, іменно ті, що щасливими для них обставинами видвигнули ся з маси. Через те і виробив ся що до відношеня сих народностей такий погляд, що польська народність — панська, а українсько-руська — хлопська, мужицка. Такий погляд є і доси і проявляє ся в заходах Поляків на так зване зближене їх з нами. Поляки, котрі толкують про братерство, про рівність, в відношеню до Українців-Русинів показують себе панами. Ріжними способами вираження они говорять їм : будьте Поляками, ми хочемо вас, мужиків, зробити панами. І ті, в котрих ліберальні і честні наміри ми віримо, говорять в сущности те саме : коли не йде о панованє і пригнетєне нашого народу матеріяльне, то безперечним і явним єсть їх бажанє згнєсти і знищити Українців-Русинів духово, зробити їх Поляками, позбавити нас нашої мови, нашого світогляду, всеї нашої народности, заперши її в польську. Се так виразно проявляє ся в Галичині.

1861. (1872.)

З М І С Т.

СТОРОНА

Твори Амврозия Метлинського.

Амврозий Метлинський 5

Думки і пісні. I. Первотвори.

1. Бандура	7
2. До вас	8
3. Зрадник	—
4. Степ	9
5. Кладовище	10
6. Спис	11
7. Чарка	—
8. Козак, гайдамак, чумак	12
9. Козак та буря	13
10. Підземна церква	14
11. До гостей	15
12. Пішли на втікачі	16
13. Покотиполе	17
14. Бабусенька	18
15. Самотні співці	19
16. Дитина-сиротина	21
17. Думка Червонорусця	22
18. Гетьман	23
19. Старець	24
20. Козача смерть	25
21. Гулянка	26
22. Шинок	28
23. Ніч	30
24. Пожар Москви	32
25. Вязонько	33
26. Добрий-день	34
27. Глек	—

стерома

28. Смерть бандуриста	38
29. Розмова з покійними	40
30. Рідна мова	41

II. Переклади.

A. Луна із Словенії.	
I. Із Чехії. 1. Ночна розмова	43
2. Милого з милою	44
3. Смерть царя	45
II. Із Старочехії. 1. Бенес Германов	46
2. Олень	48
3. Сиротинка	—
III. Із Словації. Пісні словацкі. 1.	49
2.	50
3.	51
4.	—
5.	52
6.	—
7.	54
8.	—
9. Отруя	56
IV. Із Сербії. Пісні. 1.	—
2.	57
3. Три туги	58
V. Із Польщі. 1. Морлак в Венеції	—
2. Дорога	60
3. Чорнобрівка	—
B. Луна ще із Німеції.	
1. Приязні душі	61
2. Добра-ніч	62
3. Було	63
4. Хлопчик пастушок	64
5. Навіщенья із могили	65
6. Пісня садовничого	67
Приписки	68

Твори Миколи Костомарова.

Микола Костомаров	71
I. Сава Чалий (драматичні сцени	73
II. Переяславська ніч (трагедія)	144
III. Загадка (З народної казки)	209

IV. Ліричні і епічні поезії.

А. 1. Пісня моя	236
2. Клятва	238
3. Згадка	—
4. Могила	239
5. На добра-ніч	241
6. Зорі	244
7. Співець	245
8. Дід пасічник	247
9. Співець Митуса	249
10. До Марі Потоцької	251
11. Щира правда	253
12. Полтавська могила	256
13. Максим Перебийніс	—
14. Ластівка	257
15. Грецька пісня	266
16. Еллада	267
17. Давнина	268
18. Пантигапая	269
19. Турнія	274
20. До жидівки	278
21. Дика коза	280
22. Журба єврейська	281
23. Погибель Єрусалима	282
24. Погибель Сеннахерибова	284
Б. 25. Чорний кіт	286
26. Квіточка	288
27. Стежки	289
28. Поцілунок	290
29. Зірочка	291
30. Великодна ніч	292
31. Посланець	294
32. Пан Шульпіка	295
33. Отруї	297
34. Кінь	299
35. Ягоди	301
36. Рожа	303
37. Місяць	304
38. Соловейко	305
39. Хлопець	306
40. Горлиця	308

РОБА	СТОРОНА
	41. Роза 308
236	42. Мана 310
238	43. Кульбаба 312
—	44. Туга 314
239	45. Дідівщина 315
241	46. Голубка 317
244	47. Дівчина 318
245	48. Хмарка 321
247	49. Сон 322
249	50. Весна й зїма 323
251	51. І. І. Срезневському 324
253	52. Баба Гребетничка . . . . . —
256	53. Веснянка 326
—	54. Забачення 327
257	55. Нічна розмова 329
266	56. Підмова 330
267	57. Березка 332
268	58. Паникадильце . . . . . —
269	59. Вулиця 333
274	60. Попріки 335
278	61. 336
30	62. Брат з сестрою 337
31	63. Зїрка 342
32	64. Панич і дівчина 343
34	65. Олень 346
36	66. Місяць 348
38	V. Статї прозаїчні.
39	1. Християнство і кріпацтво 349
90	2. Суд Чехів над собою 353
91	VI. Літературна спадщина.
92	1. Дитинка 360
94	2. Зозуля 361
95	3. Єврейська співанка 362
97	4. Явір, тополя і береза 363
99	5. Верба 365
01	6. Наталя 366
13	7. В осені літо 372
14	8. Українські сцени з 1649-ого року . . . . . —
16	Приписки
15	Микола Костомаров 394
	А. Пояснення 395
	Б. Додаток. Дві рускі народности 412

Помічені похибки друкарські.

НА СТОРОВІ	В СТРИЦЦІ	НАДРУКОВАНО	МАЄ БУТИ
72	15	1873	1875
86	7 з долу	си	ся
163	18	нічого	нічого
172	21	так ся	так, ся
181	3	назарили	назирили
204	8 з д.	небо	небо
206	2 з д.	примірі	примирі
210	18	казати	сказати
211	6 з д.	другий син	другий мій син
—	5 з д.	те, каже	те що, каже
—	2 з д.	дрівтню	дрівотні
212	4	те,	те що,
214	2	вухами	ухами
—	2 з д.	слухатись	ослухатись
218	6	виступає до	виступає, до
219	9	загадувати —	загадувати, а од- гадувати —
220	7	обізде	обізд
—	15 і 20	заєм	зайом
222	8	По сій стрічці пропущено:	Хома. Ой, ой, ой! (Схидає свитку.)
225	19	видумав	видумав, от загадка!
—	2 з д.	та	так
228	4	се?	се справді?
230	14	тобі	я тобі
231	12	лоша?	лоша!
233	21	Вулиця	Улиця
234	2	Ісусе	Ісусе
249	12	Словутного півця	Словутьного півця
250	22	Що соловиний	Що, соловиний
251	10	проминуть	пролинуть
274	5 з д.	Бсі	Всі
311	19	дошу	дошу
350	24	шоб	щоб

ПОСЛІСЛОВО.

Сим томом кінчить ся четверта книжка »Рускої Письменности«. При редагованю творів Метлинського я тримав ся переважно виданя д-ра Студинського (Львів, 1897), де, як побачив я опісля, текст автора зо всіми властивостями язиковими не вповни задержаний. Твори Костомарова зібрані мною перший раз в цілій повноті, а текст їх провірений по можности докладно.

Зразу гадав я в оїй книжці помістити також твори Макаровского, покладаючись на голоси знавців нашої літератури, письменні і устні. Але приглянувшись трохи близше его »Натали«, я занехав сю гадку. Нехай ся »поема« е вірний »образ сельского побуту«, але поезиї, поетичного духа, запалу, житя в ній дуже мало. Она читае ся як суха проза, склад тяжкий, деревяний, а форма — пожаль ся Боже! В перших 30-х вершах знаходять ся рими такі: звав ся — дївав ся, забувати — прозвати, спорядила — угодила, трудилась — молилась, повикупати — мати, готувала — помагала, питались — брались, красою — косою, цуралась — мальовалась, минае — поїхае і т. д. Треба досить терпеливої і невибагливої вдачі, щоби дочитати сей твір до кінця.

Вірний заповіді, висказаній в першій книжці, я старав ся у всіх виданих доси чотирох книжках а п'ятьох томах »Рускої Письменности« особливо о повноту творів і поправний текст, але

все з увзглядненем головної моєї цілі: популяризування нашої письменности. Ця ціль чейже буде осягнена, як видно і з того, що перца книжка, друкована в 3000 примірників, розійшла ся майже до півтора року. А що до повноти, то іменно збірки творів Артемовського, Квітки, Устияновича і Костомарова се єдині повні, взглядно найповніші видання тих писателів, але також у Шашкевича, Головацкого, Могилянського поміщені твори, які не находять ся в дотеперішних виданнях. О поправність тексту старав ся я дуже; особливо вказую на Котляревського і Квітку, де текст Рускої Письменности єсть значно поправніший і від найновіших буцім наукових видань.

Сим видавництвом вносить ся й дещо нове в нашу літературу. Н. пр. відкрились нові, незнані доси а вартовні поезії Артемовського; у Квітки сконстатовано, що єго біографи і гісторики літератури приписували єму авторство неіснуючих українських творів. Також в житєписях, хоч они у мене суть тільки мовби надзвичайним додатком, а відтак і в поясненнях, подані деякі нові доси незвістні річи. — Пожадані чейже будуть портрети, а mezi ними особливо декотрі мало знані або зовсім незнані, іменно Метлинського.

Тут мушу висказати щирю подяку професорови Н. Сумцову в Харкові, професорови Н. І. Петрову, пп. П. Житецкому, С. Єфремову і В. Доманицкому в Києві, котрі на кожду мою просьбу спішили зо всякою готовостію з подаванем інформацій і вишукованем та достарчуванем потрібних матеріалів.

Зате голоси критики, з котрих я рад був користати, принесли мені дуже мало. Окрім загальних — впрочім звичайно дуже похвальних —

згадок в періодичній пресі галицькій і буковинській знаходять ся подрібніші замітки на 1-ий том в Київск-ій Старин-ї, на 2-ий в Руслані, а на 4-ий в Літературно-науковім Вістнику.

В Київск-ій Старин-ї (1904, XII, 166—179) поміщена стаття В. Доманицкого з короткою вісткою о видавництві »Рускої Письменности« а з подрібним обговоренем видання творів Гулака-Артемовского. Ш. рецензент простує найперше деякі дані в житєписи поета, за щб я єму вдячний. Найважнійшу похибку зробив я, подавши рік 1866-ий яко рік смерти Артемовского. Я тут вагає ся був: у Петрова і ще деєь знайшов я рік 1865., але рік 1866. застав я не тільки у Кониського, а також у Потебні, Огоновского, Барвіньского, Студиньского (як і в київскім »Вик-у« з 1900. р.), отже я міг припускати, що сеєя якраз в пізнійших письмах находяча ся дата єсть правдива, що згадані учені муєли її провїрити, тому й не уважав за потрібне слїдити ще самому, тим бїльше, що житєписи у мене, як вже казав я, лише побїчна та безпретенсїональна рїч. Чи також инні поправки п. Доманицкого в датах оправдані, не знаю; они мають опирати ся на спеціальній ще не оголошеній студії, але н. пр. тверджене, що Артемовский пїйшов в одставку в р. 1848., стоїть в суперечности з Журналом министр. нар. просвѣщенія (т. 62 ст. 190), після котрого увільнено єго з становища ректора аж 15. цвѣтня 1849. Поправки ж п. Доманицкого в тексті майже вєї нестїйні: моя лекція звичайно вже й сама собою лїпша і опирає ся на рукописи Житєцкого, певнійшій від инших доси знаних. Спеціальнo що до слова »Пацяпка« на стор. 409, 15, то не єя лекція єсть хибна, але хибною

єсть лекція »Пацяфина«, бо жид той не називав ся Расієно, як каже п. Доманицкий за Київ. Старивою (1897., III), але Расієсо (гл. гісторію), тай в формі »Пацяфина« не було би ані риму (до »пика« 17) ані дотепу. Се все згадую для того, щоби показати, о чім можна й з моїх »Приписок« переконати ся, що я не трактую річей поверховно, не вдоволяю ся легко висказами хочби авторитетних осіб або жеред, але сліджу сам та поправляю й доповняю. Отже там, де я чи в тексті чи в поясненнях подаю щось відмінне від дотеперішнього, не роблю се без підстави і без розваги. Як міг рецензент написати, що на Приказках у мене не зазначена дата 1. грудня 1820., коли она стоїть там найвиразнійше (380, 18), і чому він не знає, звідки у мене взяли ся відмінні лекції, коли я о тім цілком ясно говорю в Записках Наук. Товариства ім. Шевченка (LX, М 2), сего я не можу зрозуміти. Впрочім в цілій рецензії хвалить ся видане Рускої Письменности, що оно гарне, цікаве, найповнійше, приносить нове нашій літературі, цінне і т. д.

Рецензент І. тому Квітки в дневнику »Руслан« (1905 ч. 8) робить особливо той заміт, що в біографії Квітки не вказано на всесвітнє значіне его творів, а власне що »Квітка був першим письменником на усій землі, котрий зважив ся представити простий нарід у реалістичних, невідмальованих красках; ніяка література не мала таких повістей так вчасно, як Українці«. Ся думка, що ми нашими мужицкими повістями випередили всі інші народи, висказує ся у нас виправді часто, навіть панує у нас скрізь, але помимо того она не зовсім оправдана. Поминувши се, що годі уважати чимсь особливим, коли чисте мужицкий

нарид продукує мужицку літературу, перша українська повість Квітки »Салдацький патрет« появила ся в р. 1833., а ще кілька літ передтим славний на весь світ англійський поет Вальтер Шкот малював вірно і залюбки людей з народу, писав деякі оповідання з мужицкого житя, як »Два згінники«, »Верховинська вдова« (се друге оповідане переложене і на руске в львівській »Правді« з 1877. р.), а в однім з найкрасших его романів »Вязниця в Едінбургу« селянка, мов Квітчина козир-дівка, іде пішки і босо з Шкоції до Лондону, щоби у королевої випросити помилованя для своєї засудженої на смерть сестри. Отже, на мою гадку, з твердженням о нашім першештві в вірнім представлюваню простого народу треба нам бути трохи повздержнійшими. Впрочім рецензент з »Руслана« виражає ся о виданю »Рускої Письменности« з найбільшими похвалами.

Рецензент 3-ої книжки, др. Франко, в Літер.-науковім Вістнику (1906, VI, 600—603) признає, що д. Романчук мету свою: популяризації нашого письменства серед широкої маси читачів, даванем їй в руки поправних і по змозі повних збірок творів наших старших [?] письменників, вповні осягнув першими томами Рускої Письменности, а найновійший том добре достроює ся до попередних, — але, додає, що до укладу і обробленя сего тому можна би де в чім і посперечати ся з видавцем. Відтак і зачинає »сперечати ся« та робить багато замітів. Така »суперечка« могла би бути і цікава і поучаюча, тільки-ж тут она виходить якось так, що замість розважних, об'єктивних гадок стрічає ся майже що реченя або помилка або непорозуміне або баламуцтво або, щб найприкрійше, навіть інсинуація...

Минаю мовчки всякі дрібніші та менше важні помилки чи непорозуміння д-ра Франка (а е їх немало!) і переходжу до важніших его замітів.

Др. Франко докоряє мені, що я не подавав повних творів, особливо Шашкевича, іменно що я не подав цілого перекладу Короледвірського рукопису та з розмислом пропустив віршик »Верніть ся, пісни родимі« і що твори Шашкевича розмістив у двох категоріях. Отже що до пропущення Корол. рукопису причина дуже проста: сей переклад був оголошений аж з кінцем минулого року, а в тім часі твори Шашкевича в Рускій Письменности були вже надруковані. Пропущений мною віршик »Верніть ся, пісни родимі« називає др. Франко гарним і без сумніву автентичним. Я не можу признати ні одного ні другого. Він єсть перекладом польської пісні з невдачним переробленем кінця, бо коли польський поет звертає ся тут до весни з просьбою, відповідною до всего попереднього тексту, щоби вернула любий урожай, руский перекладчик просить її нараз ні з сего ні з того о привернене родимих пісень! Щоби такий (хоть впрочім досить гладкий) переклад чи перерібку вдати, не треба було конче аж Шашкевича, а міг на се здобути ся й Бульвінський, хоч він впрочім не був поет. Наконєць що до розміщення творів Шашкевича в двох відділах, то по-перше те саме робив я в попередних книжках Рускої Письменности з творами Артемовського і Квітки, а по-друге таке розміщене є щось так звичайне, так уживане в ріжних виданнях поетів (п. Н. Кр-ский домагає ся сего в Записках Н. Тов-а ім. Шевченка LV, 25 також для творів Шевченка), що не можу начудовати ся, як оно могло разити такого знавця як д-ра Франка.

Дальше уважає др. Франко великою хибою пропущене Вагилевича. Але-ж місце для Вагилевича, і то певне що немаловажне місце, є в гісторії рускої літератури, а не в збірці письменничих творів. Де-ж бо ті его твори, що мають літературну вартість, що заслугоують на те, щоби їх ще нині читати? Хиба поезії »Жулин і Калина« та »Мадей«, мабуть єдині, які він взагалі написав, та ще може »Передговор к народним руским пісням«. Дятого і Барвіньский в своїй Читанці а навіть Огоновский в своїй гісторії літератури не дали ему окремого місця, так само як н. пр. Максимовичеві а Барвіньский і Бодяньскому. Тай знов дивно, що др. Франко аж тепер доглянув пропущене Вагилевича, хоч я се заповів вже в 1-ій книжці Рускої Письменности перед двома роками.

Др. Франко ніби-то не хоче сперечати ся що до вибору творів, але в дійстности закидає мені, що я з якихсь ніби »педагогічних оглядів« а в супереч »з науковим способом думаня« подаю »обрізані та штуковані і для певної ціли препаровані відривки з писань авторів«, не даючі вірного образу нашого письменства. Тут знов не можу вийти з дива. Чи др. Франко нігде не видів або не чув о скорочуваню писань пр. з артистичних, з літературних або з практичних оглядів? Чи не знає хочби о скорочуваню повістий Квітки Кулішем, вжеж не педагогом (котрі я, мимоходом кажучи, в моім виданю помістив вповни)? Чи сам в збірці своїх поезій не подав вірша про Ботокудів (отже вірша, не прозаїчної розправи!) лише в уривках повязаних прозою? Нехай др. Франко викаже мені, де я через скорочене якого писаня затемнив образ письмен-

ника! Я мав до вибору: або помістити такі наукові розправи, як Головацького »Три вступительні преподаванія«, »Розправа о язичї южнорускїм« і и., в скороченю чи в виїмку, або не поміщувати їх зовсім, бо подане їх в цілости ніяк не годило би ся з популярним (а поміщуване всякого літературного баясту навіть і з науковим) характером Рускої Письменности, загал рускої публіки зовсім не читав би їх, а ті кільканацять чи що-найбільше кількадесять людей, котрим би они десь колись могли придати ся, потрафлять вишукати їх собі і в окремих, перших виданях. Не о те повинно розходити ся, чи твори якого автора подані всі і в цілости, але о те, чи пропуски оправдані і чи вибір зроблений добре. Та др. Франко над тим як-раз зовсім не застановляє ся.

Але найбільше невдоволений др. Франко з передмов до поодиноких авторів, котрі знаходить і дуже куценькими »в отьому томї« і безбарвними а декуди й зовсім неясними, не входячими в суспільні і ідейні основи явищ і т. и. Тут найперше видко знов баламуцтво чи властиве недбалість: передмови не тільки »в отьому томї« такі »куценькі«, они зовсім такі самі були й в попередних томах!... По-друге: в моїх передмовах мають після мого плану містити ся власне короткі біографії, найконечнійші вісти про жите і письма авторів, мовби в доповнене чи пояснене до поданого портрету; звідки-ж претенсія, щоби передмови були довгі та »входили в суспільні і ідейні основи явищ«? Чи др. Франко уважає так власне зладжені передмови за щось абсолютно конечне, за необхідне? чи він не видів видань авторів, і то дуже добрих видань, навіть

без всякої передмови? Моїм наміром було: заповнити діймаючу прогалину в руським письменстві, дати Русинам те, чого у них нема а чого конче потрібно: загально доступні та по можности повні виданя руских визначних писателів з улегпенем їх зрозуміння через додане пояснень, щоби Русини могли знати своїх писателів не лише з чутки та з проб в читанках, але з повної лектури; того ж, щб вже є у нас, гісторії літератури, я зовсім не вважав за потрібне і не наміряв дати ще на-ново.

Др. Франко цитує відтак отсі мої початкові реченя до вступу, котрий я лиш виемково додав до житєписи Шашкевича: »В галицькій Руси, котра далеко довше і далеко тіснійше звязана була з Польщю від прочої України, мала і після прилученя єї до Австрії польщина переважний вплив. Від російської України Галичина відділена була строгим кордоном; австрійська германізація, при браку численнішого німецького елементу в краю, не могла сягати глибоко; а хотя галицькі Русини, завдяки відмінним від польських інтересам австрійским, мали більшу можливість розвивати своє власне національне жите, они так були пересякли польщиною, що не здужали з неї визволити ся. Руска шляхта вже давно спольщила ся, так само і інтелігентнійша часть міщаньства, тай взагалі у просвітнійших Русинів як сьвітського так духовного стану і мова доманія і дух були польські«. Чи така передмова се лише кепска »шабльонова школярска стилістична вправа«, як її дальше називає др. Франко, в тім не гадаю сперечати ся; але др. Франко, каже ще спеціально про сі реченя, що »тут майже що слово то або гісторична невірність або такий незручний вислов,

що виглядає на навмисне закриване правди». Розберім же, вже не кожде слово — се вийшло би для д-ра Франка вже надто некорисно, — але тільки речене за реченем, чи гадку за гадкою. Отже неправдою має бути, що галицька Русь звязана була з Польщею далеко довше від прочої України! неправдою, що звязана була тісніше! неправдою, що в ній і після прилучення до Австрії польщина мала переважний вплив! Неправдою, що від російської України Галичина відділена була строгим кордоном; неправдою, що в Галичині не було численнішого німецького елемента; неправдою, що ддятого австрійська германізація не могла в ній сягати глибоко. Неправдою, що австрійські інтереси були відмінні від польських; неправдою, що галицькі Русини через те мали більшу можливість [аніж українські Русини] розвивати своє власне національне життя; неправдою, що они так були пересякли польщиною, що не здужали з неї визволити ся. Неправдою, що руска шляхта вже давно спольщила ся; неправдою, що спольщила ся інтелігентнійша часть міщанства; неправдою, що взагалі у просвітнійших Русинів як сьвітського так духовного стану мова домашня була польська; неправдою, що у них і дух був польський!! Коли ж те все неправда, то що єсть правдою? Сего др. Франко не каже, а було би дуже цікаво довідати ся про те. Др. Франко пробує лише доказати неправди моєї згадки о спольщеню Русинів і твердить, що такого великого спольчення не було ані що до мови ані що до духа. На доказ наводить, що при кінці XVIII. віка у багатьох шляхетских а навіть паньських дворах уживала ся руска мова обік французкої (!), що істнувало ціле письменство (?!) кар-

паторуске, що Русини писали по латині або польськи против Поляків в крайне-руськім сепаратистичнім дусі, особливо в 1848 р. (!) і т. и. Та ще каже, що я між иншим з'їгнував утиск цензури, відмовлюване Русинам 1846. і 1847. р. (!) дозволу на видане часописей. — Чи може бути більша баламутність? Я говорю о занепаді рускої мови і літератури перед виступленем Шашкевича, отже перед 1835-им роком, а др. Франко відповідає мені вказуючи на події з 1846., 1847., 1848. р., коли Шашкевич давно вже лежав в гробі! А що до инших цитатів і виводів, то в них видко (щоби дуже лагідно виразити ся) тільки манію д-ра Франка насильного гоненя за ефективною оригінальністю всупереч устаденим поглядам та невмілість его оцінювати факти і з'явища натурально і здорово: одним, спорадичним і менше важним, придає черезмірну вагу, а других, далеко численніших і важніших а давно знаних, зовсім не бере в рахунок.

Але найсумнійше, що деякі вискази д-ра Франка виходять просто на інсинуацію. Не тільки говорить о препарованю образу нашого письменства »для певної ціли«, але й закидає мені, мовби я з якихсь »невідомих причин« умісне »оминав гісторичну правду там, де вона могла б комусь бути хоть крихіточку неприємна«. Таких закидів не робить ся без певних і ясних доказів, а тих др. Франко не подає і не пробує подати. Чи так поступає справедливий критик або характерний чоловік?...

У Львові 31. жовтня 1906.

Юл. Романчук.

Накладом товариства »Просьвіта« а під редакцією Юліана Романчука стала від мая 1904. року виходити

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ

с. е. систематично в хронологічнім порядку уложене видане творів найзнаменитших руских (українсько- і австрійско-русских) письменників з портретами, короткими житєписями і докладними поясненнями. Се видане єсть з одної сторони найповнїйше, взглядно єдине повне, і найпоправнїйше, а з другої сторони елегантске, практичне і притім найдешевше. Кождий том коштує: в звичайній оправі 1 К, в красшій оправі 1½ К. Подібного видавництва, котре би було рівно старанне що до редакції як добірне що до технічної сторони а притім таке дешево, нема другого не тільки в нашій але й не в одній богатшій від нашої літературі...

Доси вийшли :

I. книжка. Твори Івана **Котляревского**, Петра **Артемовского-Гулака**, Євгенія **Гребінки**. 536 сторін, в 3000 примірників. (Розпродана.)

II. кн. Твори Григорія **Квітки-Основяненка**. Том перший. (II, 1.) 544 сторін, в 4000 примірників.

Том другий. (II, 2.) 552 стор., 4000 прим.

III. кн. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацкого, Николи Устияновича, Антона Могильницького. 624 стор., 4000 прим.

IV. кн. Твори Амвросія Метлинського і Миколи Костомарова. 496 стор., 3000 прим.

Приготовляе ся до друку:

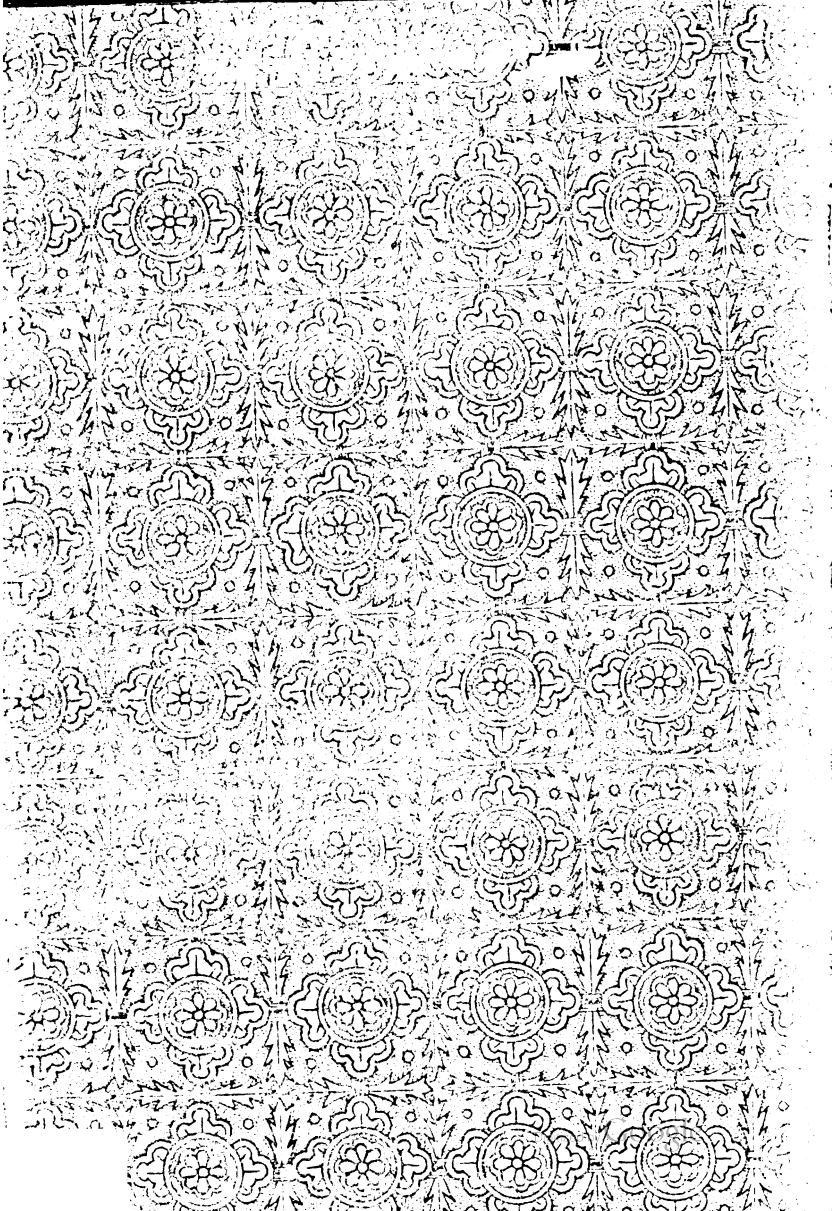
V. кн. Твори Тараса Шевченка в 2-х томах.
[Видані в році 1902. також накладом Прогресу а під редакцією Юд. Романчука в 5000 прим. Поезії Тараса Шевченка вже розпродані.]

Дальші книжки наступлять.

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 01215 9318

[Faint, illegible markings]

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD**

